

Міністерство освіти і науки України
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
Національна академія наук України
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРАФСЬКА ОРИСЛАВА ІВАНІВНА

УДК 338.48:352

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В
ЕКОНОМІЦІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Графська О.І.

Науковий керівник: Смовженко Тамара Степанівна, доктор економічних наук,
професор

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Графська О. І. Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2020.

В сучасних умовах територіальні громади стикаються з необхідністю оцінювання переваг власного економічного потенціалу та пошуку ніш економічної діяльності, спроможних забезпечити розвиток економіки громади в поточному та стратегічному періодах. Однією із важливих сфер економіки, де територіальні громади спроможні формувати конкурентні переваги, є туристично-рекреаційна сфера. Сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних видів діяльності. На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які стимулюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та удосконалення організаційно-економічного інструментарію розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад України в умовах сучасних викликів.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туристично-рекреаційної сфери як складової економіки територіальних громад.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та науково-практичні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів.

Наукова новизна одержаних результатів й особистий внесок здобувача полягають у поглибленні теоретико-методологічних засад, обґрунтуванні механізмів та напрямів розвитку економіки територіальних громад на основі використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах сучасних викликів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні науково-прикладних положень та рекомендацій щодо аналізу, оцінювання, прогнозування та регулювання процесів розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів, а також нівелювання ризиків, які виникають в цих умовах. Отримані результати реалізовані в практиці управління на державному, регіональному та місцевому рівнях.

У дисертації розвинуто понятійно-категоріальний апарат дослідження потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. Розкрито сутність понять територіальна громада, потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери. Розроблено методологічний підхід до дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глокальних видів економічної діяльності.

Узагальнення теоретичних основ дослідження сутнісних характеристик територіальної громади дозволило обґрунтувати поняття «розвиток територіальної громади» з позиції зміцнення її фінансово-економічної спроможності, нарощення соціального капіталу, покращення середовища життєдіяльності мешканців (інституційного, соціального, економічного, екологічного). При цьому територіальну громаду детерміновано з позиції міждисциплінарного підходу як: історично утворену спільноту людей, що характеризується спільністю традицій, культури; сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами (прикладом таких взаємодій слугують

родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, соціальний захист тощо); спільного, колективного споживача та виробника публічних послуг (тобто акцентується увага на первинності економічного виміру); політично свідому спільноту, здатну впливати на процеси життєдіяльності громади, репрезентувати власну думку і політичну волю (йдеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні форми здійснення політичної волі, громадських дій).

Аналіз методологічних поглядів різних учених щодо забезпечення та стимулювання розвитку економіки на локальному рівні став підставою для вироблення авторського методологічного підходу до дослідження розвитку економіки територіальних громад та детермінації ролі туристично-рекреаційної сфери як глокального виду економічної діяльності у функціонуванні територіальних громад. В основу розробленого методологічного підходу закладено концепцію місцевого економічного розвитку, теорію ендогенного потенціалу територій та локальних екосистем, концепцію смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів та громад.

В роботі розглянуто ресурсний, потенціальний та активорієнтований підхід до управління розвитком територіальних громад. Доведено доцільність застосування актив-орієнтованого управління до розвитку територіальної громади, що дозволить громадам, у тому числі маргіналізованим, перетворити на актив недооцінені туристичні ресурси і сформувавши підґрунтя для їх розвитку. Застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні характеризується високим потенціалом, однак активізація таких процесів вимагає трансформації правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

Узагальнення наукових підходів до визначення сутності туристично-рекреаційного потенціалу дозволило розглядати його як сукупність природно-

рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів створюють туристичну послугу, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів всіх рівнів за рахунок податкових надходжень від підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створенню нових підприємств та робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної, інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

Систематизовано основні глобальні тренди та виклики розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. До визначальних викликів віднесено: активну цифровізацію та розвиток цифрових маркетингових комунікацій, екологізацію мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, урбанізацію та пов'язана з нею надконцентрацію туристичних потоків у міських дестинаціях, поширення пандемії коронавірусу COVID-2019.

В роботі запропоновано методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, практична імплементація якого дозволила здійснити оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, провести аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів, дослідити чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Проведене дослідження атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України на основі інтегрального оцінювання за 2013 та 2018 роки базується на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох суб-індексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери).

В основі розробленого організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні лежить скоординована система заходів, які послідовно здійснюються профільними державними органами разом із органами місцевого

самоврядування та суб'єктами туристичної діяльності з метою ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. Система тактичних цілей та інструментів реалізації запропонованого організаційно-економічний механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні деталізована в рамках наступних стратегічних пріоритетів: 1) формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту; 2) системне підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури; 3) удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційних сфери; 4) організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери; 5) системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери.

Розроблено пропозиції щодо детінізації діяльності у туристично-рекреаційній сфері, які, на відміну від існуючих, передбачають впровадження екскурсійного ваучера як інструмента стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери органами місцевого самоврядування в територіальній громаді. Запровадження екскурсійного ваучера дозволить забезпечити детінізацію сплати туристичного збору до місцевого бюджету, а також сприятиме популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) в межах територіальної громади та поблизу неї.

Ключові слова: територіальна громада, туристично-рекреаційна сфера, розвиток, потенціал, економічна діяльність, регіон.

SUMMARY

Grafska O. I. The potential of the development of the tourism and recreational sphere in territorial communities' economy. - On the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences, specialty 08.00.05 – Development of Productive Forces and Regional Economy. – Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, SI "Institute of Regional Research named after M. Dolishny of the NAS of Ukraine", Lviv, 2020.

In modern conditions, territorial communities are faced with the need to assess the benefits of their own economic potential and find niches of economic activity that can ensure the development of the community's economy in the current and strategic periods. One of the important areas of the economy, where local communities are able to form competitive advantages, is the tourism and recreation. Perceiving tourism exclusively as a phenomenon of the globalized world, it is necessary to understand its nature - contributing to the development of transport systems and increasing the welfare of residents, tourism has become one of the basic glocal activities. At the community level, tourism creates opportunities for job creation both directly in this area and in related economic activities, which are stimulated by the development of tourism and recreation business, which, in turn, increases the income of residents of the local community and provides local economic development in general. .

The purpose of the thesis is to substantiate the theoretical and methodological principles and improve the organizational and economic tools for the development of tourism and recreation in the economy of territorial communities of Ukraine in the conditions of modern challenges.

The object of the research is the processes of development of the tourism and recreational sphere as a component of the economy of territorial communities.

The subject of the research is the theoretical-methodological and scientific-practical principles of development of the tourism and recreational sphere in the territorial communities' economy in the conditions of modern challenges.

The scientific novelty of the obtained results and the personal contribution of the applicant are the deepening of theoretical and methodological principles, substantiation

of mechanisms and directions of economic development of territorial communities based on the use of tourism and recreational potential in modern challenges.

The practical significance of the obtained results lies in the development of scientific and applied provisions and recommendations for analysis, evaluation, forecasting and regulation of tourism and recreation in local communities in the conditions of modern challenges, as well as leveling the risks that arise in these conditions. The obtained results are implemented in the practice of management at the state, regional and local levels.

Generalization of the theoretical foundations of the research of essential characteristics of a territorial community allowed to substantiate the concept of "development of the territorial community" from the standpoint of strengthening its financial and economic capacity, increasing social capital, improving the living environment (institutional, social, economic, environmental). In this case, the territorial community is defined from the standpoint of an interdisciplinary approach as: a historically formed community of people, characterized by a common tradition, culture; a set of social interactions between individuals (examples of such interactions are family relationships, living in the same area, belonging to a certain social group, social protection, etc.); common, collective consumer and producer of public services (ie the emphasis is on the primacy of the economic dimension); politically conscious community, able to influence the processes of community life, to represent their own opinion and political will (it is primarily about direct and indirect, formal and informal forms of political will, public action).

Analysis of methodological views of various scholars on ensuring and stimulating economic development at the local level became the basis for developing an author's methodological approach to the research of economic development of local communities and determining the role of tourism and recreation as a global economic activity in local communities. The developed methodological approach is based on the concept of local economic growth, the theory of endogenous potential of territories and local ecosystems, the concept of smart specialization and inclusive development of regions and communities.

The paper considers the resource, potential and asset approach to managing the development of territorial communities. The expediency of applying asset-oriented

management to the development of the territorial community has been proved, which will allow communities, including marginalized ones, to turn underestimated tourism resources into assets of their development. The use of asset-oriented management for the development of tourism and recreation in Ukraine is characterized by high potential, but the intensification of such processes requires the transformation of legal support for nature management on the local level, capitalization of natural and historical and cultural resources by involving them in economic circulation, etc.

Generalization of scientific approaches to defining the essence of tourism and recreational potential allowed to consider it as a set of natural and recreational, human, cultural, historical, infrastructural resources create a tourist service, which ultimately contributes to: filling the budgets of all levels through tax revenues from tourism and recreation, creation of new enterprises and jobs, development of tourism and recreational, engineering, road transport, social and auxiliary infrastructure, preservation and rational use of recreational resources, historical and cultural monuments, etc.

The main global trends and challenges of development of the tourism and recreational sphere in the economy of territorial communities are systematized. The defining challenges include: active digitalization and development of digital marketing communications, greening of thinking, which is manifested through the rapid development of ecosystem services in the field of non-mass tourism, urbanization and associated overconcentration of tourist flows in urban destinations, the spread of the pandemic COVID-2019.

The paper proposes a methodical approach to assessing the potential of tourism and recreation in the economy of the regions, the practical implementation of which allowed to assess the attractiveness of tourism and recreation sphere of Ukraine, analyze the contribution of tourism and recreation to the economy of regions, explore factors influencing potential of the tourism and recreational sphere of regions. The research of the attractiveness of tourism and recreation sphere of Ukrainian regions on the basis of integrated assessment for 2013 and 2018 is based on the identification of the resource structure of the attractiveness of tourism and recreation in terms of four sub-indices index of cultural attractiveness, index of attractiveness of recreational resources, investment attractiveness of the tourism and recreational sphere.

Organizational and economic mechanism to increase the efficiency of the potential of tourism and recreation at the regional level is developed. It is based on coordinated system of measures, which are consistently carried out by relevant government agencies with local governments and tourism entities to effectively use the potential of tourism and recreation. The system of tactical goals is detailed in the following strategic priorities: 1) formation and implementation of competitive national and regional tourism product; 2) systematic improvement of the quality of tourism and social infrastructure; 3) improvement of information and marketing support of the tourism and recreational sphere; 4) organization of a system of quality training of qualified specialists for the tourism and recreational sphere; 5) systematic de-shadowing of the tourism and recreational sphere.

Proposals for de-shadowing activities in the tourism and recreational sphere have been developed, which, in contrast to the existing ones, provide for the introduction of an excursion voucher as a tool to stimulate the development of the tourism and recreational sphere by local governments in the local community. The introduction of the excursion voucher will allow de-shadowing the payment of the tourist tax to the local budget, as well as promote tourist facilities (museums, castles, reserves, etc.) within and near the local community.

The organizational tools of local government activities for the development of tourism and recreation in the territorial communities are substantiated. It includes popularization of the territorial community as a tourist destination, creation and relevance of the tourist site of the territorial community, formation of a quality system for providing services in the field of tourism and recreation on the basis of communication and cooperation with tourism and recreation infrastructure and local residents, improving tourist products within the territorial community. The proposed tools are aimed at promoting the local community as a tourist destination among unorganized tourists.

Key words: territorial community, tourism and recreational sphere, development, potential, economic activity, region.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Коркуна О.¹ Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020. 278 с.
2. Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 2019. Vol. 2. *Особистий внесок здобувача*: Impact of latest processes in hospitality industry on the development of consolidated territorial communities. P.91-97.
3. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsytko. Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. *Особистий внесок здобувача*: 3.1. The role of information and communication technologies in the tourist business. P. 145-153.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Графська О.І. Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Проблеми економіки*. 2020. №2 (44). С. 17-23. (*Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus*)
5. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 44-57. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача*: розроблено методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів та здійснено його апробацію.
6. Графська О.І. Сучасні особливості інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму в територіальних громадах. *Economic Analysis*. Volume 30. No. 1. Part 2. 2020. P. 198-208. (*Index Copernicus*)
7. Графська О.І. Сучасний стан інфраструктури туризму в територіальних

¹ Прізвище Коркуна змінено на Графська: свідоцтво про шлюб серія СГ №417702.

громадах. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 267-281. (*Index Copernicus, WorldCat*)

8. Коркуна О.І. Методичні засади оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2020. №1(13). С. 152-159. (*Index Copernicus, CiteFactor*)

9. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Інноваційний розвиток як напрям функціонування регіональних туристичних систем. *Інноваційна економіка*. 2020. №3-4. С. 98-104. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: означено характеристики та особливості функціонування регіональних туристичних систем.*

10. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Гастрономічний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Економічний простір*, 2020, №155. С. 40-43. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано потенціал розвитку гастрономічного туризму, визначено напрямки його розвитку в Україні.*

11. Коркуна О.І. Формування понятійно-категоріального апарату дослідження економічного розвитку територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 3(137). С. 26-29. (*Index Copernicus*)

12. Коркуна О.І. Методологічні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади. *Моделювання регіональної економіки : зб.наук. праць*. 2019. С. 121-130.

13. Коркуна О., Коркуна І., Цільник О., Бордун О. Аналіз сучасного стану монетарної політики України та її вплив на сферу туризму. *Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент*. 2019. № (3(81), С. 151-154. (*Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: визначено чинники розвитку туристично-рекреаційної сфери.*

14. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Розвиток зеленого туризму як чинник розвитку економіки об'єднаних територіальних громад. *Соціально-*

економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2019. Вип. 1(135). С. 24-28. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано сутність та тенденції розвитку зеленого туризму в територіальних громадах Карпатського регіону.*

15. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2019. Вип. 4 (21). С. 375–380. (*Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано доцільність застосування кластерного підходу до розвитку індустрії гостинності в територіальних громадах.*

16. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Нормативно-правове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр.* Львів, 2019. Вип. 2(136). С. 16–19. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: виявлено проблеми сучасної нормативної бази в частині стимулювання розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні.*

17. Коркуна О.І., Коркуна І.І., Цільник О.Я. Сучасні процеси розвитку дуальної освіти: запорука стабільності кадрового потенціалу у сфері рекреації та туризму. *Соціально–економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 4(132). С. 90-94. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз кадрового потенціалу туристично-рекреаційної сфери в розрізі регіонів.*

18. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Зміцнення об'єднаних територіальних громад і міських агломерацій як чинник розвитку економіки держави: зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії.* Вип. 36, ч. 2. 2018. С.35-38. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: визначено позитивні аспекти формування метрополій.*

19. Коркуна О.І. Агломерації як полюси економічного зростання територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 1(129). С. 86-90. (*Index Copernicus*)

20. Коркуна О.І. Розвиток територіальних громад через співробітництво з міськими агломераціями. *Моделювання регіональної економіки: зб.наук.пр.* 2017.

№2(30). С.521-527.

21. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Напрямки імплементації контролю за використанням бюджетних коштів в умовах реалізації медичної реформи на рівні територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 6 (128). С. 38-41. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: розроблено організаційні підходи до вдосконалення громадського контролю за використання бюджетних ресурсів в громаді.*

22. Коркуна О.І. Розвиток мікрокредитування малого і середнього бізнесу в системі інвестування в об'єднаних територіальних громадах. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Випуск 12(74). С.57-60. (*Google Scholar*)

23. Коркуна О.І., Парфенюк Є.І. Особливості стимулювання розвитку малого підприємництва на локальному рівні у Великобританії. *Регіональна Економіка.* 2008. №2 (48). С. 114-120. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано роль малого бізнесу у розвитку регіонів та територіальних громад.*

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Korkuna O., Korkuna I., Kuluk O. Turystyka ekologiczna czynnikiem rozwoju zjednoczonych wspólnot terytorialnych na Ukrainie. *Economic and Regional Studies.* 2020. № 13(1). P. 126-136. (*AgEcon Search, Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: систематизовано чинники розвитку туристичної інфраструктури об'єднаних територіальних громад в Україні.*

25. Holod A., Shevchuk A., Korkuna O. Modernization Principles of the Dual Education System Development in Hotel and Restaurant Business. *International Journal of Recent Technology and Engineering.* 2019/8. P. 9-14. (*Scopus, LatticeScience*) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано перспективну потребу в кваліфікованих фахівцях у туристично-рекреаційній сфері в регіонах.*

26. Голод А., Коркуна О., Феленчак Ю. Інституційне середовище туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах децентралізації. *Evropský časopis ekonomiky a managementu.* 2019. Vol. 5, is. 4. S. 78–85. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: охарактеризовано особливості функціонування*

туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах децентралізації.

27. Korkuna O., Tsilnyk O. Current problems and perspectives of territorial communities' development in conditions of authority's decentralization in Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2019. № 1. P. 59-69. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано проблеми розвитку економіки територіальних громад в умовах децентралізації влади.*

28. Korkuna O. Peculiarities of decentralization reform in the EU member states: experience and practice for Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2018. № 2. P. 29-41.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

29. Графська О.І., Цільник О.Я., Кулик О.М. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристичної сфери в регіоні. *Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки*: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 29 серпня 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 72-75. *Особистий внесок здобувача: запропоновано інтегральний показник атрактивності туристично-ресурсного потенціалу.*

30. Графська О.І., Кулик О.М. Актуальність мікrokредитування малого і середнього бізнесу в період пандемії COVID-19. Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 30 вересня 2020 р.). Полтава, 2020. С.21-23. *Особистий внесок здобувача: розглянуто проблеми функціонування туристичного бізнесу в умовах COVID-19.*

31. Графська О.І., Кулик О.М., Концептуальні принципи побудови тарифної політики у сфері туризму в об'єднаних територіальних громадах. Аспекти розвитку фінансово – економічної системи держави та регіонів: (Київ, 31 липня 2020 р.). Київ, 2020. С.37-40 *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки реалізації тарифної політики в туризмі на локальному рівні.*

32. Коркуна О.І. Особливості фінансової децентралізації в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика*: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12

лютого 2020 р.). Ч.2. Полтава, 2020. С. 63 С.31-32 .

33. Коркуна О., Калитин Р. Вплив реклами в соціальних мережах на розвиток готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні: Зб. мат. конференції Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (Гута, 3-4 жовтня 2019 р.). Львів, 2020. С.28-30 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми розвитку готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні.*

34. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Кулик О.М. Особливості розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах. *Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи*: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 березня 2020 р.). Дніпро, 2020. С.32-35 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних громад.*

35. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Інвестиційна діяльність в туристичній сфері як чинник розвитку готельно-ресторанного бізнесу. *Modern Approaches to the introduction of science into practice*: International conference (San Francisco, March, 30-31, 2020). San Francisco (USA), 2020. P. 193-195 . *Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо підвищенні інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.*

36. Смовженко Т.С., Коркуна О.І. Територіальна громада: концептуальні підходи до визначення поняття. *Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси*: Зб. тез всеукраїнської конференції (Київ, 28 березня 2020 р.). Київ, 2020. С.49-51 *Особистий внесок здобувача: систематизовано підходи до визначення сутності територіальної громади.*

37. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Цільник О.Я. Формування об'єднаних територіальних громад та оцінка їх спроможності. *Problems of implementation of science into practice* (Oslo, Norway, April, 20-21, 2020). P.390-392. *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних громад.*

38. Korkuna O. Development of territorial communities in conditions of decentralization. *Trends of the newest* : proceedings of XXI International scientific conference (New York, USA, June, 12, 2019). Morrisville, 2019. P. 44–46.

39. Korkuna O. I. Forming of territorial communities in Ukraine: problems and perspectives. *Scientific achievements in terms of transformation* : proceedings of 1st International Scientific Conference (Hamburg, Germany, Jun, 8, 2019,). Berlin, 2019. P. 22–25.
40. Коркуна О. І. Механізм ціноутворення у сфері туризму в сучасних умовах. *Сучасний рух науки* : тези доп. VIII міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.). Дніпро, 2019. Т. 2. С. 220–223.
41. Коркуна О. І. Перспективи розвитку готельного господарства в Україні. *Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 31 серпня 2019 р.). Львів, 2019. С. 140.
42. Коркуна О. І. Історія розвитку готельного господарства в Україні в регіонах України. *Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31 серпня 2019 р.). Київ, 2019. С. 96.
43. Коркуна О. І., Цільник О. Я. Місце рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності у формування бюджету об'єднаних територіальних громад. *Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні*: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 травня 2019 р.). Львів. 2019. С.127-132. *Особистий внесок здобувача: обгрунтовано напрямки нарощення доходів місцевих бюджетів шляхом активізації рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності.*
44. Коркуна І. І., Цільник О. Я., Бордун О. В., Коркуна О. І. Методи контролю бюджетних відносин в органах самоврядування (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Perspectives of world science and education*. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2019. URL: <https://sci-conf.com.ua> *Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо впровадження громадського контролю за місцевими бюджетами.*
45. Коркуна О. І. Особливості нормативно-правового забезпечення розвитку ОТГ в умовах децентралізації влади. *Сучасний рух науки* : матеріали VI Міжнар.

наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 4–5 квітня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 506–510.

46. Коркуна О. І. Заходи стимулювання економічного розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 11–12 квітня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 135–137.

47. Коркуна О. І., Гнатюк М. Т., Бордун О. В. Формування кластерів в Україні як передумова інноваційного розвитку туристичної сфери. *Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18-19 квітня 2019 р.). Львів, 2019. С. 185–187. *Особистий внесок здобувача: розглянуто потенціал кластерів у туристично-рекреаційній сфері.*

48. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Цифрові технології в системі менеджменту об'єднаних територіальних громад і контролю бюджетних ресурсів. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 листопада 2019 р.). Луцьк, 2019. Вип. 2. С. 102–104. *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки імплементації громадського контролю за місцевими бюджетами.*

49. Коркуна О. Туристичні кластери в Україні як чинник розвитку індустрії гостинності. *Сучасні технології менеджменту*: Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 7 листопада 2018 р.). Луцьк, 2018. С.331-332.

50. Коркуна О. І. Маркетинговий менеджмент підприємств готельного господарства в умовах становлення інформаційного суспільства. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 5 жовтня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 211–213.

51. Коркуна О. Основні напрямки вдосконалення бюджетного забезпечення функціонування територіальних громад. *Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково–практичної конференції (Київ, 24 листопада 2018 р.). С.79-82.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
Розділ 1 НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ЇХ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ.....	34
1.1. Територіальна громада як суб'єкт розвитку туристично-рекреаційної сфери: концептуалізація понять	34
1.2. Концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад	51
1.3. Сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад	73
Висновки до першого розділу.....	92
Розділ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНЯХ.....	96
2.1. Теоретичні засади вивчення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади.....	96
2.2. Стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери: глобальний та національний виміри	110
2.3. Виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки	120
2.4. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів	138
Висновки до другого розділу	153
Розділ 3 ДІАГНОСТИКА ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	159
3.1. Аналіз атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України ..	159
3.2. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України	183

3.3. Чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України	207
Висновки до третього розділу.....	223
Розділ 4 ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	229
4.1. Аналіз стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях	229
4.2. Фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах.....	255
4.3. Інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах: особливості та проблеми.....	283
Висновки до четвертого розділу.....	306
Розділ 5. ПРІОРИТЕТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	312
5.1. Інструменти підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України.....	312
5.2. Напрями активізації діяльності органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді	335
5.3. Зарубіжний досвід стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах зниження економічної активності.....	355
Висновки до п'ятого розділу.....	369
ВИСНОВКИ.....	374
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	382
ДОДАТКИ.....	416

ВСТУП

Актуальність проблеми. Зміни, що відбулись в Україні під час реформування місцевого самоврядування, суттєво зміцнили економічну базу розвитку територіальних громад. Водночас відбувся перерозподіл повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в системі надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вищу відповідальність за розвиток власних територій, ефективне використання людського, економічного та природо-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних гравців національної економічної системи. Проблема забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад – міст, селищ і сіл – набуває дедалі більшої актуальності для сучасної України, стає першочерговим у новій регіональній політиці.

У таких умовах у громад виникає необхідність оцінити переваги власного економічного потенціалу та пошуку ніш економічної діяльності, спроможних забезпечити розвиток економіки громади в поточному та стратегічному періодах. Однією з важливих сфер економіки, де територіальні громади спроможні формувати конкурентні переваги, є туристично-рекреаційна сфера. Сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних видів діяльності. На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які стимулюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом.

Вивченням проблем розвитку економіки, формування та ефективного

використання соціально-економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць в умовах децентралізації займалися такі українські вчені: В. Борщевський, М. Бутко, І. Вахович, Б. Данилишин, А. Двігун, Я. Жаліло, П. Жук, І. Заблудська, В. Захарченко, О. Іванова, О. Карий, М. Карлін, В. Кравців, О. Лайко, А. Мельник, М. Мельник, В. Пилипів, М. Пітюлич, Т. Смовженко, А. Соколовська, І. Сторонянська, С. Шульц та інші. Такі іноземні дослідники, як Клей Р., Гільхріст А., Хаккет Х., Кітінг М., Пайк А., Родрігес-Позе А., Шарплі Р., Телфер Д., Томані Дж., Вільямс К. у своїх працях презентували методологічні підходи та світовий досвід забезпечення економічного розвитку на локальному рівні. Роль туристично-рекреаційної сфери у забезпеченні розвитку економіки адміністративно-територіальних одиниць висвітлена у працях М. Барни, І. Благуна, О. Бобровської, А. Голода, О. Гулич, О. Любіцевої, В. Кифяка, Н. Корж, М. Костриці, М. Крушельницької, С. Кузика, О. Любіцевої, М. Мальської, О. Мілашовської, О. Сарапіної, І. Смаль, А. Сундука, М. Хвесика, Л. Черчик, В. Ярового. Серед публікацій зарубіжних дослідників слід відзначити роботи таких авторів: Ареф Ф., Бушел Р., Іглс П., Феннелл Д., Даулінг Р., Пірсе П., Сінх С., Тімоті Д., Весткот М., Ву М.

Попри широкий потік публікацій і велику кількість теоретичних і практичних розробок, низка проблем розвитку економіки територіальних громад на основі ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу залишається відкритою. Щобільше територіальні громади зустрічаються з новими викликами розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах нової реальності, обумовленої розширенням владних повноважень і власної відповідальності за економічний розвиток, зниженням економічної активності на внутрішніх і зовнішніх ринках, обмеженням економічної мобільності через поширення COVID-19.

Недостатня розробленість окреслених питань, а також їх практична значущість для регіональної економіки зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри фінансів, банківської справи та страхування Львівського інституту Університету банківської справи «Сучасні напрями та механізми модернізації фінансової системи України» (2015-2019 рр., № ДР 0115U02173) – у межах теми автором розроблено фінансово-кредитний інструментарій стимулювання розвитку туристично-рекреаційного сектору в регіонах України; кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, зокрема за темою: «Інноваційні напрями розвитку індустрії гостинності та удосконалення ресторанних технологій» (2020-2022 рр.) – у межах теми автором обґрунтовано методологічні засади розвитку туристично-рекреаційного сектору економіки в сучасних умовах.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та удосконалення організаційно-економічного інструментарію розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад України в умовах сучасних викликів.

Для досягнення мети в дисертації поставлені і вирішені такі завдання:

- проаналізувати концептуальні підходи до дослідження економічного розвитку територіальних громад, систематизувати чинники та з'ясувати закономірності;
- окреслити сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад;
- обґрунтувати роль туристично-рекреаційної сфери в системі соціально-економічного розвитку громади;
- розвинути методологічні основи розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях у світлі стратегічних пріоритетів України та ЄС;
- висвітлити виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної

сфери в умовах сервісизації світової економіки, з'ясувати їх вплив на розвиток регіонів і громад України;

- розробити методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, здійснити його практичну імплементацію;
- здійснити порівняльне оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України та проаналізувати її атрактивність;
- виявити та систематизувати чинники впливу та ризики формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України;
- запропонувати методичні засади оцінювання стану розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах;
- дослідити особливості та проблеми фінансового та інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах;
- запропонувати організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів і громад;
- розробити стратегічні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів;
- обґрунтувати систему заходів і завдань органів місцевого самоврядування щодо підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів і туристичних дестинацій в умовах COVID-19.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туристично-рекреаційної сфери як складової економіки територіальних громад.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та науково-практичні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів.

Методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі, нормативні

акти, а також стратегічні документи розвитку України та інших країн. Дослідження базувалося на використанні системного підходу до вивчення економічних явищ, зокрема на фундаментальних положеннях регіональної економіки, теорії місцевого економічного розвитку, методології економічного аналізу. Під час роботи над дисертацією використовувалася сукупність і загальнонаукових, і спеціальних методів пізнання: логічного узагальнення, аналізу, порівняння і синтезу (для визначення сутності, змісту, еволюції теоретичних підходів до регулювання розвитку економіки територіальних громад); структурного, факторного, кореляційного, аналізу, метод декомпозиції (для виявлення тенденцій, внутрішніх і зовнішніх чинників функціонування туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях; комплексного оцінювання стану туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, аналізу конкурентоспроможності туристичних продуктів і туристичних дестинацій); стратегічного аналізу (для розроблення концептуальної моделі стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах під впливом сучасних викликів); графічні та матричні методи (для наочного подання теоретичних, аналітичних і рекомендаційних положень).

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі й нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, офіційні матеріали Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства розвитку громад і територій України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, статистичні дані регіональних управлінь статистики в Україні; звітно-аналітична інформація вітчизняних і міжнародних організацій; законодавчі й нормативні акти Європейської комісії; наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких висвітлено фундаментальні положення розвитку

територіальних громад, електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет; результати власних досліджень здобувача, аналітичні розрахунки, виконані в процесі дослідження тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна отриманих результатів і особистий внесок здобувача полягають у поглибленні теоретико-методологічних засад, обґрунтуванні механізмів і напрямів розвитку економіки територіальних громад на основі використання туристично-рекреаційного потенціалу в умовах сучасних викликів.

Основні положення дисертації, що визначають її новизну й винесені на захист, полягають у такому:

у перше:

– розроблено методологічний підхід до дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глобальних видів економічної діяльності, в основі якого лежать: концепція місцевого економічного розвитку (ґрунтується на територіально-орієнтованому – багаторівневому, інноваційному стратегуванні, орієнтованому на місцеві умови та адаптованому до типу території – підході до розвитку економіки); теорія ендогенного потенціалу територій і локальних екосистем; концепції смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів і громад. Комплексне застосування означених концептів дозволило з'ясувати можливості туристично-рекреаційної сфери у реалізації концепції місцевого економічного зростання в розрізі окремих функцій: стимулювання підприємництва в громаді та підтримка місцевих підприємців, залучення інвестиційних і кредитних ресурсів в економіку територіальної громади, розвиток людського капіталу територіальної громади, розвиток соціального капіталу територіальної громади;

– сформовано концептуальні засади стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів, яка передбачає одночасне задіяння інструментарію і

заходів державного (формування інституційного середовища), регіонального (впровадження організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в регіонах) і локального (активна діяльність органів місцевого самоврядування щодо реалізації заходів організаційного та фінансового напрямів) рівнів. Розроблені концептуальні засади адаптовані до сучасних викликів суспільного розвитку (зростання відповідальності органів місцевого самоврядування за економічний розвиток громад, зниження економічної активності на внутрішніх і зовнішніх ринках, обмеження економічної мобільності через поширення COVID-19) і спрямовані на ефективне використання ендогенного потенціалу територіальних громад;

– запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні. Основною метою механізму є формування соціального та фінансово-економічного середовища, здатних стимулювати підвищення ефективності реалізації потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів та громад України та суміжних сфер економічної діяльності. Означена мета досягається шляхом спрямування зусиль суб'єктів та об'єктів за п'ятьма пріоритетними напрямками: формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту, системне підвищення якості туристичної, транспортної та соціальної інфраструктури, удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційної сфери, організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери, системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери;

удосконалено:

– сучасні методологічні засади дослідження потенціалу розвитку сфери туризму та рекреації в економіці територіальних громад у розрізі таких напрямів як інфраструктура туристично-рекреаційної сфери, фінансові

аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери, інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації. Це дозволило виявити проблеми, пов'язані з формуванням у громадах сприятливого середовища для туристів і рекреантів, а також розкрити переваги, зокрема фінансові, які сфера туризму приносить територіальній громаді, розглядати територіальні громади як цілісні туристичні дестинації;

– інструментарій оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів, який, на відміну від наявних, включає оцінку атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів; аналіз внеску туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів; виявлення вагомості чинників впливу на формування та нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Це дасть змогу забезпечити ефективність використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів, підвищити інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також на основі проблемно-цільового підходу обґрунтувати інструментарій реалізації загальнодержавних і регіональних цільових програм розвитку туризму та рекреації;

– методичні підходи до інтегральної оцінки атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів, які, на відміну від наявних, базуються на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох субіндексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) для розроблення обґрунтованих механізмів регіонального маркетингу на внутрішньому і зовнішньому ринках туристичного продукту;

– наукові положення щодо визначення ролі туристично-рекреаційної сфери у зміцненні економіки громади та акцентовано на такій її властивості як здатність активізувати процеси об'єднання зусиль мешканців громад для їх

розвитку. Позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає також у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців громади. Доведено, що розвиток туристично-рекреаційної сфери слід розглядати не лише в контексті обсягів і диверсифікації пропозиції туристично-рекреаційних послуг, а як окрему сферу економіки, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку та зростанням інших секторів і видів економічної діяльності через її акумулюючий ефект;

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо детінізації діяльності у туристично-рекреаційній сфері, які, на відміну від наявних, передбачають впровадження екскурсійного ваучера як інструменту стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери органами місцевого самоврядування в територіальній громаді. Обґрунтовано підхід до його диференціації, залежно від терміну перебування туриста в територіальній громаді (тобто величини сплаченого туристичного збору). Запровадження екскурсійного ваучера дозволить забезпечити детінізацію сплати туристичного збору до місцевого бюджету, а також сприятиме популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) у межах територіальної громади та поблизу неї;

– систематизація основних глобальних трендів і викликів розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад. До визначальних викликів належать: активна цифровізація та розвиток цифрових маркетингових комунікацій, екологізація мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, урбанізація та пов'язана з нею надконцентрація туристичних потоків у міських дестинаціях, поширення пандемії коронавірусу COVID-2019. Врахування означених викликів дасть змогу не лише виявити додаткові можливості та передумови нарощення ендогенного потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці громад, а й посилити позицію та стратегічну стійкість туристичних продуктів і туристичних

дестинацій;

– обґрунтування організаційного інструментарію діяльності органів місцевого самоврядування щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, який включає популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації, створення та забезпечення актуальності туристичного сайту територіальної громади, формування системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації на засадах комунікації та співпраці з суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури та місцевими жителями, оновлення наявних і створення нових туристичних продуктів у межах територіальної громади. На відміну від наявних, запропонований інструментарій спрямований на популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації серед неорганізованих туристів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні науково-прикладних положень і рекомендацій щодо аналізу, оцінювання, прогнозування та регулювання процесів розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах сучасних викликів, а також нівелювання ризиків, які виникають в цих умовах. Отримані результати реалізовані в практиці управління на державному, регіональному та місцевому рівнях. Найважливішими серед них є пропозиції, використані: *державними органами влади України, зокрема Державним агентством розвитку туризму України (довідка №54 від 1.06.2020 р.) при визначенні пріоритетів державної політики розвитку туризму і курортів України; регіональними органами управління, зокрема управлінням туризму Тернопільської державної адміністрації (довідка №5/15-2773 від 29.05.2020 р.), управлінням туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації (довідка №26-337/0/2-20 від 3.06.2020 р.), Львівською обласною радою (довідка №01-вих-35 від 3.06.2020 р.), відділом з питань туризму Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка №21/205 від*

04.05.2020 р.), Волинської обласної ради (довідка №721/52/2-20 від 3.06.2020 р.) під час розроблення проєктів стратегій, середньострокових і щорічних програм розвитку туризму та курортів; субрегіональними *місцевими органами управління*, зокрема Сколівською районною держадміністрацією (довідка №27/В-01 від 20.04.2020 р.), Вигодською селищною радою Івано-Франківської області (довідка №747/02-23 від 1.06.2020 р.), Долинською міською радою (довідка №397/05-19/35в від 3.06.2020 р.) при виробленні механізмів стимулювання розвитку туризму в територіальних громадах і підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів. Окрім цього, розробки, запропоновані в дисертації, отримали позитивні висновки ГО «Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад» (довідка №1 від 1.06.2020 р.), ГО «Херсонська обласна організація Спілки економістів України» (лист від 1.06.2020 р.), а також використані при підготовці науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (довідка №387 від 28.06.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати, представлені в роботі, отримано здобувачем особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи дисертанта, про що вказано в переліку наукових праць.

Матеріали та висновки кандидатської дисертації під час підготовки цієї роботи не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації розглянуто та схвалено на низці міжнародних і всеукраїнських науково-практичних і науково-методичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування та

стабілізації регіональної економіки» (Дніпро, 29 серпня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації» (Полтава, 30 вересня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи» (Дніпро, 21 березня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика» (Полтава, 12 лютого 2020 р.), International conference «Modern Approaches to the introduction of science into practice» (30-31 March 2020, San Francisco (USA)), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси» (Київ, 28 березня 2020 р.), International conference «Problems of implementation of science into practice» (20-21 April 2020, Oslo, Norway), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні» (Львів, 16 травня 2019 р.), the 2nd International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education» (Osaka, Japan, 2019), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах» (11-12 квітня 2019 р., Івано-Франківськ), XXI «International scientific conference Trends of the newest» (June 12, 2019, New York, USA), 1st International Conference «Scientific achievements in terms of transformation» (June 8, 2019, Hamburg, Germany), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку» (Львів, 31 серпня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи» (Київ, 31 серпня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства» (18-19 квітня 2019 р., Львів), Міжнародній

науково-практичній конференції «Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу» (Київ, 24 листопада 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій» (Луцьк, 5 жовтня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні технології менеджменту» (Луцьк, 7 листопада 2018 р.) та низці інших.

Публікації. Результати проведених досліджень викладено у 51 опублікованій праці загальним обсягом 47,5 друк. арк., з яких особисто здобувачу належать 35,6 друк. арк.; серед них: одноосібна монографія, 2 закордонні колективні монографії; 20 статей у наукових фахових виданнях України, зокрема 17 – у виданнях, уключених до міжнародних наукометричних баз; 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав; 23 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 453 сторінки, із яких 361 – основний текст. Дисертація містить 23 таблиці, 47 рисунків та 10 додатків. Список використаних джерел включає 319 найменувань.

Розділ 1

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ЇХ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1. Територіальна громада як суб'єкт розвитку туристично-рекреаційної сфери: концептуалізація понять

Сучасний етап суспільного розвитку в Україні характеризується зростанням ролі та посиленням відповідальності територіальних громад у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій. Процеси децентралізації та реформування засад місцевого самоврядування, що зараз відбуваються в державі, створюють нові можливості для ефективного управління потенціалом громад задля зміцнення їх спроможності, створення підґрунтя для запуску механізмів локального економічного розвитку на противагу механізмам традиційної патерналістської моделі.

Територіальна громада в цьому дослідженні водночас є об'єктом і суб'єктом функціонування туристично-рекреаційної сфери, оскільки, з одного боку, будь-яка туристично-рекреаційна діяльність має територіальну прив'язку (саме в межах території громади відбувається забезпечення розміщення туристів, закладів громадського харчування, туристичних дестинацій тощо), з другого – саме громада сприяє/не сприяє розвитку цього виду діяльності шляхом створення безпечного та комфортного середовища для перебування туристів, сприятливого підприємницького клімату для функціонування суб'єктів туристичного бізнесу тощо.

Визначаючи поняття «територіальна громада», вітчизняні та зарубіжні науковці сходяться на її основних характеристиках: територіальності, наявності спільноти мешканців, правосуб'єктності. Територіальність визначається існуванням чітких територіальних меж територіальної громади

та територіального простору, у межах якого відбувається життєдіяльність громади [218; 222]. Громада, як зазначається, має історично сформовані межі проживання.

Термін «громада» найчастіше визначається як сукупність мешканців, які проживають на певній території, водночас наголошується, що для процесів соціально-економічного зонування чи реалізації політики особливої ваги набувають наявний людський, економічний і природний потенціал, а також спроможність розвиватись (Chaskin et al., 2001 [223]; Mancini et al., 2003 [272]).

Мешканці територіальної громади – це група осіб, які живуть або працюють у межах територіального простору громади та володіють певними елементами спільної культури та/або спільними інтересами. М. Баймуратов пропонує розглядати територіальну громаду (місцеву спільноту) як «сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру» [5]. Таке трактування дослідник М. Корнієнко дещо розширює, надаючи територіальній громаді правосуб'єктності. Він наголошує, що саме територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, водночас ототожнюючи його з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці [85].

На основі цього підходу сформульоване визначення територіальної громади у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», де вона трактується як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [59].

Згідно з ст. 140 Конституції України, «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно

вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». Тобто можемо говорити, що територіальна громада трактується як жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста [73].

Фактично така характеристика територіальної громади як територіальність у цих базових документах упущена, натомість наголошується на ролі жителів громади та її правосуб'єктності.

Зауважимо, що в умовах незавершеності реформи адміністративно-територіального устрою держави не слід ототожнювати громаду, територіальну громаду та об'єднану територіальну громаду. Згідно з проєктом закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України» [146], «адміністративно-територіальними одиницями базового рівня є громади, які утворюються на основі населених пунктів (міст, селищ, сіл)». Тобто використовується лише поняття громада.

Водночас згідно з частиною першою ст. 133 Конституції України, систему адміністративно-територіального устрою складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України (частина третя цієї статті). Тому доповнення системи адміністративно-територіального устрою такими структурними елементами як «громада», «об'єднана територіальна громада», «регіон» та інші є юридично коректним лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Застосування зазначених структурних елементів можливе при встановленні базовим законом статусу системи територіального устрою України.

О. Батанов, досліджуючи територіальну громаду, фокусується на інтеграційній функції та розглядає її як складну «кумулятивну» форму суспільної організації. Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох для

досягнення бажаного всіма результату. У межах територіальних громад місцеві інтереси переважають над глобальними, відомчими та вузькопрофесійними. Ефект від такого об'єднання сильніший, ніж від механічного поєднання зусиль роз'єднаних індивідів, оскільки в межах такої спільноти відбувається не тільки поєднання спільних зусиль в єдине ціле, а й спеціалізація окремих її членів для виконання професійних функцій, починаючи від господарських і завершуючи управлінськими. Інтеграція людей у територіальну громаду для спілкування, виховання, виробництва має природний характер, відбувається на добровільній, свідомій основі, враховуючи уявлення, побажання, мотиви, прагнення кожної людини або більшості людей [14].

В основі такого трактування лежить реляційний підхід. Л. Бенювська [15] називає його інтелектуально-комунікативним підходом до дослідження територіальної громади. Згідно з ним, територіальна громада розглядається як соціальна спільнота, що заснована на спільності інтересів і потреб осіб, які складають її, системності зв'язків і відносин між ними. На думку Ю. Наврузова, територіальна громада є певним соціальним організмом, визначальною ознакою якого є узгодженість, гармонійність суспільних і індивідуальних потреб та інтересів [115]. І. Видрін у цьому контексті розглядає територіальний колектив як «соціальну спільність, яка складається в кордонах спільного мешкання громадян, має своєю основою громадсько необхідну, соціально зумовлену діяльність, яка здійснюється групою людей, об'єднаних спільними інтересами в політичній, соціально-економічній та культурно-побутовій сферах життя».

Водночас американський соціолог Івановіс зазначає, що «Соціологія використовує два інтегровані підходи при визначенні громади. По-перше, вона розглядає громаду з погляду територіальної концепції, по-друге, з погляду реляційної концепції» [260]. Як територіальне утворення громаду можна визначити та окреслити на карті. Громада має назву, межі, пріоритети

розвитку, сукупність людей та впізнавані символи. Громада з погляду реляційної концепції становить сукупність людей, які пов'язані між собою спілкуванням, дружбою та соціально-економічними взаємодіями [260].

К. Іонассен [261] і Д. Хіллері [252] визначають громади як об'єднання людей, які проживають у межах певної території, об'єднані спільною культурою та ієрархічною соціальною системою, здатною до самоорганізації, члени якої усвідомлюють їх приналежність до громади і спроможні приймати колективні рішення. Як економічна система громада характеризується поділом праці. Дж. Хіллер дійшов висновку, що, попри наявні розбіжності, у більшості з них найважливішими є такі ознаки: соціальна взаємодія, територія і взаємозв'язок (або зв'язки). Так, К. Іонассен визначив елементи громади [261]: населення; територіальна база; взаємозалежність спеціалізованих частин громади і поділ праці в ньому; спільна культура і соціальна система, що інтегрують діяльність його членів; усвідомлення жителями єдності та належності до громади; можливість діяти корпоративно при вирішенні місцевих проблем.

Не менш важливою характеристикою територіальної громади є її правосуб'єктність, зокрема у системі місцевого самоврядування й організації публічної влади. Територіальна громада має право на здійснення місцевого самоврядування, тобто територіальну громаду можна розглядати як суб'єкт місцевого самоврядування. Вона є не просто інтеграційним об'єднанням, а дієздатним суб'єктом, що є політично, економічно та соціально активним, має необхідне фінансово-економічне забезпечення та відповідає за розвиток своєї території.

Витоки сучасного поняття громади пов'язують з процесами посилення індустріалізації та урбанізації в Європі у другій половині XVIII ст. Один з раних німецьких соціологів Ferdinand Tönnies представив концепцію *Gemeinschaft* (Gay-mine-shaft) і *Gesellschaft* (Gay-zel-shaft) у книзі

«*Gemeinschaft und Gesellschaft*» (1887 року). Ідеї Тönnies базувались на вивченні змін організації життєдіяльності громад в умовах переходу від традиційно сільськогосподарського до індустріального суспільства. Його ідеї були використані та розвинуті відомим економістом Max Weber в його книзі «*Economy and Society*» (1921 р.).

У своїй роботі Тönnies визначив *Gemeinschaft*, або територіальну громаду, як утворення, в основі якого лежать індивідуальні взаємозв'язки та взаємодії, що базуються на традиціях і правилах, що склались історично. Водночас він наголошує, що в основі цих взаємозв'язків і взаємодій закладені емоції, сентименти, моральна відповідальність членів громади один перед одним. Саме це відрізняє територіальну громаду як невелику гомогенну частину суспільства від суспільства загалом. На противагу територіальній громаді Ferdinand Тönnies трактує суспільство як утворення на основі неперсоніфікованих і непрямих взаємодій, які не передбачають прямого спілкування.

Як основу місцевого самоврядування розглядали територіальну громаду і українські дослідники М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко. Ідея громади посідає одне з важливих місць у державотворчій концепції М. Драгоманова (1841-1895 рр.). На його думку, самоврядування відіграло кілька важливих функцій: інституту виявлення і впровадження громадських ініціатив «на місцях»; організатора господарського і культурного життя певних громад, нарешті, представника цих громадських об'єднань і мешканців певних територій перед державними органами влади. У будь-яких практичних діях або в теоретичних розрахунках «не повинно бути (та й не може бути) забуто, що самоврядування є лише форма, яка повинна бути наповнена реальним змістом: задоволенням потреб населення, економічних і культурних» [44].

Проблеми діяльності територіальних громад у системі місцевого управління через призму ідеології соціалізму розглядав І. Франко. У творах

«Чого хоче Галицька робітницька громада?», «Що таке громада і чим вона повинна бути?» він пропонує програму діяльності громади для ефективного розвитку регіонів і держави загалом, що визначала повноваження громади у різних сферах: від економічної до культурної [95]. Запропонована І. Франком програма діяльності громади дає відповідь на запитання сьогодення щодо функціонування територіальних громад і їхньої ролі в розбудові децентралізованої демократичної держави. На думку І. Франка, «...коли кожний повіт, кожний край, кожна держава складається з громад – сільських чи міських, то все одно перша і найголовніша задача тих, що управляють державою, краями, повітами, повинна би бути така, щоб добре упорядкувати і мудрим правами якнайліпше забезпечити ту найменшу, але основну одиницю. Бо коли громада зле впорядкована, бідна, темна і сама в собі розлазиться, то очевидно, ще й увесь побудований на ній порядок повітовий, крайовий і державний не може бути тривалий» [196].

Сучасна наука характеризується формуванням системних підходів до трактування різних понять. Так, Д. Барнс запропонував *системний підхід* до визначення поняття та ознак громади, який полягає у тому, що територіальна громада досліджується не лише як населення, громада, соціальна спільнота, але і як територія, яка може розвиватися, а акцент робиться на економічному вимірі [115] (рис. 1.1).

Подібний методологічний підхід до дослідження територіальних громад як базової адміністративно-територіальної одиниці та економічної системи прослідковується у працях Л. Мельник, В. Кравченка, В. Новікова, Г. Монастирського, О. Панухник, які розглядають територіальну громаду з позицій реалізації їх економічного потенціалу та забезпечення конкурентоспроможності, що дає змогу розглядати ці спільноти одночасно як суб'єкти економічних відносин та об'єкти економічної діяльності [114]. Зокрема, Г. Монастирський обґрунтував гіпотезу про те, що

територіальну спільноту базового рівня слід розглядати як соціально-економічну систему.

Рис. 1.1. Визначення територіальної громади за Д. Барнсом

Джерело: опрацьовано автором

Територіальна спільнота базового рівня є системою, оскільки володіє всіма рисами системи: наявністю компонентів, зв'язків, структури, взаємодії, перебігом процесів, цілісністю та емерджентністю властивостей, можливістю ідентифікації, наявністю зовнішнього середовища, концепції. Територіальна спільнота базового рівня є територіально-просторовою, економічною, соціальною, політичною та екологічною системою [114]. Досягнення соціального добробуту, реалізація політичних цілей, використання територіально-просторових ресурсів відбувається за допомогою економічних важелів, що дає підстави висунути гіпотезу про пріоритетність розгляду як економічної системи. Основними підсистемами економічної системи є

підприємницька, фінансова, інфраструктурна, майнова. Територіальна спільнота базового рівня як економічна система є елементом економічних систем вищого ієрархічного порядку – регіональної, національної та глобальної, що дає змогу розглядати базові території як визначальний елемент їх функціонування [113].

Автори цього підходу стверджують, що територіальну спільноту базового рівня не можна ототожнювати з місцевим господарством, оскільки вона, окрім місцевого господарства (як сукупності функціонально-галузевих комплексів), включає інтереси членів територіальної громади, політику місцевих органів влади, локальні ринки (товарів, послуг, кредитно-фінансових ресурсів, інформації, знань) [113].

Розглянуті підходи до визначення територіальної громади мають важливе значення для розуміння того, як розвиток громади пов'язаний з ефективністю використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. На думку Telfer & Shrpely (2008 р.), для громад відкривається широкий спектр перспектив, які можуть бути реалізовані локальними громадами у контексті розвитку туризму [299]. Територіальні громади можуть бути цікавими для туристів з огляду на особливі традиції чи культурні, креативні, інші властивості, якими володіють мешканці громади, тоді як інші громади – це просто місця територіальної локалізації пам'яток, природних ресурсів (річка, морське узбережжя, гори тощо), цікавих для туристів. Ще інші громади можуть долучатись до функціонування туристично-рекреаційної сфери через постачання виробленої продукції для закладів харчування, сувенірів, постачання робочої сили для туристичних дестинацій тощо. Ще один з напрямів залучення громад до розвитку туристично-рекреаційної сфери, які виділяють Telfer & Sharpley (2008) [299], лежать за межами продукування пропозиції і полягають у формуванні попиту на туристичні продукти мешканцями таких громад.

Водночас усі зазначені напрями позитивно впливають на розвиток територіальних громад.

Зважаючи на цілі дослідження, важливо визначитись із сутністю поняття «розвиток територіальної громади».

Розвиток громади слід розглядати у вимірі сучасних теорій зростання та розвитку. Світова практика сформувала широкий спектр підходів до дослідження розвитку територіальної громади. Окреслимо основні з них:

- Розвиток територіальної громади має досліджуватись з точки зору залучення мешканців до суспільного життя, розширення можливостей та ефективного використання потенціалу громади (Singh, Timothy, & Dowling, 2003) [290];
- Розвиток громади можна розглядати як нарощення соціального капіталу та його використання для одержання колективних вигод. Завдання територіальної громади ефективно використовувати навички, знання та виробляти власну стратегію соціально-економічного розвитку (Gilchrist, 2004) [243];
- Розвиток територіальної громади має на меті збільшити участь громадян у життєдіяльності громади. У розвитку громади акцент робиться на громаді як соціальній системі, обмеженій географічними кордонами та спільними інтересами мешканців (Talbot & Verrinder, 2005) [298];
- Розвиток громади пов'язаний з розбудовою потенціалу громади, його задіяння для цілей розвитку шляхом колективної участі (Williams, 2004) [313];
- Розвиток громади – це планування всіх аспектів життєдіяльності громади (Frank, F., & Smith, A., 1999) [242];
- Розвиток громади відбувається на основі зміцнення або розбудови взаємовідносин між учасниками громади та інтегрування громади як системного утворення (Yan, 2004) [317];

- Розвиток громади – це зміцнення її спроможності шляхом нарощення соціального капіталу кожного мешканця зокрема та громади загалом. Територіальна громада розвивається, якщо відбувається підвищення рівня задоволення потреб її мешканців (Gilchrist, 2004) [243];
- Розвиток громади – це вибір найкращого шляху посилення її спроможності на основі активізації взаємодії мешканців з метою знаходити вирішення проблем, які стосуються їхньої громади. Джерелом розвитку громади має бути посилення її згуртованості – як на міжособистісному, так і на колективному рівні (Chaskin et al., 2001) [223];
- Розвиток громади – це процес вироблення колективних рішень щодо планування, прийняття рішень і напрацювання заходів задля соціального, економічного, екологічного та культурного розвитку громади (Hackett, 2004) [249];
- Розвиток громади вимагає вироблення навичок мешканців щодо прийняття спільних рішень з питань управління спільними ресурсами громади (Talbot & Verrinder, 2005) [298];
- Розвиток громади включає три складові – спроможність громади, здатність громади до розвитку загалом та її окремих індивідів, соціальний капітал територіальної громади (Philips, R. & Pittman, R.H., 2009) [279].

Останній підхід до визначення розвитку територіальної громади можна вважати комплексним, оскільки він акцентує на таких факторах, як здатність діяти колективно, спроможність до розвитку громади, сам процес ефективного використання та нарощення потенціалу громади. Дослідження також зосереджується на ролі людського капіталу, зокрема здатності задіювати задля розвитку громади навички, знання, креативний потенціал її мешканців.

Philips R. & Pittman R.H. графічно представляють свій підхід до розвитку громади у вигляді тріади (рис. 1.2).

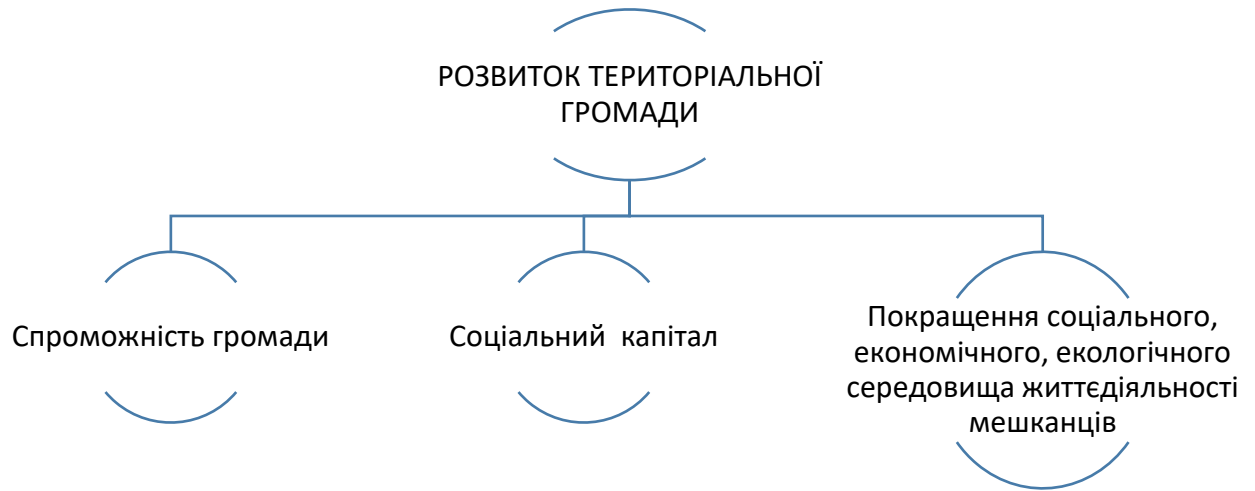

Рис. 1.2. Тріада розвитку територіальної громади (за Philips, R. & Pittman, R.H., 2009) [279]

Спроможність громади (згідно з визначенням ПРООН) – це створення сприятливого інституційного, економічного, соціального середовища для розвитку громади та включеність громадян до процесів розвитку. Тобто наголошується на таких аспектах, як використання людських ресурсів і забезпечення ефективності системи управління в територіальній громаді. ПРООН визнає, що розбудова спроможності є тривалим процесом, успіх якого залежить значною мірою від участі всіх зацікавлених сторін.

У вітчизняній науці та практиці останніми роками поняття спроможності набуло дещо інших властивостей, оскільки саме спроможність громади стала критерієм доцільності її створення під час реформування адміністративно-територіального устрою та укрупнення територіальних громад. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, «спроможні територіальні громади» – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об’єднання здатні самостійно

або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, враховуючи кадрові ресурси, фінансове забезпечення та розвиток інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [105].

Фактично наголошується на наявності в громади джерел наповнення бюджету, інфраструктурних і кадрових ресурсів, достатніх для вирішення її питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

Разом з людським потенціалом вагому роль у забезпеченні спроможності громади відіграють науково-технічна інфраструктура, природні, організаційні та інституційні ресурси, розвиненість економічного потенціалу громади. Основною метою є розширення можливості оцінювати вибір політики та способи реалізації варіантів розвитку на основі розуміння екологічних потенціалів і меж. Водночас акцент робиться на спроможності територіальної громади досягати позитивних змін у зростанні якості життя, посиленні соціальної мобільності, покращенні умов життєдіяльності та навколишнього середовища на основі ефективного використання наявного потенціалу.

Згідно з визначенням Світового Банку, соціальний капітал – це інститути, відносини і норми, які формують, якісно і кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві. Останнім часом з'являється все більше доказів, що соціальна єдність є визначальним фактором економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а радше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається предусім з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств.

Ф. Фукуяма визначив соціальний капітал як загальноприйняті норми і цінності, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати, підкреслюючи, що це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами. Соціальний капітал він називав «неформальною практикою розуму» [197]. Таким чином, соціальний капітал має вирішальне значення для економічного процвітання територіальної громади та для її сталого розвитку.

Сутність соціального капіталу визначається мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо в суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити, що в ньому є і соціальний капітал. Саме довіра в одне ціле єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств. Інакше кажучи, суть соціального капіталу полягає в тому, що громадське багатство створюється завдяки контактам, активізації зв'язків між людьми. Він є основою, на якій тримається вся соціальна цілісність [25].

За таких умов результативність розвитку територіальної громади визначається налагодженістю взаємодії між усіма стейкхолдерами та розвиненістю мереж такої взаємодії в громаді.

Здійснене дослідження сутності розвитку територіальної громади дозволяє виокремити такі сфери розвитку: соціальна, економічна, політична, ресурсно-екологічна, інституційна. У розрізі цих сфер означено напрями розвитку територіальної громади (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Роль туристично-рекреаційної сфери у розвитку територіальної громади

Сфери	Роль у розвитку територіальної громади	Внесок туристично-рекреаційної сфери у розвиток територіальної громади
Соціальна	Людиноцентричний розвиток Соціальна справедливість Якість життя Формування соціального капіталу	Підвищення якості життя Зростання свідомості мешканців і гордості за громаду Включення соціально вразливих груп в процеси розвитку громади

Сфери	Роль у розвитку територіальної громади	Внесок туристично-рекреаційної сфери у розвиток територіальної громади
		(через долучення до туристично-рекреаційної сфери) Зростання ефективності організації управління громадою Зростання освіченості мешканців громади, зайнятих у туристично-рекреаційній сфері
Економічна	Доходи від місцевого виробництва Диверсифікована місцева економіка Саморозвиток	Зростання доходів місцевих бюджетів від туристично-рекреаційної діяльності Створення робочих місць у туризмі Підвищення доходів місцевих жителів
Культурна	Формальна та неформальна освіта Місцеві традиції Збереження культури	Виховання толерантного ставлення до інших культур Сприяння культурному обміну Розвиток місцевої культури та ремесел
Ресурсно-екологічна	Управління природними ресурсами Екологічна відповідальність Збереження природних ресурсів	Виявлення потенційних джерел забруднення території Управління утилізацією відходів Підвищення екологічної культури мешканців Екологічна освіта
Інституційна	Інклюзивність Відповідність цілей розвитку запитам і потребам громади Сприятливе інституційне середовище	Зростання включеності населення громади в процеси економічного розвитку Зростання спроможності громади, віра у власні сили Територіальна громада набуває значимості з погляду зовнішнього споживача

Джерело: запропоновано автором.

Важливо наголосити на існуванні суттєвої різниці між розвитком територіальної громади та економічним зростанням. А. Степаненко зазначає, що існують громади, які прагнуть економічного зростання, і такі, що його обмежують, впроваджуючи ідеї розвитку [172]. Розвиток передбачає структурні зміни в громаді, такі як:

- модифікація факторів виробництва;
- більш ефективне використання потенціалу громади;
- зміни в структурі і функціонуванні наявних інституцій;
- зміни в цінностях мешканців громади.

Тобто розвиток слід розглядати як процес перманентних перетворень і змін наявного стану суб'єкта у більш досконалий стан з вищими параметрами якісних характеристик, які виникають як накопичений результат зростання відповідних кількісних показників.

Водночас, зважаючи на завдання нашого дослідження, важливо звернути увагу, яку роль може відіграти туристично-рекреаційна сфера у розвитку територіальних громад. Зазначимо, що в умовах динамічного зростання туристичних потоків у світі туризм дедалі частіше сприймається як одна з основних можливостей розвитку громади. Тобто, сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних² видів діяльності. На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які стимулюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом (Aref, 2010; Coccossis, 2004) [211; 225]. Fennell (2003), визнаючи роль туризму у зміцненні економіки громади, наголошує на такій його властивості як здатність активізувати процеси об'єднання зусиль мешканців громад для їх розвитку [240].

² Поняття "глокалізація" (glocalization = global + localization) використовують для відображення нерозривності процесів глобалізації і локалізації, інтеграції та фрагментації. Цей термін запропонував автор теорії глокалізації Р. Робертсон для того, щоб підкреслити двоаспектність глобалізації, співвідносність і взаємопроникнення глобального і локального. Науковець дійшов висновку, що локалізація глобальності покликана відобразити тенденцію здійснення глобального через локальне. Подібно трактує сутність глокалізації Дж. Найсбітт, зазначаючи, що чим вищий рівень глобалізації економіки, тим більш потужними є її регіональні суб'єкти. У науковому полі доведено, що як полюси зростання можна розглядати конкретні території, які в економіці регіону або країни виконують функцію джерела інновацій та прогресу.

Bushell & Eagles (2007) [219] вважають, що позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців громади через застосування методів фасилітації, бізнес-менторингу, підвищення їх кваліфікації та знань. Водночас деякі автори наголошують і на ризиках, які можуть супроводжувати активний розвиток туристично-рекреаційної сфери в окремих громадах (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Позитивні та негативні ефекти розвитку туристично-рекреаційної сфери для територіальних громад

Позитивні ефекти	Негативні ефекти
<ul style="list-style-type: none"> - Створення робочих місць і зростання зайнятості у туризмі та супутніх видах економічної діяльності - Активізація економічної діяльності в громаді - Зростання доходів мешканців і місцевого бюджету територіальної громади - Збереження історичних і культурних традицій, поширення місцевої культури - Зростання кількості суб'єктів господарювання, зростання конкуренції між ними та підвищення ефективності їх функціонування - Зростання якості людського капіталу шляхом навчання кадрів - Приплив інвестицій у територіальну громаду - Покращення соціальної, транспортної інфраструктури для потреб туристів і населення - Прискорене залучення інформаційно-комунікаційних технологій у громаду - Формування позитивного іміджу територіальної громади 	<ul style="list-style-type: none"> - Активне використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, що може негативно позначитись на їх стані - Вищий рівень навантаження на природне середовище та забруднення середовища - Зростання мобільності населення та навантаження на транспортну інфраструктуру - Зростання цін через зростання попиту з боку відвідувачів - Втрати уваги до розвитку інших (не пов'язаних з туризмом) видів економічної діяльності в громаді, для прикладу промисловості - Ризик узалежнення доходів місцевого бюджету та мешканців територіальної громади від функціонування об'єктів туристично-рекреаційної сфери - Оскільки розвиток туризму прямо залежить від рівня доходів населення, існує ризик зростання залежності від економічної кон'юнктури в країні та світі

Джерело: розроблено автором.

Водночас слід розуміти, що розвиток туризму – це тривалий процес. Він не може розглядатись як економічна панацея для розвитку усіх громад, а має використовуватись як механізм диверсифікації економіки громади [245]. Зважаючи на це, у сучасному світі багато територіальних громад (локальних спільнот) звернулися до розвитку туризму, щоб забезпечити економічний, соціальний, культурний, ресурсно-екологічний, інституційний розвиток громади.

1.2. Концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад

Економічна наука виробила великий спектр підходів до дослідження розвитку соціально-економічних систем різного рівня – глобального, національного, мезорегіонального, регіонального, локального. Водночас трендом другої половини ХХ ст. та початку ХХІ ст. є переосмислення виключної доцільності регулювання процесів соціально-економічних розвитку «зверху» та посилення уваги до окремих територій – регіонів, міст, сіл, територіальних громад – як окремих акторів світової економічної системи. Зазначені тенденції зумовили потребу у виробленні концепції місцевого економічного розвитку, а ХХІ ст. визнано епохою розвитку територій, створення агломерацій і формування нових «точок росту».

Розвинуті країни з ринковою економікою займаються місцевим економічним розвитком з початку 50-х років ХХ ст. Це питання у науці набуло розвитку у другій половині 70-х років. Історія зростання економіки США, Канади та європейських країн – це еволюція удосконалення місцевого економічного розвитку. Його умовно можна розділити на чотири етапи (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Еволюція концепції місцевого (локального) економічного розвитку (МЕР)

Етап	Роки	Особливості
Перший етап: промисловий розвиток або "гонитва за фабричними димарями"	1950–1970 рр.	На цьому етапі було прагнення зміцнити економічну базу міст шляхом приваблення будь-якого інвестора і створення на території громади нового великого підприємства. Для цього зазвичай застосовувалися стимули (надання недорогої земельної ділянки, пільгові кредити чи полегшення будь-яких вимог до бізнесу). З'явилися перші промислові парки. Посилилась конкуренція між громадами. Деякі громади успішно залучали інвесторів і всіляко сприяли створенню нових робочих місць і нових ринків. У деяких випадках громади просто марнували ресурси у гонитві за інвестором. Іноді громадам вдавалось одержати короткострокову вигоду від залучених інвестицій, але в подальшому вони потерпали від необхідності, протягом тривалого періоду після завершення дії позитивного ефекту, продовжувати надавати пільги. У випадках, коли новостворене підприємство перетворювало місто на місто однієї галузі, перспектива закриття такого «містоутворюючого» підприємства робила місцеву громаду вразливою.
Другий етап: розвиток малих підприємств	1970–1990 рр.	Нова хвиля МЕР була породжена зростанням ролі малого бізнесу в економічному розвитку. Зусилля на підтримку МЕР спрямовувалися переважно на збільшення кількості, розвиток та утримання малих підприємств. Цілеспрямовані заходи з підтримки малого бізнесу включали пряму підтримку підприємцям, технічну допомогу з консультування операційної діяльності та управління, у створенні нових робочих місць. Почала розвиватись «м'яка інфраструктура» – бізнес-центри та бізнес-інкубатори, центри розвитку підприємництва, обслуговуючі центри за принципом "єдиного вікна", численні урядові програми різного рівня на підтримку малих і середніх підприємств. Діяльність із залучення підприємств та інвесторів, що була характерною для першого етапу, продовжувалася, але її спрямованість змістилася від великих промислових підприємств і великих об'єктів інфраструктури у бік набору підприємств, що є різноманітними за ознаками розміру, економічної життєздатності та галузевого представництва.
Третій етап: розширення бази економічного розвитку	1990–2000 рр.	Поява інноваційного інструментарію формування та розширення бази економічного розвитку. Набувають поширення такі засоби розвитку муніципалітетів, як співпраця, створення державно-приватних партнерств, мереж та асоціацій громад, розвиток промислових кластерів і

Етап	Роки	Особливості
		<p>підвищення ролі інновацій. У міру збільшення значимості та ускладнення МЕР, усе більше уваги приділяється досягненню балансу економічного зростання та якості життя в громаді. Планування МЕР і впровадження планів набуває комплексного характеру завдяки широкому залученню зацікавлених осіб і формуванню багатосторонніх партнерств з представників різних галузей і сфер суспільного життя. Громади створюють належні умови для зростання місцевих компаній, формують сприятливий інвестиційний клімат, інвестують у нематеріальну інфраструктуру, заохочують співробітництво, формують мережі ділових зв'язків і цілеспрямовано приваблюють зовнішніх інвесторів своїми конкурентними перевагами. Найбільш успішними є громади, яким вдається налагодити плідну співпрацю.</p>
Четвертий етап МЕР: сталий економічний розвиток громад	з 2000 р.	<p>В основі МЕР більшості громад лежить багатовекторність і сталість – взаємозалежність економічного, екологічного та соціального благополуччя. Рішення опираються на місцеві знання та ініціативи громад. У будь-якій ініціативі з МЕР проявляються ознаки всіх етапів еволюції. Універсального практичного підходу до МЕР не існує. Кожен муніципалітет характеризується унікальним набором можливостей і проблем, а тому створює власний креативний підхід до МЕР, який би враховував специфічні для нього потреби, труднощі та можливості. Тому запорукою успішності ініціатив з планування МЕР стають: врахування економічних реалій глобалізації; швидкі зміни середовища, важливість партнерства з приватним сектором; інноваційність і креативність як єдина конкурентна перевага, що має сталий характер; системність і комплексність конкурентоспроможність, неможливість вдосконалення її складових поодино; врахування інтересів широкого кола всіх зацікавлених осіб і партнерів, співпраця; планування та стратегічний характер ініціатив: кожна ініціатива це проєкт, який має мати чітко визначені цілі, завдання та діяльність; упереджувальний характер планів, заходів і дій; чутливість до потреб громади, аполітичність, прозорість і підзвітність; спрямованість на вирішення певних питань чи проблем у довгостроковій перспективі.</p>

Джерело: систематизовано на основі [111].

Ранні концепції місцевого та регіонального економічного розвитку передбачали активну роль центрального уряду у процесах вирівнювання розвитку територій шляхом перерозподілу фінансових ресурсів. Водночас

регіони та територіальні громади не розглядалися активними учасниками регіональної політики, спрямованої на ефективне використання підприємницьких та інших ресурсів (Keating, 1997) [264]. З поширенням глобалізації та ідей неоліберальної економіки роль регіонів і територіальних громад стає усе вагомішою.

Увага до місцевого економічного розвитку суттєво зросла з поширенням нових теорій ендogenous зростання впродовж останніх десятиліть. Локальні та регіональні інституції відіграють головну роль у реалізації політики розвитку локальних інноваційних систем, поширення знань, вибудовування взаємодій, а також розбудови мереж навчання та співпраці (Pike et al, 2017) [280]. Таке зміщення уваги від системи патерналістського типу до локальних систем мережевих взаємодій Rhodes (1996) називає переходом від "управління" до «врядування» [287].

Naughton and Allmendinger (2008) [251] наголошують, що перехід від «управління» до «врядування» супроводжується поступовою зміною акцентів у політиці розвитку регіонів і територіальних громад з традиційно «твердих» (інфраструктурних) проєктів з «твердими» на активну імплементацію «м'яких» проєктів, спрямованих на розвиток економіки знань, людського та соціального капіталу територіальних громад. Разом з виконанням традиційних функцій місцевого самоврядування органи влади на базовому рівні також беруть на себе відповідальність за місцевий економічний розвиток, розвиток культури в громадах тощо.

Традиційно системи управління національного та регіонального рівнів організовані за галузевим принципом (наприклад, транспорт, навколишнє середовище, охорона здоров'я тощо). Водночас органи місцевого самоврядування локального рівня часто виконують завдання активізації взаємодій як в межах територіальної громади, так і з органами влади вищого рівня. На них лягає відповідальність за ефективне залучення в процеси

місцевого економічного розвитку всіх складових потенціалу громади та формування інтегрованого підходу до її розвитку.

На тлі зростання ваги локального рівня управління впродовж останніх десятиліть відбувається і посилення автономії місцевих органів влади. Багато країн здійснили тою чи іншою мірою децентралізацію владних повноважень і фінансових ресурсів, що підвищило рівень свободи місцевих органів влади у прийнятті рішень щодо економічного розвитку своїх територій та посилило їх юридичну правомочність (Ladner et al, 2016) [269]. Водночас, як зазначають І. Сторонянська, Л. Бенівська (2017) [293], упродовж останнього десятиліття процеси децентралізації не можна вважати виключно спрямованими на посилення. Вони виділяють низку характеристик процесів децентралізації в країнах Європи.

По-перше, не існує прямої залежності між рівнем розвитку країни та ступенем фінансової децентралізації, однак заможніші держави схильні до більш глибокої децентралізації. Значною мірою це можна пояснити тим, що такі країни, з огляду на високий рівень бюджетних доходів у розрахунку на одного мешканця, можуть дозволити собі використовувати меншу частку бюджетного ресурсу для фінансування загальнонаціональних функцій і дозволити органам влади на місцях залишати більшу частку бюджетних доходів для фінансування власних потреб.

Так, серед європейських країн найвищим рівнем доходів місцевих бюджетів (щодо ВВП) станом на 1.01.2016 р. характеризувались Данія (35,2%), Швеція (24,8%), Фінляндія (22,3%), Норвегія (15,7%), тобто країни з рівнем доходів понад 40 тис. євро в розрахунку на одного жителя. Водночас середній рівень бюджетної децентралізації в ЄС становив 11,1%, а доходів – 28,9 тис. євро в розрахунку на одну особу.

По-друге, мотиви децентралізації відрізняються у різних країнах світу. Намагання демократизувати власну політичну систему характерні для пострадянських країн Східної Європи (хвилі децентралізації 2000, 2004,

2006 рр.). Натомість в основі децентралізації в Греції, Італії та Португалії лежать виключно економічні мотиви та намагання підвищити ефективність надання суспільних послуг, зокрема у таких сферах, як освіта, медицина та громадський транспорт.

По-третє, бюджетна децентралізація розглядається в розвинених країнах як один з системних механізмів регулювання макроекономічної стабільності. На тлі загального зростання децентралізації у світі впродовж останніх 20 років країни-члени ЄС продемонстрували загальний тренд до рецентралізації після кризи 2008-2009 рр. Така тенденція підтверджує теоретичну гіпотезу про обернений вплив децентралізації та макроекономічної стабільності і пояснюється необхідністю подолання макроекономічних дисбалансів, яких зазнали країни Європи під час економічної кризи. Щобільше, можемо стверджувати, що політика бюджетної рецентралізації в Європі має місце до сьогодні.

Ідентичні тренди децентралізації показує навіть Польща – єдина європейська країна, яка не зазнала падіння ВВП під час кризи і продовжувала нарощувати темпи його зростання після кризи, і яку вважають одним з найбільш успішних прикладів децентралізаційних реформ. Динаміка доходів Державного та місцевого бюджетів (як % до ВВП) Польщі засвідчує суттєве зростання ролі Державного бюджету впродовж останніх років (20,6% до ВВП у 2009 р. та 22,7% у 2015 р.) і повернення показника доходів місцевих бюджетів як частки ВВП до рівня 2004 р. – 12,8%.

По-четверте, попри різну результативність впливу децентралізації на розвиток держав у короткостроковому періоді, більшість національних економік досягнула позитивних результатів у довгостроковій перспективі. Водночас чи не основним критерієм успіху є рівень активності локалітетів, громад, громадян у прагненні реалізувати власні ініціативи, проекти економічного розвитку, якого вдається досягнути через передачу

повноважень і фінансового ресурсу на місця та впровадження ефективних методів стимулювання економічної активності територіальних громад.

Така неоднозначність прояву позитивних результатів і ризиків децентралізації в різних країнах значною мірою обумовлена її одночасним впливом практично на усі суб'єктно-об'єктні відносини в межах соціально-економічних систем національного, субнаціонального та локального рівнів і між ними.

По-п'яте, спрямованість процесів децентралізації у різних країнах світу є різною. Якщо Данія, Швеція, Фінляндія, Румунія, Естонія, Болгарія та Словенія впродовж 2004-2015 рр. поглибили децентралізацію, то Нідерланди, Англія, Литва, Угорщина, Люксембург та Ірландія спрямовували економічну політику в бік посилення централізації (див. рис. 1.3). Упроваджений режим бюджетної економії найчастіше відбивався на місцевих органах влади: як приклад оптимізація місцевих і регіональних органів в Ірландії (Shannon, 2016) [289] і скасування агентств регіонального розвитку в Англії (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2017) [280]. У багатьох країнах-членах ЄС зменшились і обсяги місцевих бюджетів і їх частка у ВВП, водночас найчастіше без перегляду повноважень і зон відповідальності базового рівня управління.

Концепція локального економічного розвитку сформувалась у США у 60-х роках під впливом вимог мешканців бідних територіальних громад у процеси врядування та управління розвитком їх громад (Clay and Jones, 2009) [224].

Українська практика більш схильна до використання понять «регіональний розвиток», «розвиток регіонів» або «розвиток територій», натомість такі поняття, як «місцевий розвиток», «місцевий економічний розвиток», «розвиток територіальних громад» практично не використовувались. Значною мірою це зумовлено низьким рівнем впливу базового рівня управління на розвиток соціально-економічної системи

держави. Лише останніми роками науковці та практики активізували вивчення можливостей локального рівня, зокрема окремих територіальних громад, що пов'язано з імплементацією реформи місцевого самоврядування та перерозподілу повноважень і бюджетних ресурсів на рівень громад.

Насправді, місцевий економічний розвиток є об'єктивним і складним багатогранним процесом, він стосується відносно завершеної суспільно економічної одиниці, у якій проявляються всі сторони життєдіяльності суспільства. Ця багатогранність і комплексність процесу місцевого розвитку вимагає запровадження складних, системних підходів і залучення значної кількості спеціалістів з різних галузей та врахування і узгодження позицій, адже їх бачення можуть бути такими, що суперечать один одному, а іноді й навіть цілком протилежними. Можна погодитись із Степаненком А. (2010), який називає теорію місцевого економічного розвитку синергетичною [172].

Проблематика забезпечення економічного зростання на рівні територіальних громад – міст, селищ і сіл набуває дедалі більшої актуальності для сучасної України, виходить на порядок денний нової регіональної політики та внутрішньої державної економічної політики. Місцеве економічне зростання розглядається як стабільний, випереджаючий розвиток, як відтворення регіональної економіки на засадах інтенсивного розвитку, збільшення обсягів валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу.

У широкому розумінні «місцеве економічне зростання» – це постійне зростання добробуту громадян, які проживають на території країни – у містах, селищах і селах. Досягнення стабільного місцевого економічного зростання тісно пов'язане з місцевим економічним розвитком, що й формує підґрунтя для економічного зростання на рівні міст, селищ, сіл. В іноземній

літературі представлені такі трактування поняття «місцевий економічний розвиток»:

- «Місцевий економічний розвиток – це процес, коли суб’єкти територіальної громади спільно творять її майбутнє» (Canzanelli, 2001) [220].

Таке трактування наголошує на визначальній ролі інклюзії та партнерства між місцевими зацікавленими сторонами в межах громади – це дозволяє забезпечити спільне розроблення та реалізацію стратегії громади, в основі якої лежить ефективне використання внутрішніх ресурсів, створення нових робочих місць і досягнення сталого економічного зростання.

- «Місцевий економічний розвиток – це діяльність підприємств, суб’єктів господарювання на території регіону, органів місцевого самоврядування та інших зацікавлених сторін, спрямована на примноження економічних ресурсів громади, отримання позитивного соціально-економічного ефекту» (World Bank Local Economic Development, 2003) [271]. Водночас наголошується, що завдання місцевого економічного розвитку полягає в зростанні добробуту усіх суб’єктів територіальної громади.

- «Місцевий економічний розвиток визначає процес, у якому органи місцевого самоврядування стимулюють ділову активність у межах територіальної громади та/або сприяють зростанню зайнятості» (Edward J. Blakely, Nancey Green Leigh, 2010) [236].

Основна мета місцевого економічного розвитку, на думку зазначених авторів, полягає у стимулюванні ефективного використання людських, природних та інституційних ресурсів територіальної громади.

- Місцевий економічний розвиток передбачає «управління органами місцевого самоврядування та/або іншими колегіальними органами в громадах процесом залучення наявних ресурсів до економічної діяльності та укладання партнерських угод з приватним сектором задля створення

нових робочих місць і стимулювання економічної активності в громаді» (Zaaier M. and Sara L. M., 1993) [319].

Вивчення світового досвіду дозволяє виокремити завдання та функції місцевого економічного розвитку (рис. 1.3).

Отже, сталий місцевий економічний розвиток надає можливості працевлаштування економічно активного населення в регіоні, є основою для підвищення добробуту місцевих мешканців, сприяє підвищенню якості життя на всій території країни. Нарівні з цим слід окреслити й проблему місцевого розвитку в широкому розумінні, що поєднує економічні, соціальні, гуманітарні, культурні, безпекові й інші аспекти розвитку та життєдіяльності громади. Місцевий розвиток одночасно розглядається і як стратегія, і як тактика реалізації регіональної політики та забезпечення комфортного, безпечного середовища життєдіяльності для людини на всій території країни, незалежно від розташування місцевості. Громадяни мешкають у конкретних містах, селищах і селах, тому повсякденно мають розв'язувати проблеми життєзабезпечення [173].

Нового витка ідеї місцевого економічного розвитку набули після презентації доповіді F. Barca, підготовленої на замовлення Європарламенту, у якій було представлено нову концепцію формування регіональної політики ЄС – територіально-орієнтований (place-based) підхід. Автор цього підходу трактує його як «багаторівневий, інноваційний підхід, орієнтований на місцеві умови та адаптований до типу території» (Barca, 2009) [212]. На його думку, основною метою регіональної політики має бути підвищення «добробуту і стандартів життя» територій і «створення і підтримка їхніх конкурентних переваг» на фоні повнішого та ефективнішого використання активів територій. «Політика розвитку, яка враховує місцеві умови, — це довгострокова стратегія розвитку, що спрямована на підвищення ефективності, розроблена та імплементується з урахуванням місцевих переваг і знань за участі політичних інституцій з налагодженням

Рис. 1.3. Розширене представлення концепції місцевого економічного розвитку із врахуванням функцій туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді

Джерело: розвинуто автором на основі [220, 271, 89].

міжрегіональних і внутрішньорегіональних зв'язків і підтримується системою багаторівневого урядування...» (Varca, 2009).

У своїй доповіді 2012 р. Varca виступає опонентом просторово-нейтрального (space-blind) підходу, який пропонувався Світовим банком для формування регіональної політики (Varca, 2012) [213]. Світовий банк наголошував на недоцільності врахування територіальної диференціації, зокрема на субрегіональному рівні, і розроблення єдиних правил гри для усіх регіонів, що дозволило б зробити політику більш економічно ефективною, забезпечило б рівні конкурентні можливості для усіх регіонів (World Bank, 2009) [314]. Водночас наголошувалось: розвиток має спрямовуватись на людину, а не на території чи місця, де живуть і працюють люди. Тобто під час формування політики слід враховувати потреби людей, а не завдання розвитку регіонів, міст тощо.

Натомість територіально-орієнтований підхід пропонує реалізовувати стратегію smart-спеціалізації виключно на підставі докладного вивчення просторового потенціалу регіону, особливостей агломерування, концентрації активів та економічної діяльності в межах окремих територій, розміщення різних кластерів, центрів знань тощо. Це сприятиме виробленню чітких інноваційних стратегій розвитку з високим рівнем досягнення поставлених завдань у перспективі за рахунок використання синергетичного ефекту.

Фактично просторово-нейтральний підхід Світового банку виходить з ідеї, що індивідуальний приріст доходів, продуктивності праці та знань є основними чинниками регіонального економічного розвитку, а просторові зміни є лише результатом цієї політики. У цьому випадку мова йде про мобільність людей, капіталів, товарів, ідей, здатних забезпечувати та поширювати розвиток територій. Територіально-орієнтований підхід виходить з іншої точки зору, стверджуючи, що взаємодія між інститутами та простором має вирішальне значення для розвитку.

Згідно з цим підходом, регіони та міста мають власний потенціал, який може використовуватись і самостійно сприяти економічному зростанню регіону завдяки їх розмірам або щільності населення, оскільки такого роду фактори самі собою є критично важливими показниками для локальних і регіональних систем. Водночас слід розуміти, що історія громади, так само як і місце розташування, має значення. Адже територіальні громади мають різні соціально-економічні потенціали, інституційну ефективність, галузеву спеціалізацію та рівень знань і креативності. Це також має стати невід'ємною складовою аналітичної оцінки під час формування стратегії розвитку.

Отже, теорія місцевого економічного розвитку впродовж останнього десятиліття суттєво трансформується: на перший план виходять ендогенні чинники розвитку, а пріоритет зростання надається інноваційно орієнтованим видам економічної діяльності, які можна вважати смарт-спеціалізацією територій і територіальних громад зокрема (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Напрями модернізації концепції місцевого економічного зростання
(початок XXI ст.)**

Сфера застосування	Традиційний підхід (друга половина XX ст.)	Напрями модернізації (поч. XXI ст.)
Інституційні засади розвитку	Розбудова інституцій громадянського суспільства	Інклюзивність розвитку; Нарощення соціального капіталу громади
Вибір пріоритетних видів економічної діяльності	Економічно найбільш прибуткові види бізнесу, які характеризуються конкурентоспроможністю	Обґрунтування смарт-спеціалізації територіальної громади; Інноваційно орієнтовані види економічної діяльності
Робочі місця та зайнятість	Створення нових робочих місць будь-якої якості; Зростання зайнятості	Створення робочих місць для висококваліфікованих фахівців; Зростання зайнятості у секторах смарт-спеціалізації

Сфера застосування	Традиційний підхід (друга половина ХХ ст.)	Напрями модернізації (поч. ХХІ ст.)
Трудові ресурси	Дешева робоча сила як конкурентна перевага	Висококваліфіковані кадри; Зростання якості людського капіталу мешканців
Територіальні фактори	Територіальна наближеність факторів виробництва та ринків збуту	Привабливість території, яка забезпечується за рахунок розвитку ефективного використання креативних, інноваційних, технологічних факторів

Джерело: розроблено автором на основі вивчення.

Говорячи про зміни в підходах до інституційних засад розвитку територіальних громад впродовж останнього десятиліття, слід відзначити такий глобальний тренд як посилення інклюзивності розвитку. Тобто йдеться не лише про активну розбудову інституцій громадянського суспільства на рівні громад, а про залучення усіх зацікавлених осіб до процесів прийняття рішень у громаді як на етапі формування валового продукту території, так і на етапі його розподілу.

Концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. В узагальненому розумінні інклюзивний розвиток полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку всіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку всіх територій, праці і ресурсів [65]. Водночас головний акцент робиться на продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення (включаючи жінок) як важливої умови зниження рівня бідності. Схожу позицію займає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка трактує інклюзивний розвиток як стабільний і всеосяжний з точки зору можливостей працевлаштування; розвиток, який потребує підтримки з боку громадських інститутів для вирішення проблем на ринку праці [257].

Європейська комісія інклюзивним розвитком називає процес забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьби з бідністю, модернізації ринків праці, системи соціального захисту, а також сприяння згуртованості суспільства. А Міжнародний валютний фонд розглядає інклюзивний розвиток як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення [239].

Інклюзивність може стати важливим чинником розвитку територіальних громад в Україні на сучасному етапі розвитку, особливістю якого є вкрай низька довіра до базових інститутів – влади, армії, засобів масової інформації, церкви. Включення мешканців, суб'єктів економіки, громадських організацій безпосередньо у процеси прийняття рішень може суттєво підвищити рівень довіри, що сприятиме зростанню соціального потенціалу територіальної громади.

Необхідність посилення інклюзивності розвитку територіальних громад прямо пов'язана з іншим трендом зростання ефективності використання потенціалу територіальної громади – переходом від виключної уваги до ендогенного потенціалу до посилення взаємодії між ендогенним та екзогенним потенціалом (що стало основою формування теорії нео-ендогенного зростання).

Нео-ендогенний розвиток базується на залученні місцевих ресурсів та активній участі громади, водночас вимагає динамічної взаємодії між локалітетами та зовнішнім оточенням. Водночас метою є налагодження партнерства та довгострокової співпраці між суб'єктами громади та зовнішнім оточенням (Gorlach та Adamski, 2007) [246]. Таким чином, це змішаний ендогенно-екзогенний підхід, який становить «складну мережу, в якій мобілізуються ресурси та в якій процес управління передбачає налагодження взаємодії між внутрішніми та зовнішніми акторами» (Terluin, 2003) [300].

Попри те, що нео-ендогенна теорія з'явилася у царині досліджень сільських територій, вона може поширюватись і на інші території. Водночас основним фактором місцевого економічного розвитку є створення інституційного середовища в межах територіальної громади, здатного як мобілізувати внутрішні ресурси, так і використовувати зовнішні можливості та попереджати зовнішні ризики, що виникають за межами громади.

Використання підходів нео-ендогенного зростання дозволяє отримати низку ефектів для розвитку територій.

По-перше, деконцентрація економічної активності та розширення економічної діяльності за рахунок нетрадиційних видів (для прикладу, активний розвиток туризму на сільських територіях останніми десятиліттями на протипагу підтримці традиційно сільськогосподарських видів економічної діяльності).

По-друге, розширення кола стейкхолдерів місцевого економічного розвитку. Якщо в межах ендогенної теорії до таких належать домогосподарства, місцевий бізнес, органи місцевого самоврядування, громадські організації чи спілки, неформальні локальні мережі, то за умов нео-ендогенного зростання до акторів економічного розвитку територіальної громади також належать організації/мережі, які забезпечують взаємодію представників місцевого бізнесу та локальних інституцій із зовнішніми структурами субрегіонального, регіонального, національного і глобального рівнів.

По-третє, зростання ефективності використання інноваційного, креативного, соціального потенціалу громади через розширення можливостей його розвитку.

Останнє стало основою для активного розвитку концепцій креативних регіонів (міст) і смарт-спеціалізації.

Концепцію «креативного міста» ще наприкінці 1980-х рр. XX ст. у своїй праці «The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators» [96] представив

британський дослідник Чарльз Лендрі. З того часу ця ідея стала глобальним рухом, який втілює нову парадигму міського планування.

Новою теорією, яка пояснює роль креативного чинника у розвитку окремих територіальних громад і міст у тому числі є теорія креативного класу Річарда Флориди, яка висвітлена у книзі «Homo creativus. Як новий клас завойовує світ» [195]. Секрет економічного зростання, за Р. Флоридою, захований у комплексі трьох Т: толерантність, технології, талант. «Економічний розвиток регіону забезпечується креативними людьми, які надають перевагу місцям, що відрізняються різноманіттям, толерантністю і відкритістю до нових ідей», – пише він. Як стверджує Р. Флорида, креативний клас є локомотивом економічного зростання. Його аналіз економіки регіонів підтверджує: не економічне зростання міст або районів тягне за собою поліпшення середовища проживання, зниження нерівності та становлення креативного класу, а точно навпаки. Там, де спільнота почала дбати про середовище проживання (умовно кажучи, прокладати велосипедні доріжки), докладати зусиль до пом'якшення нерівності, прагнути до створення робочих місць для креативного класу, там через деякий час спостерігалось стійке економічне зростання.

Для нарощення конкурентоспроможності територій, регіонів і країн на інноваційних засадах ЄС впродовж стратегічного періоду 2014-2020 рр. реалізує політику смарт-спеціалізації.

Термін «смарт-спеціалізація» використовується для позначення теоретичної концепції та стратегії інноваційного розвитку країни або регіону. Смарт-спеціалізація розглядається в розвинених країнах як концептуальна модель формування не тільки інноваційної, а й соціально-економічної політики загалом. Вона передбачає виявлення і стимулювання розвитку унікальних галузей або видів економічної діяльності, що становлять власне спеціалізацію тих чи інших регіонів у межах національної економічної системи. Смарт-спеціалізація передбачає не стільки стимулювання інновацій,

скільки активізацію довгострокових структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дозволить території/регіону зайняти важливі ніші на глобальних ринках.

Концепція смарт-спеціалізації підкреслює роль:

- 1) місцевих органів влади;
- 2) інституціональних одиниць, що засновані на знаннях;
- 3) підприємців у формуванні спеціалізації та підвищенні конкурентоспроможності.

Крім того, технології загального призначення відіграють особливо важливу роль у зміцненні наявних спеціалізацій і виявленні нових економічних можливостей не лише у високотехнологічних секторах, а й у традиційних галузях економіки. Для оцінювання регіону з метою початку в ньому процесу формування смарт-спеціалізації в межах концепції потрійної спіралі «бізнес, наука, держава» європейські експерти підготували Рекомендації з розробки наукової та інноваційної стратегії на основі смарт-спеціалізації (Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3 Guide)). Відповідно до Рекомендацій, розроблення стратегії смарт-спеціалізації (RIS3) базується на чотирьох принципах економічної трансформації («4 К») [241]:

1. Критична маса і строгий відбір: обмежена кількість пріоритетів на основі регіональних можливостей і міжнародної спеціалізації. Концентрація фінансових ресурсів і більш ефективне управління бюджетом.

2. Конкурентна перевага: адаптація інноваційного потенціалу до потреб бізнесу через підприємницьке відкриття.

3. Кластери та взаємозв'язок: розвиток кластерів і створення платформ для міжгалузевих зв'язків у регіоні і поза його межами.

4. Спільне (колаборативне) управління: створення ефективної інноваційної системи на основі державно-приватного партнерства.

Таким чином, застосування основних принципів концепції смарт-спеціалізації спрямоване на поліпшення розподілу державних коштів у дослідження і розробки та в інновації в умовах бюджетних обмежень задля стимулювання конкурентоспроможності, продуктивності та економічного зростання за рахунок підприємницької діяльності.

Важливим, але і водночас складним елементом смарт-спеціалізації є вибір або відмова від підтримки певних видів діяльності. Водночас завжди буде існувати незадоволення певних груп зацікавлених сторін, які сподіваються на підтримку від уряду щодо державного фінансування. Реалізація політики смарт-спеціалізації на практиці передбачає розроблення відповідної стратегії.

Згідно з положенням ЄС, стратегія смарт-спеціалізації становить національну або регіональну стратегію, яка встановлює пріоритети задля створення конкурентних переваг шляхом розвитку та узгодження сильних наукових та інноваційних сторін регіону/галузі з вимогами бізнесу; розвитку ринку шляхом згуртування, водночас уникаючи дублювання та фрагментарності [286]. Стратегія смарт-спеціалізації може бути розроблена окремо, а може бути включеною у національну або регіональну наукову та інноваційну стратегію.

Для розуміння сучасних трендів місцевого економічного розвитку територіальних громад мають концепції смарт-міста та смарт-громади, які стали базою для імплементації смарт-спеціалізації. Поняття смарт-міста та смарт-громади характеризуються подібністю, але не можуть вживатись як взаємозамінні.

Смарт-місто – це середовище життєдіяльності, побудоване або модернізоване для забезпечення якнайкращої координації функціонування міських підсистем і полегшення життя мешканців, досягнення стійкості розвитку міст. Дуже широке визначення, запропоноване Коеном, трактує «розумні міста» з погляду використання інформаційних і комунікаційних

технологій (ІКТ), які дозволяють збільшити ефективність використання ресурсів, що призводить до економії витрат та енергоносіїв, поліпшення надання послуг і якості життя населення [238].

Найбільш репрезентативними рисами смарт-міст є спільні ІКТ-структури, часова оптимізація, відкритість влади; застосування енергоефективних технологій, зменшення викидів та орієнтація на зелене середовище.

Відповідно до змістового наповнення цього терміна, на переконання І. А. Тернової, основним у властивості «смарт» є здатність взаємодіяти з оточуючим середовищем, тому «смарт» – це властивість системи чи процесу, яка проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем і наділяє систему здатністю: 1) адаптації до умов, що постійно та невідомо трансформуються; 2) самостійного розвитку і самоконтролю; 3) ефективного досягнення результату [181], яким у контексті дослідження терміна «розумний» на рівні управління містом, є забезпечення його сталого розвитку.

Інтегрований підхід до розуміння суті «розумного міста» у контексті забезпечення розвитку великого міста запропонував А. Андрієнко. На його думку, смарт-місто слід розглядати як:

- «смарт-спільноту», сформовану та об'єднану навколо системи спеціалізованих інституцій, інтегрованих у міський простір, з позиції інституціонального підходу;

- простір життєдіяльності підвищеного комфорту, створений, у тому числі, за рахунок ефективного використання людського фактора, інтелектуального капіталу як базису прогресивних інституційно-економічних перетворень у місті, з позиції соціального підходу;

- економічно спроможну урбанізовану систему генерування та ефективного розподілу суспільних благ, здатну до прискореного розвитку і вдосконалення за рахунок поєднання можливостей повноцінного

фінансового забезпечення з технологічною насиченістю і соціальною готовністю до саморозвитку, з позиції економічного підходу [3].

Такий підхід більше корелює з визначенням смарт-спільноти, яка побутує у закордонній літературі. На відміну від смарт-міста, орієнтованого здебільшого на діджиталізацію якомога більшої кількості процесів у місті та широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій, смарт-грумада – це громада, у якій місцеве самоврядування, бізнес і мешканці використовують потенціал інформаційних технологій, а також інші новітні підходи задля покращення середовища життєдіяльності та зростання добробуту мешканців громади. Фактично замість поступових змін має місце прискорена трансформація середовища в громаді. Мешканці мають доступ до якісних послуг охорони здоров'я, кращої освіти та навчання, а це створює нові можливості для бізнесу. Розумні громади також є економічно конкурентоспроможними у новій світовій економіці, оскільки залучені в глобалізаційні процеси за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Визначення Міжнародної мережі Smart Community (SCIN) (2003 р.) таке: розумне співтовариство – це громада з баченням майбутнього, яка передбачає застосування інформаційно-комунікаційних технологій повному та інноваційним способом для розширення можливостей своїх жителів, установ та регіонів загалом. Таким чином, вони максимально користуються можливостями, які надають нові програми, інноваційні технології, широкосмуговий інтернет тощо, для забезпечення добробуту мешканців громади.

Отже, концепція смарт-грумади є більш цілісною та враховує усі аспекти життєдіяльності громади (табл. 1.5) і ставить за мету не вдосконалення простору життєдіяльності через діджиталізацію процесів, а враховує потреби мешканців і спрямована на зростання їх добробуту.

Таблиця 1.5

Компоненти концепції смарт-громади та їх взаємозв'язок з аспектами життєдіяльності територіальної громади

Компоненти концепції смарт-громади	Аспекти життєдіяльності територіальної громади	Напрями імплементації
Смарт-економіка	Економіка	Частка високотехнологічної продукції у валовому продукті, частка сфери послуг у валовому продукті, витрати на наукові дослідження та розробки, рівень безробіття, обсяг виробленої продукції на одну особу, рівень інноваційної активності підприємств, рівень імплементації смарт-спеціалізації в громаді
Смарт-мешканці	Освіта та наука	Частка населення з вищою освітою, рівень знання іноземних мов мешканцями громади, якість освітніх послуг, кількість вищих навчальних закладів і закладів професійно-технічної освіти в громаді, наявність науково-дослідних центрів і креативних просторів, кількість патентів на одну особу
Смарт-управління	Електронне врядування	Он-лайн доступність адміністративних послуг, кількість впроваджених електронних послуг, впровадження електронного документообігу в органах влади, розвиток сфери відкритих даних
Смарт-мобільність	Логістика та інфраструктура	Покриття та доступність високошвидкісного Інтернету, кількість мобільних пристроїв на одну особу, технологічні рішення на транспорті, цифровізація транспорту
Смарт-середовище	Ефективність і сталий розвиток	Рівень викидів CO ₂ , зменшення забруднення, енергоефективність економіки та комунального господарства, наявність зелених зон у громаді
Смарт-життя	Безпека та якість	Кількість публічних бібліотек, музеїв, театрів, кінотеатрів, спортивних і розважальних закладів, громадських просторів

Джерело: складено автором на основі [209; 265].

Отже, концепція смарт-громади підкреслює важливість співпраці, взаємодії та партнерство між усіма зацікавленими сторонами, включаючи

державні установи, приватний сектор, громадські організації, соціальну інфраструктуру та мешканців. Інформаційно-комунікаційні технології використовуються лише як інструмент досягнення цілей розвитку територіальної громади. «Насиченість» громади високотехнологічною інфраструктурою та новітніми технологіями – абсолютно необхідна передумова, але недостатня для того, щоб стати смарт-громадою. Крім того, необхідними складовими є застосування таких технологій, як електронне голосування, електронне навчання чи електронна комерція для всіх важливих аспектів діяльності громади.

1.3. Сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад

Зміни, які відбулись в Україні під час реформування місцевого самоврядування (починаючи з 2015 р.), суттєво зміцнили економічну базу розвитку територіальних громад. Водночас відбувся перерозподіл повноважень між базовим, регіональним і державним рівнями в системі надання публічних послуг. Тобто територіальні громади в сучасних умовах несуть значно вищу відповідальність за економічний розвиток власних територій, ефективне використання людського, економічного та природо-ресурсного потенціалу, перетворення громад на активних гравців національної економічної системи, а інколи навіть глобальної.

Зазвичай економічну природу громади науковці досліджують через феномени спроможності та самодостатності, як відповідне ресурсне забезпечення її функціонування. Своєю чергою М. Пухтинський [149] досліджує «ресурси фінансові, економічні та природні», Ю. Наврузов [116], характеризуючи громаду, акцентує увагу на «спільності засобів виробництва», серед інших життєво необхідних для функціонування громади

ресурсів найчастіше називають також комунальну власність, нерухоме майно, місцевий бюджет [13] тощо.

Водночас сучасні праці з проблем управління розвитком територіальних громад базуються на різних підходах до формування бази розвитку. Найчастіше використовуються ресурсний, потенціальний та актив орієнтований підхід. Водночас дуже часто такі поняття, як ресурси громади, потенціал громади та активи громади вживаються як взаємозамінні, без означення особливостей кожного із зазначених понять. Для прикладу, у працях [135; 136; 154; 37] використовується поняття ресурсний потенціал, у праці [182] автор як синоніми використовує поняття ресурси та активи.

З огляду на це, вважаємо за доцільне чітко окреслити сутність, особливості та відмінності понять ресурси розвитку громади – потенціал розвитку громади – активи територіальної громади.

Поняття «ресурси території» за своїм соціально-економічним змістом відрізняється від понять «потенціал» і «ресурсний потенціал». Поняття «потенціал» походить від латинського слова «*potentia*», тобто «сила, можливість». За «Словником української мови: в 11 томах» (1976), потенціал – це «Сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері. Запас чого-небудь; резерв. Приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов» [160].

На відміну від зазначених трактувань потенціалу, термін «ресурси території» фіксує наявну присутність на території, в окремих її адміністративно-територіальних одиницях різних видів ресурсів, що важливо для оцінки під час визначення плати за ресурси, для ресурсного аналізу, маркетингових досліджень, вибору технологій управління процесами ресурсокористування.

Як зазначає А. Ф. Мельник, ресурси – це базис діяльності на будь-якій території, який за вмілого використання дозволяє забезпечити ефективне

отримання результатів щодо її конкурентоспроможності [103]. В аналітико-прогнозній роботі та вітчизняній статистиці ресурси території представлені як трудові, природні (водні, земельні, мінеральні, біологічні, лісові), виробничі, інфраструктурні, фінансові.

У зазначених роботах та інших, присвячених дослідженню ресурсної бази місцевого самоврядування, традиційно виокремлюють низку видів ресурсів (серед яких: природні, фінансові, інвестиційні, виробничі, інфраструктурні (інженерні та соціальні), людські, інформаційні, інноваційні) та методів управлінських впливів на їх використання (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

**Види ресурсів територіальної громади
та управлінські методи впливу на них**

Ресурси	Цілі	Управлінські методи впливу з боку державного управління та самоврядування
Природні	Збереження та відтворення	Планування підтримки екологічного балансу території; моніторинг і контроль використання; мотивація, (виховання, матеріальні стимули (як +, так і -) щодо збереження, раціонального використання та відтворення
Фінансові	Наявність бюджету для підтримки та розвитку територіальних громад (ТГ)	Планування, реалізація та контроль місцевого бюджету; мотивація до ефективного розвитку підприємств, підприємців; залучення донорських міжнародних організацій
Інвестиційні	Залучення інвестицій для розвитку ТГ	Планування, залучення нових інвесторів, контроль їх діяльності, мотивація до ефективного партнерства
Виробничі	Підтримка розвитку, наповнення бюджету, робочі місця	Інвестиції для економічного розвитку; моніторинг і контроль впливу підприємств на розвиток територіальної громади; мотивація щодо приватно-державного партнерства
Інфраструктурні	Підтримка життєдіяльності	Надання послуг підтримки

Ресурси	Цілі	Управлінські методи впливу з боку державного управління та самоврядування
(інженерні)	території	життєдіяльності за допомогою комунальних підприємств; моніторинг і контроль якості послуг, інженерної інфраструктури
Інфраструктурні (соціальні)	Підтримка соціальних процесів ТГ. Створення соціальної інфраструктури	Моніторинг і контроль соціальних програм, проєктів
Людські	Підтримка демографічних процесів, розвиток людського потенціалу	Організація та підтримка освітнього та культурного середовища; підтримка проєктів щодо зайнятості населення; моніторинг освітнього та культурного середовища; контроль демографічних процесів; мотивація щодо розвитку людських ресурсів території
Інформаційні	Створення та підтримка інформаційного середовища розвитку територіальної громади	Створення єдиного інформаційного середовища територіальної громади з активним зворотним зв'язком, інформаційними запитами з використанням сучасних інформаційних і мобільних технологій
Інноваційні	Активний розвиток інноваційних можливостей в усіх сферах життєдіяльності ТГ	Територіальний інноваційно-освітній простір

Джерело: розроблено автором на основі [37; 103]

Говорячи про види ресурсів, слід зазначити, що автори монографії [135] запропонували систематизацію видів ресурсних складових потенціалу розвитку територій на засадах системного підходу за широким переліком ознак:

- походження (людські; матеріально-технологічні; фінансові; техніко-технологічні; інституційні; організаційні);
- форма існування (матеріальні та нематеріальні);

- зміст (матеріально-сировинні; виробничо-технологічні; знаннєві; інтелектуальні; інноваційні; інформаційні; соціальні; духовно-культурні);
- час існування і використання (сьогоденні (наявні на час оцінювання), стратегічні (які можуть бути задіяні в майбутньому), резервні (за необхідності можуть бути задіяні в будь-який момент), потенційні (які можуть бути отримані шляхом нарощення));
- джерела появи і формування (природні, створені суспільством);
- системи територіального господарства територій (ресурси економічної системи, ресурси соціальної системи, ресурси екологічної системи, людські ресурси і їхній потенціал);
- об'єкт розвитку (ресурси територій, ресурси видів економічної діяльності, ресурси суб'єктів господарювання, ресурси інституцій, інститутів, колективні ресурси, ресурси домогосподарств);
- напрям розвитку (ресурси для розвитку освіти, ресурси для духовного і культурного розвитку, ресурси для створення інновацій, ресурси економічного розвитку, ресурси соціального розвитку, ресурси екологічного розвитку, ресурси розвитку управління);
- участь у процесах розвитку (ресурси процесів виробництва, ресурси обслуговуючих процесів, ресурси допоміжних процесів);
- вплив на рівень розвитку (ресурси для прямого позитивного впливу, ресурси для опосередкованого позитивного впливу, ресурси прямого негативного впливу, ресурси опосередкованого негативного впливу);
- рівень управління (державні ресурси, регіональні ресурси, ресурси територіальних громад, ресурси домогосподарств);
- суб'єкт впливу (ресурси органів державної влади, ресурси органів регіональної влади, ресурси місцевого самоврядування, ресурси громадянського суспільства).

Вагомий внесок у дослідження передумов розвитку територіальних громад у контексті управління ресурсами було зроблено Елеонор Остром, яка у 2009 р. отримала Нобелівську премію з економіки «За дослідження в галузі економічної організації», дослідивши як можуть територіальні спільноти, а не уряди чи приватні компанії успішно управляти спільними ресурсами [124]. Своїми емпіричними дослідженнями використання суспільних ресурсів у різних кутках планети вона довела ефективність місцевих громад в управлінні суспільними ресурсами.

Особливість методологічного підходу Е. Остром полягає у тому, що на противагу теоріям державного та приватного управління, найкращий стан суспільних ресурсів забезпечують користувачі спільних ресурсів, що мають довгострокову зацікавленість у їх збереженні та примноженні, інвестують у моніторинг і встановлення довіри. З часом територіальні громади знаходять та ухвалюють правила ефективного використання ресурсів. Натомість повна передача спільних благ державі – поганий вихід. Бюрократична система управління суспільними ресурсами передбачає централізацію рішень, відчужує координатора управління від кінцевого споживача. Такі державні рішення не можуть бути адекватними, оскільки правила, встановлені зверху, зазвичай слабо прив'язані до конкретних потреб на місцях та ігнорують думку безпосередніх споживачів ресурсів. А приватна власність, яку вважали найбільш ефективним способом використання суспільних благ прихильники ринкового лібералізму, часто веде до надмірної експлуатації ресурсів та їх виснаження. Крім того, це приводить до низки соціальних проблем, пов'язаних з місцевими громадами. Вони відчужуються від використання благ, які століттями вважалися спільними і нічийими одночасно [84].

У проєкції концепції ресурсних переваг та асиметрій на розвиток територіальної громади важливим є винайдення ресурсів, яких немає у жодних конкурентів, тобто так званих «асиметрій». Джерелами асиметрій є

такі переваги-активи, якими конкуренти не володіють і які не можуть швидко скопіювати чи придбати на ринку. Такі ресурси-активи повинні мати стратегічний для територіальної громади характер. Отже, сучасні концепції ресурсної теорії для територіальних громад фокусуються на здатності знаходження унікальних ресурсів і можливості громади та перетворення їх у активи.

На відміну від поняття «ресурси», поняття «потенціал» трактують як певну інтегральну характеристику сукупності можливостей, властивостей, засобів, способів і резервів розвитку певного об'єкта.

Як визначено в національній доповіді «Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів»: потенціал сталого розвитку – це економічна категорія, що є результатом взаємодії пріоритетних на певному етапі суспільно-економічних відносин людини з природою, не лише явних, а й прихованих, проте здатних відбутися, а також є основою, реальною силою (речовинно-енергетичною) сталого розвитку, що характеризується системою показників, які відображають не лише наявні ресурси, а й їхні резерви, які можуть бути використані за певних умов та можливостей [163].

Водночас, як зазначають деякі автори, часто існує відмінність також у підходах до трактування самого поняття «потенціал», що зумовлено тим, що, «виступаючи в єдності просторових і часових характеристик, потенціал концентрує в собі одночасно три рівні зв'язків і відносин»:

- відображає минуле, тобто становить сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення, які обумовлюють її можливість до функціонування й розвитку. У цьому плані поняття «потенціал» фактично набуває значення поняття «ресурс»;
- характеризує сьогодення з точки зору практичного застосування і використання наявних здібностей. Це дозволяє виявити різницю між

реалізованими і нереалізованими можливостями. У цій своїй функції поняття «потенціал» частково збігається з поняттям «резерв»;

- орієнтований на розвиток (майбутнє). Становлячи єдність стійкого і мінливого станів, потенціал містить у собі якості «потенції», тобто елементи майбутнього розвитку [93; 135].

Тобто потенціал слід розглядати як інтегральну характеристику стану системи в просторі та часі, а тому його слід розглядати як ширше поняття ніж «ресурс». Тобто воно включає наявні ресурси та резерви, а також передбачає пошук додаткових можливостей для залучення ресурсів задля розвитку певного об'єкта.

На думку фахівців ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України» [43], використання терміна «потенціал» дає низку переваг, що обумовлюються його специфічними характеристиками:

- суб'єктна приналежність – потенціал є фізичною характеристикою, величиною, що відображає запас енергії суб'єкта, що перебуває в даній точці (умовах) [201].

- фазовість – потенціал потребує дослідження на різних етапах формування, використання (реалізації), розвитку (нагромадження, відтворення, ефективізації використання), які взаємодоповнюють один одного;

- динамічність – потенціал проявляється в умовах його використання та є мінливою категорією;

- структура – потенціал формують визначені елементи, залежно від його особливостей; це можуть бути природно-ресурсні, фінансові, кадрові, інформаційні, матеріально-технічні та іншого роду ресурси;

- зростання – потенціал має змінюватись у напрямі зростання, у цьому полягає практична корисність його дослідження;

- капіталізація – потенціал має бути здатним капіталізуватись під час його використання;

– оцінюваність – потенціал має бути оціненим для виявлення його специфічних ознак і наслідків впливу, з'ясування його якості (результативності, ефективності, інноваційності використання) в інтегральній оцінці та в розрізі складових.

Як зазначають автори монографії «Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення» [135], потенціал розвитку територій регіону становить системну сукупність ресурсів, їхніх резервів і потенціальних можливостей їхнього зростання, призначенням якої є безпосередня участь у створенні умов безперервного плину і динамічної збалансованості параметрів процесів розвитку територій, підтримці забезпечення внутрішньої стабільної рівноваги в їх русі, раціональному співвідношенні обсягів використання заради досягнення цілей переходу територіальних громад на шлях сталого, збалансованого розвитку.

Визначаючи структуру потенціалу територіальної громади, зауважимо наявність різних підходів у різних авторів [136; 135; 163; 43; 133]. Водночас в усіх працях наголошується на таких найбільш вагомих складових, як людський потенціал громади, фінансово-економічний, природо-ресурсний та інфраструктурний. Так, М. М. Пітюлич, К. С. Машіко, К. М. Кудак, М. Пауш [133] виділяють у структурі потенціалу громади природно-ресурсний (природні ресурси, екологічний потенціал, природні умови), інфраструктурний (соціальна інфраструктура, виробнича інфраструктура, логістичний, інформаційний потенціал) та людський (соціально-демографічний, трудовий, підприємницький, інноваційний). Водночас поза їх увагою залишились фінансовий, економічний, інвестиційний потенціали, які дозволяють забезпечити соціально-економічний розвиток громади.

І. М. Гринчишин, М. М. Біль, І. В. Лещух, Х. О. Патицька, Н. М. Попадинець [43] базують власну концепцію формування ендогенного потенціалу

територіальної громади на принципі спроможності і виділяють у структурі потенціалу фінансовий, економічний і людський потенціали. Водночас природно-ресурсний потенціал розглядається ними як складова економічного потенціалу, а інфраструктурний як елемент усіх зазначених потенціалів. На нашу думку, такий підхід дозволяє системно розглянути можливості та напрями формування, використання та нарощення потенціалу територіальної громади. Розглянемо докладніше зазначені елементи потенціалу територіальної громади, зосередившись на фінансово-економічному потенціалі.

На думку Х. Патицької [130], «фінансово-економічний потенціал адміністративно-територіальної одиниці» слід розуміти як здатність, можливості та перспективи залучення і використання наявних і потенційних ресурсів для забезпечення розвитку територіальної громади. Відповідно, низький фінансово-економічний потенціал територіальної громади означає обмеженість можливостей залучення та використання ресурсів, а отже і невисокі можливості розвитку громади, і навпаки. Фінансово-економічний потенціал становить комплекс взаємопов'язаних складових: виробничого потенціалу; трудового потенціалу; інноваційного потенціалу; інформаційного потенціалу; підприємницького потенціалу; фінансового потенціалу (рис. 1.4).

У запропонованій схемі фінансовий потенціал територіальної громади розглядається як джерело зміцнення її економічної спроможності. Водночас слід наголосити і на зворотному взаємозв'язку – фінансовий потенціал громади є одночасно і результатом забезпеченості та ефективності використання економічного потенціалу території. Джерелами формування фінансового потенціалу територіальної громади є підприємницький сектор, домогосподарства, фінансово-кредитні установи, а також інвестиції. Вагоме місце в структурі фінансового також належить бюджетному потенціалу, оскільки саме в місцевому бюджеті акумулюються фінансові ресурси, які

формується через податкові та неподаткові доходи, а також міжбюджетні трансфери.

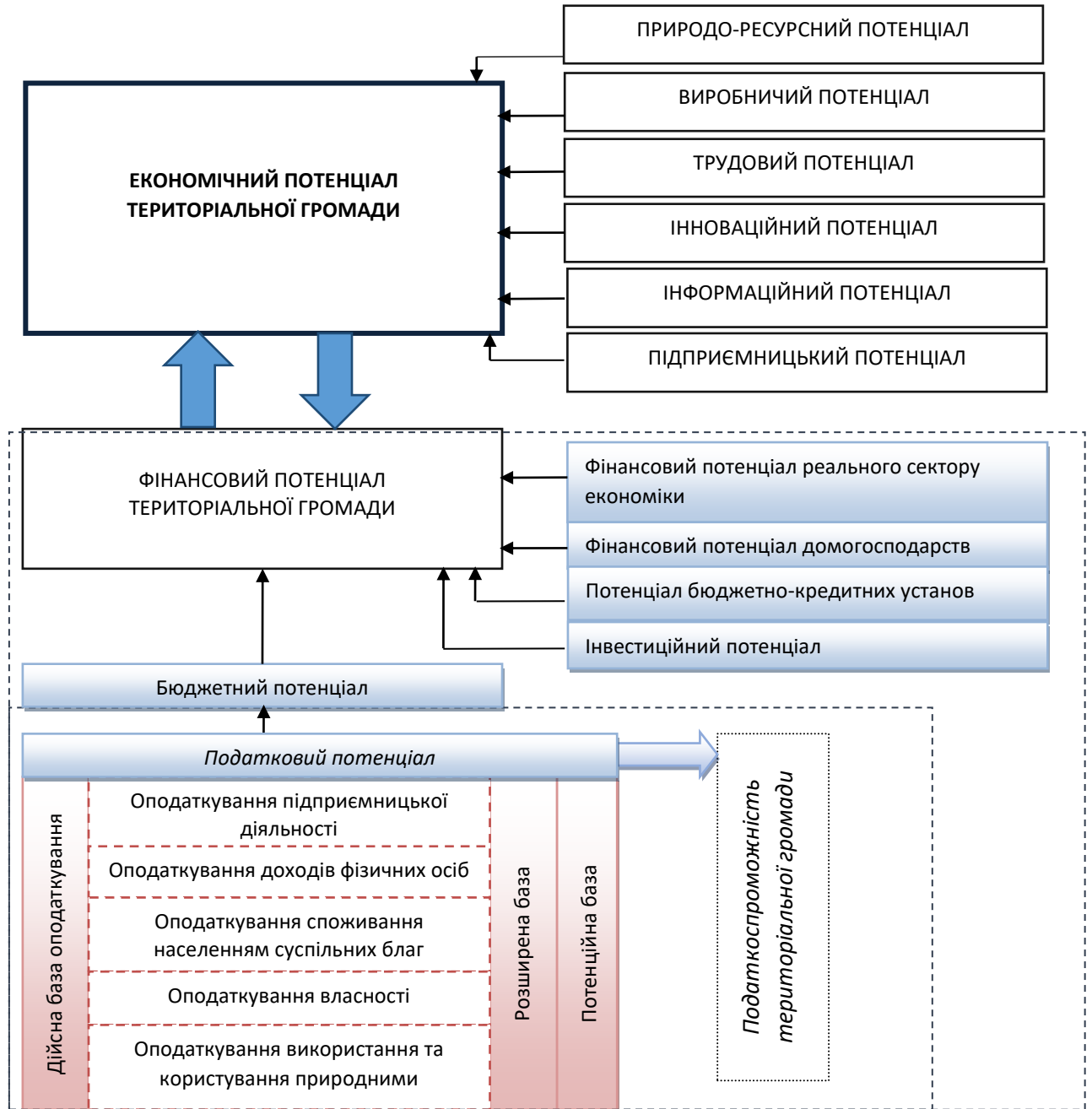

Рис. 1.4. Структура фінансово-економічного потенціалу територіальної громади

Джерело: допрацьовано на основі [130].

Різні територіальні громади характеризуються різними вихідними ресурсними базами, які значною мірою і визначають їхню спроможність у майбутньому. Узагальнюючи європейський та український досвід, важливо визначити роль природно-ресурсного потенціалу у розвитку територіальних громад.

По-перше, вони є елементом просторового базису для розміщення громади та її функціонування.

По-друге, природні ресурси – чинник, який переважно формує економічний профіль громади, її виробничу специфіку (попри тенденції становлення постіндустріальної економіки). Наприклад, якщо на території зосереджено значні лісові площі, озера або запаси будівельної сировини, то логічно розвивати діяльність, пов'язану з цими ресурсами (лісівництво, туризм, аквакультура, переробні підприємства тощо). Варто зауважити, що інформаційна економіка та нові ринкові інструменти можуть компенсувати нестачу природних ресурсів.

По-третє, природний ресурс є концентратом бізнесової активності. Очевидно, що він відіграє значну роль у розвитку ділової активності. Якщо залучити інвесторів у громаду з успішними ініціативами щодо використання природного потенціалу, то це приваблюватиме й інші бізнес-проекти. Виникає ефект комплексності, коли пов'язані види діяльності активізують місцевий розвиток. Часто ці проекти будуть локальними, але вони забезпечують робочі місця і формують можливість поповнення місцевих бюджетів.

По-четверте, кожен бізнес сприяє надходженню податкових платежів до бюджетів громад. Це стосується і діяльності, пов'язаної з природними ресурсами. У цьому сенсі важливу роль відіграють місцеве керівництво, його позиція і зусилля для поліпшення територіального бізнес-клімату.

По-п'яте, якщо використовувати не сировинні якості природних ресурсів громад, а ринкові (можливість виходу на ринок), то, крім

формування фінансових показників, зберігатимуться і їхні природні властивості. Хоча варто зауважити, що для реалізації зазначеного необхідно забезпечити високий рівень розвитку ринкової інфраструктури. Відповідно, кращі перспективи мають громади, близькі до великих міст і промислових центрів [199].

Основним стратегічним ресурсом територіальної громади є людський потенціал. Саме його розвиненість має визначальний вплив на ефективність використання фінансового та економічного потенціалів громади, а також визначає можливості соціально-економічного розвитку громади у поточному періоді і, що особливо важливо, стратегічній перспективі.

Як зазначають М. Біль та І. Лещух [17], людський потенціал території (територіальної громади) відображає сукупність фізіологічних, соціопсихологічних, інтелектуально-трудова, соціально-стратифікаційних, етнокультурних можливостей суспільства, що можуть бути використані вже або в найближчому майбутньому та реалізуються в середовищі, що забезпечує їхній розвиток (відтворення, нагромадження, належне використання).

Формування людського потенціалу територіальної громади забезпечує населення, яке:

- постійно проживає в межах громади, незалежно від місця працевлаштування (навчання);
- регулярно перебуває поза межами громади, однак періодично повертається, здійснює різні інвестування в місцеву економіку (допомога рідним, закупівлі, вкладення в місцевий бізнес тощо);
- тимчасово перебуває на території громади, працевлаштоване (навчається) тут і може залишитись надалі.

Структуру людського потенціалу територіальної громади формують соціо-демографічний, інтелектуально-трудова, освітній, соціально-політичний, а також соціально-інфраструктурний потенціал.

Людський потенціал є потужною детермінантою спроможності територіальної громади.

В умовах високої міграційної активності населення України людський потенціал є особливим стратегічним ресурсом подальшого розвитку громад. Наявність кадрів в апараті управлінських структур, ініціації бізнесу і самозайнятості є рушіями розвитку громад.

Реалізація і використання зазначених складових потенціалу забезпечує динамізм соціально-економічних процесів у громаді. Водночас слід звернути увагу на таку специфічну характеристику потенціалу, як капіталізація, що відображає трансформацію потенціалу в актив територіальної громади. Саме ця властивість потенціалу лежить в основі застосування актив-орієнтованого управління розвитком (англ. “asset-based community development”) територіальної громади. Його суть полягає у зростанні потенціалу громади для створення, посилення і капіталізації її активів. На відміну від концентрації уваги на проблемах і потребах, цей підхід зосереджується на сильних сторонах і наявних активах громади. До таких активів належать людські, фізичні, фінансові, культурні, політичні, які нерозривно пов’язані між собою та однаково необхідні для підтримки розвитку територіальних громад.

Згідно з концепцією актив-орієнтованого управління, активи територіальної громади можуть бути розподілені на п’ять груп:

– активи фізичних осіб. Мешканці громади та домогосподарства володіють матеріальними активами, а також набутим суспільним капіталом (здоров’я, освіта, навички, вміння, досвід, підприємницькі, креативні, управлінські здібності тощо);

– активи формальних і неформальних асоціацій. Ідеться про активи громадських організацій (матеріальні та нематеріальні), а також неформальних колективів, команд (футбольна команда, прихожани однієї церкви, хор, колектив школи тощо). Такі структури асоціативного типу не

володіють контролюючим впливом, але можуть мати вирішальний вплив на прийняття колективних рішень, рівень мобілізованості та згуртованості громади;

– активи установ і підприємницьких структур включають матеріальні активи, розташовані в межах громади підприємств, бюджетних установ, місцевих органів виконавчої влади. Як правило, у них працюють кваліфіковані фахівці. Матеріальні та нематеріальні активи цих установ можуть бути цінними для громади;

– територіально локалізовані в межах громади активи. Земля, природні ресурси, будівлі, об'єкти історико-культурної спадщини, громадські зони – важливі складові активів громади. Ці активи визначають рівень привабливості території для наявних, у тому числі, потенційних мешканців громади. Конкурентоспроможність громади може обумовлюватись територіальною концентрацією природних ресурсів, підприємницької діяльності, транзитним сполученням тощо;

– зв'язки та взаємодії. Розвиток громади на основі активів визнає, що налагоджені взаємозв'язки та взаємодії є життєво важливим надбанням для громади. Соціальні відносини та мережі, довіра утворюють соціальний капітал громади, який є визначальним для імплементації актив-орієнтованого управління [301].

Melvin Oliver (2001) [277] зазначав: «Актив у цій парадигмі – це особливий вид ресурсу, який людина, організація чи ціла громада можуть використовувати для зменшення чи запобігання бідності та несправедливості. Актив, як правило, є резервом, який можна використати, примножити або розвинути, а також ресурсом, яким можна ділитися або передавати майбутнім поколінням... Оскільки розширюється коло осіб, які отримують доступ до активів, вони активніше беруть відповідальність за власне життя, планують своє майбутнє та спонукають своїх дітей до

навчання та працюють над тим, щоб забезпечити кращі умови життєдіяльності кожному наступному поколінню».

М. Ільїна та Ю. Шпильова [61] виділяють такі типи активів територіальної громади:

– активи людського капіталу – це навички, таланти і знання членів громади, причому не лише дорослих, але й дітей і молоді. Сюди можна віднести загальний рівень освіти, розвиток творчих здібностей, здоров'я, професійні навички, лідерські якості, досвід;

– інфраструктурні активи включають будівлі, споруди, автодороги, залізниці, водопостачання та каналізацію, парки, річки, промислові зони, школи, адміністративні установи, музеї. На відміну від інших, інфраструктурний актив є значною мірою нерухомим, практично незмінно існує протягом тривалого часу, нерозривно пов'язаний з економіко-географічним простором і включає його елементи, а саме: територію населеного пункту та його центру, вулиці, житлові квартали;

– фінансові активи – це фінансові ресурси громади (гроші, цінні папери, боргові зобов'язання), що великою мірою залежать від вміння та навиків членів громади їх накопичувати та розпоряджатися ними;

– інституційні активи включають інституційні можливості доступу до кредитних ринків та інших джерел надходжень, нових технологій (наприклад, органічного землеробства, альтернативних джерел енергії, будівництва житла та інженерних споруд), місцеві фінансові інститути, фонди мікрокредитування, банки розвитку громади;

– природні активи об'єднують природні ресурси (водні, лісові, земельні, мінеральні, рекреаційні, кліматичні, флори та фауни), які громада та її члени можуть використовувати у власних інтересах, а також належний (якісний, безпечний, екологічно чистий) стан довкілля;

– активи культурно-історичної спадщини складаються з пам'яток історії та культури, історичного досвіду поколінь, що містить знання про розвиток

суспільства в минулому, сприяє формуванню почуття належності до місцевої спільноти та духовному розвитку громадян; включає культурну ідентичність громади, яка відображається у формі історичних, культурних пам'яток, культових споруд, музеїв, що приваблюють людей ззовні громади з різною метою (проживання, співпраця, туризм). Завданням державної політики має бути забезпечення можливостей для кожної громади бути унікальною та неповторною в культурному плані;

- політичні активи включають репутацію громади як надійного та передбачуваного партнера у вирішенні політичних, соціальних, економічних питань, довіру до неї з боку органів влади різного рівня, членів самої громади, фінансово-кредитних установ, бізнес-структур, а також здатність громади справляти вплив під час ухвалення спільних рішень (з іншими громадами чи зацікавленими сторонами). Особливістю цього виду активів є спроможність підвищувати ефективність використання різних ресурсів громади.

Актив-орієнтоване управління слід розглядати не як певну теорію чи модель, а радше як метод розвитку громади (Green & Haines, 2015) [248], (Ennis & West, 2010) [237] або механізм розвитку (Dolezal & Burns 2014) [233]. Водночас визначальну роль тут відіграють суспільні зв'язки і взаємодії. Саме завдяки взаємодії в громаді виникає усвідомлення спільних інтересів. Водночас мешканці вчаться ідентифікувати, керувати та використовувати місцеві ресурси на користь своєї громади (Ian Michael Wilkinson, Peter Strattonf, 1991) [312].

У цьому контексті концепція управління активами прямо пов'язана з теорією соціального капіталу (Putnam, 2000) [285]. Активна участь у локальних організаціях та асоціаціях дозволяє вибудовувати соціальний капітал громади та довіру, які є важливими чинниками мобілізації зусиль

мешканців громади. Соціальний капітал стає основою для розбудови інших активів громади, таких як людський і фінансовий капітал.

Важливо наголосити, що, попри пропагування визначальної ролі внутрішніх активів громади, актив-орієнтоване управління аж ніяк не можна віднести до концепцій, які недооцінюють зовнішні ресурси. Натомість Kramer та інші (2012) [268] застерігають від встановлення дихотомії активів і потреб у громаді, оскільки вони по суті пов'язані між собою, а також наголошують на потенційному зростанні ефективності використання зовнішніх ресурсів, що зумовлене зростанням кількості стейкхолдерів процесу розвитку громади.

Завдяки роботам Mathie та Cunningham (2003, 2005) [273; 274] теоретична концепція актив-орієнтованого управління розвитком територій набула практичних обрисів. Саме вони сформулювали засади стратегії розвитку громади, що базується на використанні активів, а також розробили методичні підходи до її імплементації.

Таким чином, актив-орієнтоване управління розвитком територіальної громади дозволяє перетворити на актив недооцінені ресурси і тим самим дає змогу громадам, у тому числі маргіналізованим, формувати підґрунтя для їх розвитку. Hipwell (2009) [253] наголошує на вагомій ролі природних та історико-культурних активів, зокрема тих, які перебувають у спільній власності громади. Загалом такий підхід доцільно використовувати для розвитку туристичної сфери у громадах. Як зазначають Dolezal & Burns (2014) [233], «концепція актив-орієнтованого управління розвитком громади є ідеальним підґрунтям для просування особливостей (відмінностей) громад, розвитку на цій основі туризму, розширення можливостей громад за рахунок включення індивідів, формальних і неформальних об'єднань у процеси капіталізації таких особливостей громад».

У цій же праці автори доходять висновку, що найбільшою заслугою актив-орієнтованого управління розвитком туристичної сфери в громаді

може стати: 1) розширення кола отримувачів ефекту від розвитку туризму (не лише бізнес-еліта громади, а широке коло залучених домогосподарств); 2) зростання якості проєктного менеджменту в громаді загалом (не лише в туризмі).

Wu та Pearce (2014) [316] провели дослідження обліку туристичних активів у місті Лхаса (Тибет) і у своєму дослідженні роблять висновок, що актив-орієнтоване управління дійсно володіє потенціалом у застосуванні його до розвитку туризму в громаді. На прикладі молоді автори довели, що мешканці можуть правильно ідентифікувати туристичні активи громади та брати участь у їх просуванні.

Hirwell (2009) [253] у своїх практичних дослідженнях сільських громад Тайвані вивчив історії успіху розвитку туризму. Попри те, що місцеві жителі не володіли методами актив-орієнтованого управління, використані ними підходи до просування туристичної сфери у власних громадах базуються саме на принципах такого управління. Hirwell довів, що успіху досягли громади, які змогли мобілізувати членів громади та залучити їх до просування культурних цінностей і спадщини громад. Здебільшого це сприяло нарощенню соціального капіталу, і підростаючі покоління стали більш свідомими щодо власної культурної спадщини.

Отже, застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристичної сфери в територіальних громадах в Україні характеризується високим потенціалом, однак слід акцентувати увагу на тому, що активізація таких процесів вимагає реалізації комплексу заходів, серед яких трансформація правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

Висновки до першого розділу

У першому розділі «Наукові засади економічного розвитку територіальних громад та їх туристично-рекреаційної сфери» розвинуто наукові підходи до вивчення територіальної громади як суб'єкта розвитку туристично-рекреаційної сфери, обґрунтовано концептуальне підґрунтя дослідження економічного розвитку територіальних громад, розглянуто сучасні підходи до управління економічним розвитком територіальних громад.

1. Із метою детермінації територіальної громади як суб'єкта регулювання місцевого економічного розвитку розглянуто наукові підходи до її визначення. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада трактується як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Таке визначення ототожнює територіальну громаду з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці та наголошує на правосуб'єктності громади. Водночас сучасні умови трансформування владних повноважень та функцій обумовлюють необхідність застосування ширшого підходу до означення сутності територіальної громади як суб'єкта економічних систем різних ієрархічних рівнів.

З огляду на це, автор, базуючись на дослідженнях Д. Барнса, трактує територіальну громаду з позиції *міждисциплінарного підходу* як: історично утворену спільноту людей, що характеризується спільністю традицій, культури; сукупність соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами (прикладом таких взаємодій слугують родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, соціальний захист тощо); спільного, колективного споживача та виробника публічних послуг (тобто акцентується увага на первинності

економічного виміру); політично свідому спільноту, здатну впливати на процеси життєдіяльності громади, репрезентувати власну думку і політичну волю (йдеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні форми здійснення політичної волі, громадських дій).

2. Розвиток територіальної громади в роботі розглядається з позиції зміцнення її фінансово-економічної спроможності, нарощення соціального капіталу, покращення середовища життєдіяльності мешканців (інституційного, соціального, економічного, екологічного).
3. Перенесення ваги відповідальності за власний економічний розвиток на базову одиницю адміністративно-територіального устрою – територіальну громаду – спонукає її до ефективного використання внутрішнього потенціалу та пошуку сфер економічної діяльності, які можуть забезпечити її фінансово-економічну спроможність. Зважаючи на інвестиційні, працересурсні та інші особливості розвитку туристично-рекреаційної сфери, дедалі частіше вона сприймається як одна з основних можливостей розвитку громади. Сприймаючи туризм виключно як явище глобалізованого світу, слід розуміти його природу – сприяючи розвитку транспортних систем і зростанню добробуту мешканців, туризм став одним з базових глокальних видів діяльності. На рівні громади туризм продукує можливості для створення робочих місць як безпосередньо у цій сфері, так і в супутніх видах економічної діяльності, які стимулюються завдяки розвитку туристично-рекреаційного бізнесу, що, своєю чергою, сприяє зростанню доходів мешканців територіальної громади та забезпечує місцевий економічний розвиток загалом.

Позитивний внесок туристично-рекреаційної сфери полягає також у зростанні організаційного, креативного, соціального капіталу мешканців

громади, збереженні історичних і культурних традицій, поширення місцевої культури територіальної громади та краю загалом.

4. Водночас наголошено на ризиках, які можуть супроводжувати активний розвиток туристично-рекреаційної сфери в окремих громадах. Серед них: активне використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, що може негативно позначитись на їх стані; вищий рівень навантаження на природне середовище та забруднення середовища; зростання мобільності населення та навантаження на транспортну інфраструктуру; зростання цін через зростання попиту з боку відвідувачів; втрата уваги до розвитку інших (не пов'язаних з туризмом) видів економічної діяльності в громади, для прикладу промисловості; надмірне узалежнення доходів місцевого бюджету та мешканців територіальної громади від функціонування об'єктів туристично-рекреаційної сфери; зростання залежності від економічної кон'юнктури в країні та світі, оскільки розвиток туризму прямо залежить від рівня доходів населення.
5. В роботі обгрунтовано, що методологічний базис дослідження розвитку економіки територіальних громад на основі просування глокальних видів економічної діяльності формують: концепція місцевого економічного розвитку (ґрунтується на територіально-орієнтованому – багаторівневому, інноваційному стратегуванні, орієнтованому на місцеві умови та адаптованому до типу території – підході до розвитку економіки); теорія ендогенного потенціалу територій та локальних екосистем; концепції смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів та громад.

Комплексне застосування означених концептів дозволило з'ясувати можливості туристично-рекреаційної сфери у реалізації концепції місцевого економічного зростання в розрізі окремих функцій: стимулювання підприємництва в громаді та підтримка місцевих

підприємців, залучення інвестиційних і кредитних ресурсів в економіку територіальної громади, розвиток людського капіталу територіальної громади, розвиток соціального капіталу територіальної громади

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНЯХ

2.1. Теоретичні засади вивчення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади

У сучасних умовах суспільно-економічних трансформацій, розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів, що супроводжуються посиленням міжнародних і транскордонних зв'язків, рухом товарів, послуг, трудових і фінансових ресурсів, зростає усвідомлення важливості туризму для регіонального та локального сталого розвитку. Нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери несе синергетичні ефекти суспільного розвитку через вплив на соціальні, політичні, культурні та економічні сфери діяльності. Розвиток туристичної сфери слід розглядати не лише в контексті обсягів і диверсифікації пропозиції туристичних послуг, а як окрему сферу економіки, яка тісно пов'язана з рівнем розвитку та зростанням інших секторів і видів економічної діяльності через її акумулюючий ефект.

Сьогодні туристична індустрія є визначальною у розвитку світової та національних економік, адже, будучи однією з найбільш динамічних у своєму зростанні видом економічної діяльності, сприяє активному суспільно-економічному піднесенню багатьох держав. Завдяки розвитку туризму більш розвинені європейські країни формують високу частку у ВВП, а саме подорожі та туризм, як один з найбільших світових економічних секторів, генерують 10,4% світового ВВП [315]. Туризм може підтримувати економічний розвиток як місцевої громади, так і економіки країни за рахунок доходу від вітчизняних чи іноземних відвідувачів. Прямий економічний

внесок від подорожей і туризму в 2017 р. склав приблизно 2,57 трлн дол. США. Індустрія подорожей і туризму – одна з найбільших галузей у світі за економічним внеском (прямим, непрямим та індукованим) понад 8,27 трлн дол. США у 2017 р. У 2017 р. дохід від міжнародного туризму склав 1,34 трлн дол. США [292]. У рейтингу світового експорту туризм входить у першу п'ятірку серед експорту продукції паливно-енергетичної, хімічної та автомобілебудівної індустрії.

Туристично-рекреаційний потенціал через сукупність природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів створюють туристичну послугу, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів за рахунок податкових надходжень від підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створенню нових підприємств і робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної, інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

Теоретичне підґрунтя формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади найперше має базуватись на систематизації теорій регіоналістики для обґрунтування методологічних засад його ефективного використання за теоріями регіонального розвитку.

Основними теоріями регіоналістики [156; 30; 204; 176; 106' 39; 108; 99; 183], положення яких є підґрунтям для формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, є такі:

– *теорії розміщення* (І. Тюнена, А. Вебера, В. Крісталера, Б. Беррі, М. Кастельє, У. Ізард та ін.), які встановлюють оптимальні параметри розміщення об'єктів туристичних послуг на регіональному і локальному рівнях, зважаючи на такі основні чинники та передумови, як: наявність кваліфікованого персоналу, інфраструктурного та матеріально-технічного забезпечення, геополітичне розміщення тощо, що дадуть змогу не лише

оцінити передумови формування та потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, але й в подальшому знайти інструментарій підвищення ефективності його використання;

– *теорія полюсів росту* (Ф. Перру, Ж. Будвіль, П. Потье та ін.) – за умови розміщення провідних регіональних і локальних туристичних центрів як ареалів економічного простору, де розташовані підприємства-лідери у продукуванні інноваційних послуг, у подальшому виступають полюсами концентрації бізнесу і притягання факторів виробництва, адже створюють умови для найпродуктивнішого їх використання. Тобто локальний розвиток туристично-рекреаційної сфери є потенційним генератором розвитку економіки з відповідними соціально-економічними ефектами для відповідних локалітетів шляхом стимулювання розвитку суміжних до сфер і видів економічної діяльності. Положення теорій полюсів росту дозволяють оцінити потенціал розвитку та мультиплікативний вплив туристично-рекреаційної сфери на соціально-економічний розвиток громади та регіону загалом;

– *теорія дифузії нововведень* (Г. Мюрдаль, Т. Хагерstrand, Й. Шумпетер, Б. Бері, У. Макнейл, В. Томпсон) передбачає необхідність поширення інноваційних технологій на розвиток сфери туристично-рекреаційних послуг як важливої передумови не лише функціонування цієї сфери, але й поширення інновацій у просторовому аспекті, від центрів вищого до центрів нижчого порядку, від розвинених до периферійних локалітетів і т.д. Ця вимога є базовою для формування регіональних осередків медичного туризму в Україні, що зумовлено низькою інноваційною активністю економіки країни загалом і медичної сфери зокрема. Положення теорії дифузії інновацій зумовлюють необхідність розроблення механізмів стимулювання інноваційної активності через запровадження інноваційних технологій для забезпечення конкурентоспроможності локальних ринків

туристичних послуг і підвищення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади загалом;

– *теорія геомаркетингу* (А. Шоу, Л. Уелд та ін.) дозволяє оцінити у просторовому аспекті потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади з позиції оцінки конкурентів, попиту та пропозиції туристичних послуг, кон'юнктури, найкращого місця розташування нового об'єкта чи розробки нового виду послуг, дослідження нових дестинацій. Положення цієї теорії розкривають нам технологію проведення маркетингових досліджень для прийняття стратегічних, концептуальних і управлінських рішень, застосовуючи методи просторового аналізу різних просторово-розподілених об'єктів і явищ розвитку туристично-рекреаційної сфери, оцінку сформованості національного та локальних ринків туристичних послуг в Україні.

Методологічне підґрунтя дослідження потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, які містять просторовий аспект, визначають також такі теорії розвитку туризму:

– *теорія еволюції туристичного простору* (на початку 80-х років ХХ ст. розробив учений Р. Батлер), за якою розвиток території як туристичної дестинації здійснюється циклічно в розрізі таких етапів: розвідування (пов'язаний з відвідуванням туристично-рекреаційних територій невеликою кількістю людей, переважно індивідуальних туристів), входження (туристи значно частіше відвідують певну місцевість, а місцеві жителі починають отримувати доходи за послуги), еволюція (фаза розвитку – туристична діяльність на якій для окремого регіону стає галуззю спеціалізації й основним джерелом надходжень), консолідація (повний розквіт туристичної функції, оптимізація чисельності туристів і домінування місцевої промисловості на ринку туристичних товарів і послуг для забезпечення найрізноманітніших потреб туристів, туристична інфраструктура повністю відповідає потребам), стагнація та занепад (характеризується гальмуванням

розвитку туристичних функцій) [90]. Перехід на новий етап розвитку туристичного локалітету можливий за умови оновлення туристичних послуг і об'єктів шляхом впровадження інноваційних продуктів і технологій. Функція місцевих органів влади полягає у підвищенні атракційності туристичного локалітету, створення умов для залучення і ефективного вкладення інвестицій у туристичну індустрію;

– *теорія саморозвитку регіонів і територій (ендогенного розвитку)*, яка базується на дослідженні їх ендогенного потенціалу та ендогенної рівноваги (один з засновників П. Ромер). Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на основі наявного соціально-економічного потенціалу територій. У ній вже йдеться про використання локальних конкурентних переваг, культуру менеджменту, індустріальні традиції та ін. [150]. Ця теорія пояснює причини збільшення кількості територій, локалітетів і громад, зацікавлених у розвитку та нарощенні власного потенціалу, зокрема, і розвитку туристично-рекреаційної сфери. А також ця теорія слугує певною концептуальною платформою для обґрунтування політики підвищення привабливості дестинації для розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах посилення конкуренції між регіонами (територіями), удосконалення територіального управління;

– *теорія відправної – приймаючої регіональної системи*, згідно з якою регіон розміщення ринку туристичних послуг (приймаючий регіон) є місцем зіткнення інтересів туристів з різних регіонів, а також туристів і місцевого населення. Відправною регіональною системою є країни та окремі регіони-постачальники туристів [30]. Принципи цієї теорії дозволяють вивчати мотиви туристів щодо вибору різних регіональних і локальних дестинацій України;

– *теорія сталого розвитку*, яка виникла під впливом глобальних суспільних проблем, а отже необхідності гармонійного економічного,

екологічного і соціального розвитку, які сукупно впливають на стан природного середовища, що прямо пов'язано з можливостями розвитку та ефективного використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери громади. Власне, ця теорія дозволяє закласти теоретичний базис не лише для вирішення сьогоденних екологічних і соціальних проблем, які становлять загрозу для наступних поколінь щодо збереження їх прав та інтересів, гармонізації взаємодії суспільства і природи, але й обґрунтовано підійти до гармонійного використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

– *теорія двосекторної економіки* (А. Льюїс, Е. Коген) передбачає поділ сфери туристичних послуг на інституційовані та неінституційовані суб'єкти (сектори) господарювання, тобто йде мова про формальний і неформальний сектори, останній з яких на сьогодні в Україні перебуває здебільшого в тіні, що супроводжується недоотриманням доходів до бюджетів різних рівнів, але його наявність забезпечує більш широкий спектр туристичних послуг, підвищуючи тим самим привабливість туристичних destinations на регіональному та локальному рівнях. Ця теорія дозволяє врахувати вплив формального і неформального секторів на ефективність використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

– *модель сприйняття туристичного простору* (Й. Міссек), яка залежить від культури, стереотипів відчуття простору людьми, центром сприйняття простору постає місто, мешканці якого задовольняють туристичні потреби через освоєння навколишнього позаміського простору, рівень сприйняття якого залежить від особливостей природного середовища, транспортної доступності, антропогенного впливу тощо. І, власне, модель сприйняття туристичного простору має концентрично-радіальний характер, де береться до уваги не лише стан туристичної індустрії позаміських територій, наявність транспортного сполучення, якість і стан лісонасаджень,

кон'юнктуру на ринку туристичних послуг відповідно до інтенсивності відвідувань відпочиваючими приміських територій, привабливості і сприйняття туристами тієї чи іншої дестинації. Розгляд цієї теорії через призму формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади зумовлює потребу визначення базових та інфраструктурних інститутів, які сприяють насиченню туристично-рекреаційних територій, а також є засобами підвищеного сприйняття туристичного простору, а отже його подальшого освоєння через локалізацію туристичних об'єктів та усіх елементів інфраструктури;

– *концепція туристичної урбанізації*, згідно з якою туристичні агломерації (міста) як нова форма урбанізації, що виникла внаслідок розвитку процесів індустріалізації, а отже обслуговуючих функцій з наданням переважно туристично-рекреаційних послуг. Потенціал розвитку та надання таких послуг у містах лежить у площині деконцентрації промислового виробництва, шкідливого для навколишнього середовища, здоров'я мешканців і туристів, а отже збереження чистого повітря, зелених парків і зон, екологічно безпечних туристично-рекреаційних ресурсів; якісних економічних, демографічних і культурних трансформацій, розвиненої інженерної та соціальної інфраструктури та ін.;

– *концепція ареалу туристичної активності* (Д. Гетц, 1993) полягає у тому, що в містах з розвинутою туристичною функцією туристичні послуги і більшість туристичного бізнесу сконцентровані в центральній частині міста або у так званому середмісті. Оптимальні умови для розвитку міського туризму зосереджені переважно у центральній частині агломерації, де сконцентровано пам'ятки історії й архітектури, виставкові зали, театри та конференц-зали, торговельні й харчові комплекси, різноманітні бюро, довідкові служби, готелі тощо. Їх компактне, доступне

для пішоходів розташування сприяє якісному обслуговуванню відвідувачів і високій туристичній активності саме у центральній частині міста [288]. Положення цієї концепції пояснюють вищий потенціал міських агломерацій щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери та можливостей його використання на благо громади;

– *концепція системності в рекреаційній і туристичній діяльності* (В. Преображенський, Л. Мухіна) дозволяє розглядати потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади через систему, сформовану з різних, але взаємопов'язаних елементів, а також через сукупність явищ, процесів і чинників, пов'язаних з рекреаційною та туристичною діяльністю. Це дає змогу повніше і точніше вивчати окремі елементи системи, залучені до формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери, на основі дослідження таких її властивостей, як функціональність, цілісність, ієрархічність, стійкість і динамічність;

– *модель територіальних рекреаційних систем* (В. Преображенський) обґрунтовує взаємозв'язок між основними елементами туристичного локалітету, як складної та управлінської рекреаційної системи, зокрема: туристами, природними та культурними туристичними ресурсами, технічною інфраструктурою, обслуговуючим персоналом у туристично-рекреаційній сфері та органами управління.

Децю пізніше Н. Недашківська (1983) використала цей підхід для аналізу регіонального туристичного комплексу Українських Карпат, виокремивши функціональні групи: група галузей центрального ядра (курортне, туристичне господарство); галузі виробничого обслуговування (будівництво, транспорт, сільське господарство); галузі з підготовки спеціалістів; галузі із забезпечення потреб рекреаційного господарства (проектно-конструкторські бюро, науково-дослідні інститути, спеціалізовані органи управління) [117]. Положення цієї теорії стають базовими під час

створення сприятливого організаційно-економічного, інституційного та управлінського середовища для формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади як певного виду організаційної системи надання туристичних послуг;

– *модель туристичної дестинації*, яка поєднує геопросторові, економічні та управлінські аспекти і визначає особливості формування окремих форм і видів туризму, розроблена українським науковцем Т. Ткаченко. Відповідно до моделі, дестинація – це об’єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), який має туристично-рекреаційні ресурси (унікальні), привабливі для подорожуючих, доступні завдяки наявності необхідної інфраструктури (зручності, послуги), доведені до споживача у формі сформованого та підготовленого до продажу туристичного продукту сучасними засобами маркетингових комунікацій (наявність логотипа, торгової марки тощо) в системі важелів інтегрованого управління суб’єктами господарювання [183]. Ця модель *туристичної дестинації* складається з таких великих підсистем, як «регіон, що генерує туристську активність», «дестинація» та логістичне коло туризму. Ядром цієї структури є підсистема «турист», яка пов’язує всі інші елементи та забезпечує її цілісність, а підсистема «інституційне середовище» визначає умови розвитку та функціонування туристичного бізнесу [75].

Заслуговує на увагу модель туристичної дестинації, запропонована О. Йоргенсеном, К. Купером, Д. Флетчером, які виділяють шість взаємопов’язаних елементів: туристичні ресурси, пам’ятки, розваги (attraction); транспортна та інформаційна доступність (access); інфраструктура надання туристичних послуг (amenities); супутній сервіс (ancillary services); організація діяльності туристів (activities); формування туристичного продукту (available packages) [183]. Ця теоретична модель *туристичної дестинації* слугуватиме комплексному дослідженню передумов

та чинників формування потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на територіальному рівні.

І, власне, привабливість туристичної дестинації як продукту, забезпеченість необхідною інфраструктурою (готелями, ресторанами, іншими закладами харчування, транспортною, інженерною та соціальною інфраструктурою тощо), розвиненість супутніх послуг через систему торгівлі, охорони здоров'я, банківську та правоохоронну систему тощо, – усе це формує потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери, який за умови обґрунтованої державної та локальної політики може бути ефективно використаний для соціально-економічного розвитку громади.

Тому потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери ми пропонуємо розглядати як сукупність: природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів; достатній рівень розвитку туристичної індустрії, які створюють туристичну послугу, забезпечують формування конкурентоспроможного туристичного продукту, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню нових робочих місць, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток, соціально-економічному розвитку громади загалом.

Потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади нарощується під впливом інституційних чинників і передумов формування інституційного середовища, вивчення яких слід проводити в межах теорій інституціоналізму, зокрема:

– *теорії інституціоналізму*, яка дає змогу досліджувати потенціал туристично-рекреаційної сфери в економіці громади через систему суспільних інститутів, які створюють умови для його розвитку та ефективного використання. Ця теорія дає комплексне розуміння сукупності норм і правил функціонування та розвитку ринку туристичних послуг,

дозволяє розглядати передумови розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади через призму не лише економічних, але й соціальних, політичних, етичних, правових проблем;

– *теорія трансакційних витрат*, що дає змогу вивчати локальний ринок туристичних послуг з позиції взаємозв'язків, що постійно відбуваються на ньому, і витрат на пошук інформації про ціни, попит, пошук партнерів, укладання контрактів тощо. Положення теорії є платформою для обґрунтування організаційних форм нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, зокрема створення туристично-рекреаційних кластерів, хабів, цифрових туристичних платформ;

– *теорія прав власності* – встановлює приватну власність як основну форму власності в системі прав (на володіння, використання ресурсу та розпорядження ним, на одержання доходу від ресурсу, на передачу іншій особі будь-якого з цих прав), що стимулює суб'єктів економічної діяльності на локальному ринку туристично-рекреаційних послуг до ефективної діяльності, а отже до нарощення та ефективного використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

– *теорія інформаційного суспільства*, яка відстоює необхідність збільшення ролі інформації, знань, інформатизації та інформаційних технологій у розвитку сфери послуг, які, зокрема, сприяють підвищенню якості туристичних послуг, ефективній інформаційній взаємодії учасників на цьому ринку послуг, доступу до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб, що є передумовою розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади.

Дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади також слід здійснювати в межах основних постулатів теорій конкуренції, які визначають умови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери на локальних і регіональних ринках з огляду на

використання їх конкурентних переваг (ресурсів і активів). Основними теоріями конкуренції в цьому випадку є [183; 30]:

– *теорія абсолютних переваг*, яка обґрунтовує локальний розвиток туристично-рекреаційної сфери на основі використання унікальних переваг надання туристичних послуг на певній території, що визначається природно-кліматичними, професійними, інфраструктурними, інноваційними та іншими чинниками. Вивчення цієї теорії дасть змогу підвищити потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади на базі використання її унікальних конкурентних переваг;

– *теорія порівняльних переваг*, що розкриває можливості локального розвитку туристично-рекреаційної сфери на основі використання конкурентних переваг певної громади (локалітету чи території), порівняно з іншими. Насамперед до них належать співвідношення рівня цін на туристичні послуги, рівня якості їх надання, рівня кваліфікації персоналу тощо. Спираючись на висновки цієї теорії, локальний ринок туристично-рекреаційної сфери може стати полюсом росту для локальної (територіальної) економічної системи, що генеруватиме мультиплікативний ефект на інші сфери економіки громади (регіону);

– *теорія конкурентних переваг*, яка обґрунтовує переваги локації (території, регіону), яка підвищує туристичну активність на основі розвитку інноваційних послуг і видів туризму. Нарощення та активне використання інновацій на локальному ринку туристичних послуг підвищує його конкурентні переваги, що покращує позиціонування певної території чи регіону у національному та міжнародному туристичному просторі. Ця теорія, обґрунтовуючи інструменти нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, дозволить підтримувати і забезпечить її стратегічну конкурентоспроможність;

– *теорія співвідношення факторів* характеризує рух вхідних і вихідних туристичних потоків локалітету чи території, що залежать від наявності та надлишку факторів розвитку туристично-рекреаційної сфери. Тобто за наявності ресурсного потенціалу (природно-рекреаційного, людського, культурного, історичного, інфраструктурного) роль туристично-рекреаційної сфери в економіці громади може зростати, а, окрім того, туристичний продукт громади може виходити на регіональний, національний, у перспективі – міжнародний рівень.

Систематизація наведених вище теорій становить методологію дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях функціонування економічної системи (рис. 2.1).

Вивчення положень наведених теорій дозволяє виявити передумови, чинники та інструменти нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади та окреслити механізми його ефективного використання як потенційного високоприбуткового сектору локальної економіки.

Необхідність фокусування на ключових глобальних трендах та викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери (розвиток цифрових маркетингових комунікацій, Big Data, високоефективні технології, динамічне запровадження інновацій, зміна центрів впливу в економіці, конвергенція продуктів, пристроїв, послуг, негайна доступність товарів та послуг, кліматичні зміни, екологізація мислення, урбанізація, розвиток віртуальних мереж, активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку, індивідуалізація товарів та послуг, пандемія коронавірусу COVID-2019) особливо важливе сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів активізації виходу вітчизняного туристичного бізнесу на зовнішній ринок туристичної пропозиції, що дозволить не лише посилити позицію (імідж, стратегічну стійкість) національного туристичного продукту

на міжнародному ринку, а й виявити додаткові можливості та передумови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в національному суспільно-економічному просторі.

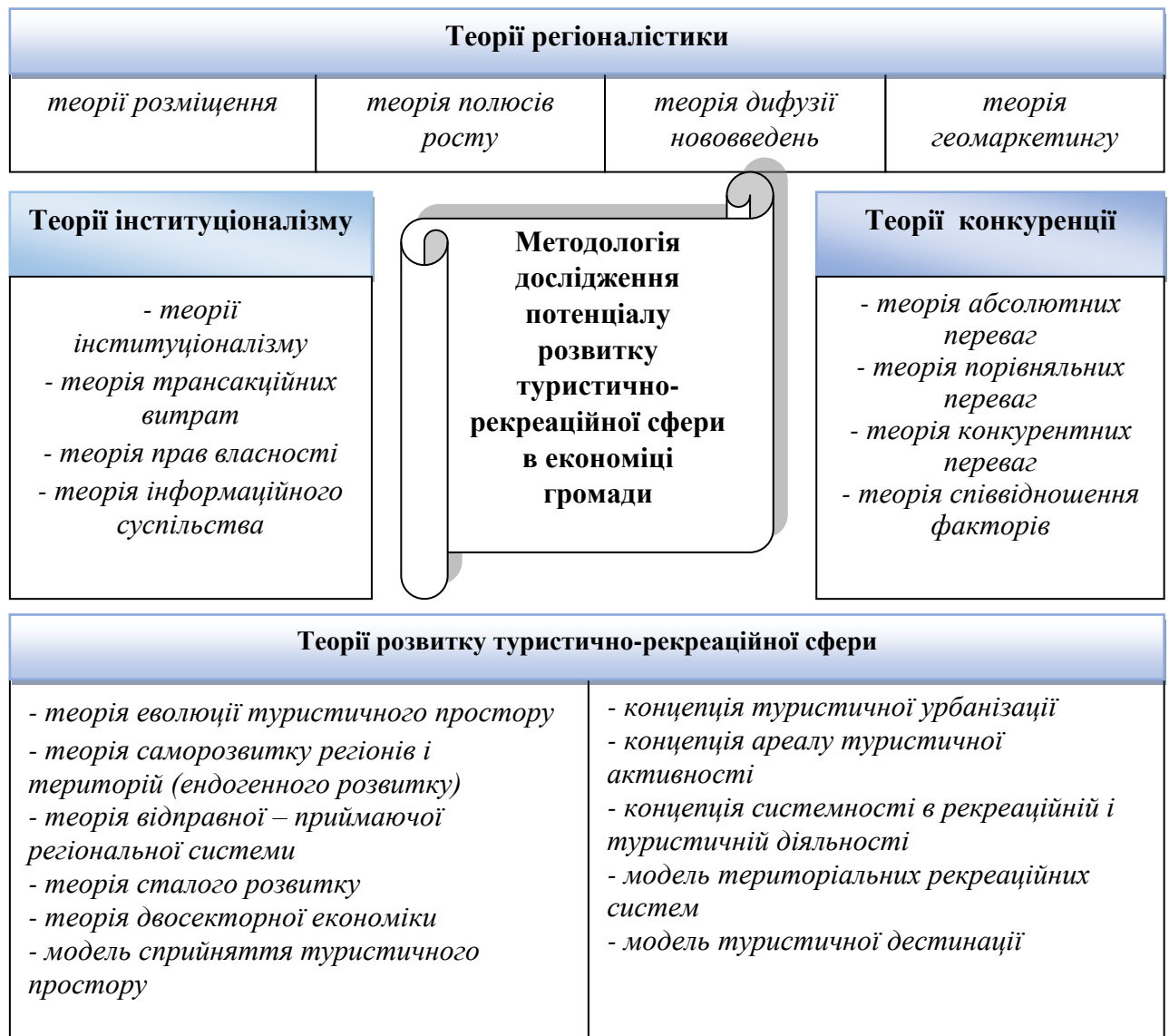

Рис. 2.1. Методологія дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади

*Розроблено автором

Зазначені тренди потребують детального дослідження в контексті детермінації умов формування сучасної моделі розвитку туристично-

рекреаційної сфери на локальному рівні, яка б відповідала сучасним викликам глобальної та національної економіки.

2.2. Стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери: глобальний та національний виміри

Методологія дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади розкривається і через стратегічні та програмні документи глобального, національного, регіонального та локального рівнів. Зокрема, адаптація й імплементація Україною глобальних Цілей сталого розвитку (ЦСР), затверджених на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р., полягала у розробленні відповідних завдань для їх досягнення та основних індикаторів виміру.

Туризм розглядається як потужний сектор реалізації підприємницького потенціалу населення, особливо у контексті формування креативної економіки, адже залучення туристів до відвідування культурних об'єктів історичної спадщини, концертних, медійних, спортивних заходів є перспективним напрямом розвитку цієї сфери, сприяє покращенню іміджу туристичних територій і диверсифікації туристичних потоків. Більшість областей і міст України мають необхідні природні та культурні передумови для розвитку внутрішнього та в'їзного іноземного туризму. Однак реалізація туристичних ресурсів у сучасних умовах має відповідати пріоритетам сталого розвитку, що передбачає зміну їх експлуатації, трансформацію й розроблення нових туристичних товарів і послуг. Адже відомо, що туристично-атракційні території мають досить обмежений життєвий цикл без належних заходів раціонального використання туристичних ресурсів і підвищення якості надання туристичних послуг [148].

У Лісабонській стратегії туризм як важливий фактор регіональної політики був визначений одним з пріоритетів політики згуртованості ЄС на 2007-2013 рр. як в частині конвергенції, так і територіального співробітництва. Важливість туризму також обумовлюється через його пріоритетність у поточних регіональних політиках країн-членів ЄС.

Згідно з положеннями Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., туристично-рекреаційна сфера пов'язана з діяльністю понад 50 галузей, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища, а також підвищує рівень інноваційності національної економіки, сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Крім того, туризм є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави. Україна розташована у центрі Європи та має всі умови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, проте суттєво відстає від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Тому основними стратегічними цілями розвитку сфери туризму та курортів, ураховуючи сучасний стан і тенденції розвитку України, на період до 2026 р. є:

- створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту на засадах системної маркетингової діяльності, спрямованої на чітке позиціонування різних видів туристичних продуктів, адаптованих до вимог і очікувань споживачів;

- забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу шляхом розв'язання проблеми рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища та вдосконалення територіальної структури

сфери туризму та курортів для розвитку туристичних територій, брендингу територій;

– системне підвищення якості інфраструктури курортів і рекреаційних територій шляхом виконання комплексної програми поетапного вдосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;

– удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних і туристичних послуг шляхом створення центрів туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів під час провадження ярмаркової, фестивальної та виставкової діяльності;

– забезпечення відповідності ціни та якості туристичних продуктів шляхом створення умов для оптимізації організаційно-економічної структури діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу у сфері туризму і розроблення національних стандартів надання туристичних послуг відповідно до міжнародних стандартів;

– організація системи якісної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу та обслуговування, інших професій сфери туризму та курортів [140].

Реалізація Стратегії передбачає у 2026 р. збільшення (порівняно з 2015 р.): витрат туристів під час подорожей в Україні до 80 млрд грн; обсягу капітальних інвестицій у сферу туризму та курортів до 6,6 млрд грн; чисельності іноземних туристів, які в'їжджають до України, – у 2,5 раза, кількості суб'єктів туристичної діяльності – у 5 разів, чисельності внутрішніх туристів – у 5 разів; надходжень туристичного збору до місцевих бюджетів – у 10 разів, кількості робочих місць у сфері туризму – у 5 разів; обсягів надходжень до зведеного бюджету від суб'єктів туристичної діяльності – у 10 разів [140].

На сьогодні всі регіони мають достатній потенціал для належного розвитку внутрішнього або зовнішнього туризму, проте суттєво відстають від провідних країн за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. Тому в проєкті Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 р. у межах стратегічного пріоритету 1.4. «Формування єдиного освітнього, інформаційного, культурного простору в межах всієї території України» передбачено стратегічну ціль 1.4.3 «Розвиток внутрішнього українського туризму». У стратегії, зокрема, зазначається, що події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію туристичних можливостей країни на зовнішньому туристичному ринку, але одночасно активізувати внутрішній туристичний ринок. Поряд з традиційними видами туризму, які розвинені в Україні, перспективними є також нові види туризму – сільський, екологічний (зелений), лікувально-оздоровчий, гірський, велосипедний, водний та ін. [145].

Відповідно до Стратегії, задля раціонального і ефективного використання туристичних, природних, лікувальних і рекреаційних ресурсів країни та її регіонів необхідно сформувати туристично-рекреаційний простір шляхом створення та забезпечення функціонування 31 зони розвитку туризму та курортів і розробити, впровадити та запропонувати споживачеві конкурентоспроможний туристичний продукт. Зазначене передбачає розв'язання таких завдань [145]:

- врегулювання на законодавчому рівні питань забезпечення функціонування та розвитку нових видів туризму;
- забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури шляхом:

- проведення моніторингу інвестиційних пропозицій щодо розбудови туристичної інфраструктури у регіонах;
- участі інвестиційних проєктів у сфері туризму та курортів у міжнародних ярмарках інвестиційних проєктів;
- визначення можливостей і потреби у формуванні туристичних і туристично-інформаційних центрів у регіонах;
- забезпечення доступності об'єктів туристичної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;
- об'єднання зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників туристичного бізнесу та інститутів громадянського суспільства для популяризації туристичного потенціалу регіонів у країні та закордоном;
- проведення комплексного дослідження регіональних ринків праці у сфері туризму та курортів для визначення потреби у фахівцях відповідного профілю, розроблення відповідних базових компетентностей фахівців і підготовки освітніх програм з професійного навчання у сфері туризму та курортів, урахуваючи виявлені потреби;
- залучення місцевого населення до популяризації туризму;
- заохочення молоді до активної діяльності, розроблення інноваційних продуктів і започаткування бізнесу у сфері туризму та курортів за результатами проведення конкурсів на регіональному рівні;
- створення та забезпечення функціонування туристичного інтернет-порталу про туристичні можливості регіонів і міст України;
- формування та реалізація конкурентоспроможних регіональних туристичних продуктів, що сприятиме зростанню попиту на туристичні послуги, збільшенню надходжень від реалізації туристичних послуг до Державного та місцевих бюджетів;
- формування регіональних туристичних брендів і їх просування всередині країни та на міжнародній арені;

- розвиток системи дорожніх туристичних знаків, маркування туристичних маршрутів;
- розвиток інфраструктури курортів і рекреаційних територій шляхом удосконалення матеріально-технічної бази з використанням можливостей кластерних моделей, державно-приватного партнерства та соціального замовлення;
- удосконалення інформаційної інфраструктури рекреаційних і туристичних послуг шляхом створення в регіонах центрів туристичної інформації та популяризації туристичних продуктів.

Відомо, що принципи сталості (збалансованості та гармонійності) лежать в основі туристичної діяльності, однак не всюди однаково їх дотримуються, надаючи перевагу швидкому фінансовому збагаченню, що може призвести у майбутньому до деградації туристичних територій. Саме тому ООН проголосила 2017 р. міжнародним роком сталого розвитку туризму [123]. За сприяння ВТО 2017 р. був спрямований на підвищення обізнаності урядів, компаній і туристів про роль, яку вони відіграють у перетворенні туризму на каталізатор позитивних змін у туристичних дестинаціях. Український уряд підтримав таку ініціативу і проголосив 2017 р. роком сталого туризму в Україні. Передбачалося, що протягом 2017 р. буде доповнена наявна програма діяльності у цій сфері, розроблені механізми стимулювання українського туристичного бізнесу [67]. І, власне, критерій сталості сприятиме підвищенню економічного, соціального, екологічного та інноваційного потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери, забезпеченню ефективного і гармонійного його використання, враховуючи пріоритети рекреаційного природокористування і охорони навколишнього природного середовища та вдосконалення територіальної структури сфери туризму та курортів задля розвитку туристичних територій, брендингу територій тощо.

Слід зазначити, що потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади зростатиме на основі розвитку просторових форм організації туристичного бізнесу, зокрема туристичних кластерів. У цьому випадку кластер в туризмі розглядають як взаємопов'язану мережу підприємств, що сконцентровані на території туристичного регіону (міста, району), усі учасники якого беруть участь у формуванні єдиного ланцюжка створення вартості туристичного продукту та підпорядковані єдиному механізму управління економічною діяльністю і пов'язані з наданням туристичних послуг [205]. Об'єднання підприємств у туристичний кластер дозволить вповні використовувати потенціал і можливості розвитку регіону як просторової системи, враховуючи специфіку туристичної індустрії.

Важливою умовою для формування туристичного кластера є ідентифікація основних учасників туристичного ринку внутрішнього та зовнішнього туризму, тобто таких показників, як чисельність туристів, екскурсантів, кількість туристичних агентств і туристичних операторів, кількість підприємств, які надають супутні послуги (перевезення, розміщення, харчування, розваги, оздоровлення, страхування, дозвілля тощо), доходи від туристичної діяльності, здійсненої на певній території; кількість освітніх навчальних закладів, що займаються підготовкою кадрів для туристичної сфери (різного рівня акредитації); кількість громадських і некомерційних організацій, що сприяють розвитку та популяризації місцевого туризму; регулятори туристичного бізнесу, органи регіональної та місцевої влади. Оцінювання потенціалу кластеризації полягає у вивченні можливості формування між усіма учасниками регіонального туристичного ринку зв'язків кооперування та співробітництва на взаємовигідних конкурентних засадах [148]. Зазначимо, що туристична сфера України формує близько 1,54% сукупного ВВП, за опосередкованим внеском 5,7% за методологією Світової організації туризму

(у країнах-членах ЄС – близько 10%), частка експорту туристичних послуг у структурі експорту товарів і послуг загалом становить 0,7% (у країнах-членах ЄС – 30%) [308]. Ці показники вказують на неповне й неефективне використання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці країни.

І, власне, потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади зростатиме, виходячи з таких переваг туристичних кластерів [282; 281; 171]:

- підвищують продуктивність підприємств у тій місцевості, де їх створено за рахунок кращого доступу до робочої сили та постачальників, спеціалізованої інформації, інституцій і суспільних товарів; доповнюваності продуктів, які внаслідок цього стають привабливішими для споживачів; кращої мотивації керівників;

- збільшують темпи інновацій і визначають їх напрям, тому створюють фундамент для майбутнього економічного зростання через краще розуміння ринку, здатність впроваджувати швидкі зміни та гнучкість, тиск конкурентів та інших виробників кластера;

- стимулюють створення нових підприємств (сприяє посиленню кластера) завдяки наявності необхідної сировини, комплектуючих частин і робочої сили, створенню нового бізнесу як частини позитивного ланцюжка зворотного зв'язку.

Аналіз наявних в Україні кластерів дозволяє відзначати три основні моделі їх функціонування:

- садибна, яка базується на об'єднаній діяльності садиб і закладів гастрономічно-розважального типу, які надають послуги харчування, розміщення та дозвілля (кластери «Оберіг» (сmt Гриців Хмельниччини), «Бойківські газди» (Сколівський р-н Львівщини), «Гостинна бойківська Долинщина» (Долинський р-н Івано-Франківщини));

– агротуристична, яка базується на виробничій діяльності фермерських підприємств і домогосподарств, для яких рекреаційно-туристичні послуги є додатковими (кластери «Фрумушика-Нова» (Тарутинський район Одещини), «ГорбоГори» (Пустомитівський район Львівщини);

– локального туристичного продукту. Ця модель пов'язана з пропозицією туристичного продукту на базі туристичних атракцій регіону, серед яких – історичні об'єкти, заклади культури, заклади розміщення (кластери «Мальовнича Бережанщина» (Тернопільська обл.), «Гоголівськими місцями Полтавщини» (Полтавська обл.) [144].

Основним профільним стратегічним документом розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні є Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., якою основними пріоритетами для забезпечення сталого розвитку туризму визнано [140]:

– забезпечення координуючої ролі держави в реалізації національної туристичної політики із застосуванням принципів державно-приватного партнерства, організації наукових досліджень, розвитку людського потенціалу;

– концентрація ресурсів держави на пріоритетних завданнях розвитку сфери туризму та курортів;

– створення загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі;

– удосконалення законодавства з питань регулювання суспільних відносин у сфері туризму та курортів;

– сприяння розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері туризму та курортів;

– удосконалення на постійній основі бізнес-клімату та розвиток добросовісної конкуренції;

- запровадження інституту саморегулюючих організацій у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації);
- розроблення національних стандартів відповідно до міжнародних стандартів;
- популяризація нашої держави у світі та просування якісних національних туристичних продуктів у світовому інформаційному просторі;
- розвиток туристичних територій.

Реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів України після ліквідації Кабміном у 2014 р. Державного агентства України з *туризму та курортів* здійснює Департамент туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (2016 р.). На регіональному рівні такі функції виконують різні управління та департаменти при обласних державних адміністраціях. Водночас така ситуація розцінюється нами як негативна, оскільки Мінекономрозвитку в межах чинного законодавства позбавлене дієвих інструментів впливу на гравців туристичного ринку, а отже слабка координованість дій учасників туристичного ринку призводить до різноманітних наслідків: від сповільнення законодавчого процесу щодо посилення ліцензійних вимог до туроператорів до створення дієвого механізму реалізації цивільної відповідальності туроператора перед туристами; встановлення адміністративної відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за порушення законодавства у сфері туризму тощо [148].

Методологія дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади дозволила виявити основні передумови, чинники та засоби його нарощення та ефективного використання.

Наступний етап дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади вимагатиме багатоаспектного та комплексного підходу, виходячи як зі складної ієрархії та великої кількості

компонентів оцінки цього потенціалу будь-якої територіальної одиниці, так і з специфіки взаємозв'язків, що виникають між структурними елементами системи, що формують цей потенціал. Власне, системний підхід до аналізу потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади будь-якого ієрархічного рівня дозволить:

1) не лише кількісно, але й якісно оцінити (врахувати) всі важливі структурні елементи його формування та використання;

2) більш системно та комплексно визначити складові потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

3) об'єктивніше оцінити його величину та фактори формування (характеристики природних, рекреаційних та антропогенних ресурсів територіальних громад, економічна діяльність суб'єктів господарювання туристично-рекреаційної сфери, рівень інфраструктурного забезпечення, а також їх роль у контексті суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій);

4) визначити можливості інтеграції компонентів, що формують потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади;

5) обґрунтувати нові підходи, методи, механізми та організаційні форми регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті економічних і соціальних пріоритетів територіальних громад.

2.3. Виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки

Глобальні тренди та виклики суспільно-економічного розвитку, процеси глобалізації, інтеграції та сервісизації характеризуються високим динамізмом впливу на всі сфери економічної діяльності, а тому без превентивного реагування на зовнішні впливи ефективний розвиток

економічної системи країн буде ускладнений. Особливо це актуально для туристично-рекреаційної сфери, яка має міжнародний характер і взаємопов'язана з глобальними мегатрендами та економічними циклами розвитку суспільства. Зростаюча чи спадна економічна динаміка розвитку прямо пропорційно корелює з динамікою туристичних потоків. Нині світова туристична система формує 9,5% ВВП і забезпечує 266 млн робочих місць у економіці. Аналітики UNWTO [308] також прогнозують подальше зростання кількості міжнародних туристичних візитів у світі.

Україна виявляє політику відкритості та інтеграції до світового економічного простору. Відбуваються позитивні тенденції нарощення обсягів і змін структури в'їзного туристичного потоку. За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. нашу країну відвідали 13333,0 тис. іноземних осіб і осіб без громадянства, що на 7,3% більше, ніж у 2017 р., коли цей показник становив 12428,3 тис. осіб [188]. Тому прогнози щодо подальшого розвитку та нарощення потенціалу національної туристично-рекреаційної сфери мають всі шанси на здійснення, проте залишається високий рівень невизначеності і волатильності, що пов'язано з глобальними впливами, нестабільністю зовнішнього середовища, коливаннями кон'юнктури, загостренням конкуренції на світовому ринку туристичних послуг.

Проаналізувавши результати досліджень щодо виявлення головних драйверів розвитку туризму, експерти визначили, що в умовах переходу економічних систем до постіндустріальної (інформаційної) ери, зростає необхідність орієнтування на характерні їй «проривні інновації», якими є продукти і сервіси, що відповідають запитам інформаційної економіки – технологічні стартапи. Поширення технологічних мегатрендів – результат глобалізації. Вони можуть спричинити кардинальні зміни у світовій туристичній системі і, відповідно, туристичній системі України. Водночас вплив технологічних трендів на туризм – це технології блокчейн та її

потенційні можливості, пов'язані з процедурами ідентифікації туристів, покращення якості обслуговування, появою кардинально інших механізмів організації подорожей, можливостями моніторингу ринку туристичних послуг тощо [97]. На базі високого потенціалу розвитку в Україні ІТ-сфери можна вже сьогодні закладати інноваційні засади надання туристично-рекреаційних послуг. Україна першою у світі запустила електронний державний аукціон на основі технології блокчейн – систему державних електронних торгів із заставним майном (СЕТАМ), після ребрендингу – торгова марка OpenMarket [221].

Нові інформаційні технології широко застосовуються в міжнародному туризмі. Згідно з даними UNWTO, понад 33% клієнтів туристичних агентств у віці від 18 до 47 років вважають за краще використовувати інтерактивні системи і туристичні он-лайн сервіси для підбору та оформлення туристичної поїздки. Понад 53% клієнтів вважають за краще використовувати доступні популярні месенджери для уточнення деталей поїздки. Багато компаній розробляють і активно впроваджують свої додатки для смартфонів [33]. Ці тенденції слід враховувати, аналізуючи поведінкові особливості основної групи споживачів послуг та обґрунтовуючи стратегічну маркетингову політику туристичної компанії, а також визначаючи пріоритети розвитку туристично-рекреаційної сфери на національному та локальному рівнях.

Формування моделі національної цифрової економіки може послужити акселератором розвитку як загалом економіки країни, так і її туристично-рекреаційної сфери. Детермінантами розвитку туризму називають [97]:

– посилення впливу централізованих (Booking, Airbnb) та децентралізованих платформ (так звані «убивці Airbnb», що звільняють готелі та споживачів від сплати комісійних зборів) бронювання засобів розміщення; соціальних мереж, хостингів, мобільних технологій (Facebook, Instagram, Youtube, Viber, TripAdvisor);

- поширення мобільних додатків;
- зростання придбань туристичних продуктів і послуг в інтернет-середовищі;
- зростання залежності, бронювань послуг від чисельності відвідувань сайту (конверсія);
- упровадження технологій спільного споживання.

Цифрові маркетингові комунікації є одночасно і сучасним викликом, і інструментом розвитку комунікації між курортно-рекреаційними підприємствами, з одного боку, і споживачами і стейкхолдерами – з другого. Особливе значення вони набули в умовах інформатизації суспільства, оскільки, за даними Асоціації готельного маркетингу, соціальні мережі охоплюють 77% онлайн-населення, і мільйони людей використовують сайти соціальних мереж, такі як Twitter, Instagram і Facebook [4]. Курортно-рекреаційні підприємства, задовольняючи очікування споживачів через спогади та досвід, які вони отримують під час свого перебування у підприємствах курортно-рекреаційної сфери і якими можуть поділитись у соціальних мережах, використовують маркетингові комунікації в соціальних мережах. Найбільш ефективним способом просування курортно-рекреаційних підприємств є сайти онлайн-бронювання (booking.com, hotels.com, trivago.com, agoda.com і expedia.com і т.д.) Крім того, для курортно-рекреаційних підприємств дуже важливо застосовувати методи заохочення споживачів, щоб вони бажали залишати відгуки, фото та відео на онлайн-сайтах, таких як: booking.com, TripAdvisor, Facebook, Instagram і Twitter [157]. Тобто за допомогою маркетингових комунікацій підтримується взаємозв'язок зі всіма стейкхолдерами, що дозволяє підвищувати якість надання курортно-рекреаційних послуг.

Екологізація мислення. Упродовж останніх років Європейська Комісія виступила з кількома важливими ініціативами у галузі ефективності використання ресурсів, які втілились у «Пакет циркулярної економіки»

(грудень 2015 р.). Економіка замкненого циклу або циркулярна економіка (англ. Closed-loop economy, Circular economy) – модель економічного розвитку, заснована на відновленні та раціональному споживанні ресурсів, альтернатива традиційній, лінійній економіці [200]. Європейський Союз запровадив ініціативу – побудувати «зелену» інфраструктуру екосистемних послуг. За визначенням фахівців ООН, екосистемні послуги становлять собою безліч вигод, якими природа наділяє суспільство. Екосистемні послуги створюють можливості для життя людей, наприклад, шляхом надання їм калорійної їжі і чистої води, регулювання захворювань і клімату, сприяння запиленню культур і формування ґрунтів, а також забезпечення туристичних, рекреаційних, культурних потреб населення [118]. Глобальні виклики останніх років щодо погіршення стану здоров'я населення, незадовільної екологічної ситуації, перевантаження тощо. Тому сьогодні не просто модно бути здоровим, а цей тренд переходить на туризм – розвивається окремий сегмент туристів LOHAS (LifestylesOfHealthAnd Sustainability), які віддають перевагу зеленому та екологічному туризму, дбають про навколишнє середовище, обирають екологічні види транспорту, споживання органічних продуктів, вирощених у приватних господарствах.

Сучасними трендами розвитку екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму є:

1) фермерський туризм, – як швидко зростаючий ринок послуг, що дозволяє городянам поєднуватися з природою;

2) туризм на природоохоронних територіях з водними акваторіями та рибальськими селищами. Фахівці вважають, що послуги рекреаційної риболовлі – це зростаючий туристичний сектор з приблизно 118 мільйонами рибалок у розвиненому світі;

3) природний туризм у лісах, який слід враховувати у регіональному плануванні та управлінні лісгосподарською діяльністю.

Таким чином, доходи від «зеленого» туризму можуть стати стимулом для впровадження заходів сталого розвитку сільських і природоохоронних територій, регіональної інфраструктури [210; 203].

Згідно з проведеним опитуванням TrekkSoft [306], екологічні тури – це найпопулярніші тури, пропонувані багатьма туроператорами. Найчастіше це незвичайні тури, що дають той самий *uniquee* *хperience*, вони є навчальними, інформативними як про окремі дестинації, так і про можливі шляхи вирішення глобальних і локальних екологічних загроз. Згідно з опитуванням Booking.com [217], 86% туристів готові співпрацювати з організаціями, що займаються зменшенням згубного впливу їх поїздки на навколишнє середовище – чи то прибирання пляжів, чи відмова на час відпустки від автомобіля.

Досягнення країн у сфері управління природними ресурсами та їх раціонального використання за рівнем екологічної ефективності відображені у результатах глобального дослідження Йельського і Колумбійського університетів у співпраці з Всесвітнім економічним форумом. Розрахований ними Індекс екологічної ефективності [62] у 2018 р. містить 24 показники в 10 категоріях, які відображають різні аспекти стану навколишнього природного середовища та життєздатності її екологічних систем, збереження біологічного різноманіття, протидії зміні клімату, стану здоров'я населення, практику економічної діяльності і ступінь її навантаження на навколишнє середовище, а також ефективність державної політики у сфері екології, що дозволяє оцінити стан навколишнього середовища та життєздатність екосистем 180 країн світу. У 2018 р. лідером за рівнем екологічної ефективності визнано Швейцарію. У першу десятку лідерів також увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Великобританія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія. Україна в рейтингу посіла 109 сходинку і опинилась між Туреччиною (108)

та Гватемалою (110). Останні сходинки рейтингу зайняли Бангладеш і Бурунді.

У поточному році індекс України склав 52,87 бали. Водночас найгірше значення отримав показник, який оцінює втрати нами лісового покриву (14,08). Крім того, низка показників оцінена менш ніж на 50 балів. Найкращий бал (88,71) присвоєно Україні за категорією «забруднення важкими металами», яка розглядає вплив наявного у повітрі, воді, ґрунті та штучних матеріалах свинцю на стан здоров'я людей (рис. 2.2).

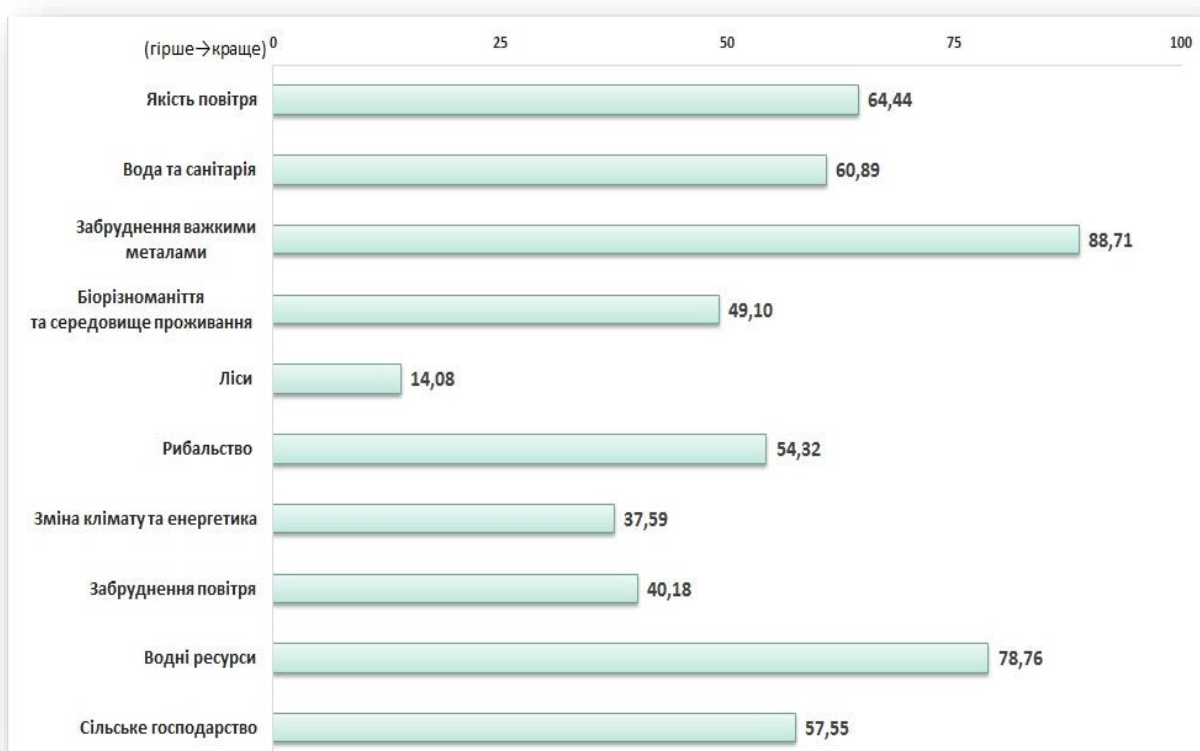

Рис. 2.2. Основні складові індексу екологічної ефективності України, 2018 р.*

*Джерело: побудовано за даними [62].

Компаративний аналіз взаємозв'язку між індексами екологічної ефективності та економічним добробутом (ВВП на одну особу) країн показав позитивну кореляцію. І, власне, для досягнення цілей щодо

забезпечення сталого розвитку необхідний рівень економічного розвитку дозволяє реалізувати інвестиції в інфраструктуру, необхідну для охорони здоров'я людини та екосистем. В умовах нарощення процесів урбанізації важливе екологічно орієнтоване будівництво з покращенням джерел доставки питної води, управління стічними водами та зменшенням забруднення. Проте характерною перешкодою сталому розвитку є те, що зростання доходів занадто часто відбувається за рахунок навколишнього середовища, особливо використання природних ресурсів і безконтрольної індустріалізації.

Тиск глобальних мегатрендів формує потребу у численних і різноманітних змінах, а отже і відповідну стратегічну платформу для виваженої та обґрунтованої економічної політики багатьох країн. Адже наслідки кожного з перелічених мегатрендів (табл. 2.1) мають скерувати секторальну, регіональну і державну політику України в русло необхідних змін і реформ.

Таблиця 2.1

**Глобальні мегатренди впливу на розвиток національних економік
до 2030 р.***

Мегатренд	Характер впливу
<i>Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності</i>	Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності збільшують частку літніх людей в усьому світі, ставлячи під загрозу достатність коштів у системах соціального забезпечення, включаючи виплати пенсій і медичне обслуговування. У деяких регіонах також виникли проблеми із забезпеченням роботою великої кількості молоді через перенасиченість ринку
<i>Розширення можливостей для особистості</i>	Прогрес у сфері освіти, охорони здоров'я та технологій сприяв тому, що можливості для розвитку особистості сьогодні є як ніколи великими. У результаті цього посилилися вимоги щодо прозорості та публічності у діяльності уряду та прийнятті рішень у громадській сфері. Ці зміни триватимуть і надалі, і завдяки ним у людській історії настане нова ера, у якій до 2022 р. чисельність середнього класу перевищить чисельність бідних
<i>Вплив соціальних медіа</i>	Соціальні медіа включають у себе онлайн-технології та інші методи, які люди використовують для обміну контентом, а також засоби масової інформації. Вони помітно впливають на методи і

Мегатренд	Характер впливу
	результати процесу вибору продукції, оскільки дають змогу інтерактивно обмінюватися інформацією між клієнтами. Це приводить до зміни динаміки та напрямів маркетингу, компанії залучають усе більше споживачів через взаємодію зі своїми клієнтами, і соціальні медіа пропонують більш безпосередній і глибокий зворотний зв'язок, ніж той, що може бути забезпечений традиційними методами обстеження ринків і клієнтів
<i>Big Data</i>	Для успішного підприємництва компанії потребують аналізу великої кількості даних щодо проблемних питань бізнесу, зміни форми діяльності та підвищення їхніх бізнес-результатів. Кількість даних у світі зростає в геометричній прогресії, і велика їх частина отримується в результаті взаємодії між мобільними пристроями і використання Big Data як ресурсу може забезпечити створення реальної вартості для бізнесу. Big Data сприятиме перетворенню всіх аспектів організації: стратегії, дизайну бізнес-моделі, маркетингу, розроблення продуктів, управління кадровими ресурсами тощо. Організації стануть набагато більш керованими на всіх рівнях
<i>Високоєфективні технології</i>	Інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) трансформували суспільство протягом останніх 30 років. Нова хвиля технологічного прогресу створює нові можливості і водночас є тестом уряду на здатність скористатися плодами такого прогресу і швидко реагувати на виклики, що виникають у результаті
<i>Орієнтація на споживача, поширення і повсюдне використання інформаційних технологій</i>	Сутність тенденції полягає в тому, що в майбутньому на практиці буде спостерігатися швидкий темп розвитку нових поколінь пристроїв інтерфейсу людини. Вплив цього тренду буде характерним для різних галузей, але спосіб його забезпечення коливатиметься. Компанії будуть розробляти програми, які легше використовувати на смартфонах та інших мобільних пристроях. Ця тенденція спонукатиме компанії до фінансування інструментів для розроблення додатків, які стосуються кількох платформ, а також до підвищення безпеки та конфіденційності, які забезпечують цілісність використовуваних даних
<i>Динамічне запровадження інновацій</i>	Конкурентоспроможність компаній визначатиметься, як і раніше, швидкістю прийняття інноваційних рішень щодо продуктів, технологій, сервісів і бізнес-моделей. Проте здобуття нових знань буде все більш складним процесом, оскільки його міждисциплінарний характер вимагатиме все більшої інтеграції зусиль суб'єктів, які одночасно є роз'єднаними не лише різними сферами науки, а й географічними просторами та міждержавними кордонами
<i>Економічний взаємозв'язок</i>	Спостерігатиметься подальше зростання взаємопов'язаної глобальної економіки на рівні міжнародної торгівлі та потоку

Мегатренд	Характер впливу
	капіталів; проте, якщо не буде зміцнена міжнародна договірна база, прогрес та оптимальні вигоди від цього зростання можуть не реалізуватися
<i>Зміна центрів впливу в економіці</i>	Зростання економік, що розвиваються, звільняє мільйони людей від злиднів, усе більше впливаючи на глобальну економіку. Зі зміною центрів впливу у глобальній економіці як міжнародним установам, так і національним урядам доведеться приділяти більше уваги прозорості та повноті інформації
<i>Конвергенція продуктів, пристроїв, послуг</i>	Ця тенденція означає злиття корпоративних і споживчих можливостей у межах ІТ-пристроїв. Споживачі та компанії використовують одні і ті ж технологічні пристрої для схожих дій, таких як доступ до корпоративних даних, щоб отримати більш повне уявлення про поточний стан виконання замовлення, робіт і послуг. Це зближення пристроїв і послуг потребує нових бізнес-моделей і відкриває можливості для нових потоків доходів. Конвергенція буде також впливати на традиційні бізнес-концепції
<i>Негайна доступність товарів і послуг</i>	Сьогодні для утримання покупця недостатньо низьких цін, ефективних послуг, можливості індивідуального вибору тощо. Успішний бізнес у сучасному економічному просторі має розробляти та запроваджувати стратегії задоволення попиту клієнтів на основі негайної доставки товарів і послуг. Реалізація такої стратегічної концепції сприятиме мінімізації витрат компаній на зберігання надлишкових запасів, уникнення зривів. Описаний тип поведінки клієнта матиме яскраво виражений вплив на зміну виробничих процесів компаній і їх логістичну інфраструктуру
<i>Індивідуалізація товарів і послуг</i>	Це можливість надати клієнтам вибір характеристик продукту, зокрема за принципом масової кастомізації. Для індивідуалізації продукту часто достатньо зміни кількох особливостей, які, з погляду клієнта, мають вирішальне значення
<i>Скорочення життєвого циклу продукції</i>	Скорочення життєвих циклів означає, що продукт або послугу компанія має змінювати все швидше, щоб постачати їх на ринок раніше за своїх конкурентів. Щоб максимально збільшити швидкість виходу на ринок продукту необхідне впровадження технологій, які дозволяють організаціям швидко і ефективно управляти операціями по всьому ланцюжку створення вартості, застосовувати ребрендинг, прогнозування та планування технологій, дотримуватися стратегії адаптації ланцюга цінності шляхом внесення необхідних змін у будь-який момент
<i>Державний борг</i>	Очікується, що державний борг суттєво обмежуватиме варіанти розвитку фіскальної політики у період до 2030 р. і в подальші роки. Здатність урядів відповісти на основні виклики соціального, економічного та екологічного характеру залежатиме від того,

Мегатренд	Характер впливу
	наскільки їм вдасться поставити борг під контроль і знайти нові шляхи надання урядових послуг
<i>Зміни в підприємницькій культурі</i>	Тенденцією розвитку нових галузей економіки, які мають життєво важливе значення для розвитку проривних технологій, є поява нових форм їх фінансування, зокрема такого як крауфандинг. Замість того, щоб покладатися на думку експертів, він дозволяє мільйонам людей приймати рішення щодо того, які проекти вони, як підприємці, хочуть випробувати і підтримати. Зростаюча мобільність молоді забезпечуватиме нові джерела підприємницьких ідей і концепцій
<i>Кліматичні зміни</i>	Збільшення викидів парникових газів спричинило зміни клімату, результатом яких стала складна комбінація непередбачуваних змін навколишнього середовища, що становлять серйозне випробування як для природних, так і для рукотворних систем. Для більшості урядів буде непросто правильно поєднати політику адаптації та пом'якшення наслідків таких змін
<i>Зменшення викидів вуглецю, перевага екологічно чистої продукції</i>	Компанії сьогодні розуміють важливість контролю викидів від їх виробництва, тому посилюють контроль вуглецевого сліду по всьому ланцюгу постачання для своєї продукції. Споживчий попит на низьковуглецеві продукти і послуги зростає, попри жорсткі економічні умови – виробництво, розподіл, продаж та утилізація продуктів з погляду викидів вуглецю коштує більш дорого вздовж всього ланцюга вартості. Люди готові змінити свої купівельні звички, щоб допомогти мінімізувати наслідки екологічних забруднень, пов'язаних з їх покупками. Провідні компанії реагують на ці зміни шляхом вимірювання та зменшення викидів, а також шляхом розроблення екологічних виробництв
<i>Дефіцит ресурсів</i>	Комбінований тиск таких факторів, як зростання чисельності населення, економічний ріст і зміни клімату збільшує дефіцит суттєвих природних ресурсів (у т.ч. води, продовольства, орних земель та енергії). Через ці проблеми збалансоване управління ресурсами перебуває у центрі уваги урядових установ
<i>Урбанізація</i>	До 2030 р. майже дві третини населення Землі мешкатиме у містах. Урбанізація створює значні можливості для соціально-економічного розвитку та стабільнішого життя, але вона також є причиною тиску на інфраструктуру та ресурси, зокрема енергетичні.

*Джерело: узагальнено за даними [98].

Урбанізація як мегатренд суспільно-економічного розвитку особливим чином впливає на туристично-рекреаційну сферу, але останніми роками

з'явився такий новий термін, як «*overtourism*» (у перекладі з англ. – надлишковий туризм) як реакція на виклики щодо управління зростаючими туристичними потоками у міських дестинаціях, зважаючи на вплив урботуризму на міста та їхніх мешканців [278].

Зростаюча кількість урботуристів збільшує споживання природних і туристичних ресурсів міст, здійснює соціокультурний вплив і зростаючий тиск на міську інфраструктуру. Ще задовго до появи терміна «*overtourism*» ЮНВТО визначила поняття туристичної місткості (пропускнуої спроможності) «як максимальну кількість людей, які можуть відвідати туристичну дестинацію одночасно без здійснення деструктивного впливу на природне, економічне та соціокультурне середовище та погіршення якості туристичних продуктів, що надаються». Ця мета може бути досягнута через участь територіальних громад (місцевих влад) у розвитку туризму, управлінні туристичними потоками, зменшенні сезонності туризму, ретельному плануванні туризму в дестинаціях, яке враховує їхню туристичну спеціалізацію та диверсифікацію туристичних продуктів, а також максимально можливу туристичну місткість [161].

Вирішити проблеми, що стоять перед урботуризмом, сьогодні є складним завданням. «Нова програма ООН з розвитку міст» вказує на 17 цілей їх сталого розвитку, водночас особливо слід виділити Ціль 11 «Зробити міста інклюзивними, безпечними, пружними та сталими». За кілька останніх десятиріч чисельність міського населення, як і територія міст, динамічно зростали та трансформувалися. Згідно з даними ООН, у 1990 р. 43% світового населення проживало в урбанізованих ареалах, на 2015 р. цей показник склав 54% та очікується його зростання до 60% у 2030 р. Разом з прискореною урбанізацією у світі спостерігається зростання урботуризму через те, що міста вважаються дуже популярними дестинаціями для бізнесового та пізнавально-відпочинкового туризму. Чисельність міжнародних туристів зростає з 20 млн у 1950 р. до понад 1,3 млрд осіб у

2017 р. ЮНВТО прогнозує, що світовий туризм буде динамічно розвиватися і далі – з середньорічним темпом 3,3% за рік до 2030 р., коли чисельність туристів у світі досягне 1,8 млрд осіб [278]. Нині дохід, що отримується як від внутрішнього, так і міжнародного туризму, є важливим чинником соціально-економічного та культурного розвитку багатьох міст і міських агломерацій.

Водночас зростання урботуризму призводить до появи різноманітних викликів щодо забезпечення сталого зростання та практик, які б мінімізували від'ємний вплив туризму в містах, зокрема з використання природних ресурсів, соціокультурного впливу, зростаючого навантаження на інфраструктуру та управління мобільністю та концентрацією (скупченнями) туристів. Останніми роками ці виклики також супроводжувались збільшенням пропозиції проживання туристів у містах через нові віртуальні платформи туристичного сервісу [161]. У результаті наростає конфліктогенність міського простору, що проявляється через негативне ставлення мешканців міст до туристів через їх надмірну концентрацію, особливо в центральних осередках міст, підвищений гам і засмічення, а також інших незручностей, пов'язаних з перебуванням туристів.

Розвиток *віртуальних мереж* як сучасний глобальний тренд на міжнародному ринку туристичних послуг пояснюється інформаційною насиченістю сфери туризму, багатоаспектністю ділових відносин з усіма стейкхолдерами, можливостями індивідуального вибору та ексклюзивністю туристичних послуг, потребою їх швидкої доступності та технологічного удосконалення, динамічністю економічних змін і високою конкуренцією. Згідно з аналізом статистичної звітності, наданої компанією eMarketer, світовий обсяг продажів туристичних послуг у віртуальному просторі склав 612,91 млрд дол. США у 2017 р., що на 11,7% більше, ніж у попередньому році [158]. Тому впровадження сучасних ІТ-технологій забезпечить інформатизацію та швидкий обмін даними, інтеграцію та комунікацію всіх

гравців туристичного ринку, можливість вивчення та надання індивідуальних потреб споживачів, активну комунікацію, зростання якості та швидкості обслуговування у процесі надання туристичних послуг, зростання результативності туристичної індустрії.

Активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку туристичних послуг³ обумовлена перевагами їх розвитку (у чому числі, на базі франчайзингу) [185]:

- віртуальний простір як потужна платформа співпраці з партнерами та клієнтами у режимі реального часу;
- розширення можливостей доступу споживачів до асортименту пропонованих туристичних послуг;
- одночасне здійснення кількох операцій на одній онлайн-платформі;
- доступність ознайомлення та придбання туристичних послуг для людей з обмеженими можливостями;
- необмеженість у часі та пошук туристичних напрямів відповідно до індивідуальних потреб споживача; створення та функціонування нового віртуального підприємства в мережі з мінімальними витратами на розвиток;
- зростання кількості пропонованих брендів переважно за рахунок злиття або утворення спільних об'єднань з конкурентами, що дозволяє пропонувати нові або використовувати удосконалені онлайн-платформи для обслуговування споживачів і налагодження партнерських бізнес-відносин.

На сьогодні *індивідуалізація товарів і послуг* є глобальним мегатрендом розвитку національних економік, і, власне, у туристично-рекреаційній сфері туроператори отримують щораз більшу кількість заявок на унікальні тури, які хочуть отримати щось особливе, певний унікальний досвід – *once-in-a-life time experience*.

Згідно з даними звіту Booking.com, найближчим часом ми, ймовірно, побачимо стрімкі зміни у ставленні до подорожі як до продукту.

³ Expedia Inc., YTB Global Travel, Travelport, World Travel Holdings, eDreams ODIGEO, eLong Inc, Tongcheng Tourism, MakeMyTrip Limited, Yatra Online Inc, Travix International BV, Webjet Limited.

Звичні путівники поступляться місцем ємному, максимально актуальному контенту, який легко вміститься в стрічках новин мандрівників. Третина опитаних (34%) хотіли б одержувати готові персональні рекомендації про подорожі, а 41% учасників дослідження хотіли б, щоб туристичні бренди впроваджували такі технології, як штучний інтелект і пропонували варіанти на основі аналізу минулих подорожей. Понад половину (52%) респондентів зацікавлені в технологічних інноваціях (наприклад, цифрових туристичних гідів), які допоможуть зробити враження від поїздки дійсно унікальними [217].

За даними TripAdvisor, підвищиться роль впливових людей (influencers), на сайті будуть додані професійні відгуки впливових людей, що мають велике охоплення на своїх сайтах і в соціальних мережах, або тих, хто працює в надійних виданнях, включаючи National Geographic, Business Insider і theTravel Channel [276]. Крім того, в умовах індивідуалізації туристичних послуг ускладнюються мотиви і критерії подорожей (екологічність туризму, волонтерство, акцент на отриманні незвичайного досвіду і вражень), відкривається все більше нових і цифровізованих travel-платформ. Організація турів переходить в он-лайн, а маркетингові технології та мотивація туристів набуває більш витончених, нових і разом з тим непростих граней.

Одним з сучасних глобальних трендів розвитку туристично-рекреаційної сфери є *нарощення масштабів круїзного туризму*. У 2017 р. на ринку круїзного туризму обслуговано 25,2 млн осіб (37,1 млрд дол. США), що на 6,6% більше, порівняно з 2016 р., і на 63,4%, порівняно з 2007 р. [231]. Глобальний круїзний ринок формували 365 суден і 535 тис. пасажирських причалів на початок 2018 р. Водночас, за прогнозами, що базуються на обсягах суднобудівних замовлень, до 2027 р. кількість причалів зросте до 750 тис. для обслуговування 434 суден круїзного флоту [230]. Синергетичний ефект у розвитку круїзного туризму забезпечується диверсифікацією та

диференціацією пропозиції – задоволення різних груп потреб (мотивів) споживачів, зростанням якості обслуговування пасажирів, розвитком DESTИНАЦІЙ та освоєнням нових географічних територій, що зумовлює формування нових робочих місць і зростання бюджетних відрахувань у круїзних центрах.

Пандемія коронавірусу COVID-2019 як новий виклик завдає значних втрат як для розвитку туристично-рекреаційної сфери, так і світової економіки загалом. Як заявила голова Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) Глорія Гевара в інтерв'ю газеті «El Mundo», світовий туризм може зазнати збитків розміром 22 млрд дол. США через спалах коронавірусу COVID-2019: «Ще зарано, щоб зрозуміти ступінь впливу (спалаху коронавірусу на туристичну галузь – ред.), але Всесвітня туристична організація спільно з Oxford Economics провели попередні розрахунки, згідно з якими ця криза обійдеться галузі щонайменше в \$22 млрд. Розрахунки ґрунтуються на досвіді попередніх криз, як-от SARS або H1N1, і базуються на втраті китайських туристів, які більше не подорожують у цей період» [34]. Глава WTTC прогнозує, що найбільший вплив епідемія матиме на галузь в Азії, насамперед у Китаї, де туризм становить 11% ВВП. Уже зараз китайці відмовляються від поїздок, хоча «вони витрачають найбільше, коли подорожують» [32].

Також у Державному агентстві з розвитку туризму України повідомили, що найбільше карантин та пандемія коронавірусу вдарила по туристичній галузі. Однак остаточних даних щодо збитків там підрахувати не можуть, оскільки відсутня статистична інформація. Голова агентства Мар'яна Олесків зазначає: «На сьогодні сектор туризму є одним із найбільш постраждалих у світі від спалаху COVID-19, який впливає як на попит, так і на пропозицію. Це провокуватиме подальший регрес в умовах слабшої світової економіки, геополітичної, соціальної та торговельної напруженості, а

також нерівномірної ефективності серед основних виїзних ринків подорожей» [87].

Водночас, що стосується наслідків пандемії COVID-19 у сфері туризму, то Україна перебуває у відносно кращій ситуації, ніж більшість країн, оскільки тут частка внутрішнього та виїзного туризму значно перевищує показники вхідного потоку.

Український туризм не отримав швидкого системного реагування з боку уряду у вигляді впровадження можливих заходів на підтримку туристичної галузі, якщо порівнювати із середнім реагуванням і типами заходів, запроваджених урядами сусідніх країн і країн-членів ЄС. Це ще більше ускладнює положення малого та середнього бізнесу (МСБ), який працює у сфері гостинності, туризму та відпочинку.

Такий серйозний виклик сьогодні як пандемія коронавірусу впливає сьогодні не лише на туристично-рекреаційну сферу, але й світову економіку загалом, зокрема характеризується такими наслідками:

- падіння цін на нафту. Наприклад, за даними агентства Bloomberg, попит на нафту в Китаї впав приблизно на 3 млн барелів на добу, що становить близько 20% обсягу споживання. А Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings прогнозує, що триваюче поширення коронавірусу може стримати зростання попиту на нафту, і це призведе до посилення перевиробництва через збільшення видобутку в Бразилії, Норвегії та США [86];

- падіння цін на міжнародному ринку на зернові та олійні культури;
- впав індекс цін на промислові метали – у середині січня 2020 р. він знизився на 7,1%, а в кінці місяця він був найнижчим з червня 2017 р. Індекс міді впав на 10,4%, нікелю – на 8,7%, олова – на 8,2%, цинку – на 7,3%, свинцю – на 4,6%, алюмінію – на 3,5%;

- обвал китайських фондових ринків, наприклад, за один день, 3 лютого, акції компаній Китаю, за розрахунками Reuters, втратили 420 млрд

дол. США. Основний індекс CSI 300, що розраховується на базі двох найбільших бірж акцій континентального Китаю в Шанхаї і Шенжені, обрушився на 9,1%. Індекс Шанхайської фондової біржі Shanghai Composite – на 7,7%. Таке падіння китайського фондового ринку стало піковим за останні 12 років;

– великі компанії миттєво відреагували на поширення вірусу, а саме Starbucks закрила понад 2 тис. точок у Китаї, це половина від усієї кількості. McDonalds закрила сотні ресторанів, у магазинах Walmart Inc закінчується продукція, а парки розваг Walt Disney Co у Шанхаї та Гонконзі не працюють. Google заявила, що тимчасово закриває свої офіси у Китаї і Тайвані, щоб убезпечити своїх співробітників від поширення китайського коронавірусу. Автовиробники Ford Motor Co. та Fiat Chrysler Automobiles NV, Nissan Motor Co., Tesla тимчасово обмежують, а деякі призупиняють свою діяльність;

– призупиняється залізничне та авіасполучення, закриваються наземні пункти пропуску на кордонах багатьох країн, зупиняється рух робочої сили, руйнуються усталені ланцюжки міжнародних поставок товарів, послуг, що не може не позначитися на добробуті громадян і падінні світової економіки.

Економісти Оксфорда підрахували, що збитки для світової економіки від епідемії можуть сягати понад трильйона дол. США – це ВВП Індонезії, економіка якої посідає 16-у сходинку серед найбільших у світі. А найбільший банківський холдинг США, JPMorgan, уже переглянув прогнози росту світового ВВП, зменшивши його зростання за перший квартал 2020 р. наполовину – до 1,3%. Це найгірший показник з часів глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. А через те, що в Китаї – другій економіці світу – розміщуються виробничі потужності багатьох провідних компаній, спалах коронавірусу боляче вдарить і по них. Передусім – по таких технологічних гігантах як Apple, Facebook, Tesla чи Amazon [165]. Тобто сьогодні вірус

сильно впливає на світову економіку, а особливо на туристично-рекреаційну сферу. А панічна реакція людей збільшує реальні ризики і негативно позначитися на економіці багатьох країн.

Необхідність фокусування на основних глобальних трендах і викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери особливо важлива сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів виходу вітчизняного туристичного бізнесу з кризи, а також виявлення додаткових можливостей і передумов нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах і національному суспільно-економічному просторі загалом.

2.4. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів

Упродовж останніх десятиліть туристично-рекреаційна сфера утвердилася як одна з найбільш прибуткових і розвинутих галузей світової економіки. Виконуючи важливу роль у соціально-економічному розвитку як окремих регіонів, так і багатьох країн, вона сприяє створенню додаткових робочих місць, подоланню бідності та підвищенню якості життя місцевого населення.

Підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери зумовлює численні позитивні ефекти для розвитку економічних систем – від зростання внеску до ВВП країни та залучення додаткової робочої сили, до активізації економічного розвитку для віддалених громад. З другого боку, неналежний рівень управління туристично-рекреаційною сферою часто приводить до надмірного туристичного навантаження, яке, значно перевищуючи пропускну спроможність окремих локацій, спричиняє численні

негативні наслідки для їх економічного, соціокультурного та природного середовища, а також загального зниження якості туристичних послуг і рівня задоволеності відвідувачів наданими послугами. У контексті значного потенціалу для зростання з одночасним підвищенням навантаження на туристичну та окремі елементи соціальної інфраструктури, висока конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери, залежно від якості державного регулювання, може розглядатися як потужний чинник економічного зростання або ж загроза для її стабільного розвитку.

В умовах зростання рівня конкуренції на глобальному та національних туристичних ринках, питання оцінювання атрактивності та потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів набувають особливої актуальності. Для вирішення цих завдань існує кілька підходів, кожен з яких має свої переваги та недоліки, специфічну інформаційну основу та варіанти застосування у практичній діяльності.

Ми вважаємо, що оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України слід проводити на основі:

- 1) оцінки атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів;
- 2) аналізу внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів;
- 3) дослідження чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів.

На нашу думку, одним з простих і найбільш зрозумілих способів порівняльного оцінювання **атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України** є параметричний метод. Завдяки ранжуванню стандартизованих значень основних індикаторів туристично-рекреаційної сфери регіонів, він дає змогу визначити їх місця у загальнодержавному рейтингу атрактивності.

Порівняльне оцінювання під час застосування параметричного методу виконується у такій послідовності:

1. Формування переліку основних ознак і їх базових індикаторів, які дозволяють порівняти рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів.

2. Проведення стандартизованого оцінювання стану туристично-рекреаційних комплексів у регіонах за кожним базовим індикатором окремо за формулою:

$$P_i = 100 - \frac{a_i}{a_{max}} \times 100, \quad (2.1)$$

де: P_i – стандартизоване значення параметра основної ознаки;

a_i – значення параметра основної ознаки, що відображає рівень базового індикатора атрактивності туристично-рекреаційного комплексу регіону;

a_{max} – максимальне (або еталонне) значення параметра основної ознаки.

3. Розрахунок інтегрального показника атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України за усіма обраними ознаками за формулою:

$$A = \sum_{i=1}^n P_i x_i, \quad (2.2)$$

де: A – інтегральний показник атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України;

x_i – вага або значущість кожної основної ознаки;

i – базовий індикатор атрактивності туристично-рекреаційного комплексу регіону;

P_i – стандартизоване значення параметра основної ознаки;

n – кількість основних ознак.

4. Визначення позицій туристично-рекреаційної сфери регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери нами запропоновано інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України (АТРС) як основний індикатор привабливості та конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів на ринку туристичних і рекреаційних послуг.

Інтегральний індекс АТРС включає 4 субіндекси:

- індекс культурної привабливості (ІКП),
- індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР),
- індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ),
- індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС))

Вони, на нашу думку, найбільш комплексно відображають основні ознаки атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, а також в агрегованому стані дозволяють встановити позиції туристично-рекреаційних комплексів регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг. До складу кожного з субіндексів входять 4 або 5 основних ознак, кожна з яких представлена відповідним базовим індикатором, що стандартизуються щодо максимального рівня свого ряду в бальній оцінці від 1 до 100. Регіон з найвищим рівнем атрактивності туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг визначається за критерієм мінімальної суми стандартизованих значень 19 базових індикаторів, на основі якої в подальшому розраховується підсумкове значення індексу АТРС. Шляхом ранжування отриманих результатів визначається позиція кожного

регіонального туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг України.

Перелік основних ознак і базових параметрів інтегрального індексу АТРС наведено на рис. 2.3.

Індекс культурної привабливості (ІКП). Основними ознаками для індексу ІКП є історико-культурні об'єкти (внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, побудовані до XVI ст., а також внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) і потік іноземних туристів. Історико-культурна спадщина України, як потужний духовний та соціально-економічний капітал, є одним з головних компонентів національної ідентичності та самоповаги, а також належного представлення нашої країни на міжнародному рівні. Історико-культурні об'єкти разом з унікальним ландшафтом і туристичним простором, утвореним за їх допомогою, здійснюють відчутний вплив на визначення основних напрямів туристично-рекреаційних потоків і рівень привабливості туристичних локацій як для іноземних, так і для вітчизняних туристів.

На теренах України збережено значну кількість об'єктів нерухокої культурної спадщини, починаючи від стоянки раннього палеоліту (Виноградівський район Закарпатської області) до відносно молодих пам'яток, збудованих у минулому столітті. На території нашої країни розташовано понад 130 тис. пам'яток, які перебувають на державному обліку, зокрема:

65 350 – пам'яток археології (427 з яких національного значення);

44 496 – пам'яток історії (152);

1 944 – пам'яток монументального мистецтва (45);

13 518 – пам'яток архітектури та містобудування (2825);

548 – пам'яток садово-паркового мистецтва та ландшафтного дизайну (169);

92 – пам'ятки науки та техніки (18) [74].

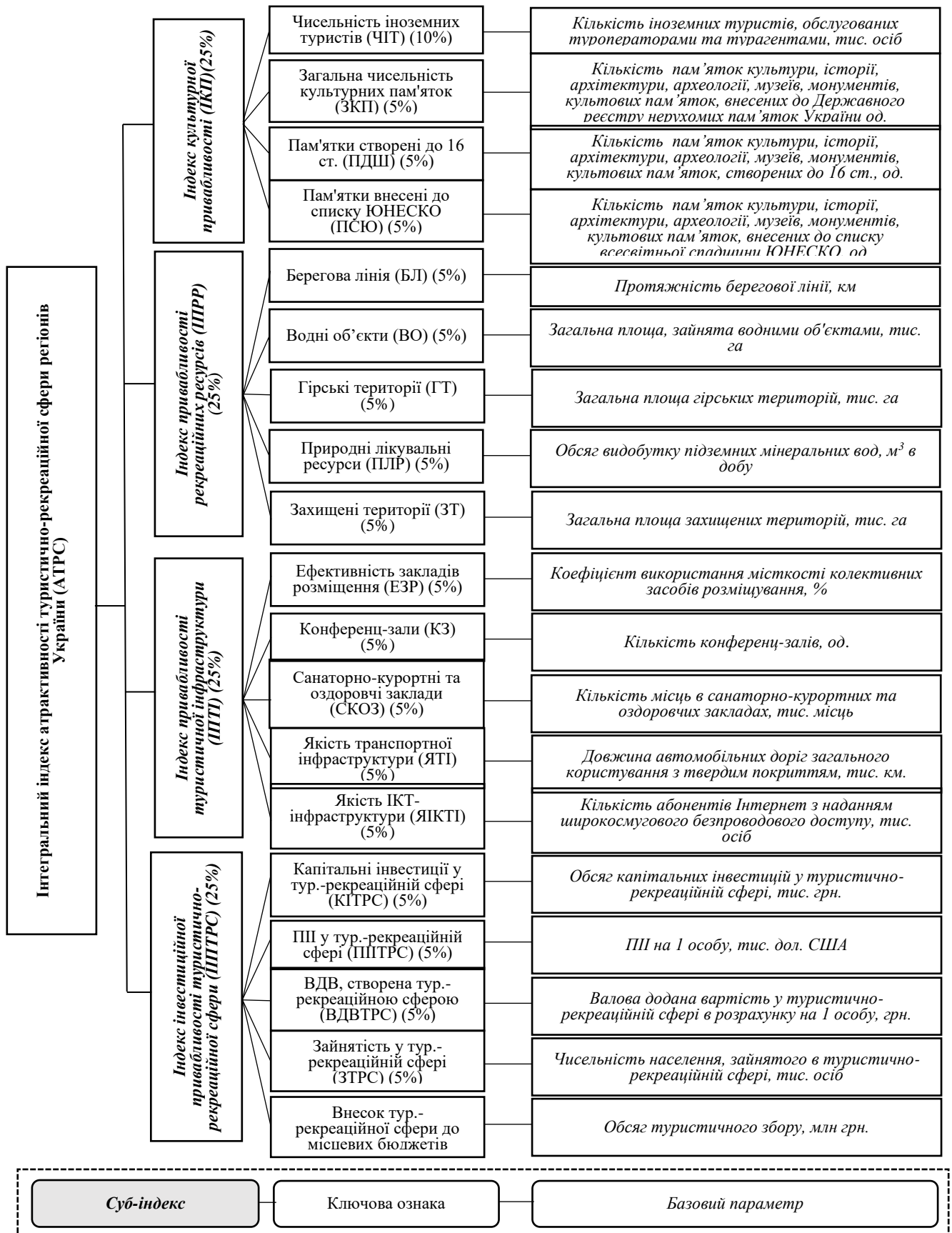

Рис. 2.3. Основні ознаки і базові параметри індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України регіонів (АТРС)
Джерело: розроблено автором.

Також в Україні на базі комплексів пам'яток, що мають особливу історичну, культурну та наукову цінність, функціонує 65 історико-культурних заповідників.

Серед регіонів України найбільше пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, розташовано в м. Києві (181 пам'ятка), Чернігівській (80), Черкаській (40), Львівській (39) і Київській (38) областях [152]. Окрім цього, 7 унікальних культурних і природних пам'яток, розташованих в Україні, які мають виняткову загальнолюдську цінність, включено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (близько 0,67% від загальної кількості об'єктів всесвітньої спадщини) [191]. Як статус об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, так і статус об'єкта національного культурного надбання України, сприяють зростанню престижу та привабливості локації та регіону загалом для внутрішніх і закордонних відвідувачів, якіснішій популяризації її історико-культурних пам'яток серед ширшого кола потенційних відвідувачів.

Одним з найважливіших результативних індикаторів привабливості як історико-культурних пам'яток, так і природно-рекреаційних ресурсів будь-якої країни, є обсяг потоку іноземних туристів, позитивна динаміка якого свідчить про ступінь відкритості та рівень безпеки в національній економіці, характер економічних та соціокультурних трансформацій, інвестиційну привабливість і стабільність суспільно-політичного устрою. З другого боку, це також реальний приріст грошових надходжень до місцевих бюджетів. За даними Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, враховуючи безготівковий сегмент розрахунків, за результатами 2017 р. іноземні туристи залишили в економіці держави 1,3 млрд дол. США, а 2018 р. – 1,5 млрд дол. США.

Індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР). Основними ознаками для індексу ІПРР є провідні природно-рекреаційні туристичні ресурси регіонів України.

Україна як одна з найбільших держав у Європі є багатою на різноманітні природно-рекреаційні ресурси, які, взаємодіючи між собою, формують неповторне природне середовище, що дозволяє людям реалізовувати свої потреби у відпочинку та рекреації.

З-поміж природно-рекреаційних ресурсів, які безпосередньо впливають на розвиток туристичного та рекреаційного процесів, найбільш вагомими для регіональних туристично-рекреаційних комплексів є водні, бальнеологічні, ландшафтні та кліматичні, які можна об'єднати у ресурси першого порядку. Природно-рекреаційні ресурси, які опосередковано впливають на туристичні та рекреаційні процеси, включають лісові, флоро-фауністичні, біотичні та орографічні ресурси, які можна визначити як ресурси другого порядку.

Формування високого рівня сприятливості для відпочинку та естетичності відчуття, яке його супроводжує, часто відбувається у поєднанні з унікальним ландшафтом. Регіони та країни, які володіють ландшафтною мозаїчністю (поєднанням на їх території гірських, лісових, пляжних прибережних і приозерних місцевостей) отримують відчутну перевагу для розвитку своїх туристично-рекреаційних комплексів і підвищення їх атрактивності. Унікальність певного природного об'єкта разом з вдалою рекламною кампанією здатні перетворити його на головну туристичну принаду регіону або країни загалом.

Гідрографічні об'єкти (океани, моря, озера, річки та водосховища) разом зі сприятливими кліматичними умовами вже тривалий час є одним з визначальних чинників розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів. У сучасних умовах морські та океанічні узбережжя зі зручними пляжами та м'яким кліматом, як провідний компонент водних туристично-рекреаційних ресурсів, перетворилися на туристично-рекреаційні структури глобального масштабу, які концентрують близько 81% загального обсягу світових туристичних потоків.

Наявність бальнеологічних ресурсів (мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей та ін.), які досить широко використовуються в туристично-рекреаційній сфері, є природною основою для створення та подальшого розвитку лікувально-оздоровчого туризму регіону. Проте ефективне використання бальнеологічних ресурсів пов'язане з наявністю достатнього рівня розвитку медицини та медичних технологій, відповідних традицій і культури оздоровчо-рекреаційного їх споживання. Досить часто низький рівень використання бальнеологічних ресурсів у країнах і регіонах зі значними їх запасами обумовлений відсутністю саме цих соціальних компонентів культури відпочинку та медичного обслуговування.

Гірські території як унікальна природна, соціально-економічна та етнокультурна спадщина людства є джерелом значної кількості туристично-рекреаційних ресурсів (ландшафтних, бальнеологічних, водних, лісових, орографічних, кліматичних і флоро-фауністичних) і однією з найбільш привабливих локацій для розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Наявність особливого рельєфу сприяє розвитку окремих напрямів туристично-рекреаційної діяльності в гірській місцевості, зокрема таких як: гірськолижний та піший туризм, скелелазіння, альпінізм, дельтапланеризм тощо.

Індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ). Основними ознаками для індексу ІПТІ є окремі елементи туристичної та загальної інфраструктури, які, на нашу думку, є критично важливими під час формування атрактивності туристично-рекреаційних комплексів регіонів України.

У сучасних умовах створення можливостей для активізації соціально-економічного розвитку території та зміцнення її конкурентоспроможності є практично неможливим без належного рівня розвитку інфраструктури. Включаючи кілька сфер діяльності, які мають спільне призначення,

інфраструктура здійснює формування умов, у яких відбувається функціонування певного процесу, зокрема діяльність туристично-рекреаційного комплексу регіону. Зважаючи на те, що для багатьох країн і регіонів зі схожими історичними, географічними, культурними та суспільно-політичними характеристиками, туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником соціально-економічного зростання, саме від якісного інфраструктурного забезпечення залежить найбільш повне розкриття та використання значних можливостей для сталого розвитку їх туристичної та рекреаційної діяльності.

Як складова загальної соціально-економічної інфраструктури, туристична інфраструктура включає комплекс суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечують функціонування та обслуговування туристично-рекреаційної сфери. До її складу належать такі основні компоненти: розгалужена транспортна мережа, навколишнє соціокультурне середовище, кадровий потенціал, готельне господарство та інші заклади розміщення, заклади громадського харчування, рівень обслуговування, інформаційне забезпечення, системи просування туристичного продукту, забезпечення безпеки туристів на місцях. Значна частина об'єктів туристичної інфраструктури зорієнтована безпосередньо на обслуговування туристичних потоків, також здійснює обслуговування та забезпечення покращених умов для життєдіяльності місцевого населення. Розвиток туристичної інфраструктури в регіоні часто стає ефективним стимулом для вдосконалення місцевого інфраструктурного забезпечення на різних рівнях, а також важливим чинником підвищення бізнес-атрактивності та зростання рівня зайнятості окремих територій.

Туристичний сервіс значної частини об'єктів регіональних туристично-рекреаційних комплексів був сформований ще за радянських часів і зорієнтований на невибагливого споживача, а серед інфраструктури

розміщення переважали великі туристичні комплекси з чималою кількістю місць, низькою якістю надання туристичних послуг і рівнем комфорту проживання. Тому надзвичайно важливим, у контексті підтримки високого рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, є відповідність їх туристичної матеріально-технічної бази світовим стандартам прийому та обслуговування відвідувачів.

Щоб досягти відповідних міжнародних норм, виникає необхідність у інноваційному розвитку матеріально-технічних баз регіональних туристично-рекреаційних комплексів і їх туристичного продукту. Ефективне управління туристичною інфраструктурою за допомогою сучасних технологій створює сприятливі умови для формування конкурентних переваг туристично-рекреаційної сфери регіонів України, що дозволить їм посилити свої конкурентні позиції та рівень атрактивності на міжнародному ринку туристичних послуг.

Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС). Основними ознаками для індексу ІПТІ є пріоритетні соціально-економічні показники туристично-рекреаційної сфери регіонів України (ВДВ, ПП, капітальні інвестиції, рівень зайнятості та обсяг туристичного збору), які характеризують рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів з фінансово-економічної точки зору.

Об'єкти інвестування, які характеризуються коротким терміном окупності, володіють значною конкурентоспроможністю на зовнішньому та внутрішньому ринках, мають високий експортний потенціал, а також спроможні створити істотний мультиплікативний ефект для розвитку інших супутніх сфер діяльності, у фінансово-економічній практиці зараховують до пріоритетних. Туристично-рекреаційна сфера регіонів України значною мірою відповідає таким вимогам і, за оцінками фахівців, вважається однією з найбільш рентабельних і найменш ризикових [48].

Крім цього, досвід багатьох країн з розвинутою ринковою економікою (Велика Британія, Франція, Німеччина, Іспанія, Італія та Греція) переконливо свідчить про те, що сфера туризму та рекреації володіє статусом однієї з найбільш інноваційних, найефективніших, найперспективніших та найбільш інвестиційно привабливих сфер господарської діяльності.

Для України, яка перебуває в процесі розвитку ефективної соціально-економічної системи, туристично-рекреаційна сфера є важливим чинником як зовнішньоекономічної діяльності, так і внутрішньої соціально-економічної політики. Україна, володіючи значним туристично-рекреаційним потенціалом, поки що не може використати його вповні. Про це переконливо свідчать порівняння результуючих показників діяльності туристично-рекреаційних комплексів України, Польщі та Франції. Так, за результатами 2018 р., внесок туристично-рекреаційної сфери України у ВВП склав близько 1,4% (1,9% у Польщі, 3,9% у Франції), частка в зовнішньому торговельному обігу – 2,2% (3,1% у Польщі, 5,7% у Франції), близько 1,3% (2,0% у Польщі, 4,6% у Франції) робочої сили в Україні було зайнято у сфері та супутніх галузях [126].

Загальна чисельність іноземних туристів, які відвідують Україну, зростає разом з обсягами наданих туристичних послуг, водночас бюджетні надходження від туризму зростають набагато повільнішими темпами. На наш погляд, це зумовлено невідповідністю між якістю зростання туристично-рекреаційної сфери та сучасними туристичними тенденціями та реальним туристично-рекреаційним потенціалом України.

Більш ефективна реалізація туристично-рекреаційного потенціалу України та підвищення рівня атрактивності її туристично-рекреаційної сфери передбачають, крім цілісної системи стратегічного управління у цій сфері, значних інвестиційних ресурсів для розвитку туристичного бізнесу. Задоволення потреби туристично-рекреаційної сфери регіонів

України в інвестиційних ресурсах передбачає передусім створення сприятливого інвестиційного клімату в масштабі соціально-економічної системи держави завдяки комплексному використанню інструментів інвестиційної політики та координації інтересів держави та приватних інвесторів, з подальшим його поширенням на туристично-рекреаційну сферу регіонів України.

Підбір основних ознак і базових індикаторів для оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, які б найбільш точно відображали її внутрішню сутність, специфіку появи та закономірності розвитку, проведено на підставі детального аналізу широкого переліку відповідних індикаторів, які є репрезентативними для кожної основної ознаки і на основі, яких вони проявляються та реалізуються у просторі.

Для аналізу внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів ми пропонуємо використати такі індикатори:

– обсяг валової доданої вартості (ВДВ), створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів у розрахунку на 1 особу, для визначення внесків туристично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України. Динаміка обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери та її частки у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону характеризує вагомість цієї сфери як в процесі розвитку регіональної, так і національної соціально-економічної системи. Зважаючи на те, що у національному класифікаторі видів економічної діяльності (КВЕД-2010) відсутній окремий розділ «Туризм», на наш погляд, для розрахунку загального обсягу ВДВ, створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів України, доцільно поєднати такі види економічної діяльності за КВЕД-2010 або їх окремі компоненти, які сукупно формують туристично-рекреаційну сферу. Зокрема, «Тимчасове розміщування й організація харчування» (Секція І), «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок» (Секція R), а також 79 розділ «Діяльність

туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг бронювання та пов'язана з цим діяльність», із Секції N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування»;

– частка зайнятих у туристично-рекреаційних сферах регіонів у загальній зайнятості для визначення внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів до загальної зайнятості в Україні. Окрім вагомого прямого впливу (створення нових робочих місць, зростання надходжень до місцевих бюджетів, матеріального забезпечення працівників), функціонування туристично-рекреаційної сфери регіону генерує значні позитивні соціально-економічні ефекти для розвитку багатьох суміжних галузей, які безпосередньо залучені до обслуговування туристів. Унаслідок чого в таких сферах, як роздрібна торгівля, транспорт, громадське харчування, побутове обслуговування, зв'язок, будівництво, сільське господарство, а також сфері культури, спорту та розваг, спостерігається зростання рівня зайнятості та дохідності, що позитивно відображається на якості життя у регіоні. Так, за даними ВРПТ, у 2018 р. кожне п'яте нове робоче місце у світі було створено у туристично-рекреаційній сфері, а мультиплікативний ефект у результаті її функціонування склав – 195,9 млн осіб, зайнятих у суміжних сферах [315].

Для дослідження чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів ми пропонуємо використати такі індикатори:

– обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для визначення частки туристично-рекреаційних сфер регіонів у загальному обсязі капітальних інвестицій в Україні. Успішна інтеграція туристично-рекреаційної сфери регіонів України в європейський і глобальний туристичний простір передбачає дотримання численних міжнародних стандартів якості туристичних послуг, норм будівництва й облаштування доріг та інших об'єктів туристичної та

загальної інфраструктури. Саме від комплексності та ефективності інвестиційних рішень значною мірою залежить успішна реалізація цих завдань на різних рівнях суспільної життєдіяльності (від мікрорівня – суб'єкта туристично-рекреаційної діяльності, до макrorівня – профільного державного органу управління). Інвестиційна привабливість окремих видів туристично-рекреаційної діяльності та туристично-рекреаційних локацій, а також інвестиційних клімат загалом, є одними з основних чинників, які безпосередньо впливають на динаміку та якість структурних зрушень як у туристично-рекреаційній сфері регіону, так і в його соціально-економічній системі;

– динаміка обсягу в'їзного та виїзного туристичних потоків, як одного з основних індикаторів ефективності використання їх туристично-рекреаційного потенціалу, для визначення становища туристично-рекреаційних сфер регіонів за рівнем їх туристичного балансу. Зокрема, за даними Світової туристичної організації (UNWTO) [315], у 2018 р. за частки України у світових туристичних потоках у 1,2% частка надходжень нашої країни від туристичної діяльності серед країн світу становила лише 0,1%. Загалом така невідповідність свідчить як про низький рівень використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу України, так і невисоку ефективність функціонування її туристично-рекреаційної сфери;

– рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) регіонів України як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Обсяг чистого доходу від туристично-рекреаційної діяльності в розрахунку на 1 особу та на 1 км² є зваженим індикатором фінансово-економічної ефективності використання ТРП регіонів України, що

характеризує рівень економічного розвитку їх туристично-рекреаційної сфери.

Чинники впливу на формування туристично-рекреаційного потенціалу регіонів і показники внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів є науково обґрунтованими індикаторами рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Ці індикатори можуть бути корисними для органів управління різного рівня під час розроблення механізмів державної підтримки туристично-рекреаційної сфери регіонів і держави загалом, що дозволить у перспективі створити сприятливі умови для її сталого розвитку, а також для підвищення конкурентоспроможності українського туристичного та рекреаційного продукту. Активізація суб'єктів туристичного ринку в Україні, у результаті послідовної державної підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів, може завдяки позитивному впливу на процес створення нових робочих місць, зростання рівня доходів населення, покращення якості туристичної та загальної інфраструктури, підвищення рівня конкурентоспроможності національної сфери послуг сприяти відтворенню та зміцненню людського потенціалу нашої країни.

Висновки до другого розділу

У другому розділі «Методологічні основи дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях» розглянуто теоретичні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, досліджено стратегічні імперативи розвитку туристично-рекреаційної сфери у глобальному та національному вимірах, детерміновано виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах сервісизації економіки, розроблено

методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів.

1. З метою дослідження сутності, оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери, а також можливостей стимулювання її розвитку на регіональному та локальному рівнях систематизовано наукові теорії та концепції, які дозволяють пояснити поведінку споживачів та постачальників туристично-рекреаційних послуг із врахуванням просторових аспектів функціонування туризму. Методологічне підґрунтя дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади, які містять просторовий аспект, визначають також такі теорії розвитку туризму: теорія еволюції туристичного простору, теорія двосекторної економіки, модель сприйняття туристичного простору, теорія еволюції туристичного простору, концепція туристичної урбанізації, концепція ареалу туристичної активності, концепція системності в рекреаційній і туристичній діяльності, модель територіальних рекреаційних систем, модель туристичної дестинації. Водночас наголошено, що потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади визначається впливом інституційних чинників і передумов формування інституційного середовища, вивчення яких слід проводити в межах теорій інституціоналізму, а також основних постулатів теорій конкуренції, які визначають умови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери на локальних і регіональних ринках з огляду на використання їх конкурентних переваг (ресурсів і активів).
2. На основі проведеного аналізу запропоновано потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери розглядати як сукупність: природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів; достатній рівень розвитку туристичної індустрії, які

створюють туристично-рекреаційну послугу, забезпечують формування конкурентоспроможного туристичного продукту, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню нових робочих місць, збереженню та раціональному використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток, соціально-економічному розвитку громади загалом.

3. Ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу значною мірою визначається сучасними тенденціями суспільно-економічного розвитку національного та глобального масштабу. В роботі розглянуто сучасні тренди та виклики розвитку туристично-рекреаційної сфери в контексті їх позитивних та негативних впливів, а також обґрунтування превентивних механізмів реагування. До визначальних викликів віднесено:

- активну цифровізацію та розвиток цифрових маркетингових комунікацій слід розглядати одночасно і як виклик, і як інструмент активного просування туристично-рекреаційних послуг підприємствами та громадами, з одного боку, і споживачами та стейкхолдерами – з іншого;

- екологізацію мислення, яка проявляється через швидкий розвиток екосистемних послуг у сфері немасових видів туризму, зокрема фермерського туризму, туризму в межах природоохоронних територій з водними акваторіями та рибальськими селищами, природного туризму у лісах. Доходи від «зеленого» туризму можуть стати стимулом для впровадження заходів сталого розвитку сільських і природоохоронних територій, місцевої інфраструктури;

- урбанізацію та пов'язану з нею надконцентрацію туристичних потоків у міських дестинаціях. Зростаюча кількість урботуристів деструктивно впливає на природне, економічне та соціокультурне середовище міст та призводить до погіршення якості туристичних

послуг, що надаються. Деконцентрація туристичної діяльності може досягатись за рахунок розширення кількості територіальних громад – туристичних дестинацій, їх участі в управлінні туристичними потоками, зменшенні сезонності туризму, ретельному плануванні туризму в дестинаціях, яке враховує їхню туристичну спеціалізацію та диверсифікацію туристичних продуктів, а також максимально можливу туристичну місткість;

- поширення пандемії коронавірусу COVID-2019 як новий виклик не лише завдає значних втрат як для розвитку туристично-рекреаційної сфери, так і світової економіки загалом, а й вимагає продукування туристичних продуктів з новими характеристиками, високою відповідністю нормам епідеміологічної безпеки тощо. Водночас посилення соціальної, геополітичної, економічної напруги на світовій арені, нерівномірної ефективності зовнішніх виїзних ринків подорожей може створити «вікно можливостей» для активного розвитку внутрішніх туристичних дестинацій та нарощення туристично-рекреаційного потенціалу територіальних громад;

4. В умовах зростання рівня конкуренції на глобальному та національних туристичних ринках, питання оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів набувають особливої актуальності. Для вирішення цих завдань існує кілька підходів, кожен з яких має свої переваги та недоліки, специфічну інформаційну основу та варіанти застосування у практичній діяльності. Їх аналіз дозволив розробити методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, який включає:

- 1) оцінку атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів;
- 2) аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів;

3) дослідження чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів.

5. Порівняльне оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів запропоновано здійснювати із застосуванням параметричного методу, що завдяки ранжуванню стандартизованих значень основних індикаторів туристично-рекреаційної сфери регіонів, він дає змогу визначити їх місця у загальнодержавному рейтингу атрактивності.

Порівняльне оцінювання під час застосування параметричного методу виконується у такій послідовності: формування переліку основних ознак і їх базових індикаторів, які дозволяють порівняти рівень атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, проведення стандартизованого оцінювання стану туристично-рекреаційних комплексів у регіонах за кожним базовим індикатором, розрахунок інтегрального показника атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів за усіма обраними ознаками, визначення позицій туристично-рекреаційної сфери регіонів України за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

6. Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери запропоновано інтегральний індекс атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів (АТРС) як основний індикатор привабливості та конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів на ринку туристичних і рекреаційних послуг. Інтегральний індекс АТРС включає 4 субіндекси (індекс культурної привабливості (ІКП), індекс привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР), індекс привабливості туристичної інфраструктури (ІПТІ) та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ІПТРС)), які найбільш комплексно відображають основні ознаки атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів, а також в агрегованому стані дозволяють встановити позиції туристично-

рекреаційних комплексів регіонів за рівнем їх атрактивності на ринку туристично-рекреаційних послуг.

7. До складу кожного з субіндексів входять 4 або 5 основних ознак, кожна з яких представлена відповідним базовим індикатором, що стандартизуються щодо максимального рівня свого ряду в бальній оцінці від 1 до 100. Регіон з найвищим рівнем атрактивності туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг визначається за критерієм мінімальної суми стандартизованих значень 19 базових індикаторів, на основі якої в подальшому розраховується підсумкове значення індексу АТРС. Шляхом ранжування отриманих результатів визначається позиція кожного регіонального туристично-рекреаційного комплексу на ринку туристично-рекреаційних послуг.

Підбір основних ознак і базових індикаторів для оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів, які б найбільш точно відображали її внутрішню сутність, специфіку появи та закономірності розвитку, проведено на підставі детального аналізу широкого переліку відповідних індикаторів, які є репрезентативними для кожної основної ознаки і на основі, яких вони проявляються та реалізуються у просторі.

Розділ 3

ДІАГНОСТИКА ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Аналіз атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Важлива роль туристично-рекреаційної сфери в економічних системах більшості країн і регіонів обумовлене її здатністю ефективно забезпечувати збереження та раціональне використання історико-культурних, природно-рекреаційних та інформаційно-віртуальних ресурсів території.

Вплив туристично-рекреаційної сфери в суспільній життєдіяльності є багатограним: стимулювання розвитку численних суміжних до неї галузей (сфера послуг, ресторанне господарство, транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, виробництво сувенірної продукції тощо). Також вона є дієвим каналом міжкультурної комунікації, відновлення та збереження історико-культурних пам'яток, культурної спадщини та традицій країн і народів, а також сприяє розвитку їхніх традиційних промислів. З другого боку, внутрішні суперечності соціально-економічного розвитку регіонів і непослідовні регуляторні реформи в туристично-рекреаційній сфері України призводять до низької ефективності використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України та втрати сприятливих можливостей для активізації розвитку цієї сфери.

Для оцінювання рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України нами проведений розрахунок інтегрального індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери (АТРС) регіонів України за 2013 та 2018 рр., який охопив основні ознаки за всіма їх базовими індикаторами відповідно до запропонованої методики, представленої у

попередньому параграфі. Основні ознаки індексу АТРС базуються на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, зокрема визначенні основних ресурсів та об'єктів, які їх репрезентують, у розрізі 4 субіндексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери).

Аналіз за період 2013 та 2018 рр. проводився на основі статистичних даних 24 регіонів (областей) України і м. Києва (Додаток А, Б, В), що дозволило здійснити ретроспективну порівняльну оцінку рівня атрактивності їх туристично-рекреаційних систем у регіональному масштабі. Водночас для розрахунків стандартизованих значень усіх базових індикаторів було використано відношення відповідних показників до максимальних значень по країні.

Підсумкове значення інтегрального індексу АТРС регіонів України для кожного з досліджених регіонів відображається сумою стандартизованих значень базових індикаторів кожної з 19-ти основних ознак. Величина інтегрального індексу АТРС перебуває в діапазоні від 1 до 100, де значенню 100 відповідає найвищий рівень атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіону, а значенню 1 – мінімальний (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати розрахунку інтегрального індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України за 2013 та 2018 рр.*

№	Регіон	Значення інтегрального індексу АТРС регіонів України		Відхилення, +/-
		2013 р.	2018 р.	
1	Вінницька	21,09	19,55	-1,54
2	Волинська	16,20	15,66	-0,54
3	Дніпропетровська	24,57	26,29	1,73
4	Донецька	26,73	20,68	-6,05
5	Житомирська	15,54	15,82	0,28

№	Регіон	Значення інтегрального індексу АТРС регіонів України		Відхилення, +/-
		2013 р.	2018 р.	
6	Закарпатська	28,29	27,77	-0,51
7	Запорізька	25,49	24,34	-1,15
8	Івано-Франківська	22,92	22,89	-0,03
9	Київська	24,03	28,87	4,83
10	Кіровоградська	10,56	9,45	-1,11
11	Луганська	11,05	9,31	-1,74
12	Львівська	33,84	33,35	-0,49
13	Миколаївська	20,31	21,74	1,43
14	Одеська	38,12	37,82	-0,30
15	Полтавська	21,40	20,72	-0,67
16	Рівненська	16,15	13,63	-2,52
17	Сумська	15,38	14,66	-0,72
18	Тернопільська	10,39	9,02	-1,38
19	Харківська	27,15	24,62	-2,53
20	Херсонська	33,18	35,69	2,51
21	Хмельницька	22,43	21,68	-0,75
22	Черкаська	16,71	17,37	0,66
23	Чернівецька	13,10	12,84	-0,26
24	Чернігівська	20,48	18,70	-1,78
25	м. Київ	57,64	58,02	0,38

*Джерело: розраховано на основі авторської методики.

Для більш ретельного статистичного аналізу атрактивності регіональних туристично-рекреаційних систем, визначення їх конкурентних переваг і обґрунтованості регіональних порівнянь нами було використано матричний метод для проведення типологізації регіонів України відповідно до їх рівня інтегрального індексу АТРС.

Усі регіони України були розподілені на 4 групи: 1) регіони-лідери за рівнем атрактивності туристично-рекреаційної сфери (АТРС); 2) регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС; 3) регіони з низьким рівнем АТРС; 4) регіони-аутсайтери з найнижчим рівнем АТРС (Додаток Д). Для виділення кількісних меж цих груп було використане середнє арифметичне 25-и досліджених регіонів і середньоквадратичні відхилення значень

інтегрального індексу АТРС для груп регіонів, чії значення більші та менші за середнє значення.

Віднесення певного регіону до однієї з груп відбувалося за спеціальним алгоритмом [127], який визначається таким виразом:

$$\text{Якщо } A_i \in \left\{ \begin{array}{l} [A_{max}; A_{cp} + \delta_1] \\ [A_{cp} + \delta_1; A_{cp}] \\ [A_{cp}; A_{cp} - \delta_2] \\ [A_{cp} - \delta_2; A_{min}] \end{array} \right\}, \text{ то } i \in \left\{ \begin{array}{l} 1 \text{ гр.} - \text{ регіони} - \text{ лідери за рівнем АТРС} \\ 2 \text{ гр.} - \text{ регіони} - \text{ переслідувачі за рівнем АТРС} \\ 3 \text{ гр.} - \text{ регіони з низьким рівнем АТРС} \\ 4 \text{ гр.} - \text{ регіони} - \text{ аутсайдери за рівнем АТРС} \end{array} \right\} \quad (3.1)$$

де:

A_{max} – максимальне значення інтегрального індексу АТРС;

A_{min} – максимальне значення інтегрального індексу АТРС;

A_{cp} – середнє значення інтегрального індексу АТРС;

δ_1 – середньоквадратичне відхилення значень інтегрального індексу АТРС, які більше A_{cp} ;

δ_2 – середньоквадратичне відхилення значень інтегрального індексу АТРС, які менше A_{cp} .

Середньоквадратичні відхилення значень інтегрального індексу АТРС визначалися за допомогою таких формул:

$$\delta_1 = \sqrt{(1 \div k) \times \sum (A_h - A_{cp1})^2}, \text{ де } h = 1, \dots, k; \quad (3.2)$$

$$\delta_2 = \sqrt{[1 \div (n - k)] \times \sum (A_l - A_{cp2})^2}, \text{ де } l = 1, \dots, n - k, \quad (3.3)$$

де:

k – кількість регіонів, для яких $A_h \geq A_{cp1}$;

$n-k$ – кількість регіонів, для яких $A_l \leq A_{cp2}$;

A_h – значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, для яких $A_h \geq A_{cp1}$;

A_l – значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, для яких $A_l \leq A_{cp2}$;

A_{cp1} – сер. значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, для яких A_h
 $\geq A_{cp1}$;

A_{cp2} – сер. значення інтегрального індексу АТРС у регіонах, для яких A_l
 $\leq A_{cp2}$.

Підстановка значень інтегральних індексів АТРС регіонів України за 2013 та 2018 рр. до відповідних виразів дозволила нам провести їх типологізацію за допомогою матричного методу (рис. 3.1).

Безумовним лідером, відповідно до нашої методики типологізації серед регіонів з найвищим рівнем АТРС як у 2013 р., так і в 2018 р., стало м. Київ, значення інтегрального індексу АТРС якого переважало середнє значення цього показника для регіонів України в 2,5 раза за результатами 2013 р. і в майже 2,6 раза за результатами 2018 р.

Регіони-лідери за рівнем АТРС	м. Київ – 57,64 Одеська – 38,12 Львівська – 33,84 Херсонська – 33,18	57,64
Регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС	Закарпатська – 28,29 Харківська – 27,15 Донецька – 26,73 Запорізька – 25,49 Дніпропетровська – 24,57 Київська – 24,03 Івано-Франківська – 22,92	29,90
Регіони з низьким рівнем АТРС	Хмельницька – 22,43 Полтавська – 21,40 Вінницька – 21,09 Чернігівська – 20,48 Миколаївська – 20,31	22,91
Регіони з найнижчим рівнем АТРС	Черкаська – 16,71 Волинська – 16,20 Рівненська – 16,15 Житомирська – 15,54 Сумська – 15,38 Чернівецька – 13,10 Луганська – 11,05 Кіровоградська – 10,56 Тернопільська – 10,39	19,55
		10,39

Рис. 3.1. Матриця розподілу регіонів України за рівнем АТРС у 2013 р.

*Джерело: розраховано на основі авторської методики.

Хоча кризові явища в соціально-економічній системі України (політична та фінансово-економічна нестабільність, анексія Криму та початок військової агресії Росії на території України), починаючи з 2014 р., негативно вплинули на весь ринок туристично-рекреаційних послуг України та значно сповільнили темпи його розвитку, це не спричинило суттєвої зміни в структурі матриці розподілу регіонів України за рівнем АТРС у 2018 р., порівняно з докризовим 2013 р. (рис. 3.2).

Регіони-лідери за рівнем АТРС	м. Київ – 58,02 Одеська – 37,82 Херсонська – 35,69 Львівська – 33,35	58,02
Регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС	Київська – 28,87 Закарпатська – 27,77 Дніпропетровська – 26,29 Харківська – 24,62 Запорізька – 24,34 Івано-Франківська – 22,89	29,82
Регіони з низьким рівнем АТРС	Миколаївська – 21,74 Хмельницька – 21,68 Полтавська – 20,72 Донецька – 20,68 Вінницька – 19,55 Чернігівська – 18,70	22,42
Регіони з найнижчим рівнем АТРС	Черкаська – 17,37 Житомирська – 15,82 Волинська – 15,66 Сумська – 14,66 Рівненська – 13,63 Чернівецька – 12,84 Кіровоградська – 9,45 Луганська – 9,31 Тернопільська – 9,02	18,68
		9,02

Рис. 3.2. Матриця розподілу регіонів України за рівнем АТРС у 2018 р.

*Джерело: розраховано на основі авторської методики.

Значне переважання рівня інтегрального індексу АТРС у 2013 та 2018 рр., розрахованого для м. Києва, спричинило відносно високе, порівняно з рівнями більшості регіонів, середнє значення інтегрального індексу АТРС для всіх регіонів України. Як наслідок, це призвело до

певної нерівномірності представництва регіонів України в квадрантах матриці розподілу. Зокрема, до групи регіонів-лідерів з найвищим рівнем інтегрального індексу АТРС за результатами 2013 та 2018 рр. увійшли 4 регіони: – м. Київ, Одеська, Львівська та Херсонська області. У цій групі, як і в межах загальнодержавного розподілу, спостерігалось суттєве домінування м. Києва як найбільш потужної туристично-рекреаційної дестинації України за обсягами доходів від туристичної діяльності, чисельністю обслугованих іноземних і вітчизняних туристів, а також за кількістю та якістю туристично-рекреаційної інфраструктури. Так, значення інтегрального індексу АТРС м. Києва у 2013 р. переважало найближчого за рівнем цього показника регіону в групі (Одеської області) в 1,51 раза, а в 2018 р. – в 1,53 раза.

З другого боку, у докризовому 2013 р., дев'ять регіонів (Черкаська, Рівненська, Волинська, Житомирська, Сумська, Чернівецька, Луганська, Тернопільська та Кіровоградська), унаслідок невисокого середньоквадратичного відхилення ($\delta_2=3,36$) від показника A_{cp2} , опинилися в останньому квадранті матриці розподілу – регіонів-аутсайдерів з найнижчим рівнем інтегрального індексу АТРС. За результатами 2018 р., аналогічні дев'ять регіонів опинилися в останньому квадранті матриці розподілу. Причому у 2018 р. спостерігалось нижче на 0,81 бал. пункти середнє значення інтегрального індексу АТРС регіонів-аутсайдерів (13,08 б.п. проти 13,89 б.п.), порівняно з 2013 р., що свідчить про значний вплив негативних кризових наслідків на рівень атрактивності їх туристично-рекреаційних систем і сповільнений процес його відновлення.

Рівень регіонів-аутсайдерів з найнижчими значеннями інтегрального індексу АТРС у 2018 р. (Луганська та Тернопільська області) був нижчим від середнього рівня інтегрального індексу АТРС регіонів України в 2,41 і 2,49 раза відповідно, від середнього рівня інтегрального індексу АТРС регіонів-

лідерів – у 4,43 і 4,57 разів відповідно, від максимального рівня інтегрального індексу АТРС (м. Київ) – 6,23 і 6,44 разів відповідно. Це свідчить про значний рівень регіональної нерівності між туристично-рекреаційними системами регіонів як за значеннями інтегрального індексу АТРС регіонів України, так і за основними ознаками та базовими індикаторами, які його формують.

До групи регіонів-переслідувачів з високим рівнем інтегрального індексу АТРС у 2013 р. потрапило 7 областей, у т.ч. таких розвинутих у національному масштабі, багатих на історико-культурні та природно-рекреаційні ресурси регіонів як Закарпатська, Запорізька, Київська та Івано-Франківська області, а також три промислово розвинуті регіони (Дніпропетровська, Донецька та Харківська) з високим рівнем загальної та туристично-рекреаційної інфраструктури, а також інвестиційної привабливості своїх туристично-рекреаційних систем.

У 2018 р. найбільшого прогресу як серед представників цієї групи, так і серед усіх 4 груп регіонів, у підвищенні рівня АТРС досягла Київська область, значення інтегрального індексу АТРС якої, порівняно з 2013 р., виросло на 4,83 б.п. і практично досягло верхньої межі групи регіонів-переслідувачів. Успіхи в підвищенні рівня АТРС у Київській області пов'язані передусім із значним розширенням загальної площі її природоохоронних територій, підвищенням якості та зростанням протяжності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, а також суттєвим зростанням кількості об'єктів для бізнес-туризму (конференц-залів).

З другого боку, за результатами 2018 р., рівень атрактивності туристично-рекреаційних систем Донецької та Луганської областей через військову агресію Росії в окремих їх районах суттєво знизився, що відобразилося не тільки на значеннях їх інтегральних індексів АТРС (зниження порівняно з 2013 р. на –6,05 б.п. і – 1,74 б.п. відповідно), але на

позиціюванні в межах нашої типологізації – переміщення Донецької області до групи з низьким рівнем АТРС і наближення Луганської області до нижньої межі значень інтегрального індексу АТРС у групі регіонів-аутсайдерів з найнижчим рівнем АТРС.

Розрахунок інтегрального індексу АТРС регіонів України для кожного з досліджених регіонів дозволив встановити не лише загальний рівень атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів, але й у розрізі його агрегованих структурних компонентів (чотирьох субіндексів) (рис. 3.3). Аналіз на рівні субіндексів дає змогу окреслити їх внесок до загального значення інтегрального індексу АТРС регіонів України, а також визначити їх основні конкурентні переваги, що є найбільш вагомими в процесі формування атрактивності регіональних туристично-рекреаційних систем.

Найвищий рівень субіндексу культурної привабливості (ІКП) серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у м. Києві, що зумовлено насамперед найбільшою чисельністю іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, яка склала 60,06 тис. осіб, що в 2 рази перевищує аналогічний показник 2013 р. Столиця України прийняла в 2018 р. у майже 20 разів більше іноземних відвідувачів за середнє значення для регіонів України, а також у 7,9 рази більше за свого найближчого конкурента – Львівську область [187]. Функціонування на українському ринку європейських бюджетних авіаліній (RyanAir, WizzAir, Pegasus, Air Baltic, Atlas Global та ін.), невисокі ціни, високий рівень сервісу, досить розвинена загальна та туристична інфраструктура, а також наявність цікавих туристичних локацій дозволяють м. Києву конкурувати за увагу іноземних туристів з такими знаними європейськими туристичними центрами: Будапешт, Краків, Прага та Софія. Цьому сприяє найвища в країні концентрація пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України –

181 пам'ятка (у т.ч. 18 створених до XVI ст., а також один об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) [152].

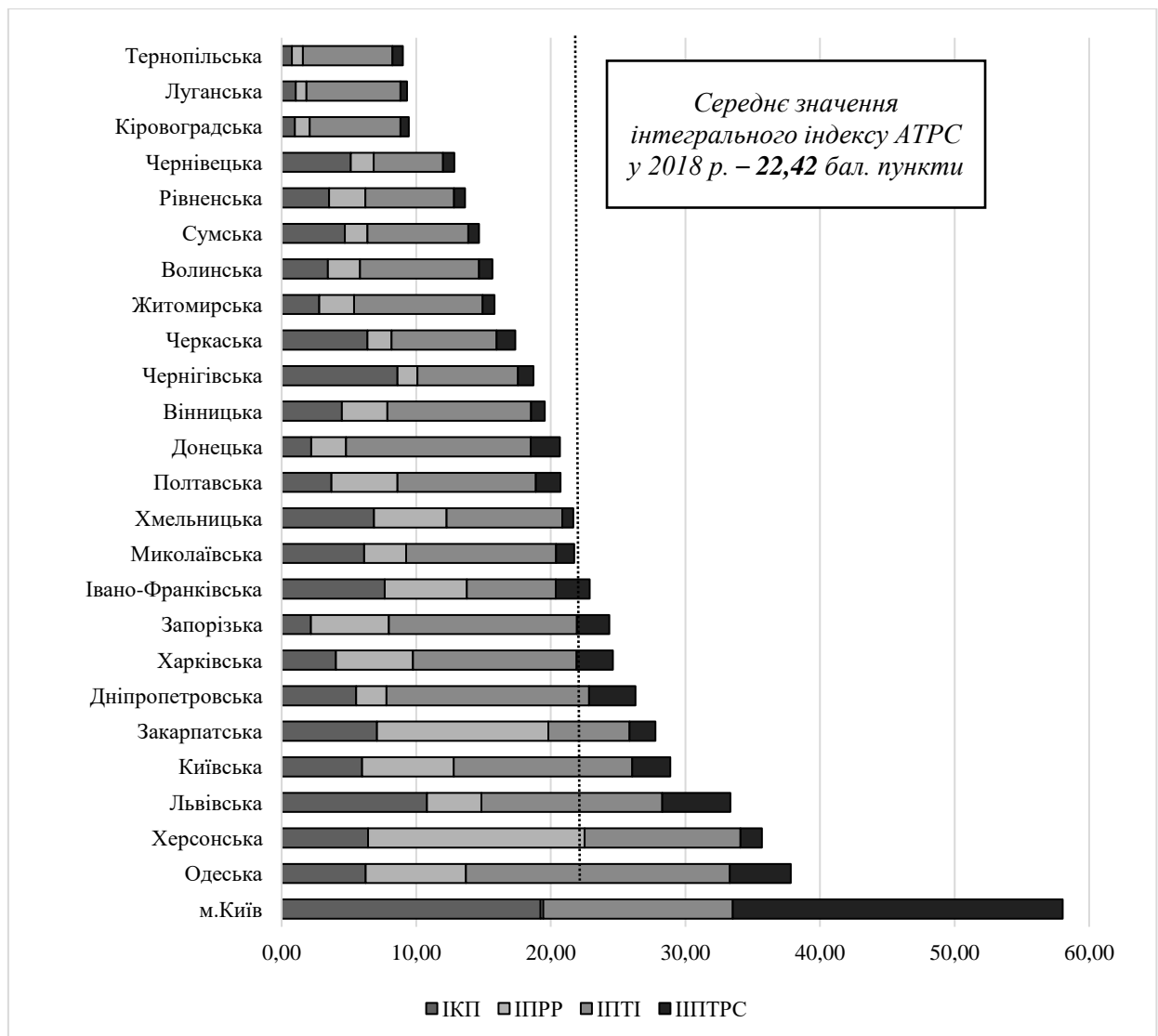

Рис. 3.3. Внесок субіндексів до загального значення інтегрального індексу АТРС регіонів України в 2018 р.*

Примітка: ІКП – індекс культурної привабливості,

ІПРР – індекс привабливості рекреаційних ресурсів,

ІПТІ – індекс привабливості туристичної інфраструктури,

ІПТРС – індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.

*Джерело: розраховано на основі авторської методики.

Окрім цього, м. Київ, як столиця України та її провідний бізнес-центр, концентруючи державні організаційно-управлінські органи центрального рівня та дипломатичні представництва іноземних держав, штаб-квартири та центральні офіси міжнародних організацій, установ, бізнес-структур і ТНК, є головним осередком іноземного бізнес-туризму в Україні. За даними департаменту туризму Київської обласної державної адміністрації, у 2018 р. близько 70% заповнення готелів вищих категорій (5-ти, 4-х та 3-х зіркових) – це ділові туристи.

У Львівській області, другому регіоні після м. Києва за рівнем ІКП та за чисельністю іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, розміщена п'ята частина об'єктів архітектурної спадщини України, яка включає 8440 пам'яток архітектури, історії та археології (з них: 39 пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [152]; три об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [191]). Серед них особливою культурною, історико-архітектурною та туристичною цінністю володіють Державні історико-архітектурні заповідники у м. Львові та м. Жовкві, обласні пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури (4 дерев'яних храми Львівської області включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [191]) та численні пам'ятки замкової архітектури (Одеський, Жовківський, Золочівський, Свірзький, Підгорецький замки та ін.). На наш погляд, значною мірою саме багатий і різноманітний історико-культурний та історико-архітектурний потенціал разом з добре розвиненими туристичним сервісом та інфраструктурою є головною конкурентною перевагою туристично-рекреаційної сфери Львівської області та основним елементом його атрактивності в національному та міжнародному масштабах.

Також варто відзначити, що у 2018 р. серед інших регіонів України високий рівень ІКП спостерігався у Чернігівській, Закарпатській та Івано-

Франківській областях. Основними конкурентними перевагами яких під час формування атрактивності їх туристично-рекреаційної сфери стали наявність досить великої кількості різноманітних історико-культурних та архітектурних пам'яток. Зокрема, одного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2 областях Карпатського регіону (по 2 дерев'яні храми в кожній області), а також найбільшої, після м. Києва, кількості пам'яток культурної спадщини (у т.ч. створених до XVI ст.) національного значення, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, у Чернігівській області.

Найвищий рівень субіндексу привабливості рекреаційних ресурсів (ПРР) серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у Херсонській області, що зайняла лідируючі позиції відразу за його трьома основними ознаками: протяжністю морської берегової лінії; загальною площею, зайнятою водними об'єктами; а також загальною площею захищених територій (рис. 3.4).

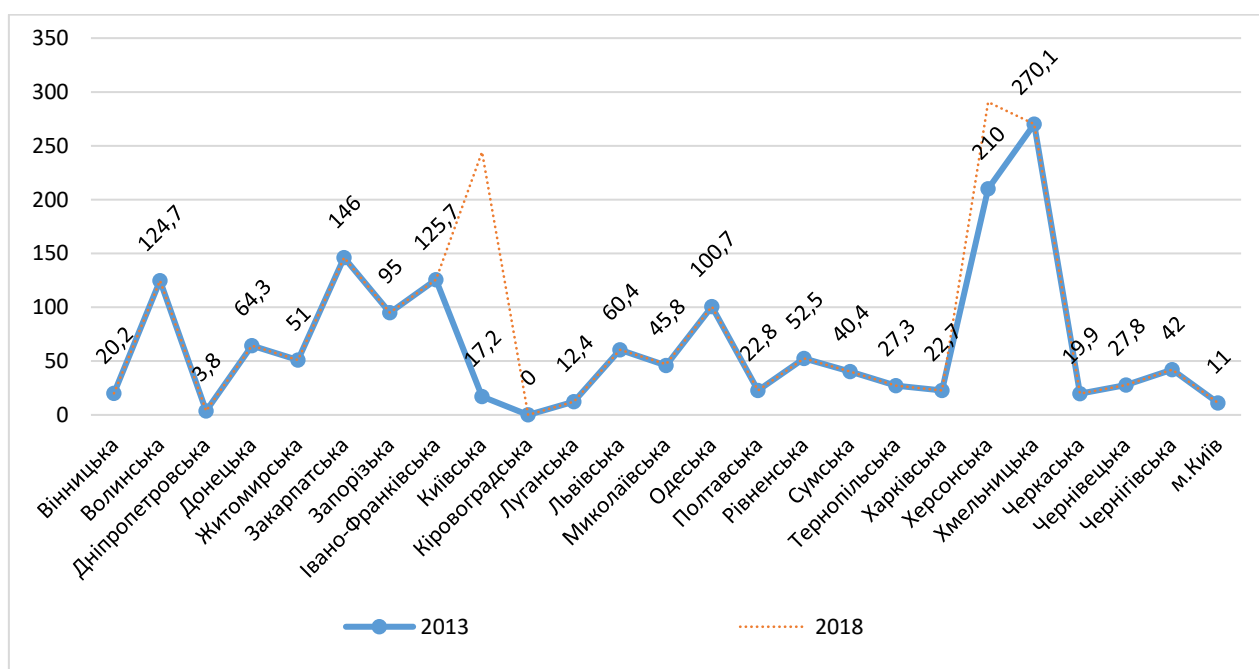

Рис. 3.4. Частка захищених територій у регіонах України, 2018 р.

Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних

Вигідне розташування Херсонської області, її багата історико-культурна спадщина, унікальні природно-рекреаційні ресурси та туристична інфраструктура, яка активно розвивається, сприяють формуванню одного з найвищих рівнів атрактивності туристично-рекреаційної системи, який відіграє важливу роль у розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

Особливо варто відзначити найвищий рівень забезпечення регіону природно-рекреаційними ресурсами: загальна протяжність морської берегової лінії у межах області становить близько 795 км; Херсонська область наразі єдина область України, яка має вихід до 2 морів (Чорного та Азовського), а також до озера Сиваш; на території області розташовані унікальні соляні озера, цілющі лікувально-термальні води, родовища мінеральних вод, лікувальних грязей і ропи; Херсонська область володіє найбільшою площею захищених територій у країні, а два з п'яти біосферних заповідників України (Чорноморський та «Асканія-Нова»), розташованих у регіоні, входять до Всесвітньої мережі природних охоронних територій ЮНЕСКО [55].

Проте, попри наявність потужного природно-ресурсного потенціалу, у Херсонській області він значним чином залишається нереалізованим, про це переконливо свідчить той факт, що володіючи близько 15,5% усіх морських пляжів ц найбільшою площею водних об'єктів в країні, область приймає лише близько 5,2% від загальної чисельності туристів, котрі відпочивають переважно на морському узбережжі та 2,7% в інших місцях області [127].

До п'ятірки найкращих, крім Херсонської області, за рівнем субіндексу привабливості рекреаційних ресурсів (ІПРР) серед регіонів України в 2018 р. увійшли такі багаті на природно-рекреаційні ресурси регіони, як Закарпатська, Одеська, Київська та Івано-Франківська області.

Статус Одеської області як одного з провідних туристично-рекреаційних центрів України обумовлений особливостями її географічного розташування, сприятливих рекреаційних і кліматичних умов, природно-лікувальних ресурсів і морських піщаних пляжів (загальна протяжність морської берегової лінії в межах області становить близько 348 км, морських піщаних пляжів – 170 км), а також наявністю великої кількості історико-культурних пам'яток і пам'яток архітектури (понад 5000 об'єктів культурної спадщини загальнодержавного та місцевого значення). Невід'ємним компонентом природно-рекреаційних ресурсів області є наявність родовищ мінеральних вод (Одеського, Куяльницького, Чорноморського) і лікувальних грязей (Будакського, Тилігульського, Куяльницького, Хаджибейського, а також лиманів Алібей, Бурнас, Сасик, Шагани).

Також у межах регіону розміщені унікальні для нашої країни природні об'єкти – річкові плавні, сформовані в гирлах р. Дунай і р. Дністер (заповідні ландшафтно-гирлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус). Загальна площа захищених територій регіону, що майже в три рази менша за аналогічний показник Херсонської області та на 30% перевищує середній рівень по країні, у 2018 р. становила 101 тис. га., або 4,6% території області. Хоча за рівнем забезпечення та привабливості природо-рекреаційного потенціалу Одеська область у понад 2 рази поступається Херсонській області, завдяки високому рівню туристичної інфраструктури, вона досягла набагато вищого рівня його реалізації (у понад 3 рази більше туристів, обслужених туроператорами та турагентами, ніж у Херсонській області) [54].

Ще одним важливим аспектом розвитку туризму та рекреації в регіонах України, у контексті аналізу ППР, є вплив рельєфу на формування атрактивності регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Серед регіонів України, у межах розрахунку інтегрального індексу АТРС, можна виділити 2 групи областей, які володіють значними

унікальними туристично-рекреаційними ресурсами, недоступними іншим (морською береговою лінією та гірськими територіями). Якщо до першої групи, забезпечених виходом до моря, належать 5 областей (Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська), то до другої групи, регіонів з гірськими територіями, входять 4 області Карпатського регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька). До анексії Росією у березні 2014 р. АР Крим була єдиним регіоном України, який поєднував у собі ці два компоненти.

Близько двох третин площі Закарпатської області, другої після Херсонської за рівнем ППР у 2018 р., займають гірські території (956 тис. га, або 43% гірських територій Українських Карпат) – найбільше серед усіх областей Карпатського регіону. Карпатські гори є однією з останніх великих гірських екосистем Європи, що збереглися у відносно непорушному природному стані. Унікальний рельєф, насичена та різноманітна екосистема гірських територій Карпатського регіону, на противагу іншим туристичним локаціям, дозволяє зацікавлювати туристів у всі пори року, що сприяє зниженню негативного впливу ознак сезонності для туристичного бізнесу.

Завдяки етнографічній різноманітності, мальовничим ландшафтам, значним запасам природно-рекреаційних і бальнеологічних ресурсів, Закарпаття володіє статусом одного з найбільш привабливих для туризму регіонів. На фоні інших регіонів Закарпатська область виділяється наявністю значного лісового потенціалу (понад 51% лісистості території, за середнього значення по Україні – 15,7%), до складу якого входять найбільші площі букових пралісів у Європі. Комітет у справах Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зважаючи загальноєвропейське значення генофонду природних букових лісів, у 2007 р. включив букові праліси Карпат (у т.ч. об'єкти, розташовані в Закарпатській, Івано-Франківській і Львівській областях) до списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини [191].

Також на території Закарпатської області налічується понад 500 досліджених мінеральних джерел, що представляють більшість відомих груп мінеральних вод, які освоєні та використовуються для оздоровлення туристів. Закарпатська область є національним лідером за обсягом видобутку підземних мінеральних вод, так у 2018 р. він складав 896 м³ в добу, що перевищує середній показник по країні в 7 разів (рис. 3.5). На території регіону створені та функціонують 4 великі природоохоронні об'єкти: Карпатський біосферний заповідник та 3 національні природні парки (Ужанський, Синевир і «Зачарований край»), під захистом яких перебуває 146,3 тис. га його території [51].

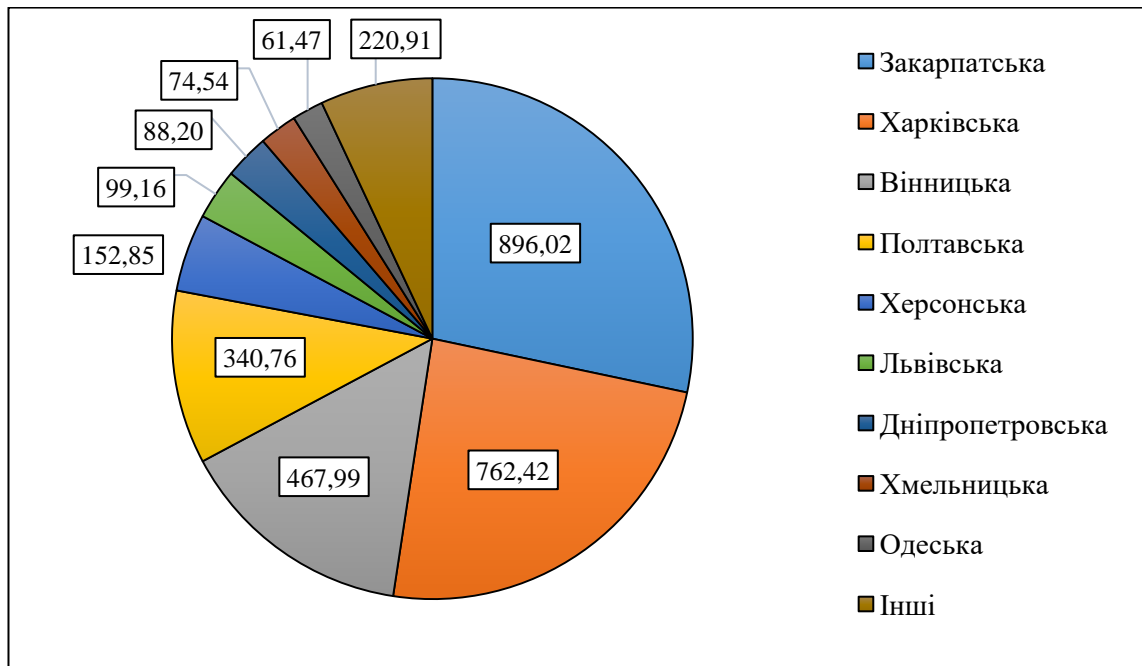

Рис. 3.5. Обсяг видобутку підземних мінеральних вод за регіонами України в 2018 р., м³ в добу

Джерело: розраховано на основі [169]

Окрім Закарпатської області, варто відзначити ще одну високогірну область з високим рівнем ППР у 2018 р. – Івано-Франківську. Майже 43% площі якої складають гірські території. Мальовнича етнографічно-ландшафтна різноманітність регіону, наявність значних природно-

рекреаційних ресурсів (лісові масиви, водойми та річки, численні природоохоронні об'єкти, лікувальні мінеральні води) привертають неабияку увагу вітчизняних та іноземних туристів. Відносно довга тривалість снігового покриву та особливості рельєфу території є досить сприятливими для розвитку різноманітних видів гірськолижного туризму.

За рівнем лісистості, який у 2018 р. становив 42,2% території регіону, Івано-Франківська область поступається тільки Закарпатській області, відчутно переважаючи дві інші області Карпатського регіону. Понад третину лісового фонду регіону становлять унікальні екосистеми гірських і передгірних ялинових і дубово-букових карпатських пралісів, які використовуються для екологічного туризму та перебувають під захистом держави. Серед 147 об'єктів природно-заповідного фонду на території області (загальною площею 126 тис. га.) варто відзначити найбільші за площею у регіоні Карпатський національний природний парк (НПП), НПП «Гуцульщина», гірські лісові резервати «Джурджівський», «Садки» та «Скит Манявський» [52].

Зворотним боком активізації туристичного руху в областях Карпатського регіону та розвитку різноманітних видів туристично-рекреаційної діяльності стало неналежне дотримання, а часом й грубе порушення екологічних вимог і нормативів, що є основним чинником деградації їхніх природних екосистем. Подібні явища досить часто проявляються в процесі функціонування великих туристичних комплексів Карпатського регіону («Буковель», «Драгобрат», «Захар Беркут» та ін.).

Зважаючи на те, що для розвитку туристично-рекреаційної діяльності стан навколишнього природного середовища є визначальним, втрата його якісних і кількісних характеристик може зумовити не лише екологічні, але й фінансово-економічні втрати. За таких умов головною запорукою сталого

соціально-економічного розвитку та підвищення рівня атрактивності туристично-рекреаційної сфери як областей Карпатського регіону, так і решти регіонів України, є максимальне збереження та забезпечення нормального функціонування природних екосистем.

Найвищий рівень субіндексу привабливості туристичної інфраструктури (ПТІ) серед регіонів України в 2018 р. спостерігався в Одеській області, що утримувала лідируючі позиції відразу за його двома основними ознаками: за кількістю місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, а також за кількістю абонентів мережі Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу. Внесок субіндексу ПТІ до загального значення інтегрального індексу АТРС у Одеській області в 2018 р. переважив внески трьох інших компонентів разом взятих, що підтверджує його виняткову важливість у регіоні.

На початку 2014 р. в Україні налічувався 241 курортний населений пункт, більшість серед яких розташовувались в АР Крим (131), Одеській (22), Львівській (18) і Херсонській (12) областях. Після 2014 р., у зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим Росією та втратою його конкурентного статусу, відбулося перегрупування лікувально-оздоровчих комплексів регіонів України, яке призвело до того, що Одеська область перемістилася на перше місце не лише за кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів, але й за кількістю місць, які вони пропонують для потенційних відвідувачів. Найближчими конкурентами Одеської області, крім Дніпропетровської, Львівської областей і м. Київ, у сфері лікувально-оздоровчого туризму можна вважати практично всі регіони, що розташовані на узбережжях Чорного та Азовського морів і володіють подібними туристично-рекреаційними ресурсами – Херсонську, Миколаївську та Запорізьку. Проте наразі ці регіони відчутно поступаються як за кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів, так і за рівнем сервісу.

З другого боку, якщо за показниками місткості та матеріально-технічної бази санаторно-курортних та оздоровчих закладів Одеська область у 2018 р. займала провідні позиції, то за рівнем їх завантаженості спостерігалися негативні тенденції, які можуть бути наслідком впливу як інфраструктурних, так і фінансових чинників (незадоволеність споживачів якістю їх матеріально-технічної бази, обслуговування та лікування, а також вартістю проживання та лікувально-оздоровчих послуг).

Успішне функціонування сфери засобів розміщення, окрім високого рівня атрактивності культурних пам'яток чи природно-рекреаційних ресурсів, розміщених у регіоні, значною мірою залежить від її спроможності створювати високоякісні послуги за конкурентними цінами, а також відповідності матеріально-технічної бази засобів розміщення та умов обслуговування клієнтів високим вимогам професійних стандартів. До складу п'яти найкращих регіонів України у 2018 р. за рівнем коефіцієнта використання місткості колективних засобів розміщення, одного з результуючих параметрів сфери засобів розміщення, увійшли: Херсонська (43,0%), Дніпропетровська (39,0%), Запорізька (38,0%), м. Київ (36%), Миколаївська (35%) та Волинська (35,0%) області [72] (рис. 3.6).

Середній рівень завантаження колективних засобів розміщення у регіонах України в 2018 р. становив 28,64%, що на 8,7 в.п. вище за аналогічний показник 2013 р. і лише на 3,64 в.п. вище за критичний рівень завантаження (25%), нижче якого суттєво обмежуються можливості для модернізації та підвищення якості обслуговування клієнтів, а також знижується інвестиційна привабливість підприємств. У країнах-членах ЄС, за інформацією Всесвітньої туристичної організації (WTO), середній рівень використання місткості готельних підприємств у 2018 р. становив близько 62%, у Північній Америці – 67%, Азії та Австралії – 71% [308]. Хоча в Україні, за результатами 2018 р., 13 регіонів продемонстрували

вищий за середній по країні рівень завантаження колективних засобів розміщення, а у 14-ти регіонах відбулося його зростання, порівняно з докризовим 2013 р., водночас, порівняно з рівнем країн з розвинутою туристично-рекреаційною сферою, вони продовжують відчутно відставати в контексті ефективності використання місткості колективних засобів розміщення.

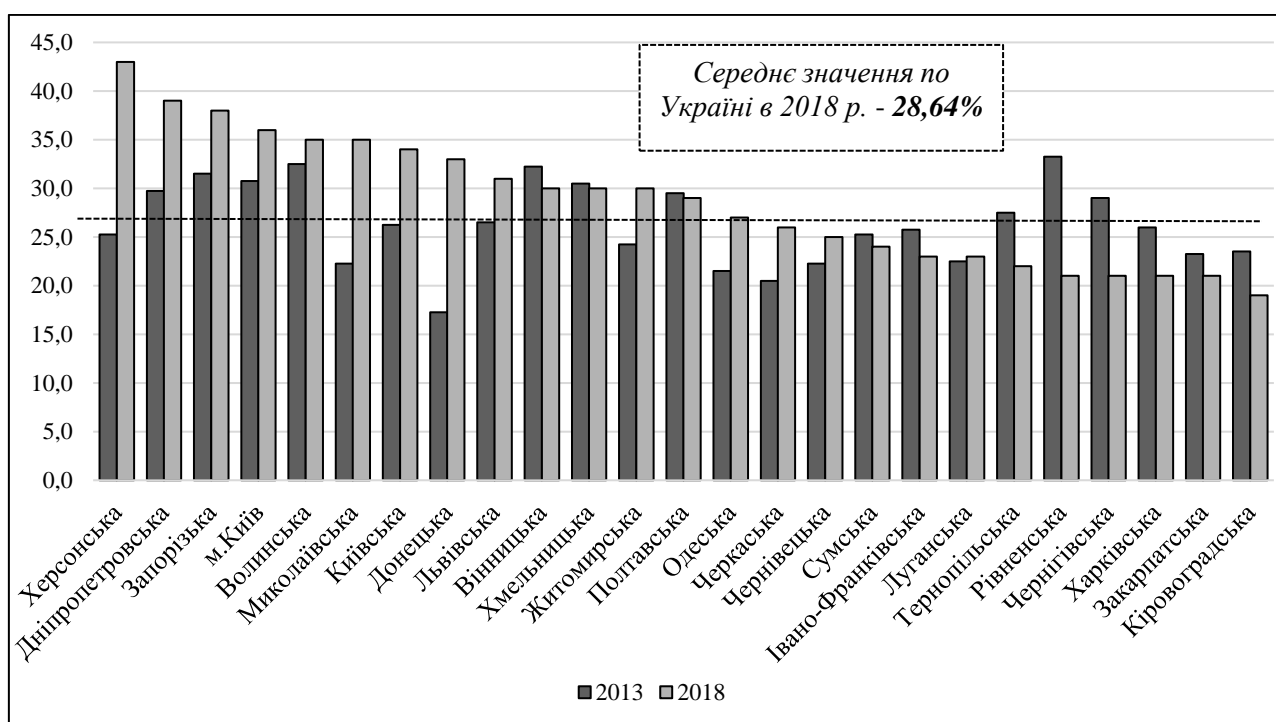

Рис. 3.6. Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення у регіонах України в 2013-2018 рр., %

*Джерело: розрахунки автора на основі даних Державного комітету статистики України.

Якщо зростання рівня завантаження колективних засобів розміщення у Херсонській, Миколаївській і Запорізькій областях можна пояснити перерозподілом туристичних потоків, орієнтованих на південні регіони з виходом до моря, то зростання цього показника в м. Києві та Дніпропетровській області – розвитком бізнес-туризму. Зважаючи на те, що м. Київ і м. Дніпро є провідними діловими центрами країни та привертають

увагу багатьох представників закордонних і вітчизняних ділових структур, попит на готельні послуги з їх боку є досить стабільний і значний.

У сучасних умовах, коли відбувається постійне розширення культурних і ділових зв'язків України з різними країнами світу, спостерігається підвищення кількості іноземних і вітчизняних бізнес-туристів, що прибувають до столиці та в інші великі міста країни. Непрямим підтвердженням цьому може бути, окрім зростання кількості іноземних та вітчизняних туристів, які відвідали регіони з високим рівнем ділової активності (а не виключно туристично-рекреаційні центри), зростання кількості конференц-залів як одного з основних інфраструктурних елементів для масових ділових заходів і зустрічей. У 2018 р. найбільша кількість конференц-залів була розміщена в м. Києві (468, +132 конференц-зали, порівняно з 2013 р.), Одеській (169, +33 конференц-зали), Київській (148, +31 конференц-зал), Львівській (105, +19 конференц-залів), Харківській (72, +20 конференц-залів) і Дніпропетровській (62, +8 конференц-залів) областях [151].

Для формування та підтримки на високому рівні атрактивності туристично-рекреаційної сфери будь-якого регіону не менш важливим компонентом, ніж стан туристичної інфраструктури, є якість його загальної інфраструктури, головною метою якої є забезпечення швидкого та якісного доступу до туристично-рекреаційних об'єктів, а також безпечного та комфортного отримання туристичних і супутніх послуг. За двома базовими параметрами ППТІ, які є важливими для формування атрактивності будь-якого регіонального туристично-рекреаційного комплексу (довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям і кількість абонентів мережі Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу), у 2018 р. найвищий рівень спостерігався в Одеській (одна з найдовших протяжностей автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям і найбільша в Україні

чисельність абонентів мережі Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу), Харківській (найдовша в Україні протяжність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям та одна з найбільшою кількістю абонентів мережі Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу), Дніпропетровській, Львівській і м. Київ.

Найвищий рівень субіндексу інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (ШПТРС) серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у м. Києві, яке утримувало лідируючі позиції відразу за усіма п'ятьма його основними ознаками. Як головний бізнес-центр України, м. Київ, яке генерує близько 23% ВВП, 24% загального зовнішньоекономічного обігу та майже 53% обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІ) [151], також є провідним центром бізнес-активності та інвестиційної привабливості для української туристично-рекреаційної сфери, що володіє одним з найкращих рівнів загальної та туристичної інфраструктури.

Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу м. Києва, за даними Державної служби статистики України, у 2018 р. склав 3004,62 млн грн., що майже в 2,3 раза більше за аналогічний показник 2013 р., проте тільки 1,5% від загального обсягу капітальних інвестицій в економіку міста. В загальній структурі капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу України питома вага м. Києва в 2018 р. становила 47,66%, що в 4,1 та 5,4 раза більше за своїх найближчих конкурентів – Донецьку та Львівську області (рис. 3.7).

На наш погляд, це зумовлено тим, що Київ, як столиця України та її найбільше за чисельністю жителів місто, з найвищим рівнем життя та купівельною спроможністю у нашій державі, найвищими цінами на нерухомість і досить високим рівнем соціальної інфраструктури є найбільш

привабливим для інвестування у туристично-рекреаційну сферу як для українських, так і для іноземних інвесторів.

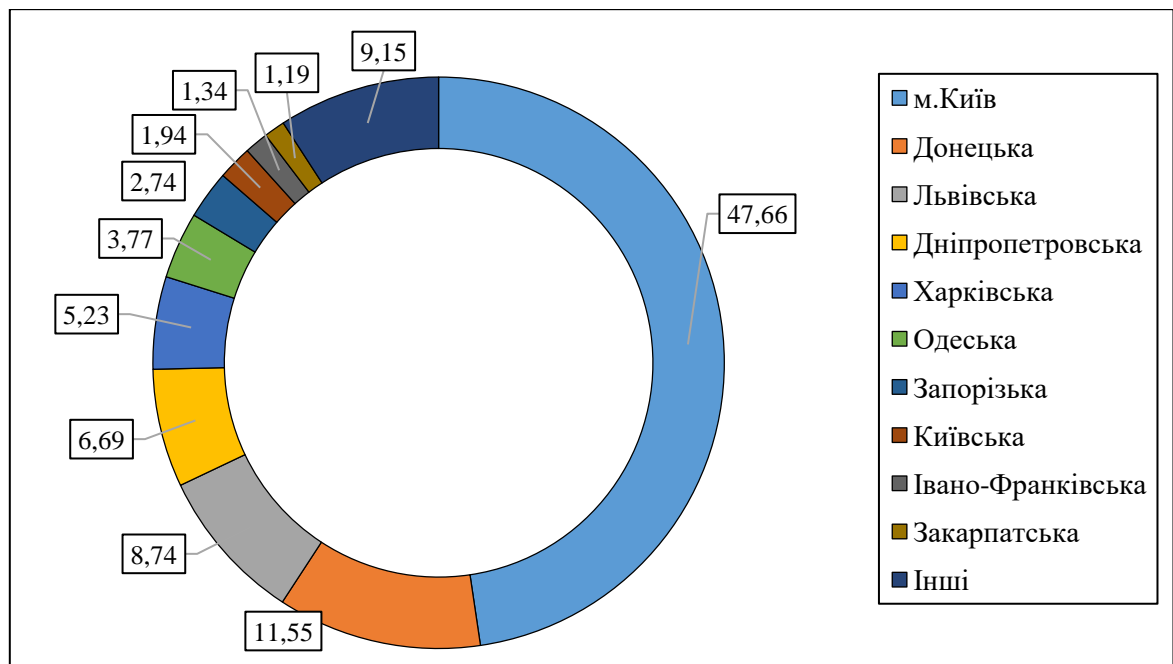

Рис. 3.7. Структура капітальних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу України в розрізі регіонів у 2018 р., %

*Джерело: розрахунки автора на основі даних Державного комітету статистики України.

Домінуюче становище м. Києва в соціокультурній і фінансово-економічній сферах України, за рівнем життя в суспільстві, освітнім і культурним рівнем населення відображається у перевазі його показників за іншими основними ознаками індексу ППРС над найближчими конкурентами: у 5,2 і 6,4 раза більше за обсягом ПШ, ніж у Дніпропетровській і Київській областях відповідно; у 4,1 і 4,2 раза більше за обсягом валової доданої вартості у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, ніж у Одеській і Львівській областях відповідно; у 7,2 і 7,8 раза за середньообліковою чисельністю штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, ніж у Львівській і Дніпропетровській областях відповідно; а також у 2,5 і 2,8 раза за обсягом туристичного збору, ніж у Львівській та Одеській областях відповідно. З другого боку, загальний обсяг капітальних

інвестицій у туристично-рекреаційну сферу м. Києва та інших регіонів України є вкрай малим і недостатнім для підвищення загального рівня його атрактивності та суттєвої активізації розвитку, що робить особливо актуальною потребу в державному та приватному цільовому інвестуванні, а також у ширшій поінформованості міжнародних інвесторів про туристично-рекреаційний потенціал регіонів України.

Аналіз результатів розрахунку інтегрального індексу АТРС регіонів України в 2018 р. дозволив виділити такі характерні особливості регіональних туристично-рекреаційних систем:

1) безперечне домінування м. Києва не тільки за рівнем інтегрального індексу АТРС серед регіонів України, але й за 8-ми з 19-ти його основними ознаками. Це свідчить про наявність у м. Києві збалансованого комплексу конкурентних переваг, які дозволяють йому без унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів максимально ефективно використовувати свій туристично-рекреаційний потенціал і підтримувати на стабільно високому рівні атрактивність власного туристично-рекреаційного комплексу;

2) наявність трьох потужних регіонів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) з найвищими, після м. Києва, рівнями атрактивності своїх туристично-рекреаційних систем, кожна з яких володіє збалансованим набором туристично-рекреаційних ресурсів (у т.ч. унікальними на теренах України) і досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури для їх ефективного освоєння, що дозволяє їм забезпечувати високу динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери;

3) активне зростання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів-переслідувачів. Часто володіючи значними обсягами історико-культурних і природних туристично-рекреаційних ресурсів, вони поступаються провідним туристичним регіонам як за якістю соціально-економічної інфраструктури та рівнем інвестиційної привабливості, так і

рівнем поінформованості серед потенційних туристів та інвесторів про їхній туристично-рекреаційний потенціал. Проте активна позиція місцевих органів влади та бізнесу сприяє поступовому усуненню цих диспропорцій;

4) численна група регіонів (9) з незбалансованим і часто обмеженим набором туристично-рекреаційних ресурсів, а також низькою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, що негативно позначається на інвестиційній привабливості їхніх туристично-рекреаційних систем, а також загальному рівні їхньої атрактивності.

3.2. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України

Формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери держави чи регіону визначається наявністю туристичних і рекреаційних ресурсів (історико-культурних, архітектурних, природно-рекреаційних, інфраструктурних та інвестиційних) і можливостями їх подальшого комплексного використання для налагодження ефективної туристично-рекреаційної діяльності.

Саме від рівня ефективності його використання суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності значною мірою залежить не лише успішний розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів, але й їх соціально-економічний розвиток загалом. Тому одним з головних завдань у процесі забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційних систем регіонів України є комплексне оцінювання потенціалу їх туристично-рекреаційної сфери. Як важлива передумова оптимізації просторової та господарської організації регіональних туристично-рекреаційних систем, а також процесу стратегічного планування туристично-рекреаційної сфери в

національному та регіональному масштабах, комплексне оцінювання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу є одним з найважливіших елементів процесу управління розвитком туристично-рекреаційної сфери разом з контролем за соціально-економічними та екологічними наслідками її діяльності.

Відсутність належного оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери держави чи регіону знижує рівень ефективності використання наявних туристично-рекреаційних ресурсів, інвестиційну привабливість території для вітчизняних та іноземних інвесторів, а також суттєво ускладнює розроблення загальнодержавних і регіональних цільових програм розвитку туризму та рекреації.

На сьогодні не існує єдиної загальноприйнятої методики оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери, попри значний досвід оцінювання просторового планування туристично-рекреаційних комплексів і оцінювання їхніх туристично-рекреаційних ресурсів, накопичений у зарубіжній та українській наукових сферах. Цілком можливо це і є однією з основних причин того, що сучасне оцінювання туристично-рекреаційних ресурсів України та окремих її регіонів подається у вигляді невизначених, абстрактних категорій: «величезні», «колосальні», «великі», які не відображають реального стану їхньої туристично-рекреаційної ресурсної бази [127].

Перш ніж проводити оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України та ефективності його використання, на нашу думку, варто оцінити рівень конкурентоспроможності та актуальну позицію нашої держави на глобальному туристичному ринку. Всесвітньою радою з подорожей та туризму (The World Travel & Tourism Council) (ВРПТ) щорічно здійснюється оцінювання/прогноз соціального та економічного впливу туристично-рекреаційних комплексів країн-членів на процес їх соціально-економічного розвитку. Одним з найважливіших

індикаторів у межах оцінювання значимості туристично-рекреаційних комплексів для розвитку національних економічних систем у країнах-членах ВПРТ є їх частка у ВВП. Внесок туристично-рекреаційної сфери у ВВП розділяється фахівцями ВРПТ на такі три компоненти [315]:

- прямий внесок (direct contribution), що включає витрати внутрішніх і іноземних туристів на організацію та здійснення подорожей;
- непрямий внесок (indirect contribution), що включає державні витрати та інвестиції у туристично-рекреаційну сферу, внутрішнє придбання туристичних продуктів і послуг суб'єктами господарювання;
- індукований внесок (induced contribution), що включає витрати тих суб'єктів господарювання, які одержують прибуток у туристично-рекреаційній сфері прямим чи опосередкованим способом.

Аналіз статистичної інформації, отриманої з щорічних звітів ВРПТ за 2013-2018 рр., дозволяє констатувати суттєве зниження внеску туристично-рекреаційної сфери України до ВВП (-40,33%, або на 89,7 млрд грн менше в 2015 р., порівняно з 2013 р.) як загального, так і в розрізі всіх трьох його компонентів, що стало наслідком нестабільної суспільно-політичної та фінансово-економічної ситуації у нашій країні в 2014-2015 рр. Найбільші втрати серед трьох компонентів внеску туристично-рекреаційної сфери України у ВВП в означеному періоді спостерігалися у компоненті прямого впливу (-41,14%, або на 24,6 млрд грн менше в 2015 р., порівняно з 2013 р.), який можна вважати базовим щодо двох інших. Проте, починаючи з 2016 р., у результаті стабілізації суспільно-політичної та макроекономічної ситуації в Україні саме цей компонент продемонстрував найшвидші темпи відновлення – у середньому +6,77% у рік (рис. 3.8).

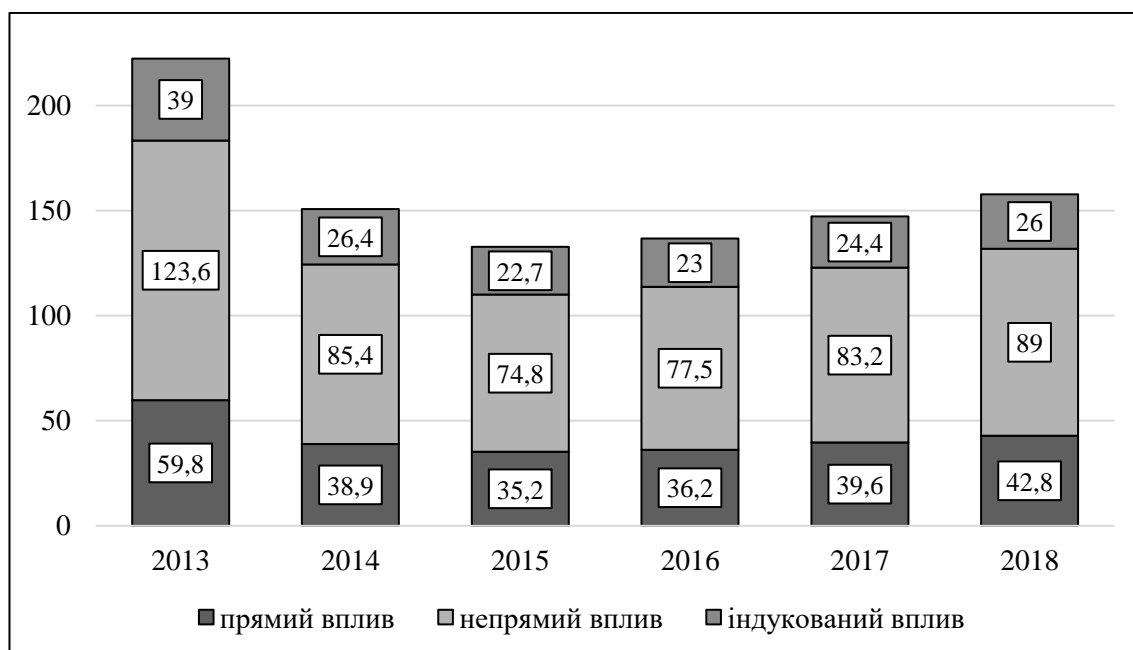

Рис. 3.8. Частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП України в 2014-2018 рр., % *

*Джерело: Складено автором на основі [315].

Для непрямого та індукованого впливу загалом були притаманні подібні до прямого впливу тенденції розвитку: досить різкий спад на 40,04%, або на 65,1 млрд грн у 2014-2015 рр., а також дещо повільніші темпи відновлення (у середньому +5,4%) у 2016-2018 рр.

Для порівняння вагомості туристично-рекреаційної сфери у ВВП України з аналогічними показниками інших країн нами було розглянуто динаміку загальної частки туристично-рекреаційної сфери у ВВП 12 країн світу (з Україною включно), які розташовані на чотирьох континентах (Європа, Азія, Північна Америка та Африка) і є державами з різними рівнями соціально-економічного розвитку (Додаток Е). Так, зокрема, середній рівень внеску туристично-рекреаційної сфери України у ВВП (5,7%) у 2014-2018 рр. був одним з найнижчих серед усіх розглянутих країн, за виключенням Польщі (4,4%). З другого боку, в абсолютному вимірі (грошовому еквіваленті) рівень внеску туристично-рекреаційної сфери України у ВВП (6,77 млрд дол. США) у 2018 р. поступався аналогічному показнику Польщі

(26,38 млрд дол. США) у майже чотири рази, переважаючи тільки на 16% показник Грузії [315].

Щодо порівняння з країнами – світовими лідерами за рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери, то розмах диференціації розміру їх внесків у ВВП у грошовому еквіваленті в 2018 р. з українським показником був ще більш широким: США – у 235,6 раза більше за аналогічний показник нашої країни; Китай – у 223 рази більше; Великобританія – у 45,9 раза більше; Італія – у 40,6 раза більше; Франція – у 39,3 раза більше; Іспанія – у 31,2 раза більше; Туреччина – у 14,2 раза більше; Єгипет – у 4,4 раза більше (рис. 3.9).

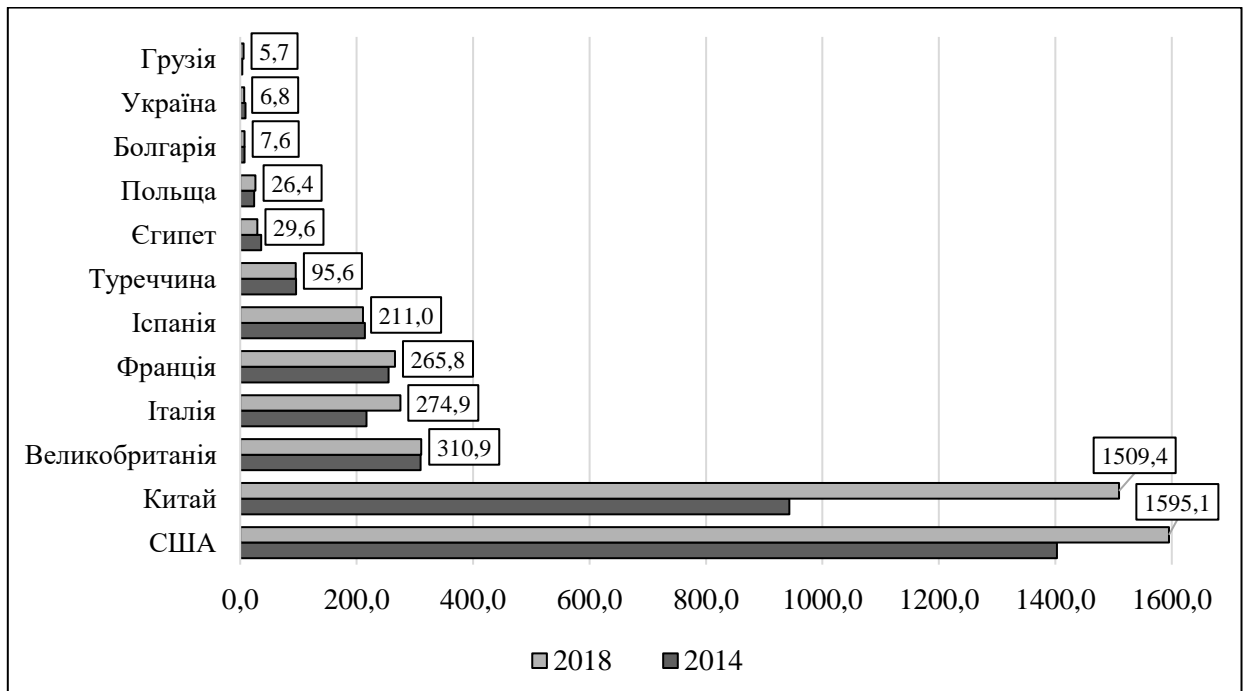

Рис. 3.9. Загальна частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., млрд дол. США*

Джерело: Складено автором на основі [315].

Головними причинами значного відставання України за рівнем внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП, на наш погляд, як від країн-лідерів на туристичному ринку, так і від країн, близьких з нашою країною за рівнем

розвитку, є негативний вплив суспільно-політичної та фінансово-економічної нестабільності, а також досить низький фактичний рівень пріоритетності туристично-рекреаційної сфери для уряду та органів місцевого самоврядування у процесі комплексного розвитку національної та регіональних економічних систем.

Аналіз іншого не менш важливого індикатора, частки зайнятих з туристично-рекреаційної сфери в загальній кількості зайнятих у окремих країнах-членах ВПРТ (країнах-лідерах за рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери та країнах, які прагнуть досягти високого рівня у найближчій перспективі), дозволив визначити ефективність впливу функціонування їхніх туристично-рекреаційних комплексів на процес зниження рівня безробіття і створення нових робочих місць у 2014-2018 рр. (рис. 3.10)

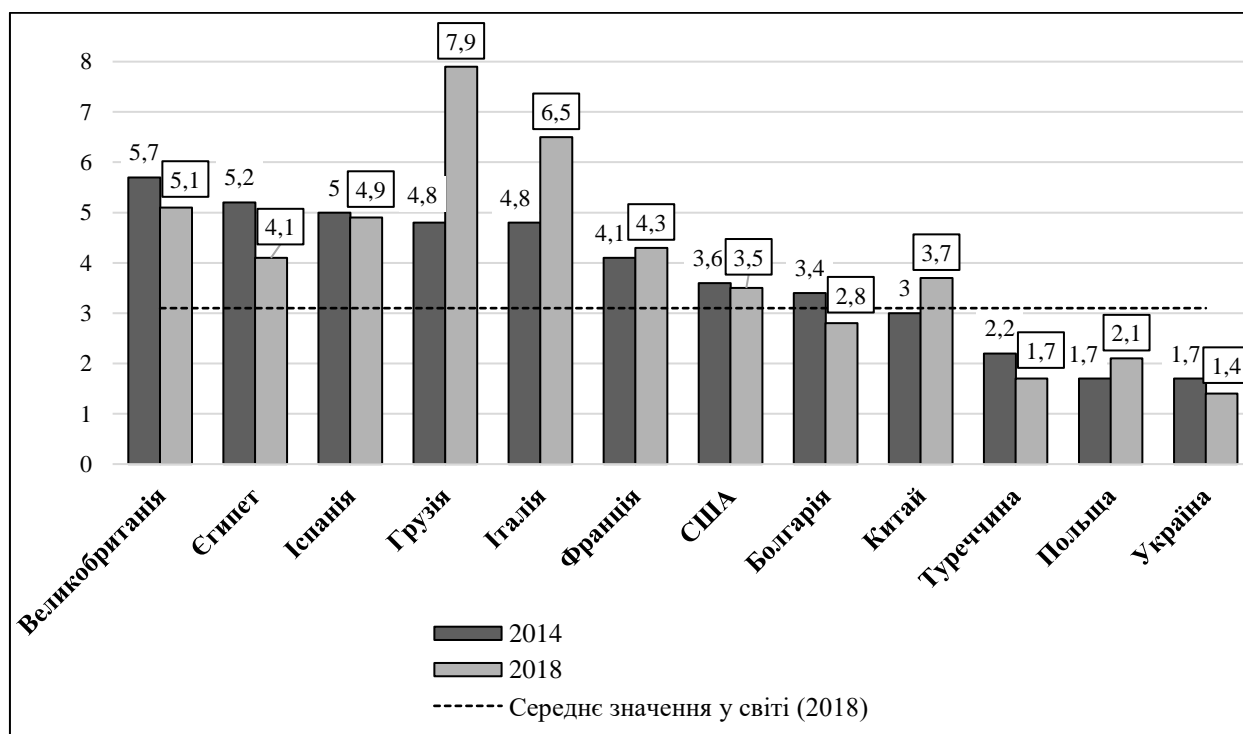

Рис. 3.10. Частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері окремих країн-членів ВПРТ у 2014 і 2018 рр., %*

*Джерело: Складено автором на основі [315].

Як видно з рис. 3.10, як в Україні, так і у більшості з обраних нами для аналізу країн (семи з дванадцяти) у 2018 р., порівняно з 2014 р., спостерігалось зниження частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері серед загальної кількості зайнятих. Так, в Україні в 2018 р. частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері знизилася на 0,3 в.п., або на 87,6 тис. осіб, порівняно з 2014 р. Маючи в 2014 р. ідентичну з Польщею частку зайнятих у туристично-рекреаційній сфері (по 1,4%), Україна внаслідок неефективного управління та негативного впливу комплексу зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних і фінансово-економічних чинників протягом 2014-2018 рр. досить стрімко втрачала робочі місця у своїй туристично-рекреаційній сфері. Натомість, Польщі завдяки ефективній внутрішній економічній політиці в туристично-рекреаційній сфері разом з широкою підтримкою зі структурних фондів ЄС вдалося досягти суттєвого поступу в цьому напрямі – країна перемістилася з 49 на 43 позицію у рейтингу країн-членів ВПРТ за цим індикатором, а частка зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в 2018 р. зросла на 0,4 в.п. (або +64,9 тис. осіб), порівняно з аналогічним показником 2014 р.

Серед інших країн, дані яких були проаналізовані нами, найбільш швидкі темпи зростання частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері в 2018 р., порівняно з 2014 р., продемонстрували Грузія (+3,1 в.п., або +59,5 тис. осіб), яка стрімко розвиває всі основні компоненти власного туристично-рекреаційного комплексу, а також відомі країни-лідери в туристично-рекреаційній сфері – Італія (+1,7 в.п., або 426,1 тис. осіб) і Китай (+0,7 в.п., або 5,4 млн осіб). Натомість у Єгипті та Великобританії у 2018 р., порівняно з 2014 р., відбулося стрімке скорочення як частки зайнятих у туристично-рекреаційній сфері (-1,1 в.п. і -0,6 в.п. відповідно), так і їх чисельності в абсолютному вимірі (-236,1 тис. осіб і -143,7 тис. осіб відповідно), які пов'язані з негативним впливом низки техногенних (аварія російського

авіалайнера А321 над Синайським півостровом) і суспільно-політичних подій (Brexit) [315].

Сьогодні туристично-рекреаційна сфера в кожній з розглянутих нами країн є однією з найбільш динамічних і важливих форм міжнародної торгівлі послугами, надходження від якої перетворилися на вкрай важливе джерело наповнення національних бюджетів і надходження іноземної валюти для розвитку їх фінансово-економічних систем. Зокрема, якщо в Україні протягом 2014-2018 рр. середня частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг становила 3,16% (+0,5 в.п. у 2018 р., порівняно з 2014 р.), то в таких країнах, як Грузія, Єгипет, Іспанія, Туреччина та Болгарія, вона складала 45,5%, 27,3%, 16,6%, 16,4% і 12,3% відповідно. В абсолютному вимірі в 2018 р. туристично-рекреаційною сферою України було згенеровано 1,98 млрд дол. США (-0,72 млрд дол. США, або -26,67%, порівняно з 2014 р.) надходжень від іноземного туризму, що в майже 15,9 раза менше за середній рівень надходжень серед досліджених нами десяти країн (за виключенням США та Китаю), а також у 4,49 раза за середній рівень у світі (рис. 3.11).

За результатами 2018 р., туристично-рекреаційна сфера України за рівнем надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг поступалася не тільки визнаним лідерам туристичного ринку, але й країнам, які активно розвивають свої туристично-рекреаційні комплекси та прагнуть досягнути підвищення їх атрактивності в глобальному масштабі (Польщі, Болгарії та Грузії). Зокрема, у Грузії та Польщі в 2018 р. спостерігалися одні з найбільших темпів приросту надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг – +75,5% і +27,26% відповідно, що свідчить не тільки про високу ефективність реалізації стратегічних напрямів і програм розвитку їхньої туристично-рекреаційної сфери, але й про розуміння її важливості в процесі соціально-економічного розвитку керівництвом цих країн. На наш погляд, основними

чинниками, які зумовили зниження обсягу надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг у 2014-2018 рр., були, як і у випадку з рівнем внеску туристично-рекреаційної сфери у ВВП країни, високий рівень суспільно-політичної нестабільності, а також спричинені ним суттєва девальвація національної валюти та зниження рівня безпеки, що значно знизили привабливість туристично-рекреаційної сфери України для іноземних туристів і рівень її доходу в доларовому еквіваленті. Наразі в Україні спостерігається повільне відновлення обсягу надходжень від іноземного туризму (+32% або +480 млн дол. США у 2018 р., порівняно з 2016 р.), яке супроводжується зростанням частка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг (з 2,9% у 2016 до 3,5% у 2018 р.).

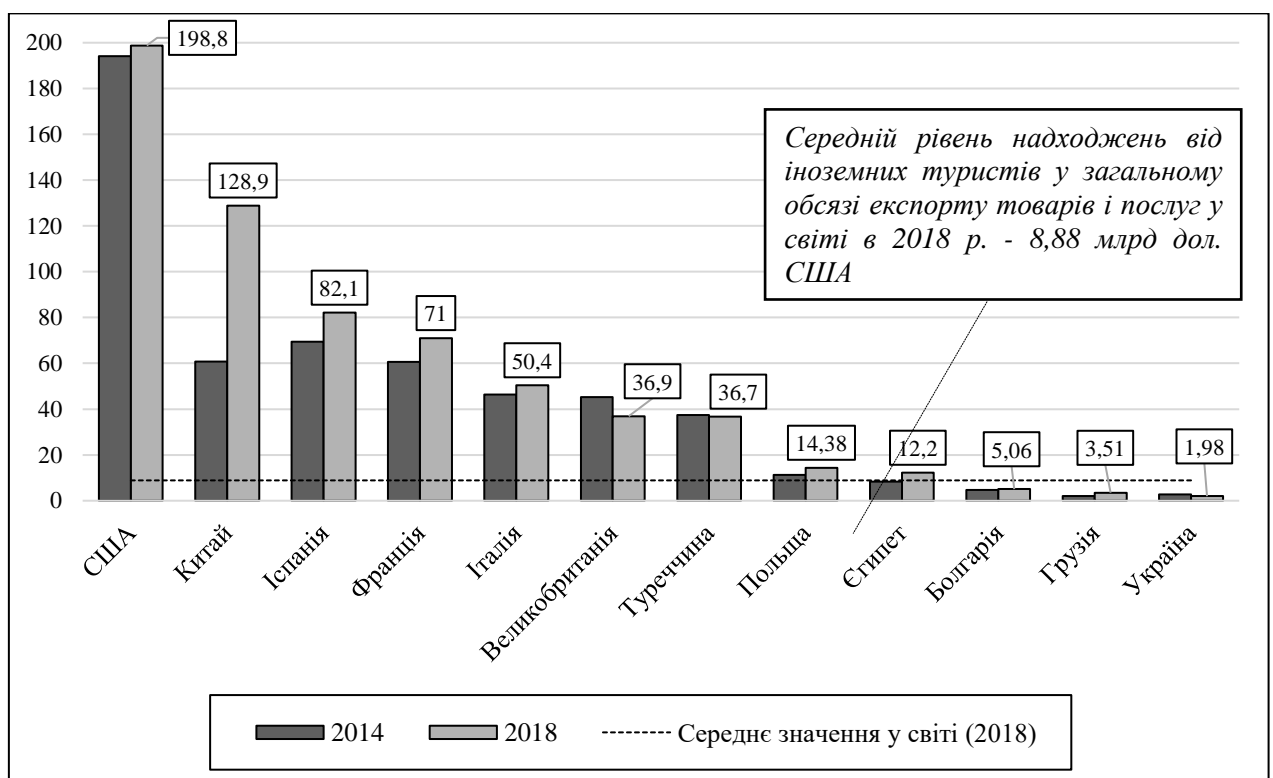

Рис. 3.11. Динаміка надходжень від іноземного туризму в загальному обсязі експорту товарів і послуг окремих країн-членів ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %*

*Джерело: Складено автором на основі [315].

Зважаючи на те, що більшість країн у своїх стратегічних документах з питань соціально-економічного розвитку неодмінно оцінюють наявний рівень залучення інвестицій в окремі види економічної діяльності та прогнозують їх бажаний обсяг для реалізації поставлених цілей, аналіз частки туристично-рекреаційної сфери країни в загальному обсязі інвестицій є ще одним важливим індикатором важливості туристично-рекреаційного комплексу в національній економічній системі. Високий ступінь диференціації країн і регіонів як за рівнем соціально-економічного розвитку, так і за рівнем продуктивності їхніх економічних систем, є одними з головних причин дуже нерівномірного розподілу інвестицій, у т.ч. у їх туристично-рекреаційні сфери.

Активізація розвитку туристично-рекреаційної сфери України передусім пов'язана з інтенсивністю процесу модернізації туристичної інфраструктури України, яка через свою застарілість і низьку якість є однією з основних причин повільного росту туристично-рекреаційної сфери та потребує значних капіталовкладень. Натомість у 2014-2016 рр. спостерігалось відчутне зниження (-0,5 в.п., або близько 230 млн дол. США) як частки туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій, так і її абсолютних значень, з їх подальшим незначним зростанням (+0,3 в.п., або близько 120 млн дол. США) у 2017-2018 рр. Зокрема, частка туристично-рекреаційної сфери України в загальному обсязі інвестицій у 2018 р. становила 2%, що на 0,2 в.п. менше за аналогічний показник 2014 р. і в 2,8 раза менше за середній показник 12-ти досліджених нами країн-членів Всесвітньої ради з подорожей та туризму (5,59%) (рис. 3.12).

Порівняння значень частки туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій в Україні та окремих країнах-членах ВРПТ засвідчує, що у 2018 р. спостерігалось їх підвищення у більшості країн, порівняно з аналогічним показником у 2014 р. Зокрема, найвищі значення

частки туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій у 2018 р., як і у 2014 р., зафіксовано у Єгипті (11,6%) і Туреччині (8,1%). Вони є яскравими представниками державної моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери, відповідно до якої туристично-рекреаційна сфера не тільки розглядається на державному рівні як одна з провідних сфер економіки та важливе джерело валютних надходження до національного бюджету, але й отримує значні обсяги державного інвестування у свій розвиток для створення та підтримки на високому рівні національної туристичної інфраструктури та туристичного продукту.

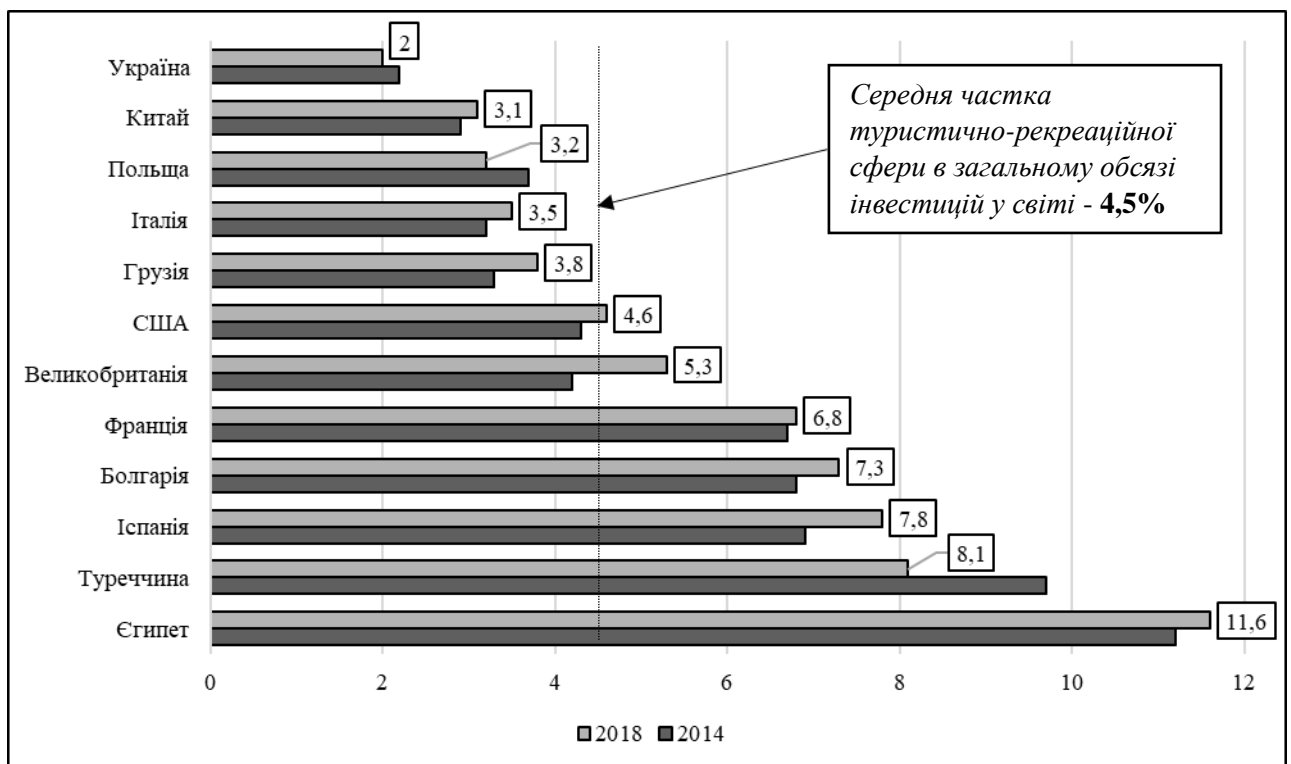

Рис. 3.12. Частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій в Україні та окремих країнах-членах ВРПТ у 2014 і 2018 рр., %*

*Джерело: Складено автором на основі [315].

Найбільший приріст значення частки туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі інвестицій у 2018 р., порівняно з 2014 р., зафіксовано у Великобританії (+1,1 в.п.) та Іспанії (0,9 в.п.). У цих державах здійснюється

реалізація партнерських моделей розвитку туристично-рекреаційної сфери, що передбачають активну співпрацю на взаємовигідній основі між органами державної влади та представниками туристичного бізнесу із залученням значних бюджетних і приватних інвестицій для створення та просування національного туристичного продукту на світовому та внутрішньому ринках.

У більшості економічно розвинених країн задоволення інвестиційних потреб їх туристично-рекреаційних комплексів відбувається переважно завдяки реалізації продуманих державних стратегій інвестиційної діяльності, які першочергово спрямовуються на створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів за допомогою об'єднання інтересів держави, громадськості та приватних інвесторів, а також комплексного застосування інструментів фінансової та інвестиційної політики.

У сучасних умовах, попри наявність схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України №168-р у березні 2017 р. «Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» [140], одним з основних завдань якої є створення привабливого інвестиційного клімату в туристично-рекреаційній сфері, в Україні не спостерігається суттєвого покращення інвестиційного клімату та підвищення ефективності інвестиційних процесів у туристично-рекреаційній сфері. На нашу думку, це пов'язано з тим, що туристично-рекреаційна сфера, попри її задекларовану у багатьох нормативно-правових актах пріоритетність для розвитку національної економіки, фактично в Україні такою не є. Через відсутність розуміння важливості туристично-рекреаційної сфери в представників державних органів управління, в Україні та закордоном відбувається критично мало відповідних заходів, необхідних для інтенсифікації її розвитку та стимулювання росту. Це переконливо засвідчують рейтингові місця нашої

країни за чотирма основними індикаторами, розрахованими ВРПТ у 2018 р. (табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Позиціювання України та окремих країн-членів ВРПТ у світовому рейтингу за значенням туристично-рекреаційної сфери в національній економіці в 2018 р.*

Країна	За показником частки ТРС у ВВП		За показником частки зайнятості в ТРС		За показником частки ТРС у загальному обсязі інвестицій		За показником частки надходжень від іноземних туристів у загальному обсязі експорту	
	абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення	абсолютні значення	відносні значення
Україна	83	153	56	171	109	175	91	156
Польща	41	170	43	148	45	146	32	137
Болгарія	75	72	98	114	71	72	58	81
Великобританія	5	83	11	61	8	94	9	136
Франція	8	106	15	76	4	77	6	117
Італія	6	64	13	45	17	135	7	106
Іспанія	9	53	20	60	9	66	3	69
США	1	120	3	100	1	106	1	96
Єгипет	45	77	18	81	42	38	41	41
Туреччина	14	70	35	168	10	64	13	73
Грузія	91	21	78	29	126	130	69	26
Китай	2	75	1	91	2	144	2	131

*Джерело: Складено автором на основі [315].

- за показником внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП Україна посіла 83-є місце за абсолютним значенням і 153-є за відносним значенням серед 185 країн-членів ВРПТ;
- за показником частки зайнятих у туристично-рекреаційної сфери в загальній чисельності зайнятих – 56-е місце за абсолютним значенням і 171-е за відносним значенням;
- за показником частки туристично-рекреаційної сфери у загальному обсязі інвестицій – 109-е місце за абсолютним значенням і 175-е за відносним значенням;

- за показником частки надходжень від іноземних туристів у загальному обсязі експорту – 91-е місце за абсолютним значенням і 156-е за відносним значенням.

Провівши оцінювання актуальної позиції України на глобальному туристичному ринку та проаналізувавши рівень її конкурентоспроможності, переходимо до оцінювання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Для порівняння внесків туристично-рекреаційних сфер регіонів у ВВП України розглянемо динаміку створеного ними обсягу валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на 1 особу в 2013-2017 рр. (Додаток А).

В аналізованому періоді, попри загострення кризових явищ у 2014-2015 рр., у більшості регіонів України (15-ти) було зафіксовано щорічні позитивні темпи зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу (у середньому на 15,79% щорічно). Загалом середній рівень зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в регіонах України в 2013-2017 рр. становив 13,44%, максимальні темпи зростання в аналізованому періоді продемонстрували Закарпатська, Львівська та Харківська області (23%, 21,31% і 20,16% відповідно), а в Донецькій області, єдиній серед 25-ти проаналізованих регіонів, спостерігалось невелике його зниження (-5,41%) [27].

В абсолютному вимірі м. Київ, незаперечний лідер туристичного ринку України, переважало за обсягами ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу середнє значення для інших 24-х регіонів України в 2013-2017 рр. у 7,73 раза, своїх найближчих переслідувачів – Одеську та Львівську області в 4,46 і 4,75 раза відповідно, регіон з найнижчим рівнем – Луганську область у майже 20 разів. Перерозподіл туристичних потоків після окупації АР Крим та ескалації бойових дій на Сході України дозволив більшості регіональних туристично-рекреаційних комплексів зберегти позитивну динаміку зростання обсягів валової доданої вартості, у т.ч. за

рахунок приросту чисельності вітчизняних туристів, які віддали перевагу їхнім туристичним і рекреаційним локаціям.

З другого боку, різке падіння курсу гривні (з 7,99 грн у 2013 р. до 26,6 грн у 2017 р. за 1 долар США) [125] суттєво позначилося не тільки на купівельній спроможності українських громадян, але й на рівні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Зокрема, середнє значення обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для регіонів України в 2017 р. було у понад 2 рази або на 28,80 дол. США менше за аналогічний показник докризового 2013 р. (рис. 3.13).

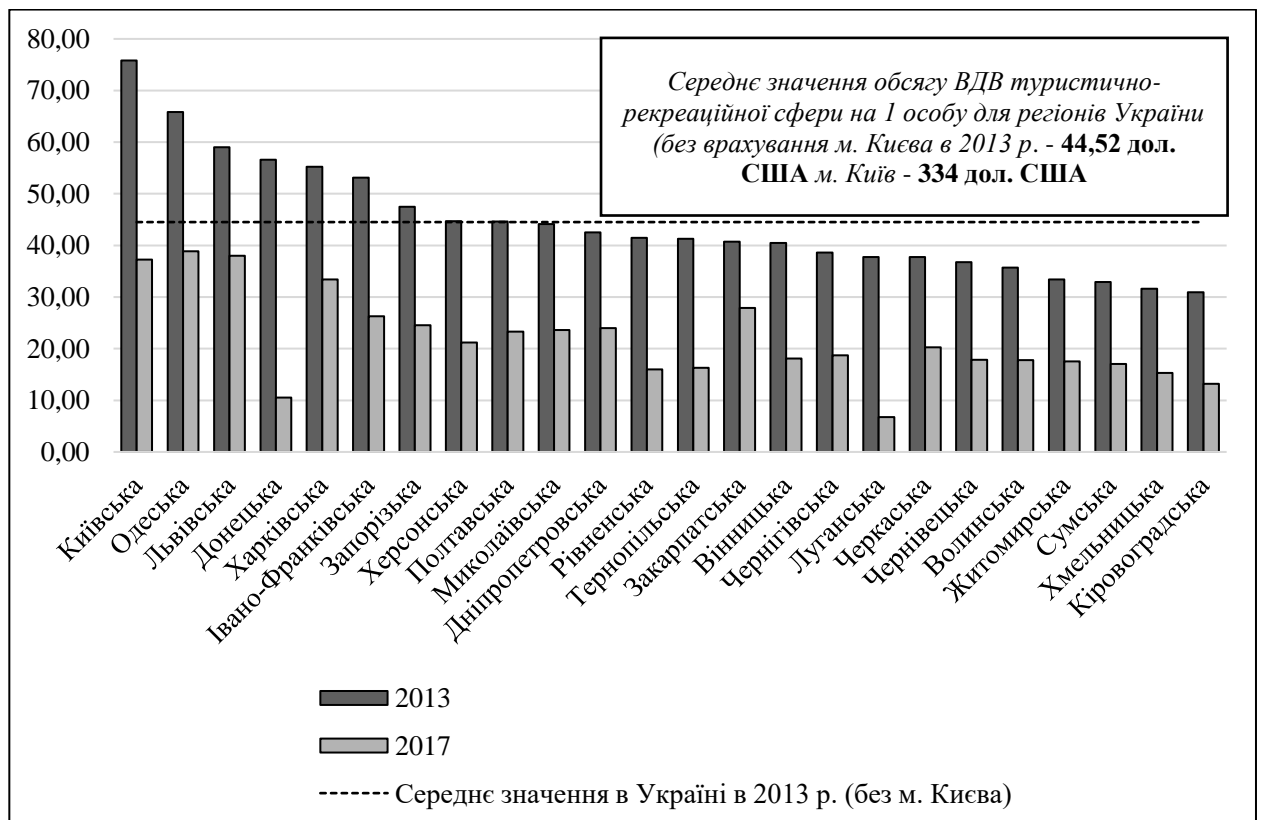

Рис. 3.13. Динаміка обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України на 1 особу в 2013-2017 рр., дол. США*

*Джерело: Складено автором на основі [28].

У м. Києві рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в доларовому еквіваленті в 2017 р. був у 2,1 раза, або на 175,16 дол. США нижчий за аналогічний показник 2013 р. Середній рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України в розрахунку на 1 особу в 2017 р. складав тільки 48,66% від рівня 2013 р. Найбільшого прогресу у відновленні докризового рівня ВДВ туристично-рекреаційної сфери серед регіонів України досягли Закарпатська, Львівська та Харківська області (68,45%, 64,36% і 60,51% від рівня 2013 р. відповідно), найбільшого зниження – Донецька та Луганська (18,59% та 17,90% від рівня 2013 р. відповідно).

Порівняно з рівнем прямого внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП в розрахунку на 1 особу окремих сусідніх країн (Польщі, Болгарії, Грузії та Туреччини) в 2017 р., середній рівень ВДВ туристично-рекреаційної сфери регіонів України в розрахунку на 1 особу відчутно їм поступався (у 9,84 раза менше, порівняно з рівнем Польщі, у 9,28 раза – Болгарії, у 13,76 раза – Грузії і в 14,69 раза – Туреччини), що переконливо засвідчує значне відставання регіонів України за ефективністю використання національного туристично-рекреаційного потенціалу. Рівень внеску туристично-рекреаційної сфери до ВВП в розрахунку на 1 особу провідної туристично-рекреаційної дестинації України – м. Києва (158,86 дол. США), у 2017 р. був в 1,7 раза менший за рівень внеску Польщі (268,63 дол. США), у 1,6 раза – Болгарії (253,45 дол. США), у 2,36 раза – Грузії (375,54 дол. США) та в 2,52 раза – Туреччини (400,95 дол. США) [315].

Наступним важливим компонентом оцінювання потенціалу розвитку ТРС регіонів України, після аналізу внеску регіональних туристично-рекреаційних комплексів до ВВП країни, є аналіз їх внеску до загальної зайнятості в Україні. Так, середній розмір внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в 2018 р. становив 6,79%, що

на 0,44 в.п. більше за аналогічний показник 2013 р. і майже на 3 в.п. перевищує середній рівень у світі (3,8%) (рис. 3.14).

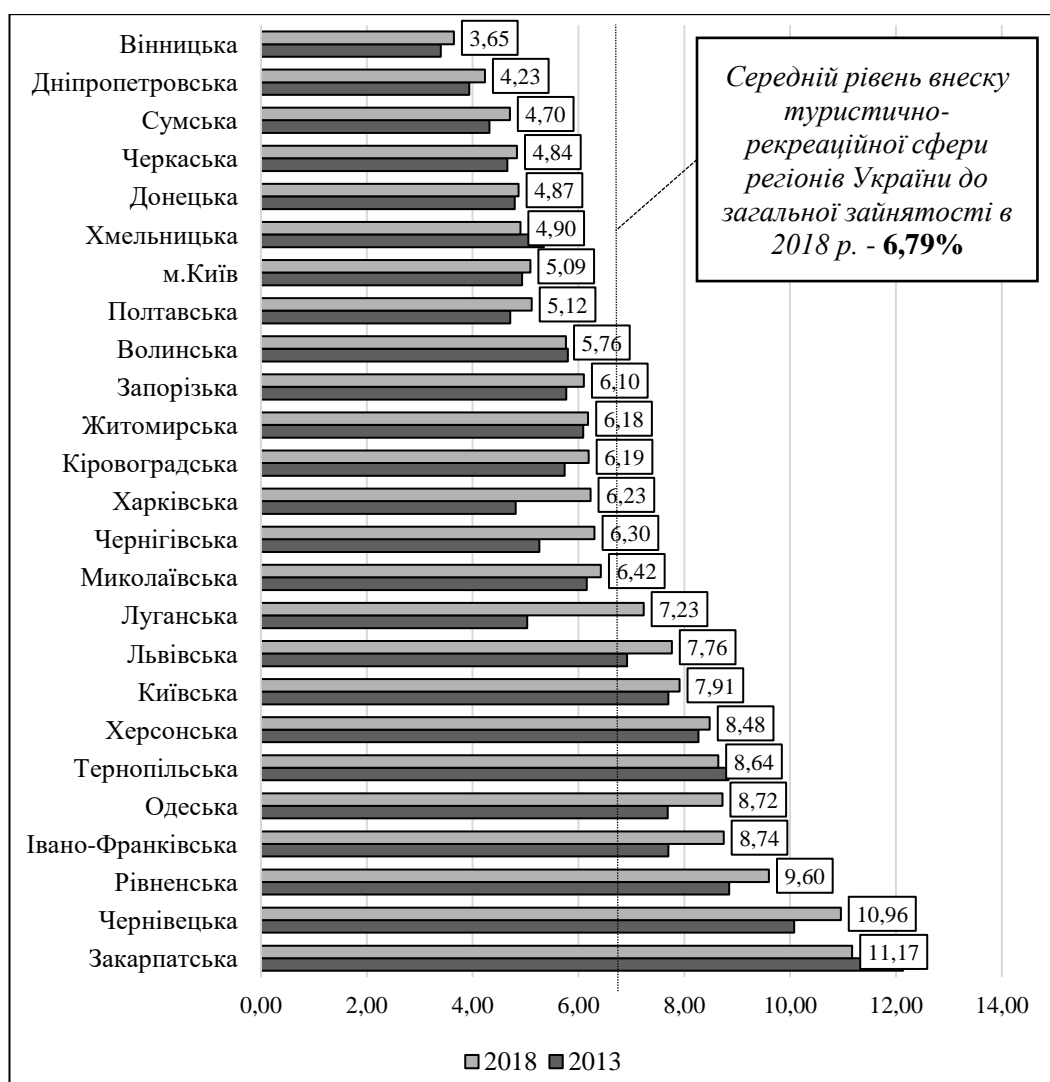

Рис. 3.14. Динаміка внеску туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості в 2013 і 2018 рр., %*

*Джерело: Складено автором на основі [151].

Проте в абсолютних значеннях внесок туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості скоротився в середньому на 11% з 22,22 тис. осіб у середньому зайнятих у регіоні у 2013 р. до 19,20 тис. осіб у 2018 р., продемонструвавши середній темп зниження у 2013-2018 рр. у розмірі -2,25% на рік. В аналізованому періоді тільки 4-м з 25-ти регіонів

України вдалося продемонструвати позитивну динаміку росту чисельності зайнятих у своїх туристично-рекреаційних сферах, зокрема Харківській (у середньому +3,16% на рік), Чернігівській (+0,71%), Львівській (+0,62%) та Івано-Франківській (+0,50%) областям, що сприяло зростанню у 2018 р. питомої ваги зайнятих у їх туристично-рекреаційних комплексах у загальній зайнятості регіонів (на +1,41 в.п., +1,05 в.п., +0,85 в.п. і +1,04 в.п. відповідно), порівняно з рівнем докризового 2013 р.

Загалом незначне зростання середнього внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до загальної зайнятості в 2013-2018 рр. стало можливим не стільки завдяки підвищенню ефективності систем кадрового забезпечення та рівня професіоналізму працівників туристично-рекреаційної сфери регіонів, як внаслідок нижчого середнього рівня зниження чисельності зайнятих у цій сфері в регіонах України, порівняно з середнім рівнем зниження загальної чисельності зайнятих у економіці регіонів (-16,76% у 2018 р., порівняно з 2013 р.). Натомість проблема належного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України професійними кадрами разом з недостатнім рівнем капітальних інвестицій у розвиток туристичної та загальної інфраструктури є головними чинниками, що перешкоджають суттєвому підвищенню конкурентоспроможності українського туристично-рекреаційного ринку.

У сучасних умовах регіони України, попри значний туристично-рекреаційний потенціал, за багатьма показниками конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних послуг поступаються регіонам ЄС. Здебільшого це пов'язано з недостатнім рівнем уваги, що приділяють більшість регіональних органів управління туристично-рекреаційній сфері, а також низькою ефективністю використання регіональних конкурентних переваг (вигідним географічним положенням, наявністю значних природо-рекреаційних та історико-культурних ресурсів). Відсутність сформованого привабливого іміджу для більшості регіонів разом з недостатнім рівнем

розвитку туристичної та загальної інфраструктури, а також неефективністю державної політики підтримки розвитку туристично-рекреаційної сфери, робить їх практично неконкурентоздатними.

На нашу думку, першим важливим практичним кроком для підвищення конкурентоспроможності регіональних туристично-рекреаційних комплексів є забезпечення високого рівня розвитку туристичної та загальної інфраструктури, що можливо лише за умови залучення належного обсягу капітальних інвестицій. Натомість сучасний стан інвестування у туристично-рекреаційній сфері регіонів України є не надто сприятливий для прискореного розвитку туристичної інфраструктури, зокрема середня частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій регіонів у 2018 р. знизилася на 0,30 в.п., порівняно з аналогічним показником 2013 р., і склала 0,68%, що відчутно менше за середні частки інших більш пріоритетних в Україні видів економічної діяльності: промисловості (32,70%), будівництва (12,73%) та ІКТ (1,10%).

Найвища питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій серед регіонів України в 2013-2018 рр. спостерігалася у Харківській і Львівській областях (у середньому 2,2% і 2,1% на рік відповідно), частки яких за результатами 2018 р. усе ще поступалися аналогічним показникам докризового 2013 р. З другого боку, мінімальна питома вага туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі капітальних інвестицій серед регіонів України в аналізованому періоді була характерна для Сумської (0,1%), Хмельницької (0,1%) та Полтавської (0,2%) областей, які, на відміну від Львівської області, не володіючи потужними туристично-рекреаційними комплексами, мають менше потенційних можливостей для залучення як вітчизняних, так і іноземних інвестицій. Найвищий обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу серед регіонів України в 2018 р. спостерігався у м. Києві (475,18 грн на особу), що перевищувало середнє значення серед регіонів України більш ніж

у 10 разів, а найближчого регіона-переслідувача (Львівську обл.) – майже в 3 рази (Додаток Б). Порівняно з 2013 р., обсяг капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери м. Києва в розрахунку на 1 особу зріс, попри негативні наслідки від загострення кризових явищ в Україні, більш ніж у 2,15 раза, що підтверджує високий рівень атрактивності столичної дестинації не тільки для розвитку туристичного бізнесу, але й для інвестування у туристично-рекреаційну сферу [151].

Проте, порівняно з аналогічними показниками іноземних країн з вищим рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери, у 2018 р. за обсягом капітальних інвестицій туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу м. Київ (17,47 дол. США) відчутно поступалося як Грузії (у майже 15 разів) і Болгарії (7,63 раза), так і Польщі (4,40 раза) і Туреччині (2,91 раза) [315]. Відсутність за кордоном стійкого позитивного іміджу України та її окремих регіонів як дестинацій, які здатні забезпечити туристам не лише доступність унікальних природо-рекреаційних та історико-культурних об'єктів для ознайомлення, але й високі стандарти обслуговування та розумну цінову політику, комфортні умови пересування та проживання, а також безпечне навколишнє середовище, є одним з основних негативних чинників, що перешкоджають зростанню зацікавленості іноземних туристів та інвесторів у споживанні українського туристичного продукту та інвестуванні в його розвиток.

Негативний вплив кризових суспільно-політичних і фінансово-економічних процесів у 2014-2015 рр. разом з невисоким рівнем обізнаності іноземних туристів з українським туристичним продуктом призвели до значного зменшення в'їзного туристичного потоку практично в усіх регіонах України (у середньому майже у 2 рази, порівняно з 2013 р.), погіршення структури туристично-рекреаційної сфери та зниження ефективності реалізації туристично-рекреаційного потенціалу країни як на зовнішньому, так і на внутрішньому туристичному ринку. Проте з 2016 р. прослідковується

незначна позитивна динаміка зростання чисельності іноземних туристів (+6% щорічно в період 2016-2018 рр.), які відвідали Україну, зокрема в 2018 р. чисельність іноземних туристів складала 14,8 млн осіб, що на 20% більше за показник 2015 р. У регіональному розрізі за результатами 2018 р. найбільше зростання чисельності іноземних туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, порівняно з 2013 р., спостерігалось в м. Києві та Івано-Франківській області (+30 331 ос. і +3391 ос. відповідно), найбільше зниження – у Донецькій і Запорізькій областях (-551 ос. і -345 ос. відповідно).

Також слід відзначити, що, починаючи з 2015 р., завдяки спрощенню візових правил і покращенню авіасполучення, спостерігалось прискорене зростання виїзного туристичного потоку, обсяг якого в 2018 р. зріс на 12%, або на 2,74 млн осіб, порівняно з показником 2013 р. Непропорційне збільшення виїзного туристичного потоку, порівняно з в'їзним, зумовлює негативний вплив на формування дохідної частини бюджету нашої країни (недоотримання валютних надходжень від іноземних туристів і податкових надходжень від зростання рівня споживання та внутрішнього туризму) і, як наслідок, зменшення загального обсягу фінансового ресурсу, гостро необхідного для інвестування у розвиток туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України нами як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України використано показник ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу (ТРП) регіонів України в 2013-2018 рр. (Додаток Ж), який розраховано за формулою:

$$TR = \frac{TR}{NP \times S}, \quad (3.4)$$

де: ТР – показник ефективності використання ТРП регіону, грн/осіб/км²; TR – обсяг доходу від туристично-рекреаційної

діяльності в регіоні, грн; NP – чисельність населення регіону, осіб;
S – площа регіону, км².

За результатами розрахунку показників ефективності використання ТРП регіонів України в 2013-2018 рр. (табл. 3.3) можна зробити такі висновки:

Таблиця 3.3

Динаміка ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013 і 2018 рр.*

№	Регіон	Рівень ефективності використання ТР потенціалу регіону, грн/ос./км ²		Рівень інтегрального індексу АТРС, балів	
		2013	2018	2013	2018
1	м. Київ	1959,11	8014,07	57,64	58,02
2	Івано-Франківська	12,67	23,71	22,92	22,89
3	Львівська	4,13	9,29	33,84	33,35
4	Чернівецька	1,43	3,96	13,10	12,84
5	Одеська	1,59	2,55	38,12	37,82
6	Херсонська	0,37	1,83	33,18	35,69
7	Закарпатська	0,62	1,82	28,29	27,77
8	Київська	0,42	1,19	24,03	28,87
9	Волинська	0,63	1,13	16,20	15,66
10	Вінницька	0,31	1,07	21,09	19,55
11	Харківська	0,52	1,03	27,15	24,62
12	Запорізька	0,59	0,99	25,49	24,34
13	Дніпропетровська	0,44	0,97	24,57	26,29
14	Черкаська	0,32	0,90	16,71	17,37
15	Рівненська	0,27	0,86	16,15	13,63
16	Тернопільська	0,32	0,85	10,39	9,02
17	Кіровоградська	0,57	0,71	10,56	9,45
18	Полтавська	0,24	0,64	21,40	20,72
19	Сумська	0,18	0,61	15,38	14,66
20	Миколаївська	1,18	0,60	20,31	21,74
21	Донецька	0,43	0,57	26,73	20,68
22	Хмельницька	0,38	0,48	22,43	21,68
23	Чернігівська	0,10	0,38	20,48	18,70
24	Житомирська	0,11	0,29	15,54	15,82
25	Луганська	0,52	0,19	11,05	9,31

*Джерело: Складено автором на основі [187].

1) як головний фінансово-економічний, науково-освітній і культурний центр країни, м. Київ, володіє не тільки збалансованим туристично-рекреаційним потенціалом, але й широким спектром можливостей для його найбільш ефективного використання, що підтверджує домінування м. Києва як за рівнем інтегрального індексу атрактивності ТРС серед регіонів України в 2013-2018 рр., так і за рівнем ефективності використання ТРП. Унікальні конкурентні переваги, передусім фінансово-економічні, які м. Київ отримує завдяки своєму статусу та важливості в соціально-економічній системі України, дозволяють йому стабільно генерувати найвищий рівень доходів від туристично-рекреаційної діяльності в Україні, приваблюючи найбільшу кількість іноземних і вітчизняних туристів;

2) високий результат другого після м. Києва регіону за рівнем ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу серед регіонів України в аналізованому періоді, Івано-Франківської області, зумовлений високою ефективністю використання його головної конкурентної переваги – природно-ландшафтних ресурсів гірських територій, які разом з приватними інвестиціями та сприянням місцевих органів влади дозволили створити конкурентоспроможний туристичний продукт, що користується стабільним попитом як у вітчизняного, так і в іноземного туриста;

3) серед трьох провідних регіонів з найвищими після м. Києва рівнями атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) лише Львівській області в аналізованому періоді вдалося продемонструвати відносно високий рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, який все ж таки відчутно поступався як результату м. Києва, так і Івано-Франківської області. На наш погляд, це пов'язано з нижчим середнім рівнем дохідності її високо диверсифікованих туристичних продуктів, порівняно з туристичними продуктами м. Києва та Івано-Франківської області;

4) для окремих регіонів, які в 2013-2018 рр. продемонстрували одні з найвищих рівнів атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеська, Херсонська, Закарпатська та Київська області), в аналізованому періоді була характерна невисока ефективність використання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу. Це можна пояснити тим фактом, що наявність у регіоні збалансованого комплексу туристично-рекреаційних ресурсів з досить високою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, але без належного рівня сприяння місцевих органів влади та інвестиційного забезпечення розвитку його туристично-рекреаційної сфери, не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону;

5) низький рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в більшості регіонів України в 2013-2018 рр. прямо пов'язаний з низькою атрактивністю їхніх туристично-рекреаційних комплексів. Обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів разом з низькою якістю туристичної та загальної інфраструктури цих регіонів не сприяють створенню конкурентоспроможних туристичних продуктів, які б дозволили максимально ефективно реалізувати їхній туристично-рекреаційний потенціал.

Досягнення туристично-рекреаційними комплексами регіонів України рівня розвитку передових туристичних регіонів світу потребує системних зусиль не тільки з боку центральних і місцевих органів влади, але й з боку бізнесу та громадськості. Комплексні заходи з визначення туристично-рекреаційної сфери як одного з основних пріоритетів економічного розвитку регіону, впровадження інвестиційних механізмів удосконалення туристичної інфраструктури та формування позитивного туристичного іміджу регіону мають стати основними компонентами стратегічно орієнтованої регіональної політики розвитку туристично-рекреаційної сфери. Реалізація згаданих вище заходів сприятиме не тільки розвитку туристично-рекреаційної сфери

регіонів України, але й допоможе зміцненню соціально-економічної системи всієї країни та зростанню добробуту її громадян.

3.3. Чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України залежать від багатьох чинників мега-, макро-, мезо- та мікрохарактеру, які створюють передумови і середовище для реалізації конкурентоспроможних стратегій підприємств туристичної індустрії, їх тривалого та ефективного функціонування. Звичайно, найперше економічна результативність і успішність діяльності підприємств туристично-рекреаційної сфери у конкурентному середовищі обумовлюється їх здатністю створювати конкурентоспроможний туристичний продукт на внутрішньому та міжнародному ринках туристичних послуг в умовах їх інформаційної насиченості.

Проте можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів залежать від глобальних тенденцій розвитку світового ринку туристичних послуг, ріст якого зумовлений, з одного боку, зростанням їх попиту, з другого, – ростом пропозиції. До причин зростання попиту варто віднести: зростання мобільності населення планети; збільшення доходів і зменшення вільного часу сучасної людини; підвищення стандартів життя в розвинутих країнах світу; відкритість зовнішнього світу (особливо відчутним є фактор для країн пострадянського простору); соціально-психологічну переорієнтацію населення на комфорт і пізнання культурних цінностей; посилення ролі туристичних послуг для підтримки іміджу особи та ін. Зростання пропозиції спричинений здебільшого розвитком підприємництва, зумовленим високим рівнем обіговості та рентабельності капіталу сфери, її

конкурентним потенціалом [30]. Ці чинники є визначальними, якщо, формуючи потенціал туристично-рекреаційної сфери регіонів, ми керуємось критерієм стратегічної конкурентоспроможності і ставимо за мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів є достатньо багатоаспектні, які з трансформацією суспільно-економічних процесів і розвитком технологій змінюють свою пріоритетність. Серед макрочинників впливу на розвиток потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів можна виділити такі [166; 206]:

1) *природно-географічні* (економіко-географічне положення, транспортне положення, особливості рельєфу, доступність до головних транспортних магістралей, вихід до моря, наявність природних ресурсів на території та доцільність їх видобування);

2) *економічні* (загальне зростання чи спад економіки (впливає на доходи населення, рівень платоспроможності покупців туристичних послуг, а значить – на структуру туристичних продуктів); міжнародний поділ праці, близькість до світових ринків, діяльнісно-видова структура економіки, рівень і темпи інфляції, коливання курсу національної валюти щодо валют інших країн, інноваційна система, раціональна зайнятість населення, рівень оподаткування (необхідно враховувати не тільки оподаткування доходів турфірми як резидента країни, а й величину місцевих податків і зборів, які має сплачувати турист за проживання в певному місті згідно з обраним маршрутом); якість життя населення, транспортне забезпечення, розподіл інвестицій, відсоткова банківська ставка (визначає доступність кредитних ресурсів для туроператорів); забезпеченість кваліфікованими кадрами, рівень економічної безпеки та ін.);

3) *соціально-демографічні* (характеризують зміну структури населення за віковими, національними, кваліфікаційними ознаками, рівнем освіти,

доходів, споживацькими перевагами тощо – рівень доходів і якість життя населення, освітній і кваліфікаційний рівні населення регіону в контексті послуг туристичної фірми як з позицій залучення до обслуговування туристів, так і з погляду потенційного їх споживання; вікова й демографічна структура за рівнем доходів і споживчими перевагами дає змогу оцінити потенціал розвитку окремих видів туризму (сімейного, молодіжного, пляжного тощо); народжуваність, збільшення тривалості життя (туристи «третього віку»), міграційна активність населення (просторова мобільність робочої сили), формування мобільного стереотипу життя, охорона довкілля, охорона здоров'я та ін.);

4) *інституційні* (дієвість інституційних (регуляторних) механізмів, що формують правила економічної діяльності (унеможливорює або, навпаки, робить поширеною практику обслуговування туристів за тіньовими схемами або з порушенням ліцензованих умов розміщення, перевезення чи екскурсійного обслуговування туристів, що може впливати на рівень конкуренції між операторами, що дотримуються різних правил роботи з партнерами; водночас це впливає і на рівень дотримання угод у межах партнерської мережі); нормативно-правове забезпечення діяльності бізнесу, адміністративний статус поселення, верховенство права, дотримання традицій і норм у веденні господарства, рівень довіри, громадянська активність, НТП, готовність до інновацій, розвиненість неформальних інститутів у суспільстві, рівень корумпованості державних службовців тощо);

5) *науково-технічні чинники* (врахування менеджерами туристичних підприємств рівня і тенденцій техніко-технологічного розвитку і того, як його досягнення використовуються конкурентами. Глобалізація інформаційного простору, стрімке поширення спеціалізованих і багатофункціональних інформаційних технологій відкрили нові можливості при вирішенні багатьох управлінських завдань, особливо у сфері проєктування туристичних продуктів і надання туристичних послуг. З одного

боку, це спрощує роботу з клієнтами, дає змогу персоналізувати їх потреби у структурі туристичного продукту, і тим самим розширювати коло споживачів. З другого боку, навпаки, розвиток інформаційних технологій зменшує попит на послуги спеціалізованих фірм, оскільки потенційні клієнти можуть самостійно формувати туристичні продукти, керуючись власними вподобаннями і наявною інформацією з глобальної мережі: про транспортне сполучення, готелі, заклади харчування екскурсійні бюро, режим роботи музеїв чи інших туристичних локацій).

На сьогодні важливим маркером формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів і країни загалом є обсяги обслуговуваних іноземних громадян, для яких визначено такі тенденції [97]:

- значне розширення ринку авіаперевезень (прихід та/або повернення на український ринок авіакомпаній (Wizz Air, Emirates, Vueling Airlines, Qatar Airways, El Al, Flydubai, Air Arabia, Alitalia тощо);
- формування національного low cost – перевізника Sky Up);
- зростання автомобільних перевезень у міжнародному сполученні;
- запровадження біометричних технологій та електронних віз і активізація діяльності державних органів влади щодо спрощення/відміни візових режимів з окремими країнами та навпаки – посилення біометричного контролю на кордонах країни щодо громадян окремих держав;
- запровадження інноваційних технологій (спеціалізовані сайти та портали (TripMyDream, ZruchnoTravel), мобільний додаток «Турист України», туристичний хакатон);
- започаткування діяльності щодо створення регіональних туристичних продуктів «Україна – Туреччина», «Україна – Грузія»;
- активізація промоції туристичних можливостей України за кордоном і для зарубіжних партнерів.

Зазначені тенденції розвитку туристичної індустрії та формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери у розвитку регіонів нерозривно

пов'язані з таким визначальним чинником як ефективна сучасна туристична інфраструктура.

Інфраструктуру туризму розглядають як комплекс видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристичних послуг і як сукупність різноманітних об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів. А в сприянні задоволенню туристичних потреб і можливостях здійснити необхідні споживчі витрати туристом вбачають головну мету розвитку туристичної інфраструктури [88]. Наявність розвиненої туристичної інфраструктури регіонів України є визначальним чинником нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери у їх соціально-економічному розвитку, адже не лише впливає на потреби і попит споживачів туристичних послуг, але і посилює конкурентні позиції підприємств туристичної індустрії, а отже і їх результативність функціонування та соціально-економічний ефект у розвитку регіонів.

Аналіз розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України (за ВДВ) у 2013 і 2018 рр. (рис. 3.15) вказав на її залежність від привабливості туристичної інфраструктури (індекс привабливості розрахований у підрозділі 3.1). Найвищі обсяги створеної та нарощеної доданої вартості в туристично-рекреаційній сфері характерні для Львівської, Одеської, Харківської, Дніпропетровської та Київської областей, що позитивно корелює з вищим індексом привабливості туристичної інфраструктури.

Як бачимо з рис. 3.15, економічний потенціал туристично-рекреаційної сфери регіонів України знижується прямо пропорційно з рівнем привабливості туристичної інфраструктури. Лише Івано-Франківська та Закарпатська області випадають з загальної кореляційної залежності, адже залишають за собою вищі обсяги та приріст ВДВ за порівняно низького індикатора привабливості туристичної інфраструктури. Це пояснюється тим, що потенціал туристично-рекреаційної сфери цих регіонів підсилюється

іншими чинниками, зокрема природно-кліматичними, бальнеологічними, а низький рівень нерозвиненості інфраструктури туристичних послуг зумовлений нижчим коефіцієнтом використання місткості колективних засобів розміщення, недостатнім забезпеченням автомобільними дорогами загального користування з твердим покриттям.

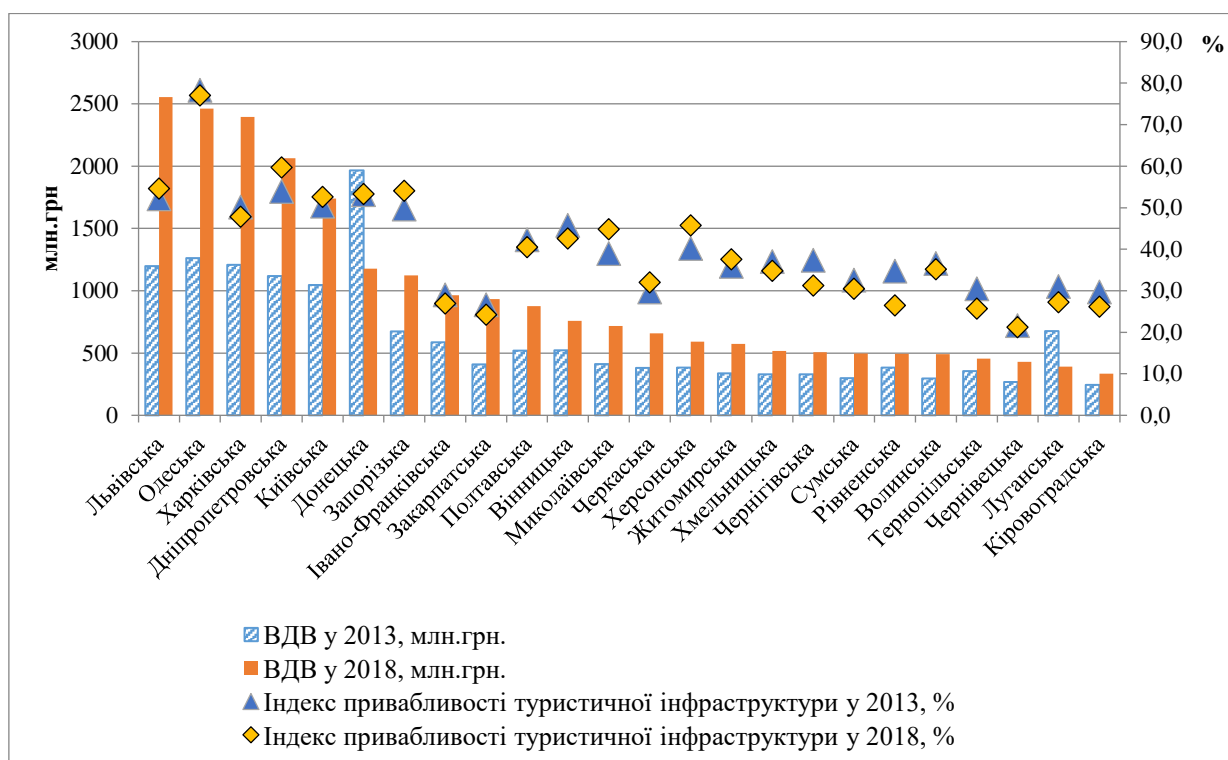

Рис. 3.15. Залежність розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України (за ВДВ) від привабливості туристичної інфраструктури, 2013 і 2018 рр.

*Джерело: розраховано автором.

На сьогодні особливого значення набуває адаптація вітчизняної туристичної інфраструктури до міжнародних вимог щодо маркування, оцінки відповідності категоріям, складу обов'язкових послуг і якості обслуговування, тобто приведення об'єктів інфраструктури (готелі, ресторани, кафе, культурні заклади, магазини, спортивні майданчики, ігрові майданчики, об'єкти побутового обслуговування тощо) до вимог певного

рівня, який буде зрозумілий для туриста та буде відповідати його очікуванням [91].

Дослідження вказало також на існування прямої залежності між рівнем розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України (за ВДВ) у 2018 р. і забезпеченням конференц-залами і кількістю абонентів Інтернет з наданням широкосмугового безпроводового доступу як основними елементами формування туристичної інфраструктури (рис. 3.16).

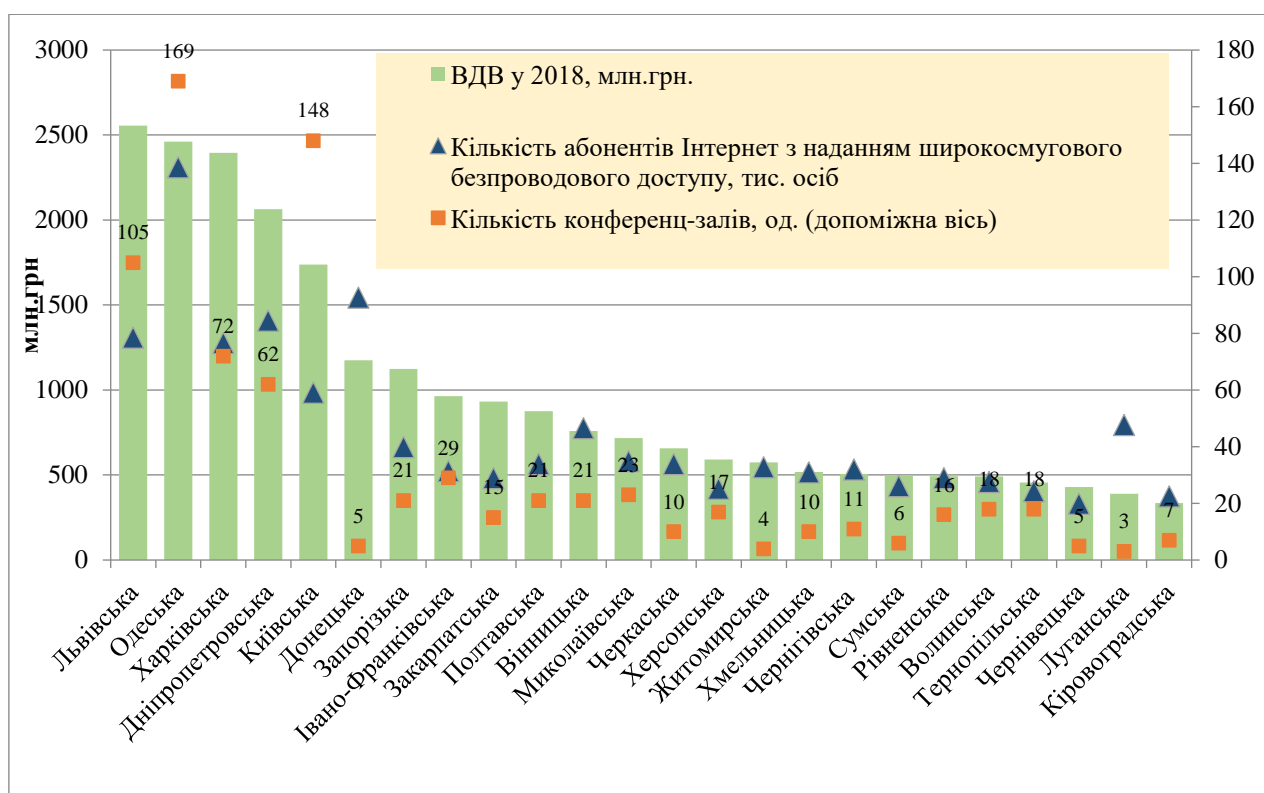

Рис. 3.16. Залежність розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України (за ВДВ) від окремих елементів інфраструктурного забезпечення, 2018 р.

*Джерело: розраховано автором на основі [151].

Водночас відсутній прямий зв'язок між рівнем створеної ВДВ у туристично-рекреаційній сфері регіонів і кількістю місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, довжиною автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям. У першому і в

другому випадку це свідчить про низьку якість цих складових інфраструктурного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а отже неефективне використання цього інфраструктурного потенціалу.

Україна має розвинуту мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, річкових і морських портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний, річковий і морський транспорт здатні забезпечити перевезення туристів з резервом транспортних потужностей на деяких видах транспорту. Саме тому транспортні шляхи України мають відповідати міжнародним вимогам і надавати можливість здійснювати перевезення швидко, безпечно, надійно і комфортно. Не менш важливою складовою інфраструктури є наявна мережа прикордонних переходів з країнами-сусідами, її розширення та сервісне облаштування. Неможливий розвиток туризму без системи зв'язку і комунікацій, функціонування різноманітних служб сервісу, розвитку громадського харчування і побутового обслуговування, організації культурно-розважального обслуговування.

Актуальною для України залишається проблема водопостачання та каналізації населених пунктів і передусім рекреаційних центрів [69]. Питання розбудови інфраструктурного забезпечення регіонів України потребує залучення значних інвестиційних ресурсів, у т.ч. на основі концесії, ефективного використання яких у перспективі активізує туристичний попит і підвищить рівень конкурентоспроможності туристичного продукту на регіональних і локальних ринках, а також підвищить потенціал туристично-рекреаційної сфери як окремих регіонів, так і країни загалом.

Аналіз тенденцій зміни та взаємозалежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказав на такі закономірності (рис. 3.17):

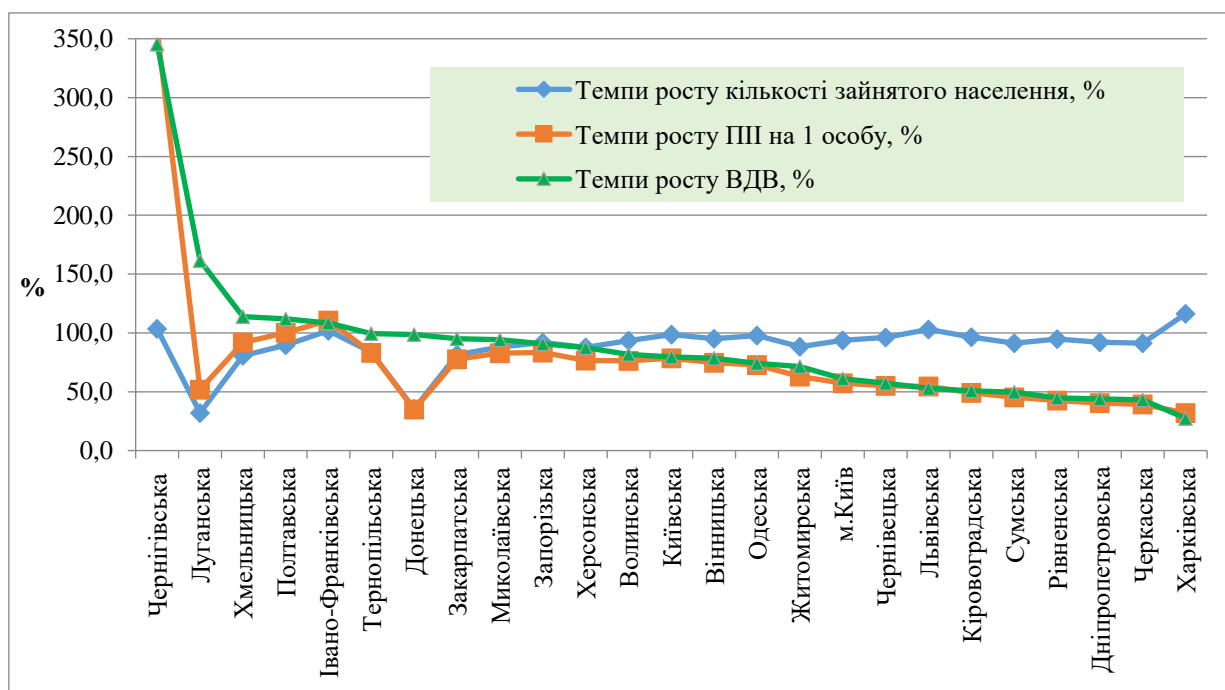

Рис. 3.17. Тенденції взаємозалежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр.

*Джерело: розраховано автором на основі [151].

– Чернігівська область характеризується найвищою динамікою зростання туристично-рекреаційної сфери як за темпами збільшення ПІІ на одну особу, так і ВДВ, проте цей розвиток не забезпечив відповідне створення нових робочих місць у туристичній індустрії, адже темп зростання зайнятості в туристично-рекреаційній сфері був порівняно низьким. Подібна ситуація в Івано-Франківській, Полтавській і Хмельницькій областях (але значно нижчі, ніж в Чернігівській області темпи росту ВДВ), проте лише в Івано-Франківській області розвиток туристично-рекреаційної сфери спостерігається за всіма аналізованими показниками;

– у тих регіонах, де характерні темпи спаду ВДВ у туристично-рекреаційній сфері, зайнятість залишається на тому ж рівні або спадає значно нижчими темпами, що пов'язано з неефективною діяльністю у сфері надання туристично-рекреаційних послуг, неформальною зайнятістю на ринку туристичних послуг або ж значним обсягом тіньової економічної діяльності в туристичній індустрії. Водночас у цих регіонах темпи спаду ВДВ тісно

корелюють з темпами спаду прямих іноземних інвестицій (Запорізька, Волинська, Київська, Вінницька, Одеська, Житомирська, м. Київ, Чернівецька, Львівська, Кіровоградська, Сумська, Рівненська, Дніпропетровська, Черкаська, Харківська області). Це говорить про залежність розвитку туристично-рекреаційної сфери від іноземного капіталу в умовах нестачі власних ресурсів вітчизняних суб'єктів економіки.

Кореляційна матриця залежності чинників формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України (табл. 3.4) показує, що наявність пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також чисельність іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, забезпеченість конференц-залами тісно корелює з основними показниками розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України у 2018 р., а саме обсягами капітальних інвестицій у цій сфері, прямими іноземними інвестиціями на 1 особу, валовою доданою вартістю у туристично-рекреаційній індустрії в розрахунку на 1 особу, середньообліковою чисельністю штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності та обсягами туристичного збору.

Водночас кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО, а також пам'яток, створених до XVI ст. на сьогодні належним чином не примножує потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України.

Перспектива нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України залежить не лише від капіталовкладень у розбудову туристичної інфраструктури, а й від сприятливості інституційного середовища розвитку бізнесу, дієвості регуляторних механізмів і правил на ринку туристичних послуг, що знижує тіньову практику обслуговування туристів, створює рівні конкурентні можливості між туроператорами тощо.

Таблиця 3.4

Кореляційна матриця залежності чинників формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України

	Кількість іноземних туристів, обслугованих турагентами та турагентами, осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкосмугового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, тис. грн	ППШ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб
Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	0,90237	1										
Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	0,26085	0,579154	1									
Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	0,2100	0,10462	-0,12861	1								
Кількість конференц-залів, од.	0,90914	0,838633	0,313368	0,225142	1							
Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	-0,0671	-0,09461	0,140632	0,042203	0,15440	1						
Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	-0,4424	-0,31936	-0,04858	-0,1696	-0,2293	0,213283	1					
Кількість абонентів Інтернет з наданням широко-смугового безпроводового доступу, тис. осіб	0,42043	0,36409	0,06054	0,219676	0,65562	0,533078	0,28552	1				
Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, тис. грн	0,96994	0,871967	0,254193	0,251738	0,93850	0,071567	-0,3368	0,547465	1			
ППШ на 1 особу, дол. США	0,96861	0,902715	0,301947	0,148049	0,92153	-0,02214	-0,3536	0,464151	0,975233	1		
Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	0,92211	0,845646	0,337185	0,339707	0,97083	0,146415	-0,3232	0,559026	0,941562	0,91977	1	
Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	0,98907	0,893662	0,26522	0,225289	0,94080	0,004574	-0,3803	0,509061	0,990139	0,98112	0,94528	1
Обсяг туристичного збору, млн грн	0,92408	0,818634	0,256689	0,392439	0,94116	0,218792	-0,3188	0,623329	0,943416	0,88551	0,96366	0,93803

* Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України.

І на сьогодні існує проблема високого рівня тінізації туристичної індустрії, який супроводжується мінімізацією податкового навантаження на дрібних учасників ринку, а також значним недоотриманням цільових відрахувань, які могли б послужити основою бюджетного фінансування розвитку, необхідного для сектору інфраструктури. Обсяг туристичного збору в Україні у 2018 р. залишається в межах 90,6 млн грн, а загальний обсяг податкових надходжень від юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з туристично-оздоровчою діяльністю, за даними ДФС, становили близько 5960 млн грн. Водночас спостерігається вкрай нерівномірний міжрегіональний розподіл цих доходів, який обмежує фінансування інфраструктури в регіонах з найбільшою потребою. Так, близько 30% усього туристичного збору, який надходив до місцевих бюджетів країни, у 2018 р. припало на Київ, 18% – на Львівську область, 14,5% – на Одеську [122]. Наприклад, дев'ять регіонів отримали близько 1 млн грн на рік, а окремі обмежувалися кількома сотнями тисяч.

В умовах значної тінізації туристично-рекреаційної сфери на локальному рівні в місцевих органів влади обмежені як фінансові ресурси, так і відповідна мотивація для розбудови туристичної інфраструктури у відповідних громадах, що знижує потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки громад (регіонів). І, власне, аналіз вказав на відсутність важливого причинно-наслідкового зв'язку між обсягами капітального інвестування в туристично-рекреаційну інфраструктуру, динамічним розвитком туристично-рекреаційної сфери (темпи росту ВДВ), зростанням доходів від неї до місцевих бюджетів (рис. 3.18). Адже темпи росту туристичного збору по регіонах України дисонують з процесами нарощення розвитку туристично-рекреаційної сфери за ВДВ і капітальними інвестиціями. А основний непрямий податок, який в умовах тінізації туристичного ринку сплачують споживачі туристичних послуг

– ПДВ, надходить виключно до Державного бюджету. А розвиток туристичної інфраструктури на локальному і регіональному рівнях перебуває в компетенції місцевих органів влади.

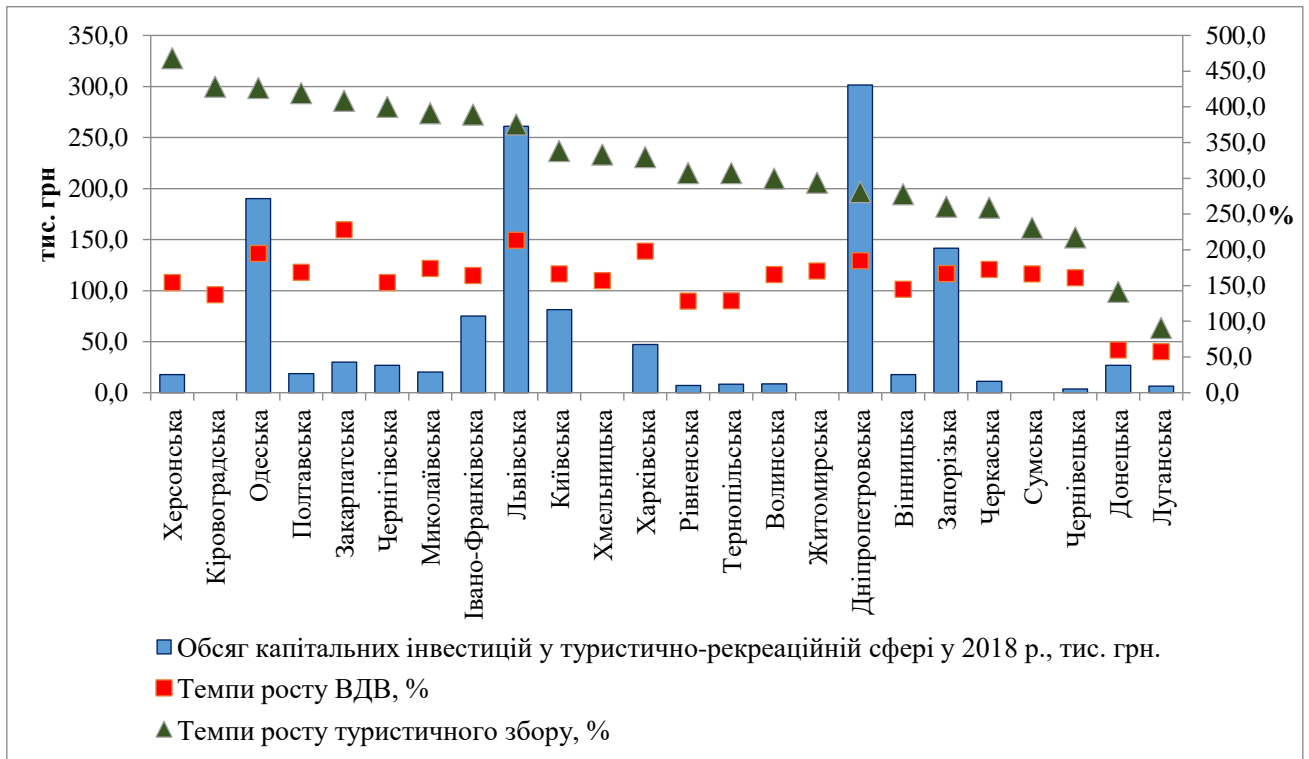

Рис. 3.18. Тенденції основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр.

*Джерело: розраховано автором.

У цих умовах хаотичний розвиток тіньового турбізнесу може становити інтерес для місцевих еліт лише з погляду участі в ньому на правах співвласності чи отримання корупційної винагороди. Це залишає сектор переважно на шляху «дикого» розвитку. Він спирається на колосальний нереалізований туристичний потенціал як внутрішнього, так і в'їзного туризму. Але водночас супроводжується хронічним недофінансуванням інфраструктури та викликаною

цим обмеженістю туристичних потоків з країн з «вибагливим» споживачем [122].

Проведені нами дослідження показали також тісну залежність ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів (розрахована у підрозділі 3.2) та атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України у 2013 та 2018 рр. (розрахована у підрозділі 3.1) (рис. 3.19), про що свідчить, зокрема, високий коефіцієнт кореляції (0,688765 у 2018 р.).

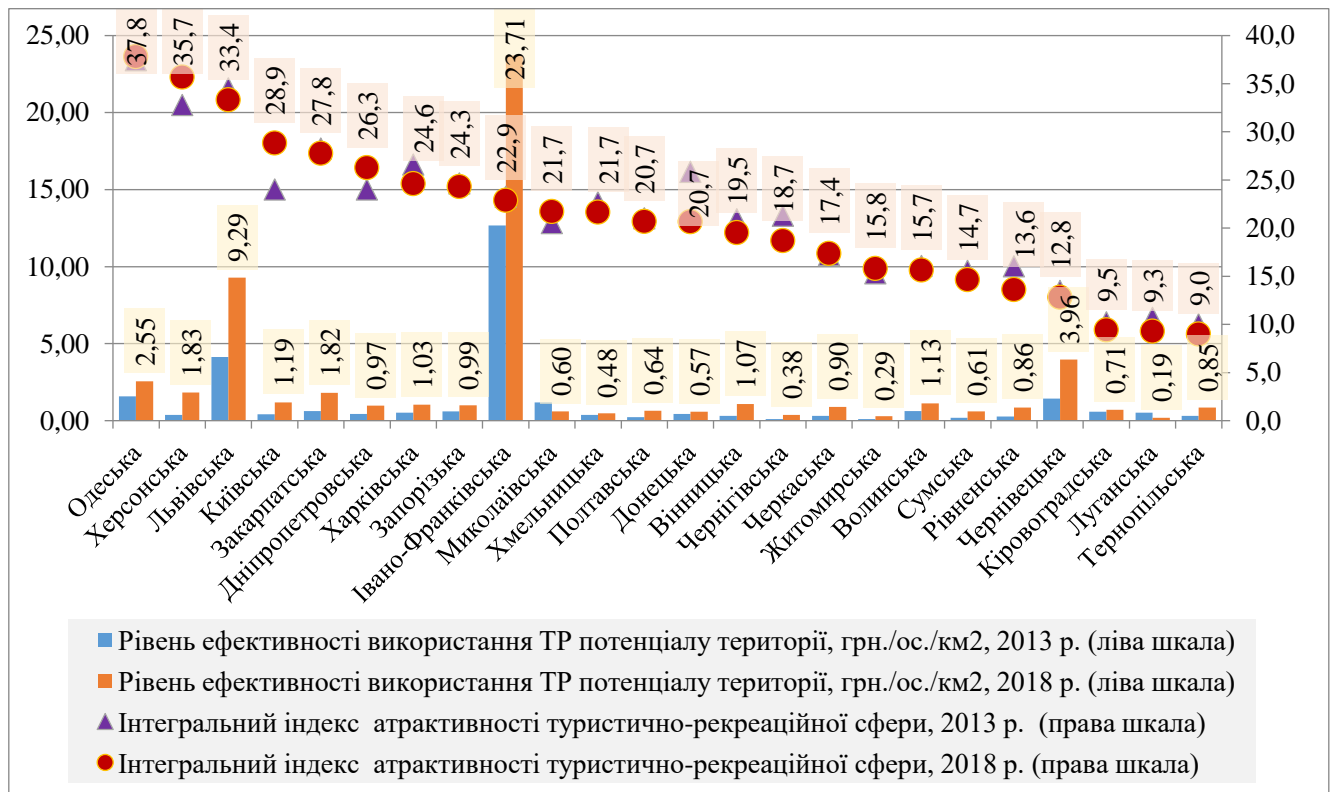

Рис. 3.19. Залежність ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу та атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, 2013 і 2018 рр.

*Джерело: розраховано автором.

Але якщо розглянути в розрізі складових формування індексу атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, то можна

констатувати, що найбільший вплив на рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України у 2018 р. мали такі компоненти, як індекс культурної привабливості (коефіцієнт кореляції становить 0,758946) та інтегральний індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери (коефіцієнт кореляції становить 0,967032). Натомість низькою була залежність синтетичного індикатора привабливості туристичної інфраструктури та рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території (коефіцієнт кореляції становить 0,228167), що пов'язано з низьким рівнем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, яка на сьогодні не служить необхідною платформою для нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а тому є основним пріоритетом підтримки та стимулювання розвитку в рамках державної, секторальних та регіональних політик.

Отже, проведений аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дав змогу згрупувати їх у такі групи: природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, науково-технічні. А також визначено основні глобальні тенденції розвитку світового ринку туристичних послуг, від яких залежать вектор і можливості формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України з огляду на критерій стратегічної конкурентоспроможності і мету розширення масштабів розвитку та інтеграції туристичної індустрії в міжнародний ринок туристичних послуг.

Більш глибокий аналіз залежностей основних показників розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказав на проблему неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність використання туристично-рекреаційного

потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері (коефіцієнт кореляції становить 0,956468), так і обсяги прямого іноземного інвестування (коефіцієнт кореляції становить 0,971406), що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестора у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Результати цього дослідження можуть бути використані під час формування загальнодержавної, регіональних і локальних стратегій і програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними під час нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі «Діагностика потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України» проведено аналіз атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, здійснено оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні, з'ясовано чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

1. В роботі здійснена практична апробація запропонованого методичного підходу до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці на прикладі регіонів України за 2014-2018 рр.
2. Результати розрахунку інтегрального індексу АТРС регіонів України, дозволили типологізувати регіони на 4 групи ((1) регіони-лідери за рівнем АТРС; (2) регіони-переслідувачі з високим рівнем АТРС; (3) регіони з

низьким рівнем АТРС; (4) регіони-аутсайтери з найнижчим рівнем АТРС) та виділити наступні характерні особливості регіональних туристично-рекреаційних систем:

- безперечне домінування м. Києва, що свідчить про наявність значних конкурентних переваг, які дозволяють місту, без унікальних природних туристично-рекреаційних ресурсів, максимально ефективно використовувати свій туристично-рекреаційний потенціал і підтримувати на стабільно високому рівні атрактивність власної туристично-рекреаційної системи;
- наявність 3-х потужних регіонів (Одеської, Львівської та Херсонської областей) із найвищими, після м. Києва, рівнями атрактивності туристично-рекреаційної системи, кожна з яких володіє збалансованим набором туристично-рекреаційних ресурсів (в т.ч. унікальних на теренах України) і досить високою якістю соціально-економічної інфраструктури для їх ефективного освоєння, що дозволяє їм забезпечувати високу динаміку розвитку туристично-рекреаційної сфери;
- активна динаміка зростання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів-переслідувачів, які поступаються лідерам, як за якістю соціально-економічної інфраструктури та рівнем інвестиційної привабливості, так і рівнем поінформованості серед потенційних туристів та інвесторів про їх туристично-рекреаційний потенціал. Проте, активна позиція місцевої органів влади та бізнесу сприяє поступовому усуненню даних диспропорцій;
- численна група регіонів (9) з незбалансованим та часто обмеженим набором туристично-рекреаційних ресурсів, а також низькою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, що негативно позначається на рівні атрактивності їх туристично-рекреаційних систем.

3. Внесок розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів оцінено за показниками обсягу валової доданої вартості (ВДВ), створеної туристично-рекреаційною сферою регіонів у розрахунку на 1 особу, та частки зайнятих у туристично-рекреаційних сферах регіонів у загальній зайнятості для визначення внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів до загальної зайнятості в Україні.
4. В аналізованому періоді, попри загострення кризових явищ у 2014-2015 рр., у більшості регіонів України (15-ти) було зафіксовано щорічні позитивні темпи зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу. Загалом середній рівень зростання обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу в регіонах України в 2013-2017 рр. становив 13,44%, максимальні темпи зростання в аналізованому періоді продемонстрували Закарпатська, Львівська та Харківська області (23%, 21,31% і 20,16% відповідно). Перерозподіл туристичних потоків після окупації АР Крим та ескалації бойових дій на Сході України дозволив більшості регіональних туристично-рекреаційних комплексів зберегти позитивну динаміку зростання обсягів валової доданої вартості, у т.ч. за рахунок приросту чисельності вітчизняних туристів, які віддали перевагу їхнім туристичним і рекреаційним локаціям. З іншого боку, різке падіння курсу гривні (з 7,99 грн у 2013 р. до 27,65 грн у 2018 р. за 1 долар США) суттєво позначилося не тільки на купівельній спроможності українських громадян, але й на рівні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Зокрема, середнє значення обсягу ВДВ туристично-рекреаційної сфери в розрахунку на 1 особу для регіонів України в 2018 р. було у понад 2 рази або на 28,80 дол. США менше за аналогічний показник докризового 2013 р.
5. Середній розмір внеску туристично-рекреаційних сфер регіонів України до

загальної зайнятості в 2018 р. становив 6,79%, що на 0,44 в.п. більше за аналогічний показник 2013 р. і майже на 3 в.п. перевищує середній рівень у світі (3,8%). Проте в абсолютних значеннях внесок туристично-рекреаційної сфери регіонів України до загальної зайнятості скоротився в середньому на 11% з 22,22 тис. осіб у середньому зайнятих у регіоні у 2013 р. до 19,20 тис. осіб у 2018 р., продемонструвавши середній темп зниження у 2013-2018 рр. у розмірі -2,25% на рік. В аналізованому періоді тільки 4-м з 25-ти регіонів України вдалося продемонструвати позитивну динаміку росту чисельності зайнятих у своїх туристично-рекреаційних сферах, зокрема Харківській (у середньому +3,16% на рік), Чернігівській (+0,71%), Львівській (+0,62%) та Івано-Франківській (+0,50%) областям.

6. З метою вироблення рекомендацій щодо напрямків підвищення задіяння потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів здійснено аналіз ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України шляхом розрахунку обсягу чистого доходу від туристично-рекреаційної діяльності в розрахунку на 1 особу та на 1 км². як доповнення до інтегрального індексу атрактивності ТРС регіонів України для комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України.
7. Порівняння результатів оцінки атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів та в 2013-2018 рр. та ефективності використання їх туристично-рекреаційного потенціалу свідчить про відсутність прямої кореляції цих показників за період 2013-2018 рр., що доводить важливість вироблення та реалізації чіткої політики розвитку туристично-рекреаційної сфери як на регіональному, так і на локальному рівнях. Так, для окремих регіонів, які показали одні найвищих рівнів атрактивності своїх туристично-рекреаційних комплексів (Одеська, Херсонська, Закарпатська та Київська області), була

характерна невисока ефективність використання їхнього туристично-рекреаційного потенціалу.

8. Серед 3-х провідних регіонів за рівнем атрактивності туристично-рекреаційних комплексів (Одеської, Львівської та Херсонської областей), лише Львівській області вдалося продемонструвати відносно високий рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу, який поступався результату м. Київ та Івано-Франківської області, що пов'язано з нижчим середнім рівнем дохідності її високо диверсифікованих туристичних продуктів. Високий результат Івано-Франківської області зумовлений високою ефективністю використання його головної конкурентної переваги – природо-ландшафтних ресурсів гірських територій, які в поєднанні з приватними інвестиціями та сприянням місцевих органів влади, дозволили створити конкурентоспроможний туристичний продукт, що користується стабільним попитом, як у вітчизняного, так і у іноземного туриста.

Тобто наявність збалансованого комплексу туристично-рекреаційних ресурсів із досить високою якістю соціально-економічної та туристичної інфраструктури, але без належного рівня сприяння місцевих органів влади та інвестиційного забезпечення розвитку його туристично-рекреаційної сфери, не гарантує високої ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

9. Проведене дослідження впливу чинників (за групами природно-географічних, економічних, соціально-демографічних, інституційних, науково-технічних чинників) на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України за період 2013-2018 рр. вказало на проблематику неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність

використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування, що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестора у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Розділ 4

ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

4.1. Аналіз стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях

Оцінити розвиток сфери туризму та рекреації в територіальних громадах, виявити проблеми, пов'язані з формуванням у громадах сприятливого середовища для туристів і рекреантів, а також розкрити переваги (або своєрідні бонуси), у тому числі і фінансові, які сфера туризму приносить територіальній громаді, можливо, якщо розглядати територіальну громаду як цілісну туристичну дестинацію. Опираючись на поширені в науковій літературі [75] трактування поняття «туристична дестинація», під «туристичною дестинацією» ми розуміємо привабливу для відвідування туристами територію з наявним туристичним продуктом та інфраструктурою сфери туризму та рекреації, здатною забезпечити максимально комфортне перебування туристів.

Визначення поняття «туристичний продукт» закріплено у Законі України «Про туризм», згідно з яким туристичний продукт – це попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [141]. Виходячи з такого трактування, територіальна громада,

яка орієнтується на розвиток туризму та рекреації, має володіти відповідною інфраструктурою для всебічного задоволення потреб туристів у пересуванні, проживанні, харчуванні, розвагах, комунікації тощо.

У науковій і прикладній літературі містяться різні підходи до трактування та класифікації інфраструктури туризму і рекреації. Так, наприклад, Н. Корж, Д. Басюк [75] вказують на дві складові інфраструктури туризму: індустрію туризму та індустрію гостинності. Індустрія туризму включає суб'єкти, діяльність яких безпосередньо пов'язана з організацією туристичних поїздок і супроводом туристів (туристичні оператори, туристичні агентства і т. п.), перевізників, які доставляють туристів і багажі до туристичної дестинації та/або надають транспортні послуги в її межах, суб'єктів індустрії розваг, які задіяні в організації дозвілля туристів і рекреантів (розважальні центри, тематичні парки, атракціони тощо). До індустрії гостинності належать суб'єкти, діяльність яких полягає у забезпеченні перебування туристів (колективні та індивідуальні заклади розміщення), харчування і надання супутніх туристичних послуг (побутових, банківських, медичних, зв'язку та інших).

Зазначені науковці [75] також акцентують увагу на існуванні двох особливостей функціонування інфраструктури туризму:

1) наявності сполучної ланки – своєрідного допоміжного елементу інфраструктури туризму, – яка забезпечує зв'язок як між споживачами туристичного продукту та суб'єктами обох складових інфраструктури туризму (індустрії туризму та індустрії гостинності), так і суб'єктів інфраструктури туризму між собою. Такою ланкою є глобальні комп'ютерні мережі. Вони не лише інформують туриста про популярні туристичні дестинації, але й дозволяють йому віддалено забронювати туристичні тури, квитки на транспорт до місця призначення, проживання, оренду транспорту тощо. Серед найпопулярніших ресурсів, на нашу думку, можна виділити:

Momondo (туристична метапошукова система, за допомогою якої користувачі можуть здійснювати пошук та порівнювати пропозиції на авіаквитки, готелі, автомобілі на прокат та інші туристичні послуги. Momondo перенаправляє користувачів на сайти суб'єктів інфраструктури туризму, які безпосередньо здійснюють продаж квитків і надають інші туристичні послуги), Booking.com (система інтернет-бронювання житла в будь-якій країні світу), Airbnb (онлайн-сервіс з розміщення, пошуку та короткострокової оренди житла по всьому світі, що функціонує на засадах економіки спільної участі), Skyscanner (онлайн-сервіс для безкоштовного пошуку та порівняння авіаквитків усіх регулярних і бюджетних авіаліній, а також готелів і прокату автомобілів);

2) тісний горизонтальний і вертикальний взаємозв'язок суб'єктів інфраструктури туризму з елементами інфраструктури (мережею автошляхів, житлово-комунальним господарством, енергетикою, системами комунікації тощо) та системою управління територіальної громади (органами місцевого самоврядування) [75]. Цей взаємозв'язок виникає через те, що розвиток однієї складової надання туристичних послуг (наприклад, підприємств інфраструктури туризму) в межах територіальної громади (туристичної дестинації) може позитивно вплинути на розвиток другої (наприклад, житлово-комунального господарства через збільшення його фінансування від надходжень, отриманих від туристичного збору). І, навпаки, покращення дорожньої інфраструктури полегшить добирання до туристичної дестинації і зробить її привабливішою для туристів, що в результаті може позитивно відобразитися на розвитку підприємств інфраструктури туризму.

Власне, друга з зазначених особливостей демонструє мультиплікативний ефект сфери туризму і рекреації на суміжні галузі економіки, які не пов'язані напряму з інфраструктурою туризму (переробною промисловістю (виробництво

металевих, дерев'яних, скляних, пластмасових, текстильних виробів, продуктів харчування тощо), адміністративні, охоронні послуги та інші), проте для яких вона є ринком збуту їхньої продукції.

Дещо по-іншому підходить до тлумачення інфраструктури туризму С. Грабовенська, вказуючи, що це лише «проміжна ланка між наявними в регіоні природно-рекреаційними ресурсами, культурно-історичною інфраструктурою та задоволенням потреб споживачів у рамках діяльності індустрії вражень» [38]. Дослідниця виділяє в складі інфраструктури туризму господарюючих суб'єктів двох рівнів:

1) первинні підприємства інфраструктури туризму (їх діяльність пов'язана з організацією туристичної подорожі (туристичні оператори та агентства), розміщенням (готелі, санаторії, пансіонати тощо), перевезеннями в межах країни (внутрішній маршрутний транспорт), наданням послуг зв'язку та фінансових послуг);

2) вторинні підприємства інфраструктури туризму (надають послуги з перевезень (міжнародних і в межах туристичної дестинації), харчування, торгівлі, організації дозвілля, побутового та комунального обслуговування) [38].

Однак, попри відмінності в підходах до трактування інфраструктури туризму, як іноземні, так і вітчизняні дослідники [310] сходяться на думці щодо її складових елементів:

- 1) послуги з організації подорожі;
- 2) послуги з організації перевезень;
- 3) послуги з розміщення для тимчасового проживання;
- 4) послуги з забезпечення харчування;
- 5) послуги з організації відпочинку та розваг.

Головним чином, це зумовлено наявністю видів економічної діяльності, задіяних у сфері туризму та рекреації, які підпадають під статистичний облік, можливість економічної оцінки та відповідають міжнародним класифікаційним стандартам. Останнє дозволяє здійснювати їх зіставлення в розрізі країн світу.

До суб'єктів, які надають послуги з організації подорожі, належать туристичні оператори та агентства, туристичні інформаційні центри, служби бронювання, а також суб'єкти, які прямо не задіяні в організації подорожі, але своєю діяльністю заохочують до прийняття рішення про подорож (рекламні агенції, туристичні оглядачі і блогери, туристичні асоціації і т. ін.).

Послуги з організації перевезень забезпечують підприємства, які спеціалізуються на повітряних, залізничних, морських, автобусних перевезеннях, фізичні особи, які здійснюють перевезення туристів автомобільним транспортом (здебільшого в межах туристичної дестинації), підприємства з прокату автомобілів, таксі та інші. До цієї групи з певною умовністю можна віднести і автозаправні станції, які є невід'ємною складовою транспортної галузі.

Надавачами послуг туристам і рекреантам з розміщування для тимчасового проживання є готелі, мотелі, хостели, кемпінги, бази відпочинку, оздоровчі табори, пансіонати, приватні садиби тощо.

Послуги з забезпечення харчування надають ресторани, кафе, фаст-фуди і т. п.

Організація відпочинку і розваг покладається на музеї, розважальні центри, клуби, тематичні парки, атракціони, підприємства, які надають послуги з організації гірськолижного відпочинку, водних розваг, культурно-пізнавального туризму, спортивного туризму і т. д. До цієї групи можна також віднести і події, які сприяють напливу туристів до туристичної дестинації: фестивалі, концерти,

виставки, ярмарки, спортивні змагання тощо [310]. Значною мірою організація таких заходів залежить від зусиль самої територіальної громади: органів місцевого самоврядування та жителів громади.

Саме виходячи з зазначеного вище поділу, ми аналізуватимемо інфраструктуру туризму в територіальних громадах.

Для цілей аналізу функціонування і перспектив розвитку сфери туризму та рекреації на локальному рівні ми відібрали найбільш популярні в Україні серед туристів і рекреантів територіальні громади і включили до аналізу ті, які отримували до своїх бюджетів найбільші надходження від туристичного збору (як показника офіційного перебування туристів). На наступному етапі ми поділили відібрані територіальні громади залежно від їх орієнтації на домінуючий напрям надання туристично-рекреаційних послуг на п'ять груп:

- 1) бальнеологічні курорти;
- 2) громади з орієнтацією на гірські види туризму;
- 3) громади з наявними термальними джерелами;
- 4) громади з орієнтацією на морський відпочинок;
- 5) громади з орієнтацією на культурно-історичний туризм.

Об'єктом аналізу першої групи (бальнеологічні курорти) стали м. Трускавець, смт. Східниця, м. Моршин (усі – Львівської області); другої групи (громади з орієнтацією на гірські види туризму) – с. Поляниця і м. Яремче (Івано-Франківської області), Славська об'єднана територіальна громада Львівської області; третьої групи (громади з наявними термальними джерелами) – м. Берегово і с. Косонь Берегівського району Закарпатської області; четвертої групи (громади з орієнтацією на морський відпочинок) – Шабівська об'єднана територіальна громада та смт. Затока Білгород-Дністровського району Одеської області, м. Бердянськ і Приморська об'єднана

територіальна громада Запорізької області, Коблівська об'єднана територіальна громада Миколаївської області, с. Залізний Порт Голопристанського району, м. Скадовськ і смт. Лазурне Скадовського району (три останні – Херсонської області); п'ятої групи (громади з орієнтацією на культурно-історичний туризм) – м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород (обласні центри). Саме ці територіальні громади будуть головним об'єктом нашого дослідження. Проте для виявлення особливостей функціонування і розвитку сфери туризму та рекреації ми зупинимось на аналізі й деяких інших територіальних громадах.

Головними суб'єктами інфраструктури туризму, які надають послуги з організації туристичної подорожі, відповідно до Закону України «Про туризм» є туристичні оператори, туристичні агентства, а також гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом (за виключенням осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування). Туристичними операторами є юридичні особи, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність з надання характерних (тобто основними споживачами яких є саме туристи, і без їх реалізації туристам їхнє надання та виробництво суттєво скоротиться) і супутніх послуг (тобто послуг, надання та виробництво яких несуттєво скоротиться без їх реалізації туристам), і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність. А туристичними агентами можуть бути і юридичні особи, і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших

суб'єктів туристичної діяльності (готелів, баз відпочинку тощо), а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг [141].

Оцінити динаміку та структуру суб'єктів туристичної діяльності, які надають послуги з організації туристичної подорожі (туристичних операторів, туристичних агентств), у досліджуваних територіальних громадах украї складно. По-перше, через відсутність відповідної інформації в розрізі міст і районів, а, по-друге, через концентрацію практично всіх туристичних операторів і більшості туристичних агентств – юридичних осіб в обласних центрах (що обумовлено значною чисельністю населення, тобто потенційними споживачами їхніх послуг). Тому для аналізу ми скористалися даними про регіональний зріз суб'єктів туристичної діяльності, які надають послуги з організації туристичної подорожі [187], та дослідили реєстр суб'єктів туроператорської діяльності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Аналізувались лише ті регіони, до складу яких входять територіальні громади, які становлять головний об'єкт нашого дослідження: Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Херсонська області.

В усіх досліджуваних регіонах, крім Львівської області, за період з 2014 до 2018 рр. відбулось зменшення кількості суб'єктів туристичної діяльності – юридичних осіб, які надавали послуги з організації туристичної подорожі. Найбільше їх чисельність за вказаний період зменшилась у Миколаївській (на 43,8%) і Закарпатській областях (на 30,0%), найменше – у Запорізькій області (на 16,2%), а у Львівській області – практично не змінилась (табл. 4.1).

Упродовж 2014-2018 рр. в усіх досліджуваних регіонах, крім Львівської області, мала місце тенденція до зменшення кількості туристичних операторів

(табл. 4.1). Натомість у Львівській області – вона збільшилась. Найімовірнішою причиною є жорстка конкуренція (як цінова, так і не цінова) на ринку туристичних послуг і популярність серед туристів перевірених туроператорів з доброю репутацією, які мають свої підрозділи в багатьох містах. Так, до 10-ти найпопулярніших туроператорів за кількістю клієнтів – українських громадян, які подорожували Україною у 2018 р., потрапили ТОВ «АККОРД-ТУР» (надано послуги понад 36,7 тис. осіб) та ТОВ «ВІДВІДАЙ» (5,7 тис. осіб), які були зареєстровані у Львові. Решта туроператорів з топ-10 – були зареєстровані у столиці [49].

Таблиця 4.1

Суб'єкти туристичної діяльності – юридичні особи, які надавали послуги з організації туристичної подорожі, юридичних осіб

Область	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Приріст/ зменшення у 2018 р., порівняно з 2013 р., %
Закарпатська	40	37	35	31	28	-30,0
Запорізька	74	61	66	63	62	-16,2
Івано- Франківська	48	40	36	34	34	-29,2
Львівська	143	137	149	159	142	-0,7
Миколаївська	32	29	29	23	18	-43,8
Одеська	172	164	157	140	135	-21,5
Херсонська	22	16	15	14	16	-27,3

Джерело: Складено і розраховано автором за даними Ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності Міністерства економічного розвитку та торгівлі України.

За аналізований період зменшилась і кількість туристичних агентств – юридичних осіб у Закарпатській (на 8 юридичних осіб, або на 36,4%), Запорізькій (на 6 юридичних осіб, або на 9,4%), Львівській (на 7 юридичних

осіб, або на 8,9%), Миколаївській (на 11 юридичних осіб, або на 42,3%) та Одеській (на 7 юридичних осіб, або на 5,9%) областях (в Івано-Франківській і Херсонській областях у 2018 р. вона відповідала кількості туристичних агентств 2013 р. (23 і 11 відповідно) (Додаток 3).

Натомість в усіх досліджуваних регіонах, крім Запорізької області, за період 2014-2018 рр. простежується тенденція до зростання чисельності туристичних агентів, які функціонували як фізичні особи – підприємці (ФОПів) (Додаток 3). Найбільше їхня чисельність збільшилась у Львівській (у 2,3 раза, порівняно з 2014 р.) і Миколаївській (у 2,1 раза) областях. У Запорізькій області вона також демонструє тенденцію до зростання, починаючи з 2015 р., але ще не досягнула кількості ФОПів, які провадили діяльність у сфері туризму у 2014 р.

Аналіз даних ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності [94] засвідчив наявність туристичних операторів лише в окремих досліджуваних нами територіальних громадах. Так, у м. Берегове функціонувало 3 юридичні особи, які здійснювали туроператорську діяльність, у м. Бердянськ – 2, у м. Яремче – 5, у с. Поляниця – 1, у м. Трускавець – 16, у смт Східниця – 2, у м. Скадовськ – 1. Домінуюча ж частина туроператорів розглянутих регіонів була сконцентрована в обласних центрах: в Ужгороді – 65% усіх туристичних операторів, зареєстрованих у межах області, в Запоріжжі – 93%, в Івано-Франківську – 52%, у Львові – 80%, у Миколаєві – 83%, в Одесі – 93%, у Херсоні – 73%. Окрім того, в окремих досліджуваних територіальних громадах функціонують туристичні агентства, які тісно співпрацюють з туристичними операторами з інших міст, а також самостійно організовують тури та екскурсії здебільшого на невеликі відстані (у межах громади та до найближчих визначних місць, які становлять інтерес для туристів і рекреантів і подорож до яких не потребує ночівлі в іншій туристичній дестинації). Так, наприклад, у м. Яремче та

його околицях функціонує 12 суб'єктів туристичної діяльності, у м. Бердянськ – 35.

Однак аналіз стратегій і програм соціально-економічного розвитку та розвитку туризму в територіальних громадах засвідчує, що навіть наявність у територіальних громадах туроператорів і турагентств може не мати відчутного впливу на розвиток туризму в межах громади, оскільки вказані суб'єкти туристичної діяльності переважно орієнтують клієнтів на виїзний туризм. Останнє здебільшого пов'язане з неналежною якістю інфраструктури в туристичних дестинаціях та/або співвідношенням ціни/якості пропонованих туристичних продуктів (наприклад, недостатнє забезпечення пляжів об'єктами пляжної інфраструктури: душовими кабінками, туалетами, кабінами для перевдягання і т. п.).

Важливим суб'єктом організації туризму та рекреації в територіальних громадах – особливо неорганізованих туристів – є туристичні інформаційні центри. Вони здійснюють рекламно-інформаційну діяльність, посередницьку діяльність у сфері надання санаторно-курортних послуг і послуг трансферу, ініціюють і розробляють нові екскурсійно-туристичні продукти, працюють над вдосконаленням наявних маршрутів, надають екскурсійні послуги, співпрацюють з музеями, туристичними агенціями тощо. Проте серед досліджуваних туристичних дестинацій такі центри наявні лише в кожній другій з 19 територіальних громад (у м. Трускавець, смт Східниця, с. Поляниця, м. Яремче, Славській ОТГ, м. Берегове, смт Затока, м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород). Решта територіальних громад, у яких розроблені стратегічні та програмні документи з розвитку туризму (Коблівська ОТГ, Приморська ОТГ, Шабівська ОТГ, м. Моршин), одним з пріоритетів вказують власне започаткування діяльності туристичних інформаційних центрів.

Вагоме значення для розвитку територіальної громади як туристичної дестинації має її взаємодія (насамперед в особі органів місцевого самоврядування) з туристичними асоціаціями, які надають допомогу та сприяння в популяризації туристичної дестинації (цей аспект буде нами розглянуто далі, у пункті 4.3 цього розділу).

Найпопулярнішим видом транспорту, що забезпечує перевезення туристів і рекреантів до туристичних дестинацій, є залізничний і власний автомобільний транспорт. Рідше туристи використовують автобусні перевезення під час планування відпочинку далеко від дому (понад 500 км), і практично не використовують для таких цілей авіаційний транспорт через високу, порівняно з іншими видами транспорту, вартість квитків на авіаперевезення.

Широка розгалуженість мережі залізничних колій української залізниці (загальна довжина залізничних колій в Україні – 21 тис. кілометрів (третя за довжиною у Європі)) зумовлює популярність пасажирських залізничних перевезень на далекі відстані серед туристів. У 2018 р. залізничним транспортом було перевезено близько 158 млн осіб [70].

Аналіз транспортної інфраструктури, яка забезпечує пасажирські перевезення (залізничних станцій чи вокзалів, автостанцій чи автовокзалів, аеропортів) показав, що серед досліджуваних туристичних дестинацій залізничні станції є у більшості, але не у всіх територіальних громадах (табл. 4.2). Головною причиною є їх географічне розташування (гірська місцевість, морське узбережжя, віддаленість від національних і регіональних залізничних артерій). Так, у смт Східниця, с. Поляниця, Приморській ОТГ, Коблівській ОТГ, с. Залізний Порт, м. Скадовськ, смт Лазурне та с. Косонь – відсутнє залізничне сполучення. Однак воно компенсується налагодженими міжміськими автобусними перевезеннями (з обласних центрів і міст обласного

значення), особливо в туристичних дестинаціях, які орієнтуються на морський відпочинок.

Таблиця 4.2

Транспортна інфраструктура аналізованих туристичних дестинацій

Туристична дестинація	Наявність			Середньодобова завантаженість залізничної станції/вокзалу пасажирями, осіб на добу	Періоди найбільшого завантаження залізничних станцій
	залізничної станції (вокзалу)	автостанції (автовокзалу)	аеропорту		
м. Трускавець	+	+	-	825	Липень-грудень
смт Східниця	-	+	-		
м. Моршин	+	+	-		
с. Поляниця	-	+	-		
м. Яремче	+	+	-	125	Грудень, серпень
Славська ОТГ	+	+	-	447	Липень-вересень, грудень-березень
м. Берегове	+	+	-	40	Липень-серпень
с. Косонь	-	-	-		
Шабівська ОТГ	+	-	-	2	Липень-серпень
смт Затока	+	+	-	13	Серпень-вересень
м. Бердянськ	+	+	+	801	Липень-серпень
Приморська ОТГ	-	+	-		
Коблівська ОТГ	-	+	-		
с. Залізний Порт	-	+	-		
м. Скадовськ	-	+	+		
смт Лазурне	-	+	-		
м. Львів	+	+	+	15910	Липень-серпень, грудень
м. Одеса	+	+	+	11852	Липень-серпень
м. Ужгород	+	+	+	1486	Травень, серпень, грудень

Джерело: Складено автором за даними інтерактивної карти пасажирських перевезень Укрзалізниці [46] та пошукових ресурсів мережі Інтернет про наявність залізничних станцій (вокзалів), автостанцій (автовокзалів), аеропортів у досліджуваних територіальних громадах.

Завантаженість залізничних станцій пасажирами в досліджуваних територіальних громадах зумовлена специфікою їхніх туристичних ресурсів. Так, найбільша завантаженість залізничних станцій пасажирами в територіальних громадах, орієнтованих на морський відпочинок, припадає на другу половину липня – початок вересня. А в туристичних destinations, орієнтованих на гірські види туризму та культурно-історичний туризм, це, крім літніх місяців, ще й грудень (період новорічних свят) (табл. 4.2). У пікові періоди їх чисельність сягає від кількох сотень у невеликих територіальних громадах до кількох тисяч на добу у великих містах.

Практично в усіх територіальних громадах (крім Шабівської ОТГ і с. Косонь) є автостанції (а у великих містах – автовокзали), які полегшують переміщення туристів і рекреантів на великі відстані, дозволяють краще організувати подорожі. Відсутність автостанції в Шабівській ОТГ пояснюється тим, що вона розташована на єдиній автомобільній дорозі, яка сполучає м. Білгород-Дністровський (сусідня територіальна громада – районний центр) з Одесою, – Р-70. Водночас наявність автостанції в смт Затока, яка розташована на тому ж автошляху, обумовлена величезною популярністю цієї туристичної destinations серед рекреантів у літній відпочинковий сезон.

Найгірша ситуація з переміщенням туристів і рекреантів, з-поміж усіх досліджуваних туристичних destinations, – до с. Косонь. Так, дістатись до головного туристичного ресурсу територіальної громади – оздоровчо-рекреаційного комплексу «Косино» (термальних басейнів і аквапарку) – можливо або власним автотранспортом, або залізничним транспортом чи автобусом до м. Берегове, а звідти на таксі, що ускладнює подорож і робить її дорожчою.

Загалом слід констатувати, що система перевезення туристів і рекреантів до туристичних DESTИНАЦІЙ в Україні є добре налагоджена. Свідченням цього, окрім наявності у більшості досліджуваних територіальних громад усіх видів міжміського транспортного сполучення, є також збільшення транспортних засобів, які здійснюють перевезення пасажирів, у пікові періоди. Так, Укрзалізниця щороку в літній період збільшує кількість міжміських поїздів у напрямках Одеси, Херсона, Бердянська та Генічеська (у 2017 р. – на 13 потягів, у 2018 та 2019 рр. – на 23 потяги).

Послуги з розміщення для тимчасового проживання туристів і рекреантів надають готелі й аналогічні засоби розміщення, а також кемпінги, бази відпочинку, оздоровчі табори, приватні садиби тощо. Дані про колективні заклади розміщення в досліджуваних територіальних громадах є лише фрагментарні (наприклад, у м. Бердянськ у 2017 р. було 22 колективні заклади розміщення, які відвідали 12,8 тис. осіб; у Приморській ОТГ – 19 закладів (відвідали 33,3 тис. осіб); у Коблівській ОТГ – 60 закладів (відвідали 48,3 тис. осіб); у смт Лазурне – 31 заклад, у якому побували 18,6 тис. осіб). Для оцінювання тенденції з кількістю закладів розміщення та чисельності їх відвідувачів ми скористалися даними Державної служби статистики в розрізі регіонів, до складу яких входять досліджувані громади – туристичні DESTИНАЦІЇ.

До 2018 р. офіційна статистика обліковувала колективні заклади розміщення, які функціонували у статусі юридичних осіб та їх філії, а також фізичних осіб – підприємців, сумарно, а з 2018 р. наводить дані лише про юридичні особи та їхні філії. Аналіз даних Державної служби статистики України в розрізі регіонів, до складу яких входять досліджувані туристичні DESTИНАЦІЇ (додаток К), показує, що у 2017 р., порівняно з 2016 р., кількість колективних засобів розміщення зменшилась у Львівській (на 1,7%),

Закарпатській (на 2,3%), Одеській (на 9,3%), Запорізькій (на 0,5%) і Херсонській (на 6,2%) областях. А в Івано-Франківській і Миколаївській – зросла (на 6,6% і 3,8% відповідно). Найімовірніше, це відбулось за рахунок зміни чисельності фізичних осіб – підприємців, яким легше, ніж юридичним особам, започаткувати і припинити свою діяльність. Водночас кількість місць у закладах розміщення у 2017 р., порівняно з попереднім роком, зросла у Львівській (6,7%), Івано-Франківській (на 1,9%) і Миколаївській (на 1,3%) областях. В інших аналізованих регіонах – зменшилась. А от зростання чисельності осіб, які перебували у 2017 р. у колективних закладах розміщення, порівняно з 2016 р., відбулось лише у Львівській (14,7%), Закарпатській (на 16,3%) і Запорізькій (на 3,3%) областях.

Серед закладів розміщення переважали ті, які функціонували в статусі фізичних осіб – підприємців. Такі висновки можна зробити, виходячи з аналізу даних про заклади розміщення в 2017-2018 рр. (додаток К). Так, якщо припустити, що кількість колективних засобів розміщення – юридичних осіб (та їхніх філій) у 2018 р. не змінилась, порівняно з 2017 р., то можна стверджувати, що практично кожні два з трьох закладів розміщення у Запорізькій та Одеській областях, три з п'яти – у Львівській і Миколаївській, два з п'яти – Херсонській, три з чотирьох – в Івано-Франківській і чотири з п'яти – у Закарпатській областях були зареєстровані як фізичні особи – підприємці. Проте вони обслуговували лише до 50% усіх осіб, які перебували у колективних закладах розміщення регіону (за виключенням Закарпатської області, де частка туристів, які зупинялися на ночівлю у фізичних осіб – підприємців, які надавали послуги з розміщення туристів, перевищувала 73%). Решту туристів обслуговували колективні заклади розміщення – юридичні особи.

Специфічною ознакою функціонування юридичних осіб, приватних підприємців та фізичних осіб, які надають послуги з розміщення і проживання

туристів і рекреантів без офіційної реєстрації своєї діяльності, є невідповідність задекларованого класу комфорту осель їх фактичному стану. Особливо гострою є ситуація в туристичних дестинаціях, які орієнтуються на морський відпочинок, оскільки значний наплив рекреантів у літній відпочинковий сезон майже напевно гарантує заповнення закладів розміщення, попри комфортність умов проживання. Аналогічні проблеми притаманні і колективним закладам розміщення, якими є бази відпочинку та дитячі табори. Так, наприклад, на території Шабівської ОТГ розміщено 65 баз відпочинку. Середній коефіцієнт заповнення номерного фонду складає лише 50%. Рівень комфорту закладів розміщення, навіть за оцінками органів місцевого самоврядування, є невисоким. Більшість закладів розміщення – не сертифікована. У територіальній громаді відсутні заклади розміщення, які б відповідали міжнародним стандартам щодо задоволення попиту іноземних туристів. У туристичних дестинаціях, орієнтованих на морський і гірський відпочинок, наявні також проблеми комфортності проживання та харчування, у закладах відпочинку для дітей і молоді. Так, у смт Затока, окрім сучасних новозбудованих готельних комплексів, на кшталт «Червона рута», розташовані комунальна установа дитячий табір «Аліє паруса», який потребує реконструкції та переобладнання, і база відпочинку «Чорноморські зорі» комунального підприємства «Модерн». Для приведення їх до задовільного стану для перебування дітей потрібні чималі капіталовкладення, яких з місцевого бюджету виділити не можуть.

Для оцінювання наявних закладів розміщення в досліджуваних туристичних дестинаціях і вартості проживання в них ми скористалися найбільшим у світі ресурсом з онлайн бронювання житла, пропозиція в якому налічує майже 30 млн осель з усього світу, – Booking.com. Нашими критеріями відбору житла були:

- період перебування – 7 ночей (з 24 серпня до 31 серпня 2020 р.). Сім ночей можна вважати мінімальним відпочинковим періодом, а кінець серпня – менш завантажений туристами, що дозволяє виявити більшу кількість житла;
- чисельність туристів – дві особи. Це дозволяє адекватно підібрати житло і оцінити його вартість (починаючи від місць у загальному номері у готелі чи окремої кімнати в багатокімнатній квартирі до багатокімнатних апартаментів чи цілого будинку, розрахованого на більшу кількість осіб);
- до ціни проживання включено туристичний збір. Здебільшого він не має суттєвого впливу на вартість проживання особи у тій чи іншій туристичній дестинації (детальніше туристичний збір буде розглянуто в пункті 4.2 цього розділу).

Найбільша пропозиція житла для тимчасового перебування туристів серед досліджуваних туристичних дестинацій на ресурсі Booking.com була у великих містах групи культурно-історичного туризму: в Одесі (1483 помешкання) та Львові (753) (табл. 4.3). Наступними за кількістю пропозиції житла були популярні серед рекреантів курорти чорноморського узбережжя (сміт Затока та Шабівська ОТГ). Найменше представлена на сайті Booking.com пропозиція житла в Приморській ОТГ і с. Косонь. Однак такий стан речей жодним чином не вказує на недостатність житла в тих чи інших туристичних дестинаціях. З одного боку, він може свідчити про необізнаність місцевого населення з можливістю використання всесвітньовідомих онлайн ресурсів з бронювання житла, а також про жорсткі правила, встановлені останніми, за невиконання яких можуть бути передбачені штрафні санкції для власників осель. А з другого боку, дозволяє припустити, що фізичні особи – власники житла не бажають надавати його в тимчасову оренду офіційно, щоб не сплачувати жодних податків та зборів, і тому орієнтуються на постійних

клієнтів, які відвідують туристичні дестинації з року в рік, або на випадкових туристів, які шукають місце для ночівлі після прибуття в територіальну громаду.

Таблиця 4.3

**Пропозиція житла на сайті Booking.com
в окремих туристичних дестинаціях**

Туристична дестинація	Кількість пропозицій житла, одиниць	У тому числі за класовістю,			
		3 зірки	4 зірки	5 зірки	без зірок
м. Одеса	1483	435	157	16	875
м. Львів	753	484	23	4	242
Шабівська ОТГ	312	35	1	1	275
смт Затока	208	22	-	-	186
м. Яремче	151	17	5	-	129
м. Бердянськ	128	12	-	-	116
м. Трускавець	102	34	3	2	63
м. Ужгород	81	18	4	-	59
Славська ОТГ	55	5	2	-	48
с. Залізний Порт	51	2	-	-	49
смт Східниця	34	4	3	-	27
м. Берегове	32	11	-	-	21
Коблівська ОТГ	31	4	1	-	26
с. Поляниця	30	7	1	-	22
м. Скадовськ	28	2	1	-	25
смт Лазурне	19	2	-	-	17
м. Моршин	15	2	-	-	13
Приморська ОТГ	5	-	-	-	5
с. Косонь	3	-	-	-	3

Джерело: Складено автором на основі аналізу даних сайту Booking.com станом на 10.01.2020 р.

Щодо комфортності та класовості житла, то лише в окремих туристичних дестинаціях (м. Одеса, м. Львів, Шабівська ОТГ, м. Яремче, м. Трускавець,

сmt Східниця, м. Ужгород, Славська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Поляниця, м. Скадовськ) можна винайняти оселі, які б відповідали рівню класовості чотири і п'ять зірок (табл. 4.3). Здебільшого в досліджуваних територіальних громадах пропонують житло, яке не відповідає критеріям для встановлення класовості, а також помешкання, яке відповідає рівню класовості три зірки. Це ще раз засвідчує наявність згаданих вище проблем у територіальних громадах з наданням якісних послуг з тимчасового проживання.

Вартість з однієї доби проживання в туристичних дестинаціях суттєво не відрізняється (табл. 4.4). Найдешевше житло (кімнату на двох або 2 місця в гостелі в загальному номері) можна винайняти, починаючи від 200 грн за добу в сmt Лазурне до 400 грн за добу – у с. Поляниця, курорт «Буковель» (с. Косонь і Приморська ОТГ не береться до уваги через малу кількість представленої пропозиції житла). У більшості досліджуваних дестинаціях можна винайняти кімнату на двох за ціною до 300 грн за добу. Щодо пропозиції житла за найвищими цінами (які перевищують 3 тис. грн за добу), то здебільшого воно представлене або фешенебельними апартаментами, або віллами, придатними для одночасного тимчасового перебування великої кількості осіб (до 15-16 осіб).

Практично в усіх досліджуваних туристичних дестинаціях (крім, Львова, Одеси та с. Поляниця) переважає пропозиція житла в ціновому діапазоні до 1490 грн за добу для двох осіб (табл. 4.4).

Найбільша кількість такого житла у м. Моршин (85% усього представленого на сайті Booking.com житла у цій територіальній громаді), м. Берегове (75%) і м. Трускавець (70%). В Одесі, Львові та с. Поляниця переважає пропозиція житла в ціновому діапазоні 1490-2980 грн за добу для двох осіб. Її частка становить, відповідно, 40,8%, 40,5% та 34,5% усього

представленого на сайті Booking.com житла у відповідних туристичних дестинаціях.

Таблиця 4.4

**Вартість однієї доби проживання для двох осіб у туристичних дестинаціях
(за даними на booking.com), грн**

Туристична дестинація	Найнижча ціна на 2 особи за 1 добу проживання, грн	Найвища ціна на 2 особи за 1 добу проживання, грн	Частка житла за цінovими діапазонами на 2 особи за 1 добу проживання, %				
			0-1490 грн	1490-2980 грн	2980-4470 грн	4470-5960 грн	понад 5960 грн
с. Косонь	800,00	1250,00	100,0	-	-	-	-
Приморська ОТГ	700,00	2711,43	30,0	30,0	20,0	10,0	10,0
с. Поляниця	400,00	11000,00	31,0	34,5	12,1	5,2	17,2
м. Скадовськ	390,00	3000,00	60,6	36,4	3,0	-	-
м. Берегове	350,00	1755,00	75,0	22,5	2,5	-	-
Славська ОТГ	318,86	6000,00	55,3	26,3	10,5	2,6	5,3
м. Одеса	300,00	2000,00	34,4	40,8	13,9	6,2	4,7
Шабівська ОТГ	300,00	5882,29	48,5	33,4	11,9	4,1	2,1
смт Затока	300,00	7057,14	50,0	34,7	8,7	4,3	2,3
м. Яремче	300,00	10000,00	54,6	30,9	9,7	2,9	1,9
смт Східниця	300,00	6500,00	42,6	33,3	16,7	1,9	5,6
с. Залізний Порт	282,86	4000,00	53,9	31,6	10,5	2,6	1,3
м. Моршин	250,00	1100,00	85,0	10,0	5,0	-	-
м. Бердянськ	247,00	5318,00	70,3	25,0	2,0	2,0	0,7
м. Львів	240,00	15000,00	40,4	40,5	12,8	3,8	2,4
м. Ужгород	240,00	3200,00	51,4	43,2	4,1	1,4	0,0
м. Трускавець	237,86	8471,43	69,5	18,8	5,5	3,1	3,1
Коблівська ОТГ	227,43	9142,86	34,8	28,3	21,7	10,9	4,3
смт Лазурне	200,00	2128,57	57,0	32,0	8,0	2,0	1,0

Джерело: Складено і розраховано автором на основі аналізу даних сайту Booking.com станом на 10.01.2020 р.

Частка житла вартістю понад 2980 грн у всіх туристичних DESTИНАЦІЯХ, крім Коблівської ОТГ і с. Поляниця, не перевищує 25% усього представленого на сайті Booking.com житла у відповідних територіальних громадах. Таким чином, можна стверджувати, що у всіх досліджуваних туристичних DESTИНАЦІЯХ наявна пропозиція житла для туристів з різним рівнем доходів.

Аналіз потенціалу досліджуваних територіальних громад щодо забезпечення відпочинку та розваг туристів засвідчив, що і органи місцевого самоврядування, і бізнесові структури скеровують свої зусилля на забезпечення комфортного перебування туристів і рекреантів у туристичній DESTИНАЦІЇ. Підтвердженням цього є наявність чималого спектру найрізноманітніших розважальних закладів і заходів: від класичних музеїв і локальних (у межах закладів розміщення) шоу-програм до зоопарків, дельфінаріїв та всеукраїнських і міжнародних фестивалів.

Більшість досліджуваних територіальних громад (окрім орієнтованих на культурно-історичний туризм обласних центрів) характеризуються невеликою кількістю класичних музеїв (історичних, етнографічних, музеїв, присвячених життю і творчості видатних людей тощо) (табл. 4.5).

Але у кожній туристичній DESTИНАЦІЇ незначна кількість музеїв доповнюється приватними садибами, квартирами та ресторанами, парками та іншими культурними осередками стилізованими та декорованими на різноманітну тематику. Як приклади, можна навести музей футболу на базі відпочинкового комплексу «Урочище Вишня» в с. Поляниця, музей скіфів і музей іграшок у смт Лазурне, парк-музей «Карпати в мініатюрі» в м. Яремче, Центр культури вина Шабо в Шабівській ОТГ, кав'ярню «Копальня кави» та ресторан «Криївка» у Львові, музей контрабанди і музей цікавої науки в Одесі і т. п.).

Таблиця 4.5

**Наявність закладів культури та мистецтва в досліджуваних туристичних
дестинаціях у 2018 р.***

	Музеї	Клубні заклади
м. Трускавець	3	9
сміт Східниця	1	-
м. Моршин	1	1
Славська ОТГ	2	-
м. Львів	21	22
<i>Львівська область, усього</i>	<i>76</i>	<i>1420</i>
с. Поляниця	1	3
м. Яремче	2	4
<i>Івано-Франківська область, усього</i>	<i>26</i>	<i>724</i>
м. Берегове	1	1
м. Ужгород	6	2
<i>Закарпатська область, усього</i>	<i>14</i>	<i>462</i>
Шабівська ОТГ	1	-
сміт Затока	-	-
м. Одеса	11	-
<i>Одеська область, усього</i>	<i>14</i>	<i>735</i>
м. Бердянськ	5	12
Приморська ОТГ	1	25
<i>Запорізька область, усього</i>	<i>23</i>	<i>441</i>
м. Скадовськ	1	1
<i>Херсонська область, усього</i>	<i>9</i>	<i>447</i>

* За період 2013-2018 рр. кількість музеїв і клубних закладів залишалася практично незмінною; знак «-» означає, що інформація відсутня.

Джерело: Складено за даними головних управлінь Державної служби статистики України у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Запорізькій, Одеській і Херсонській областях, а також за наявною інформацією в стратегіях і програмах розвитку туризму досліджуваних туристичних дестинацій. Інформація про наявність інших закладів культури (кінотеатрів, театрів і т. п.) – відсутня.

Головним чином, це притаманно туристичним дестинаціям, орієнтованим на культурно-історичний і гірський туризм, де є цілорічні потоки туристів і висока конкуренція серед закладів розміщення та харчування, хоча і в туристичних дестинаціях інших досліджуваних груп органи місцевого

самоврядування і приватні підприємці намагаються організувати цікаві локації, які б приваблювали туристів. Слід також зазначити, що територіальні громади, наближені до популярних туристичних destinations, також залучають туристів завдяки наявним у них туристичним ресурсам. Наприклад, у м. Білгород-Дністровський розташовані одні з основних туристичних об'єктів регіону (фортифікаційна споруда «Аккерманська фортеця» (XIV-XVIII ст.) та античне місто «Тіра» (багатошарове городище IV-VI ст. до н.е.), які є об'єктом інтересу туристів, що відпочивають у смт Затока і Шабівській ОТГ.

Окрім традиційних закладів культури та мистецтв, інфраструктуру туризму та рекреації окремих туристичних destinations підсилюють і численні специфічні заклади відпочинку та розваг:

- у м. Бердянськ функціонує зоопарк «Сафарі», аквапарк «Мис Доброї Надії», дельфінарій «Немо», колесо огляду «Міраж»; у Коблівській ОТГ – 2 аквапарки («Коблево» та «Орбіта»), дельфінарій, виноробний завод «Коблево» та регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», куди туристичні компанії проводять екскурсії для рекреантів не лише з Коблівської ОТГ, але й з-поза її меж (Миколаєва, Одеси та інших міст);
- у Трускавці – центральний парк «Адамівка», дельфінарій «Оскар», різноманітні розваги надають також санаторії та приватні садиби (катання на конях, гірських велосипедах, позашляховиках, пейнтбол великою командою, польоти на повітряній кулі тощо);
- у м. Яремче функціонують: еко-туристичний візит-центр з експонатами природних об'єктів та атрибутами традиційного гуцульського побуту, вольєрне господарство з центром реабілітації диких тварин, екологічний босоногий маршрут «Ведмежа стежка», туристичні маршрути «На гору Маковиця» та «До найстарішого дерева»;

- у безпосередній близькості від с. Поляниця розташований гірськолижний курорт «Буковель» на висоті 850-1372 метрів над рівнем моря, на якому функціонують 16 витягів з загальною пропускною здатністю 34700 осіб/год. (дозволяє одночасно кататись до 15 тис. осіб);
- поблизу смт Східниця розташована фортеця «Густань»; туристичні destinations Закарпатської області (м. Берегове та с. Косонь), окрім бальнеологічних курортів, намагаються привабити туристів дегустаційними винними залами (наприклад, винний підвал сім'ї Шош, дегустаційний зал «Шато Чізай» та ін.);
- поблизу смт Лазурне є острів Джарилгач, територія якого є національним природним парком, а в самому смт Лазурне – парк атракціонів, яхт-клуб, дискотеки та кафе.

Окрім того, на базах відпочинку та пляжах туристичних destinations, орієнтованих на морський відпочинок, приватні підприємці надають послуги катання на надувних плавзасобах, катамаранах, водних мотоциклах, парашутах тощо.

В усіх досліджуваних територіальних громадах для зацікавлення туристів і збільшення туристичних потоків проводять фестивалі, концерти, виставки та ярмарки:

- у Трускавці відбуваються: дитячий фестиваль «Єдина країна», Міжнародний кінофестиваль «Корона Карпат», Міжнародний конкурс-фестиваль дитячого, юнацького та молодіжного мистецтва «Empire of arts»;
- у смт Східниця – Всеукраїнський фестиваль повітряних куль «FLYQUEST», фестиваль масажу та оздоровчих практик «Східниця»;

- у Моршині – всеукраїнський фестиваль мистецтв «Джерела Моршина», всеукраїнський фестиваль-конкурс народної та сучасної хореографії «Ритми Прикарпаття»;
- у с. Поляниця (курорт «Буковель») – міжнародний фестиваль-конкурс мистецтв «Bukovel-Fest»;
- у Славській ОТГ – фестиваль Slavsko Spring Fest, міжнародний рок-фестиваль «Славське Рок-Фест»;
- у Яремче – міжнародний байкерський фестиваль «Дикий вогонь», Гуцульський фестиваль; у с. Косонь – кулінарний фестиваль «Чемпіонат бограча»;
- у Берегово – Весняна ярмарка, міжнародний фестиваль вина «Біле вино»; у Бердянську – регіональний фестиваль національних культур «Джерела рідного краю», всеукраїнський фестиваль дитячої творчості «Топ-Топ», міжнародний пленер ім. І. Бродського «Художник і місто» та ін.;
- у Коблівській ОТГ – фестиваль ECO FEST KOBLEVO, міжнародний фестиваль-конкурс дитячої та юнацької творчості «Морський бриз»;
- у смт Затока – міжнародний фестиваль-конкурс дитячої та юнацької творчості «Чорноморські зірки», всеукраїнський фестиваль-конкурс мистецтв «Фантазії моря – Кароліно-Бугаз»;
- у с. Залізний порт – всеукраїнський фестиваль-конкурс талантів «Співучий край»;
- у смт Лазурне – багатожанровий творчий фестиваль «STARS of the BLACK SEA», фестиваль спорту та музики «Crazzy Days»;
- у Приморській ОТГ – фестиваль «Варись, варись борщику!»; у Скадовську – фестиваль східного танцю – «Solaris», фестиваль «Смажений бичок»;
- в Одесі – Гуморина, Одеський міжнародний кінофестиваль;

- в Ужгороді – фестиваль «Медовуха-фест», фестиваль «Срібний Татош» (у замку Ужгорода);
- у Львові – Свято шоколаду, міжнародний фестиваль-конкурс мистецтв «Golden Lion» та багато інших.

Фестивалі та конкурси проводять переважно перед початком і наприкінці відпочинкового сезону для залучення якомога більшої кількості туристів у непікові періоди. Особливо характерно це для туристичних дестинацій, які орієнтуються на морський відпочинок, оскільки піковий відпочинковий сезон у них триває щонайбільше півтора місяці (друга половина липня – серпень), на відміну від туристичних дестинацій, які орієнтуються на інші види туризму та рекреації (гірський, культурно-історичний та ін.).

Таким чином, практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщення, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а отже і потенційних клієнтів.

4.2. Фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах

Туризм, за твердженням академіка Б. Данилишина, одна з двох сфер національної економіки (друга – сільське господарство), яка дозволить отримати уряду, хоч і не значущі за обсягами, але доволі швидкі кошти, необхідні для реалізації структурних реформ в інших сферах економіки [47]. Проте особливої гостроти та актуальності питання розвитку туризму набувають

передусім для базових територіальних громад, які є туристичними дестинаціями, адже для окремих з них туризм може стати практично основним драйвером і вагомим джерелом фінансування їхнього соціально-економічного піднесення. Тому ми зосередили увагу на *аналізі фінансових аспектів функціонування і розвитку туризму і рекреації в територіальних громадах*, які становлять головний об'єкт нашого дослідження, у трьох напрямках:

- 1) як органи місцевого самоврядування можуть впливати на формування надходження фінансових ресурсів від туризму до місцевих бюджетів;
- 2) які обсяги фінансових ресурсів отримують бюджети територіальних громад від функціонування на їхній території туристичної галузі;
- 3) як територіальні громади фінансують розвиток туризму та рекреації.

Органи місцевого самоврядування мають у своєму розпорядженні потужний інструментарій, за допомогою якого можуть впливати на обсяги надходжень від туристичної галузі та стимулювати її розвиток. Ним є ставки місцевих податків і зборів, які мають право встановлювати міські, сільські, селищні ради та ради ОТГ. Насамперед це туристичний збір, а також інші місцеві податки (єдиний податок, податок на землю та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) у частині, яка торкається суб'єктів інфраструктури туризму та рекреації.

Головним фінансовим показником функціонування туризму в територіальній дестинації є туристичний збір, адже саме він за своєю природою засвідчує перебування туриста (рекреанта) в територіальній громаді. Тому його аналізу ми приділили найбільше уваги.

Туристичний збір – це збір до місцевого бюджету базової територіальної громади, який на її території має право встановлювати орган місцевого самоврядування. Слід відзначити, що українське законодавство не містить

вимог щодо обов'язковості встановлення туристичного збору. Тобто орган місцевого самоврядування самостійно приймає рішення про запровадження туристичного збору в межах територіальної громади чи ні.

Платниками туристичного збору є особи, які тимчасово розміщуються у місцях проживання (ночівлі) в готелях, кемпінгах, хостелах, турбазах, пансіонатах, санаторно-курортних закладах, житлових будинках, квартирах, котеджах, кімнатах, садових і дачних будинках або будь-яких інших об'єктах, що використовуються для тимчасового проживання. З 2019 р. орган місцевого самоврядування відповідної територіальної громади встановлює ставки туристичного збору за кожен добу тимчасового розміщення особи у місцях проживання (ночівлі) у розмір до 0,5% від мінімальної заробітної плати (станом на 1 січня поточного року) – для внутрішніх туристів та до 5% від мінімальної заробітної плати – для іноземних туристів. До 2019 р. ставка туристичного збору не була диференційована за видами туризму (на внутрішній і в'їзний) і встановлювалась органом місцевого самоврядування у межах від 0,5% до 1% від вартості усього періоду тимчасового проживання (ночівлі), за вирахуванням податку на додану вартість, а також не включала витрати на харчування, побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування і т. п.

Податковими агентами, на яких покладено обов'язок зі справляння та перерахування туристичного збору до місцевого бюджету, є юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які надають послуги з розміщення, а також квартирно-посередницькі організації, які скеровують неорганізованих осіб для їх тимчасового розміщення у належних фізичним особам місцях проживання (ночівлі) [134].

Аналіз встановлених органами місцевого самоврядування досліджуваних туристичних дестинацій ставок туристичного збору (табл. 4.6) показав, що усі досліджувані туристичні дестинації у 2017-2018 рр. намагались отримати від туристичних потоків максимальні надходження до місцевих бюджетів. Підтвердженням цього є гранично дозволена ставка туристичного збору (1% від вартості усього періоду тимчасового проживання, за вирахуванням ПДВ) в усіх досліджуваних туристичних дестинаціях. У 2019 р. органи місцевого самоврядування відійшли від цієї практики.

Таблиця 4.6

Ставки туристичного збору в територіальних громадах у 2018-2019 рр.

	Ставка туристичного збору у 2017-2018 рр., у % від вартості проживання (за вирахуванням ПДВ)	Ставка туристичного збору у 2019 р., у % від мінімальної зарплати за добу проживання	
		для внутрішнього туризму	для в'їзного туризму
м. Трускавець	1,0	0,15	0,15
смт Східниця	1,0	0,2	0,2
м. Моршин	1,0	0,075	0,5
Славська ОТГ	1,0	0,2	0,2
с. Поляниця	1,0	0,2	0,2
м. Яремче	1,0	0,1	0,1
м. Берегове	1,0	0,25	0,25
с. Косонь	1,0	0,5	5,0
Шабівська ОТГ	1,0	0,3	0,3
смт Затока	1,0	0,3	0,3
м. Бердянськ	1,0	0,1	0,1
Приморська ОТГ	1,0	0,12	0,12
Коблівська ОТГ	1,0	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2	За вартості доби проживання до 350 грн 0,2
с. Залізний Порт	1,0	0,25	0,4
м. Скадовськ	1,0	0,1	0,1
смт Лазурне	1,0	0,25	0,25
м. Львів	1,0	Вартість доби проживання:	Вартість доби проживання: до 350 грн - 0,2%,

	Ставка туристичного збору у 2017-2018 рр., у % від вартості проживання (за вирахуванням ПДВ)	Ставка туристичного збору у 2019 р., у % від мінімальної зарплати за добу проживання	
		для внутрішнього туризму	для в'їзного туризму
		до 350 грн - 0,2%, 350-750 грн - 0,3%, 750-1200 грн - 0,4%, понад 1200 грн - 0,5%	350-750 грн - 0,3%, 750-1200 грн - 0,4%, понад 1200 грн - 0,5%
м. Одеса	1,0	0,5	0,5
м. Ужгород	1,0	0,5	1,0

Джерело: Складено автором на основі рішень органів місцевого самоврядування територіальних громад про встановлення місцевих податків і зборів.

У більшості досліджуваних територіальних громад (15 з 19-ти, або 79% з усіх досліджуваних) ставка туристичного збору у 2019 р. як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму була суттєво нижчою від дозволеного законодавством максимального значення (для внутрішнього туризму – коливалась між громадами від 0,075% від мінімальної зарплати до 0,3% за дозволеного максимального значення 0,5% від мінімальної заробітної плати; для в'їзного туризму – від 0,1% до 1,0% від мінімальної зарплати за дозволеного максимального рівня – 5,0%). Це, з одного боку, дає підстави припустити, що такими діями органи місцевого самоврядування намагаються стимулювати збільшення туристичних потоків, а з другого, – дозволяє говорити про наявний прихований потенціал отримання фінансових ресурсів від туризму (шляхом збільшення ставок туристичного збору). Лише в окремих туристичних дестинаціях (с. Косонь, м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород) ставка туристичного збору для внутрішнього туризму була встановлена на максимальному рівні. А в с. Косонь – ще й для в'їзного туризму, що можна пояснити популярністю серед туристів розміщеного в межах громади сучасного оздоровчо-рекреаційного комплексу «Косино» з термальними басейнами та

аквапарком, а також безпосередньою близькістю до державного кордону з Угорщиною.

Тільки в 4 з 19-ти (або в 21% з усіх досліджуваних) територіальних громадах (м. Моршин, с. Косонь, с. Залізний Порт, м. Ужгород) ставка туристичного збору була диференційованою для внутрішнього та в'їзного туризму. Для останнього вона була в кілька разів (1,6-10 разів) вищою, ніж для внутрішнього туризму, що може вказувати на намагання органів місцевого самоврядування зробити туристичну дестинацію доступнішою для внутрішніх туристів, і водночас забезпечити більші надходження до місцевого бюджету від в'їзних туристичних потоків. Органи ж місцевого самоврядування решти туристичних дестинацій відмінностей між платою за перебування внутрішніх та іноземних туристів у межах територіальної громади не робили.

Лише у двох територіальних громадах (м. Львові та Коблівській ОТГ) ставка туристичного збору була диференційована залежно від вартості доби проживання (однаково як для внутрішніх, так і для в'їзних туристів): у м. Львові була в діапазоні від 0,2% від мінімальної заробітної плати за вартості проживання менше 350 грн за добу (місце у хостелі) до 0,5% – за вартості проживання понад 1200 грн за добу; у Коблівській ОТГ – туристичний збір справляли лише з туристів, які оплачували за добу проживання менше 350 грн. Таким чином, можна припустити, що у Львові органи місцевого самоврядування, з одного боку, сприяють відкритості туристичної дестинації для широкого кола туристів, проте, з другого, – намагаються не втрати надходження від туристів (у томі числі іноземних), які готові платити за комфортніші умови перебування. У Коблівській ОТГ – ситуація була діаметрально протилежною (ті туристи, які обирали дорожче житло (вартістю понад 350 грн за добу), – не сплачували туристичний збір).

Тільки у двох з 19-ти туристичних DESTИНАЦІЙ (с. Поляниця і Коблівській ОТГ) органи місцевого самоврядування прийняли рішення про підвищення у 2020 р. ставки туристичного збору: у с. Поляниця – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 1,0% для іноземних туристів; у Коблівській ОТГ – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 0,3% як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму, скасувавши водночас залежність ставки туристичного збору від вартості доби проживання. Це вказує на спробу органів місцевого самоврядування збільшити надходження до місцевого бюджету від перебування туристів у межах територіальної громади.

Дещо іншу тенденцію засвідчують рішення місцевих рад досліджуваних туристичних DESTИНАЦІЙ про встановлення ставок єдиного податку у 2018-2019 рр. для суб'єктів, які обрали спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, і діяльність яких пов'язана зі сферою туризму та рекреації (діяльність з тимчасового розміщення, харчування, надання в оренду автотранспорту, послуги таксі, туристичних операторів та агентів, функціонування атракціонів, концертних залів, роздрібною торгівлі тощо). Практично у кожній другій територіальній громаді (м. Моршин, м. Яремче, с. Косонь, Шабівська ОТГ, м. Бердянськ, Приморська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Залізний Порт, м. Скадовськ, м. Львів) для окремих категорій платників єдиного податку I та II груп, діяльність яких була дотичною до сфери туризму та рекреації, ставка єдиного податку була нижчою, ніж максимально дозволена чинним законодавством (для I групи платників єдиного податку – 10% від розміру прожиткового мінімуму; для II групи – 20 від розміру мінімальної заробітної плати).

Наприклад, у м. Моршині для платників єдиного податку II групи, які здійснювали постачання готових страв, провадили роздрібну торгівлю продуктами харчування ставка податку становила 15% від розміру мінімальної

заробітної плати, для суб'єктів господарювання, які займались прокатом товарів для спорту та відпочинку – 12%, а для ФОПів, які надавали послуги з бронювання, – 10%.

У м. Яремче єдиний податок за нижчою від максимальної ставки сплачували такі платники II групи: 15% від розміру мінімальної заробітної плати – кемпінги, молодіжні і гірські турбази, кафе, бари, суб'єкти, діяльність яких пов'язана з функціонуванням природних заповідників; 10% від розміру мінімальної заробітної плати – музеї, ФОПи, які провадили діяльність з охорони та використання пам'яток історії, будівель та інших пам'яток, а також суб'єкти роздрібною торгівлі з лотків і на ринках.

Для інших суб'єктів господарювання, які перебували на спрощеній системі оподаткування і провадили свою діяльність у сфері туризму та рекреації, у вказаних туристичних дестинаціях ставка єдиного податку була максимальною. Найімовірніше, це можна розцінювати або як намагання органів місцевого самоврядування не переобтяжувати податковим тягарем певні види діяльності в громаді для їх заохочення і розвитку, або стимулювання їхньої діяльності в правовому полі (особливо в роздрібній торгівлі) для зменшення рівня тінізації економіки в територіальній громаді.

У решті досліджуваних туристичних дестинаціях ставки єдиного податку були встановлені на максимальному рівні для всіх без виключення платників I та II груп єдиного податку. Таке рішення також має під собою ґрунт, адже надходження від єдиного податку поруч з надходженнями від оподаткування землі та ПДФО становлять основні джерела доходів місцевих бюджетів в Україні, а суб'єкти інфраструктури туризму здебільшого функціонують саме на засадах спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Варто також відзначити, що на 2020 р. місцеві ради в Коблівській ОТГ і м. Скадовська прийняли рішення про встановлення максимальних ставок для

усіх без виключення платників I та II груп єдиного податку. А в м. Бердянську – підняти ставку з 15 до 18% від розміру мінімальної заробітної плати для усіх платників єдиного податку II групи (для I групи – максимальна).

Щодо оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, яке суб'єкти господарювання та фізичні особи використовують для надання послуг у сфері туризму та рекреації (квартири, дачні будинки, котеджі, готелі, мотелі, кемпінги, туристичні бази, ресторани, бари, кінотеатри, концертні та танцювальні зали, музеї, галереї, санаторії, лікувально-оздоровчі заклади, фітнес-зали, тири, пам'ятки архітектури тощо), то органи місцевого самоврядування намагаються не переобтяжувати їх податковим тягарем і водночас не надавати особливих переваг, порівняно з іншими видами нерухомості (зрідка можуть бути виключення для окремих видів будівель, наприклад музеїв). Практично в усіх досліджуваних територіальних громадах ставки податку на зазначене нерухоме майно коливається в межах 0,1-1,25% від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 м² (за дозволеного законодавством максимального рівня – 1,5% від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м²). А в м. Яремче та смт Лазурне уся житлова нерухомість, яка включає котеджі, дачні будинки та житлові будинки готельного типу, оподатковується за ставкою 0,01% (у м. Яремче) та 0,05% (у смт Лазурне) від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м². Натомість у с. Залізний Порт з власників котеджів і дачних будинків справляють податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за вищою ставкою, ніж з іншої житлової нерухомості (1,0% і 0,5% від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м² відповідно), а з власників будівель готельного типу та будівель, призначених для публічних виступів (концертні та музичні зали, дискотеки і т. ін.) – максимальну ставку (1,5% від розміру мінімальної заробітної плати за 1 м²).

У туристичних дестинаціях, орієнтованих на культурно-історичний туризм, які в нашому дослідженні представлені великими містами (Львовом, Одесою, Ужгородом), органи місцевого самоврядування диференціювали ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за зональним принципом залежно від наближення до історичного центру міста (чим ближче до центру – тим вища ставка податку).

У двох третинах досліджуваних територіальних громад ставка податку була однаковою як для юридичних, так і для фізичних осіб – власників нерухомості. У решті територіальних громадах (м. Моршин, Славській ОТГ, с. Поляниця, смт Лазурне, с. Косонь (щодо житлової нерухомості)) юридичні особи – власники нерухомості оподатковувались за вищою ставкою податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, ніж фізичні особи.

Ставки земельного податку на землі, призначені для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури, закладів громадського харчування, будівель тимчасового проживання, санаторно-оздоровчих закладів та інших пов'язаних зі сферою туризму об'єктів, коливались між туристичними дестинаціями в межах 0,3-1,2% від нормативної грошової оцінки земель (за максимально дозволених законодавством – 3% від нормативної грошової оцінки земель). Однак органи місцевого самоврядування окремих територіальних громад (Шабівської ОТГ, с. Косонь) встановлювали значно вищі ставки земельного податку для вказаних категорій земель (3,0% і 2,0% відповідно). А найбільше сприяння органами місцевого самоврядування забудові територіальної громади шляхом встановлення низької ставки земельного податку було у смт Східниця (ставка земельного податку для усіх категорій земель становила 0,3% від нормативної грошової оцінки).

Обсяги надходження туристичного збору в окремих досліджуваних туристичних дестинаціях⁴ (табл. 4.7) за період 2013-2019 рр. демонструють, за виключенням 2014 р., практично невинну тенденцію до зростання.

Таблиця 4.7

Обсяги надходження туристичного збору до місцевих бюджетів окремих туристичних дестинацій у 2013-2019 рр., тис. грн

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
м. Трускавець	1584,7	1453,3	2188,5	2702,1	3212,8	3617,0	5722,6
м. Моршин	73,0	107,2	106,2	157,4	210,1	199,5	342,7
м. Бердянськ	518,0	523,1	587,3	654,5	946,1	1245,4	1449,5
Приморська ОТГ ⁵	257,7	231,6	259,5	330,1	454,2	533,6	931,9
смт Лазурне	118,1	100,4	148,9	205,8	243,5	360,6	1142,9
м. Львів	1364,5	1226,8	2562,6	3950,8	5025,2	6528,2	10366,1
м. Одеса	2425,0	1463,3	2501,6	4566,3	5600,1	7301,0	11568,7
м. Ужгород	159,6	123,9	242,4	283,6	357,4	471,5	1376,9

Джерело: Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповідей на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

Так, за вказаний період доходи місцевих бюджетів від туристичного збору збільшились від 2,8 раза в м. Бердянську до 9,7 раза – у смт Лазурне. Серед найвагоміших драйверів щорічного зростання обсягів надходжень туристичного збору у період 2015-2018 рр. можна виділити: 1) відновлення туристичних потоків, зокрема в межах країни у зв'язку зі зростанням в гривневому еквіваленті вартості відпочинкових закордонних турів через падіння курсу національної валюти; 2) щорічне значне зростання рівня цін на послуги з розміщення, з вартості якого справляли туристичний збір до 2018 р. включно (наприклад, у серпні 2015 р. рівень цін на готельно-ресторанні послуги зріс на 26,4%, порівняно з відповідним місяцем попереднього року, у серпні 2016 р. –

⁴ Отримати інформацію про виконання місцевих бюджетів в решті туристичних дестинацій, які є об'єктом нашого дослідження, нам не вдалося.

⁵ За період 2013-2016 років – зведена інформація по територіальних громадах, які у 2016 році увійшли до складу Приморської ОТГ.

на 10,8%, у серпні 2017 р. – на 13,8%, у серпні 2018 р. – на 43,7% [64]). Спад обсягу надходження туристичного збору у 2014 р. (у Трускавці, у територіальних громадах, які у 2016 р. увійшли до складу Приморської ОТГ, а також у смт Лазурне, Львові, Одесі, Ужгороді) можна пояснити зменшенням туристичних потоків (насамперед – неорганізованих) внаслідок кризових явищ в економіці за відносно невеликого підвищення рівня цін в готельно-ресторанному господарстві (у загальному по Україні – на 7,8% у серпні 2014 р., порівняно з серпнем 2013 р.).

Проте найбільший інтерес становить зміна обсягів надходження туристичного збору у 2019 р., порівняно з 2018 р., оскільки з 2019 р. було змінено порядок його справляння (збір почали справляти у відсотках від мінімальної заробітної плати за добу проживання (ночівлі) замість відсотка від вартості усього часу проживання туриста). У результаті таких законодавчих ініціатив доходи місцевих бюджетів усіх досліджуваних туристичних дестинацій від туристичного збору у 2019 р. збільшились, порівняно з попереднім роком (табл. 4.8): від 16,4% у м. Бердянську, де був зафіксований найменший ефект від зміни порядку справляння туристичного збору серед досліджуваних територіальних громад, до понад триразового збільшення в орієнтованих на морський відпочинок туристичних дестинаціях (у Шабівській ОТГ – у 3,7 раза та у смт Лазурне – у 3,2 раза).

У Шабівській ОТГ і смт Лазурне такі зміни відбулись через те, що у 2018 р. відносно невисока вартість проживання навіть за максимальної ставки туристичного збору забезпечувала обсяги надходжень туристичного збору до місцевого бюджету менші, ніж аналогічні доходи, отримані місцевими бюджетами у 2019 р., обчислені з середньої (порівняно з максимально дозволеною законодавством) ставки збору та розміру мінімальної заробітної плати за добу проживання. Наприклад, у смт Лазурне за ставки туристичного

збору 1% та середньої вартості проживання туриста 100 грн за добу (без ПДВ) з нього справляли у 2018 р. туристичний збір в розмірі 1 грн за добу, а у 2019 р., за ставки 0,25% від розміру мінімальної заробітної плати (мінімальна зарплата у 2019 р. – 4173 грн) за добу – 10,43 грн.

В окремих територіальних громадах (Шабівська ОТГ, смт Лазурне, м. Ужгород, с. Залізний Порт) податкові агенти – юридичні особи у 2019 р. перерахували до відповідних місцевих бюджетів у три-чотири рази більші суми туристичного збору, ніж у 2018 р. (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Динаміка сплати туристичного збору в розрізі податкових агентів

	Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2018 р., тис. грн		Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2019 р., тис. грн		Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого юридичними особами у 2019 р., порівняно з 2018 р., %	Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого фізичними особами-підприємцями у 2019 р., порівняно з 2018 р., %	Зростання загального обсягу туристичного збору, сплаченого усіма податковими агентами у 2019 р., порівняно з 2018 р., %
	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями			
м. Трускавець	3188,1	429,0	4971,3	751,4	155,9	175,2	158,2
м. Моршин	107,7	91,8	201,4	141,2	187,1	153,9	171,8
м. Бердянськ	409,6	835,8	586,5	863,0	143,2	103,3	116,4
Приморська ОТГ	461,0	72,5	831,7	100,2	180,4	138,1	174,7
смт Лазурне	243,1	117,5	863,6	279,4	355,3	237,8	317,0
м. Львів	3594,0	2934,2	5663,5	4702,7	157,6	160,3	158,8
м. Одеса	3111,3	4189,6	4733,2	6835,5	152,1	163,2	158,5
м. Ужгород	256,7	214,8	892,2	484,7	347,6	225,7	292,0
с. Поляниця	1003,5	740,8	1336,9	1179,0	133,2	159,1	144,2
смт Східниця	824,8	377,2	1025,4	542,8	124,3	143,9	130,5
м. Яремче	247,5	418,2	242,3	547,8	97,9	131,0	118,7
Славська ОТГ	172,0	161,0	211,8	221,4	123,2	137,5	130,1
м. Берегове	13,6	139,9	27,8	306,8	205,2	219,3	218,1
с. Косонь	9,9	640,1	9,9	893,0	100,4	139,5	138,9
Шабівська ОТГ	50,4	225,2	241,3	785,7	478,6	348,9	372,7
смт Затока	611,6	1485,2	1667,7	2801,0	272,7	188,6	213,1

	Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2018 р., тис. грн		Обсяг туристичного збору, сплаченого у 2019 р., тис. грн		Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого юридичними особами у 2019 р., порівняно з 2018 р., %	Зростання обсягу туристичного збору, сплаченого фізичними особами-підприємцями у 2019 р., порівняно з 2018 р., %	Зростання загального обсягу туристичного збору, сплаченого усіма податковими агентами у 2019 р., порівняно з 2018 р., %
	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями	юридичними особами	фізичними особами-підприємцями			
Коблівська ОТГ	434,2	594,9	1188,6	804,9	273,7	135,3	193,7
с. Залізний Порт	114,8	795,5	339,4	1280,1	295,7	160,9	177,9
м. Скадовськ	123,5	84,6	151,4	117,0	122,6	138,2	128,9

Джерело: Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповідей на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

Варто також відзначити, непоодинокі випадки, коли в туристичних дестинаціях (м. Бердянськ, м. Яремче, м. Берегове, с. Косонь, Шабівська ОТГ, смт Затока, с. Залізний Порт) більші обсяги туристичного збору надходили від податкових агентів, якими були фізичні особи – підприємці. Останнє ще раз засвідчує необхідність виваженого підходу органів місцевого самоврядування до регулювання діяльності – через встановлення ставок єдиного податку, запровадження місцевих програм підтримки малого і середнього бізнесу тощо – суб'єктів інфраструктури туризму, які провадять діяльність на засадах спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Найбільш вагоме значення для доходів місцевого бюджету надходження від туристичного збору відіграють у невеликих туристичних дестинаціях, якими є села та селища. Так, у с. Косонь питома вага туристичного збору в загальній сумі місцевих податків і зборів, які надійшли до місцевого бюджету у 2019 р., становила 32,6%, у с. Поляниця – 13,2%, у с. Залізний Порт – 13,6%, у смт Затока, смт Східниця і смт Лазурне – по 10,0% (рис. 4.1 і 4.2).

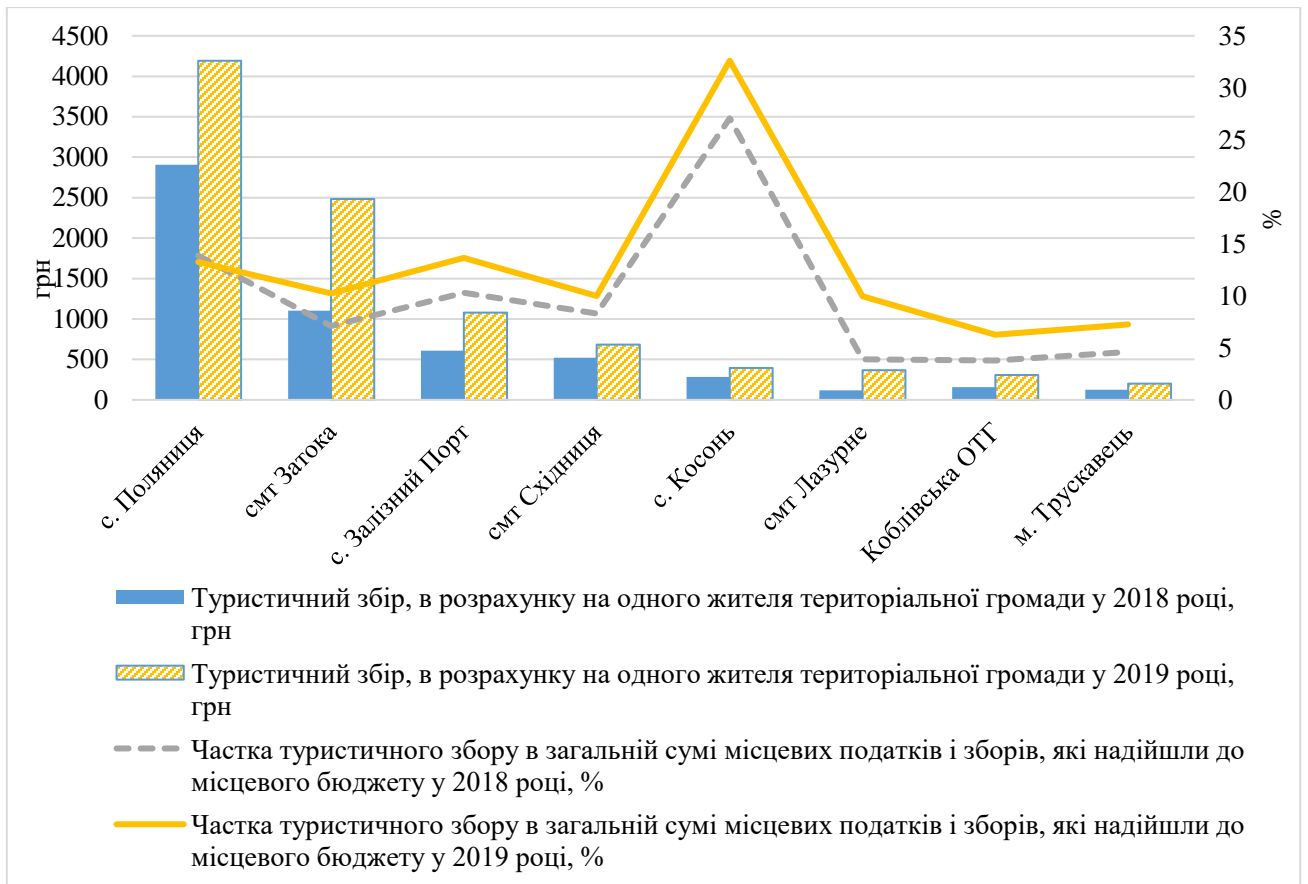

Рис. 4.1. Туристичні destinations з надходженнями туристичного збору у 2019 р. у розрахунку на одного жителя територіальної громади понад 100 грн

Джерело: Складено і розраховано автором за даними сайту openbudget.gov.ua та Державної служби статистики України

Причинами такої ваги туристичного збору для доходів місцевого бюджету вказаних туристичних destinations є, по-перше, менші площі територіальної громади, порівняно з містами та об'єднаними територіальними громадами, а отже і менші надходження від оподаткування землі та нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, і по-друге, менша кількість малого та середнього бізнесу, порівняно з містами, у яких є більше потенційних споживачів, що, своєю чергою, впливає на обсяги надходження єдиного податку.

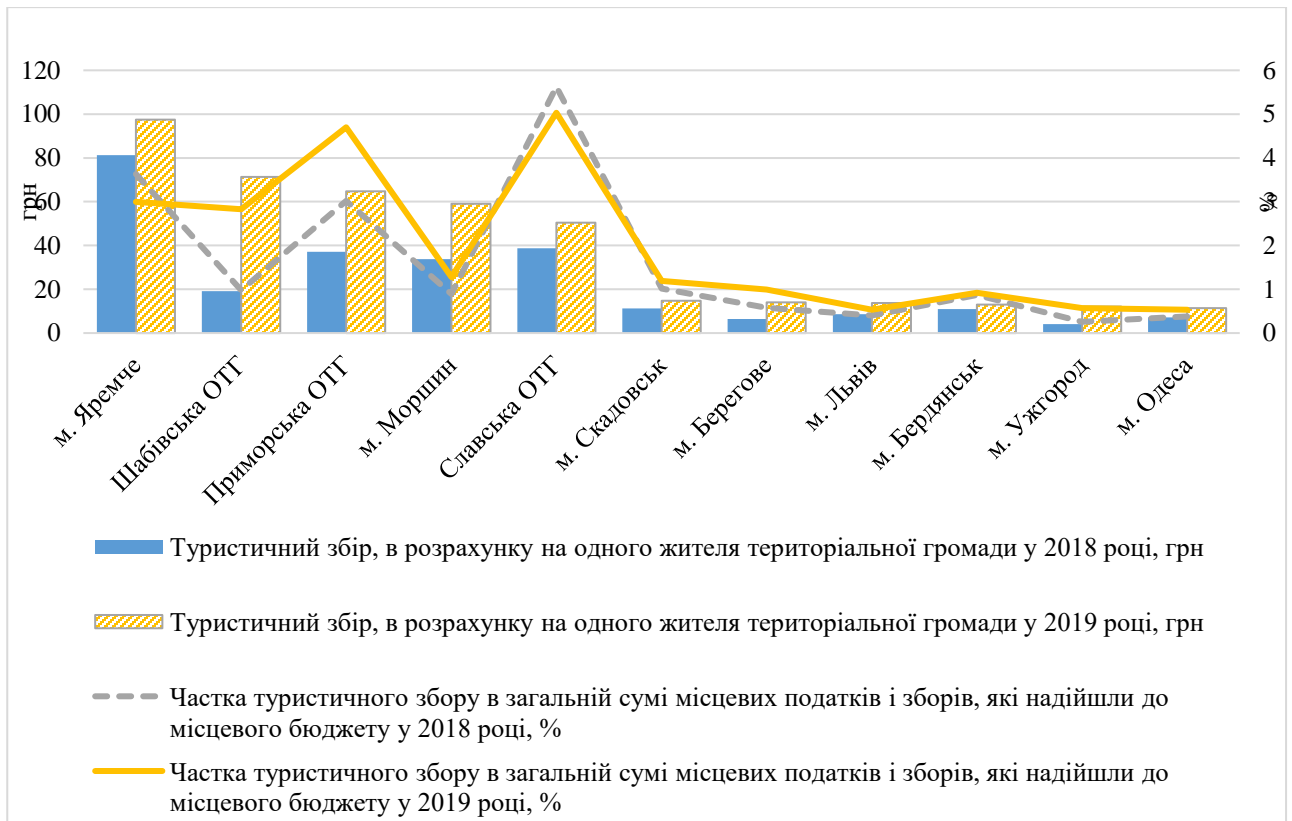

Рис. 4.2. Туристичні дестинації з надходженнями туристичного збору у 2019 р. у розрахунку на одного жителя територіальної громади менше 100 грн

Джерело: Складено і розраховано автором за даними сайту openbudget.gov.ua та Державної служби статистики України

Слід відзначити, що у вказаних вище територіальних громадах (окрім смт Лазурне), через малу чисельність жителів (менше 2,5 тис. осіб у кожній), надходження від туристичного збору до місцевого бюджету в розрахунку на одного мешканця громади перевищують 400 грн.

Значно менше значення для місцевого бюджету має туристичний збір для великих міст, які представляють групу туристичних дестинацій культурно-історичного туризму (рис. 4.2). Так, частка туристичного збору у складі надходжень місцевих податків і зборів до міського бюджету Львова та Одеси не перевищувала 0,5%, а Ужгорода – 0,6%. А в розрахунку на одного жителя вказаних міст – була меншою 14 грн.

Доречно також вказати, що зміна порядку нарахування туристичного збору у 2019 р., сприяла в окремих територіальних громадах суттєвому збільшенню його обсягів у розрахунку на одного мешканця у 2019 р., порівняно з 2018 р. (у понад 2 рази – у смт Затока, м. Берегове, м. Ужгород, більш ніж у 3 рази – у Шабівській ОТГ, смт Лазурне).

Сьогодні надходження від туристичного збору залишаються єдиним фінансовим показником внеску туристів до місцевих бюджетів, який дає змогу зробити зіставлення між територіальними громадами. Причина полягає в тому, що виявити внесок туристів в економіку територіальної громади та, як наслідок, їх вплив на доходи місцевих бюджетів – не можливо через відсутність адекватного обліку функціонування туристичної галузі, який би дозволив відділити валову додану вартість, яку створюють туристи та рекреанти в туристичній дестинації, від валової доданої вартості, яку забезпечують мешканці тієї ж туристичної дестинації. Для того, щоб останнє стало можливим, у статистиці туристичної галузі необхідно запровадити сателітний рахунок.

Сателітний (допоміжний) рахунок у туризмі – це спеціальна структура обліку у форматі рахунків і таблиць, які відображають інформацію про туристичну галузь для отримання максимально повної та систематизованої картини про те, що в ній відбувається [138]. Застосування сателітного рахунку дозволить проводити аналіз споживчих витрат туристів на товари і послуги у туристичній галузі, виявити, як діяльність у туризмі зіставляється з іншими видами діяльності, оцінити реальні масштаби видів діяльності у сфері туризму в межах національної економіки тощо.

Державною службою статистики України у 2017 р. розроблено методологічні положення зі складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму. Він передбачає отримання таких основних агрегованих показників:

витрат, пов'язаних з туризмом всередині країни; споживання, що належить до туризму всередині країни; валової доданої вартості, що створюється в галузях туризму; валової доданої вартості, що створюється безпосередньо в туризмі тощо [138]. Але розрахунок таблиць сателітного рахунку туризму буде впроваджено лише з 2021 р. з періодичністю один раз на три роки. Тому на разі дані, які б дозволили виявити вплив туризму на економіку туристичної дестинації та внесок туристів до її місцевого бюджету через споживання товарів і послуг, – відсутні.

Доречно також вказати і на існування такого негативного явища для національної економіки загалом і, у тому числі, туристичної галузі – як тіньовий сектор. Він не лише спричиняє недоотримання Державним і місцевими бюджетами податків і зборів, але й спотворює конкуренцію між суб'єктами господарювання, які сумлінно виконують податкові зобов'язання, і тими, які використовують схеми ухилення та мінімізації податкових платежів. Як наслідок, якість послуг у сфері туризму в Україні застається незадовільною. За оцінками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, рівень тінізації національної економіки хоч і демонструє стійку тенденцію до зниження (починаючи з 2014 р.), проте у 2018 р. усе ще залишався доволі значним і становив 30% від обсягу офіційного ВВП (у 2014 р. складав 43% від обсягу офіційного ВВП) [178].

Якщо зважити на те, що сфера туризму та рекреації включає суб'єктів господарювання різних видів діяльності (безпосередньо туристичної, перевезення, розміщення, харчування, торгівлі тощо), то можна стверджувати, що їй притаманні як загальні для усіх видів діяльності шляхи ухилення від сплати податків чи їх мінімізації, так і характерні саме для підприємницьких структур туристичної галузі. До перших можна віднести: зниження обігу реалізації товарів і послуг суб'єктами господарювання (особливо фізичними

особами-підприємцями – платниками II і III груп єдиного податку), що спричиняє до заниження сум податку на прибуток та єдиного податку; провадження діяльності без реєстрації та сплати будь-яких податків чи зборів (послуги рекламують через сайти приватних оголошень у мережі Інтернет або з уст в уста); неофіційне працевлаштування найманих працівників, яке призводить до втрат бюджетів від надходжень податку з доходів фізичних осіб і фондів соціального страхування від надходження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ); встановлення заробітної плати офіційно працевлаштованим працівникам на рівні мінімальної зарплати, з якої сплачують ПДФО та ЄСВ, з наступною доплатою «у конвертах» тощо.

Серед найбільш поширених схем ухилення від оподаткування та заниження податкових зобов'язань суб'єктами, діяльність яких безпосередньо пов'язана з туризмом, доречно виділити такі:

- оплата вартості туру туристичним агентством туристичному оператору від імені клієнта (туриста). Суть цієї схеми зводиться до того, що туристичне агентство укладає з туристичним оператором агентський договір та отримує доступ до системи бронювання і підвищену комісію (наприклад 12% за стандартних 10%), після цього турагентство укладає договір про надання туристичних послуг з туристом та приймає від нього оплату за тур. Далі турагентство оплачує туристичному оператору вартість туру (за вирахуванням своєї комісії) від імені туриста, а проведену операцію не відображає у своєму звіті, не сплачує з неї податки, а договір з туристом або не укладають, або знищують після проведення операції. За оцінками Української асоціації туристичних агенцій, обсяг зазначених махінацій на ринку туризму перевищує 50% [60];

– функціонування туристичних фірм без відповідних ліцензій або на основі анульованих ліцензій [119], що негативно впливає на формування податкової бази суб'єктів туристичної галузі – сумлінних платників податків і на якість наданих послуг;

– недотримання туристичними операторами вимог законодавства щодо своєчасності та повноти подання звітності. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, з 2737 туристичних операторів, внесених до ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності, у 2018 р. лише 537 (або 19,6% від усіх туроператорів) подали звіти про результати своєї діяльності [49];

– надання мешканцями туристичної дестинації власного житла для тимчасового проживання туристів і рекреантів без реєстрації своєї діяльності та без декларування отриманих від неї доходів. Це явище набуло широкого поширення в територіальних громадах, які орієнтуються на туризм і рекреацію, і сусідніх з ними громадах. Так, на 1 млн рекреантів, які відвідували офіційно зареєстровані заклади оздоровлення і відпочинку, припадає 4 млн туристів, які відпочивали у приватних садибах без реєстрації і відповідної сплати їхніми власниками належних до бюджету податків і зборів [119].

Останнє найбільш негативно впливає на формування доходів місцевих бюджетів туристичних дестинацій, оскільки позбавляє їх надходжень від туристичного збору (таких туристів можна умовно вважати нелегальними), єдиного податку (у разі реєстрації як суб'єкт спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності) або ПДФО (у разі отримання інших доходів, ніж заробітна плата, і за умови перебування на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності), які мали б сплатити власники житла за здавання його в оренду для тимчасового проживання туристів. Наприклад, у Коблівській ОТГ бази відпочинку, санаторії та приватні садиби можуть одночасно розмістити майже

22 тис. туристів, практично третину з яких – у приватних садибах. Водночас більшість власників приватних садиб функціонує у тіньовому секторі економіки без реєстрації як суб'єкти підприємницької діяльності. А упродовж літнього відпочинкового сезону Коблівську ОТГ відвідує майже 180 тис. туристів [142]. Тож місцевий бюджет недоотримує чималі суми потенційних податкових надходжень. Подібна ситуація притаманна більшості громад – туристичних дестинацій.

Відповідно до Податкового кодексу України, органи місцевого самоврядування мають розміщувати та оприлюднювати перелік податкових агентів зі сплати туристичного збору та інформації про них на офіційному веб-сайті сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади. Однак серед досліджуваних територіальних громад такі дані наявні лише у третини туристичних дестинацій, зокрема: у Львові є 285 податкових агентів зі сплати туристичного збору (у т. ч. 221 – ФОП), у Коблівській ОТГ – 258, у с. Залізний Порт – 400, у смт Лазурне – 15 (лише юридичні особи, про ФОПів інформація відсутня), у м. Моршин – 30, в Яремчанській міській раді, до складу якої входить також і с. Поляниця, обліковується 583 податкових агенти зі сплати туристичного збору (44 – юридичні особи та 539 приватних підприємців). Таким чином, неналежний облік податкових агентів зі сплати туристичного збору органами місцевого самоврядування, а отже і слабка інформаційно-роз'яснювальна робота з ними спричиняє до втрати місцевими бюджетами потенційних доходів.

Слід констатувати і той факт, що органи місцевого самоврядування практично кожної другої з досліджуваних туристичних дестинацій бажають наповнювати дохідну частину місцевого бюджету, не витрачаючи коштів безпосередньо на заходи, скеровані на розвиток і популяризацію туризму та

рекреації. Так, у 2018-2019 рр.⁶ лише 9 з 19 територіальних громад (Славська ОТГ, м. Бердянськ, м. Одеса, м. Яремче, м. Моршин, м. Львів, Шабівська ОТГ, м. Ужгород, м. Трускавець) здійснювали видатки на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів. Органи місцевого самоврядування решти громад, попри задекларовані в стратегіях розвитку, на конференціях і круглих столах наміри щодо піднесення індустрії туризму, кошти на туристичну галузь не виділяли. Найімовірніше це пов'язано з необхідністю фінансування інших статей видатків, які мають вищий пріоритет для соціально-економічного розвитку територіальної громади (закладів освіти, охорони здоров'я тощо), ніж туризм.

Аналіз видатків на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів у територіальних громадах, які їх здійснювали, показав, що більшість громад (у 2019 р. – 8 з 9-ти) витрачали на підтримку туризму значно менше коштів, ніж отримували надходжень від туристичного збору (рис. 4.3). Наприклад, у 2019 р. у м. Яремче обсяг зазначених видатків відповідав лише 41,4% від доходів місцевого бюджету, отриманих від туристичного збору, у м. Моршині – 18,8%, у Шабівській ОТГ – 9,7%, у м. Трускавець – 0,3%. Натомість у 2018-2019 рр. у Славській ОТГ (а у 2018 р. ще й у Бердянську та Одесі) на заходи з підтримки і розвитку туризму витратили більше коштів, ніж отримали від сплаченого туристами туристичного збору. До речі, у Славській ОТГ першопочатково програмою розвитку рекреації і туризму було передбачено виділити з місцевого бюджету на підтримку туристичної галузі у 2018-2019 рр. сумарно 300 тис. грн, проте, за даними про виконання місцевого бюджету, видатки на ці цілі за вказаний період становили майже 1,2 млн грн. А от у Коблівській ОТГ на реалізацію заходів з розвитку і популяризації туризму

⁶ Для аналізу видатків нами взято саме 2018 і 2019 рр., оскільки: 1) обсяги надходження туристичного збору впродовж усього періоду, починаючи з 2013 р., були найбільшими власне у 2019 і 2018 рр.; 2) неодноразова зміна кодів класифікації видатків і кредитування місцевих бюджетів упродовж 2013-2019 рр. не дозволяє чітко виокремити видатки на заходи в галузі туризму у 2013-2017 рр.; 3) значні прогалини в інформації, отриманій у відповідь на запити про виконання місцевих бюджетів досліджуваних територіальних громад.

у відповідній програмі на 2018-2019 рр. передбачалось виділення з місцевого бюджету 3,2 млн грн, однак у звітах про його виконання за 2018 і 2019 рр. такі видатки не простежуються. Таким чином, наведені приклади можна вважати свідченням того, що органи місцевого самоврядування лише окремих туристичних дестинацій роблять реальні кроки в напрямі втілення задекларованих намірів з розвитку туризму та рекреації.

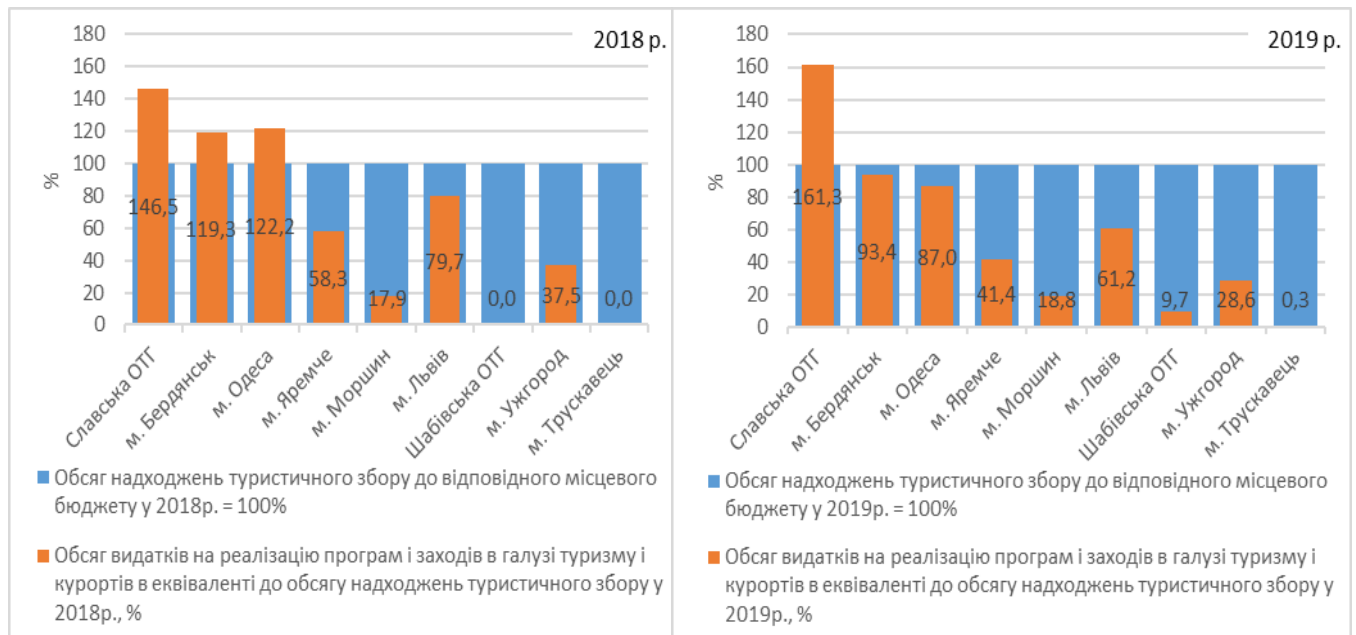

Рис. 4.3. Співвідношення обсягу надходжень туристичного збору і обсягу видатків на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів в окремих територіальних громадах у 2018-2019 рр., %

Джерело: Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповідей на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

Однак, здійснюючи видатки соціального та економічного характеру, органи місцевого самоврядування в усіх досліджуваних територіальних громадах опосередковано сприяли підвищенню привабливості громади як туристичної дестинації для туристів і рекреантів. І хоча чітко відділити частину

витрачених на соціально-економічний розвиток коштів, яка робить територіальну громаду привабливою для туристів, від тієї, яка має на меті покращити умови проживання саме місцевих мешканців, – не можливо, ми спробували виокремити і проаналізувати саме ті статті видатків, які пов'язані з функціонуванням і розвитком інфраструктури територіальної громади (комунальної, дорожньої, оточуючого природного середовища тощо), дотичної до сфери туризму та рекреації.

Зокрема, ми проаналізували, яку частку коштів територіальні громади витрачають на:

- забезпечення діяльності музеїв, виставок, палаців і будинків культури, клубів, центрів дозвілля тощо;
- експлуатацію та технічне обслуговування житлового фонду; забезпечення діяльності водопровідно-каналізаційного господарства;
- забезпечення збору та вивезення сміття і відходів, їх утилізацію; організацію благоустрою населених пунктів;
- будівництво установ і закладів культури; проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури;
- розроблення схем планування та забудови територій;
- утримання та розвиток автомобільних доріг і дорожньої інфраструктури коштом місцевого бюджету;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- заходи з організації рятування на воді; охорону та раціональне використання природних ресурсів;
- збереження природно-заповідного фонду тощо.

Аналіз засвідчив, що частка видатків соціально-економічного спрямування, які опосередковано можуть вплинути на збільшення туристичних потоків, є більшою в невеликих туристичних DESTINAЦІЯХ (здебільшого селах і

селищах) (рис. 4.4), що зумовлено відносно невеликим обсягом їхніх бюджетів, порівняно з великими містами (наприклад, обсяг видаткової частини бюджету смт Східниця у 2019 р. був 28,2 млн грн, с. Косонь – 10,4 млн грн), і незначній кількості видаткових статей їхніх бюджетів. Найбільші обсяги видатків серед зазначених вище статей скеровувались здебільшого на дорожнє господарство та благоустрій територій.

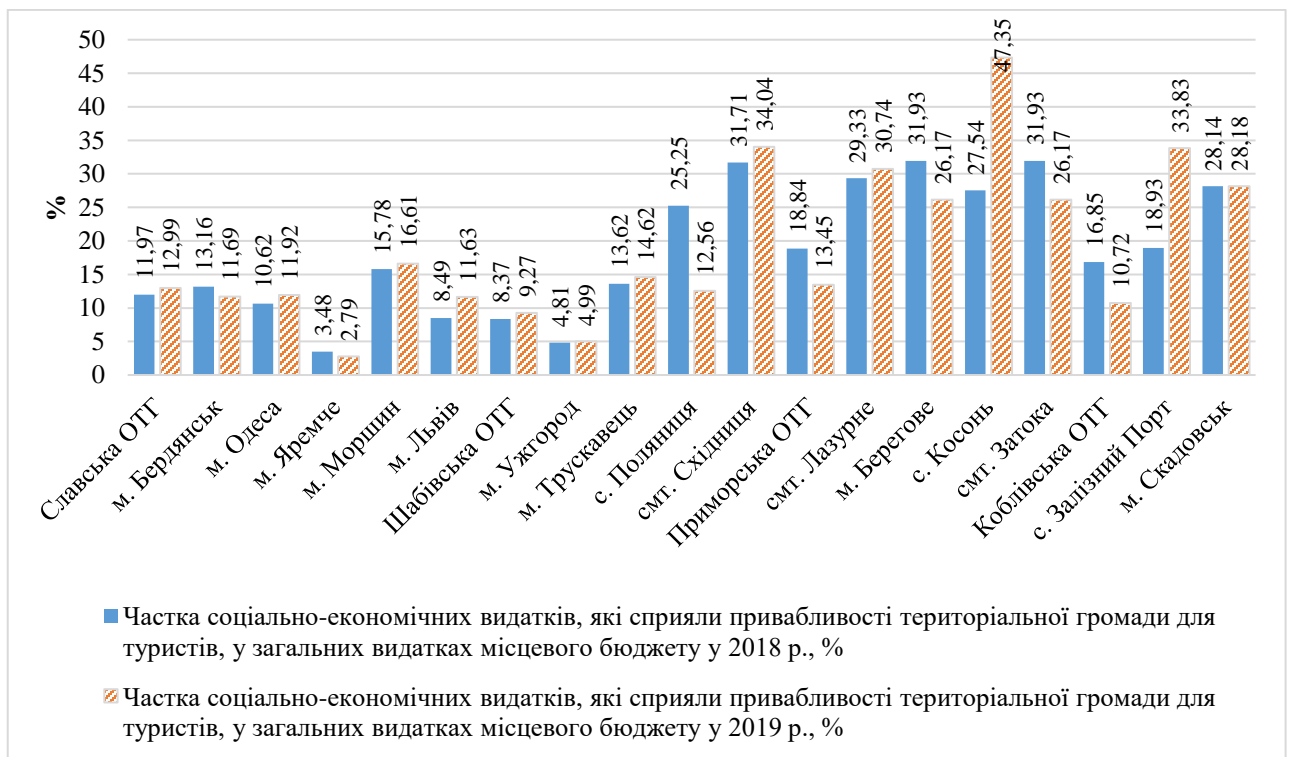

Рис. 4.4. Частка соціально-економічних видатків, які сприяли привабливості територіальної громади для туристів, у загальних видатках місцевого бюджету у 2018-2019 рр., %

Складено автором на основі даних, отриманих з офіційних сайтів місцевих рад, відповіді на надіслані запити про виконання місцевих бюджетів та інформації з сайту openbudget.gov.ua

Одним з джерел фінансування розвитку туризму, житлово-комунальної та дорожньої інфраструктури, які підвищують привабливість громади для туристів, є Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Державний фонд

регіонального розвитку створений у складі загального фонду Державного бюджету України для впровадження в країні фінансування проєктів регіонального розвитку на конкурсній основі. Кошти ДФРР спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів. Обов'язковою умовою отримання коштів з ДФРР є співфінансування поданих на конкурс програм і проєктів з місцевих бюджетів на рівні не менше 10% від їхньої кошторисної вартості [26].

Упродовж 2015-2019 рр. з 19-ти досліджуваних територіальних громад органи місцевого самоврядування лише 13-ти з них розробили проєкти на отримання фінансування з ДФРР. Однак практично усі проєкти були пов'язані з ремонтом або розвитком житлово-комунальної та дорожньо-транспортної інфраструктури (благоустрій територій, водопостачання та водовідведення, ремонт і будівництво доріг, поводження з твердими побутовими відходами тощо). Лише дві територіальні громади (м. Трускавець і м. Моршин) розробили і подали на конкурс проєкти, які були безпосередньо пов'язані зі сферою туризму та рекреації. Органи ж місцевого самоврядування смт Лазурне, смт Східниця, смт Затока, с. Поляниця, с. Косонь, с. Залізний Порт взагалі не подали на конкурс жодного проєкту.

Проте, попри значну кількість поданих до ДФРР досліджуваними територіальними громадами інфраструктурних проєктів (96 проєктів на загальну суму фінансування 26,3 млрд грн, у т. ч. 20,9 млрд грн з коштів ДФРР), тільки 10 (по одному проєкту від м. Трускавця, м. Ужгорода та Коблівської ОТГ, 3 – від м. Моршин, 4 – від м. Берегове) були затверджені Кабінетом Міністрів України до фінансування на загальну суму 90,5 млн грн, у

т. ч. 42,8 млн грн – за кошти ДФРР (табл. 4.9). Решта проєктів так і залишились на різних стадіях проходження конкурсу.

Таблиця 4.9

**Інфраструктурні проєкти, подані органами місцевого самоврядування
упродовж 2015-2019 рр. для залучення коштів Державного фонду
регіонального розвитку**

	Інфраструктурні проєкти			у т.ч. затверджені КМУ до фінансування		
	кількість проєктів	загальна сума проєктів, млн грн	з них, кошти ДФРР, млн грн	кількість проєктів	загальна сума проєктів, млн грн	з них кошти ДФРР млн грн
м. Трускавець	7	204,7	167,8	1	1,1	1,0
м. Моршин	8	77,9	31,5	3	36,5	4,6
м. Бердянськ	12	370,4	333,3	-	-	-
Приморська ОТГ	2	1,7	1,5	-	-	-
м. Львів	9	781	281,4	-	-	-
м. Одеса	2	1885,9	1697,3	-	-	-
м. Ужгород	8	110,1	99,2	1	37,3	33,6
м. Яремче	7	196,6	176,9	-	-	-
Славська ОТГ	5	62,3	56,4	-	-	-
м. Берегове	28	130,6	117,5	4	8,5	
Шабівська ОТГ	3	17,6	15,9	-	-	-
Коблівська ОТГ	2	17,5	10,9	1	7,1	3,6
м. Скадовськ	3	22405,1	17926,8	-	-	-

Джерело: Складено і розраховано автором за даними Державного фонду регіонального розвитку [147].

На отримання коштів ДФРР за напрямом «туризм» упродовж 2015-2019 рр. подали проєкти Трускавецька (два проєкти) і Моршинська (один проєкт) міські ради. Проєкти, подані Трускавецькою міською радою, були скеровані на:

1) створення туристично-інформаційної інфраструктури міст Трускавець і Дрогобич задля промоції туристичного потенціалу Прикарпатського регіону шляхом розроблення туристично-інформаційної інфраструктури для піших та

авто туристів в одній інтегрованій системі ознакування, формування картосхем міст та околиць і розміщення їх на пілонах і онлайн-ресурсах тощо (загальний обсяг фінансування проєкту – 4,9 млн грн, у т. ч. кошти ДФРР – 4,5 млн грн);

2) сталий розвиток Трускавецького субрегіону шляхом реконструкції Курортного парку як зони формування лікувальних вод курорту та пам'ятки садово-паркового мистецтва та підвищення туристичної привабливості курорту Трускавець і Львівщини загалом (загальний обсяг фінансування проєкту – 72,9 млн грн, у т. ч. кошти ДФРР – 58,3 млн грн).

Проєкт, поданий Моршинською міською радою, мав на меті оновлення природного середовища курорту Моршин через реконструкцію благоустрою рекреаційних територій (замощення, реконструкції причалів, влаштування сходів, підпірних стінок, встановлення малих архітектурних форм та озеленення території, реконструкції інженерних мереж електро-, водопостачання та водовідведення, влаштування зовнішнього освітлення та системи відеоспостереження). Кошторисна вартість останнього становила 24,5 млн грн, у т. ч. 14,7 млн грн – кошти ДФРР [147]. Проте жоден з розглянутих проєктів не був затверджений постановою Кабінету Міністрів України до фінансування за кошти ДФРР.

Таким чином, можна зробити висновок, що органи місцевого самоврядування туристичних дестинацій здебільшого не розглядають ДФРР як потенційне джерело фінансових ресурсів саме для розвитку туризму та рекреації в межах територіальної громади.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна зробити висновок, що наразі туризм і рекреація приносять місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, аніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування власне на його розвиток і популяризацію.

4.3. Інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах: особливості та проблеми

Складовими інституційно-організаційного середовища функціонування та розвитку сфери туризму і рекреації є правове забезпечення, інституції, які прямо чи опосередковано здійснюють управління та впливають на розвиток туризму та рекреації на рівні територіальних громад, а також організаційний механізм реалізації політики у сфері туризму та рекреації.

Правове забезпечення встановлює фундаментальні принципи функціонування туризму та рекреації і має на меті створити умови для реалізації прав і дотримання обов'язків усіма суб'єктами сфери туризму та рекреації (надавачами туристичних послуг, послуг з розміщення і перевезення, туристами та рекреантами, органами влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями та ін.). Елементами правового забезпечення є правові та нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

До основоположних правових актів, які регулюють сферу туризму та рекреації, і на основі яких вибудовують свій розвиток у цій сфері територіальні громади, належать:

– Конституція України, у якій закріплено права та свободи громадянина (у тому числі право на відпочинок, вільне пересування, безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб тощо), а також встановлено обов'язковість виконання на території територіальної громади рішень органу її місцевого самоврядування [73];

– Закон України «Про туризм», яким визначено загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики у

сфері туризму, а також врегульовано відносини щодо організації та здійснення туризму на території України [141];

– Закон України «Про курорти», який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів і який спрямований на забезпечення оздоровлення людей шляхом використання природних лікувальних ресурсів і природних територій курортів, а також їх охорони [139].

Окрім зазначених, існує низка правових і нормативних актів, які опосередковано – через встановлення засад функціонування суб'єктів господарювання – регулюють сферу туризму та рекреації, зокрема: Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про підприємства в Україні», порядок встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) та інші.

Інституціями, які покликані сприяти розвитку туризму на рівні територіальних громад, є органи місцевого самоврядування. Так, у межах своїх повноважень сільські, селищні та міські ради: затверджують місцеві програми розвитку туризму; визначають кошти місцевих бюджетів для фінансового забезпечення місцевих програм розвитку туризму; доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих програм розвитку туризму за рахунок коштів місцевого бюджету; вживають заходи для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з надання туристичних послуг [141] тощо.

Безпосередньо ж відповідальними за розроблення та виконання місцевих програм розвитку туризму та рекреації є виконавчі органи місцевого самоврядування (виконавчі комітети місцевих рад). У межах свої повноважень останні організовують проведення інвентаризації туристичних ресурсів

територіальної громади, сприяють їх охороні та збереженню. У територіальних громадах, які вбачають у туристичній галузі одну з пріоритетних галузей розвитку економіки громади, можуть створюватись у складі виконавчих органів місцевого самоврядування спеціальні підрозділи, які курують питання туризму і рекреації. Так, у м. Яремче питання розвитку туризму покладено на відділ туризму та зовнішніх зв'язків міськвиконкому; у Славській ОТГ – на відділ туризму та комунікацій Славської селищної ради; у Шабівській ОТГ – на відділ економіки, рекреаційної діяльності, туризму та інвестиційної політики тощо.

Основна роль органів місцевого самоврядування в розвитку туризму і рекреації в територіальних громадах обумовлена також їхніми повноваженнями, які безпосередньо не пов'язані зі сферою туризму, але мають вплив як на функціонування суб'єктів підприємництва, так і на популярність громади як туристичної дестинації. Серед них: встановлення місцевих податків і зборів, зонування території місцевої громади, забезпечення розвитку житлово-комунального та дорожнього господарств у громаді тощо.

Проте найважливішим аспектом діяльності органів місцевого самоврядування (зокрема виконавчих комітетів місцевих рад) у напрямі розвитку туризму та рекреації в територіальних громадах, на нашу думку, є їхня взаємодія з суб'єктами господарювання (підприємствами, установами, організаціями), діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана зі сферою туризму та рекреації, а також мешканцями громади для вирішення проблем і визначення пріоритетів розвитку туризму в громаді.

Налагодження співробітництва з бізнесовими структурами та громадськістю відбувається за допомогою організаційного механізму розвитку туризму та рекреації в місцевих громадах. Його головними елементами є місцеві стратегії та програми розвитку туризму та рекреації, членство в

туристичних асоціаціях, договори державно-приватного партнерства, участь у туристичному кластері.

Стратегічні та/або програмні документи, які скеровані саме на розвиток туризму та рекреації, були затверджені органами місцевого самоврядування територіальних громад м. Моршина, м. Яремче (частково охоплювали і с. Поляниця, яке входить до складу Яремчанської міськради), Славської ОТГ, Шабівської ОТГ, Приморської ОТГ, Коблівської ОТГ, м. Львова, м. Одеси та м. Ужгорода. В інших територіальних громадах, які є головним об'єктом нашого дослідження, заходи з розвитку туризму і рекреації були зазначені як один з напрямів у загальній стратегії соціально-економічного розвитку територіальної громади. А в с. Залізний Порт і с. Косонь такі документи не були розроблені.

Аналіз зазначених вище стратегічних і програмних документів досліджуваних територіальних громад, а також інформації на офіційних сайтах громад та оприлюднених у ЗМІ новин дозволяє виявити проблеми організаційного характеру, які гальмують розвиток і функціонування сфери туризму та рекреації, перешкоджають ефективному використанню туристичних ресурсів територіальної громади та не сприяють бажаному збільшенню туристичних потоків (табл. 4.10). Так, усі виклики, які територіальним громадам необхідно подолати для покращення діяльності туристичної галузі, умовно можна поділити на: 1) ті, які безпосередньо пов'язані з туризмом та рекреацією; 2) ті, які наявні в суміжних сферах економіки, але чинять опосередкованих вплив на туристичну галузь. До першої групи належать: слабо розвинена пропозиція екскурсій на території громади; не вирішені питання безпеки туристів і рекреантів (зокрема на воді та в горах); слабо розвинена інфраструктура для активного відпочинку (VELO-, мото-, автопрокату,

Таблиця 4.10

Проблеми розвитку туризму та рекреації в територіальних громадах

Проблеми	м. Трускавець	смт Східниця	м. Моршин	с. Поляниця	м. Яремче	Славська ОТГ	м. Берегове	с. Косонь	Шабівська ОТГ	смт Затока	м. Бердянськ	Приморська ОТГ	Коблівська ОТГ	с. Залізний Порт	м. Скадовськ	смт Лазурне	м. Львів	м. Одеса	м. Ужгород
Нерозвиненість індустрії розваг для різної вікової групи туристів, особливо дітей	+	+			+	+	+		+		+	+		+		+			
Відсутність туристичного ознакування, картосхем тощо	+			+	+	+	+		+	+		+	+	+					+
Низький рівень безпеки туристів	+					+	+	+	+			+		+		+			+
Низький рівень популяризації туристичної дестинації, відсутність брендового знаку тощо	+	+			+		+		+	+	+	+	+	+	+	+			+
Незадовільний стан паркової зони, пляжів, історичних пам'яток тощо	+						+		+			+		+	+	+			
Низький рівень якості надання туристичних, рекреаційних, оздоровчих послуг	+	+			+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+
Відсутність маркетингової стратегії розвитку туристичної дестинації	+	+				+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Нерозвиненість простору для пересування пішоходів та/або велосипедистів на території громади	+	+		+	+	+	+	+		+		+	+	+		+			+
Недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Недостатній рівень забезпечення туристичної дестинації відпочинковими зонами	+					+	+	+	+			+		+	+	+			
Недостатній рівень культурних і розважальних заходів у громаді	+	+		+	+	+	+	+	+		+	+		+		+			
Незадовільний рівень водопостачання та водовідведення житлових будівель у громаді	+	+		+	+	+	+	+	+	+		+		+	+	+			

Проблеми	м. Трускавець	смт Східниця	м. Моршин	с. Поляниця	м. Яремче	Славська ОТГ	м. Берегове	с. Косонь	Шабівська ОТГ	смт Затока	м. Бердянськ	Приморська ОТГ	Коблівська ОТГ	с. Залізний Порт	м. Скадовськ	смт Лазурне	м. Львів	м. Одеса	м. Ужгород
Невідповідність якості питної води з систем централізованого водопостачання встановленим нормам	+	+	+				+		+	+	+	+	+		+		+	+	+
Недостатній рівень інвестицій у сферу туризму, у т.ч. в об'єкти культурно-сторичної спадщини	+						+	+	+			+		+	+	+		+	+
Незадовільний рівень дорожнього покриття в межах громади	+	+			+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Низька якість автошляхів, які ведуть до туристичної дестинації	+	+					+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Відсутність оптимального транспортного сполучення з іншими наближеними туристичними дестинаціями	+	+		+	+						+	+	+	+					
Недостатня кількість спеціально обладнаних місць для паркування автотранспорту	+	+			+	+	+	+		+		+	+	+					
Застаріла матеріально-технічна база закладів відпочинку та оздоровлення	+		+			+	+		+	+	+	+	+		+	+		+	+
Неприспосованість інфраструктури громади для людей з особливими потребами	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Відсутність організованих місць збору та вивозу сміття		+	+	+	+	+		+		+		+		+		+			

Джерело: Складено автором на основі аналізу стратегій і програм розвитку туризму територіальних громад, інформації на офіційних сайтах громад та оприлюднених у ЗМІ новин.

спортивних атракцій тощо); відсутність у громадах туроператорів і турагентів, що негативно впливає на формування туристичного бренду громади та веде до втрати потенційних споживачів туристичних послуг громадою; недостатня кількість відповідно обладнаних об'єктів для відпочинку та розваг (пляжів, парків розваг, скверів тощо). Серед основних проблем другої групи варто виділити: брак пішохідних та велосипедних доріжок; відсутність організованих місць збору та вивозу сміття; недостатня кількість організованих місць для паркування автотранспорту; поганий стан дорожнього покриття в межах громади; недоліки інфраструктури з водопостачання і водовідведення; незадовільна якість води та ін. Доцільно також вказати ще на один суттєвий недолік в організації туризму і рекреації в територіальних громадах – непристосованість інфраструктури громад для людей з особливими потребами. І хоча органи місцевого самоврядування досліджуваних громад не вказують у програмних документах цю проблему в переліку поряд з іншими невирішеними питаннями, проте в окремих туристичних дестинаціях (Моршин, Трускавець, Львів) вже виділяють кошти з місцевого бюджету на формування інфраструктури, придатної для людей з особливими потребами.

Доречно відзначити, що вказані вище проблеми відзначають в опитуваннях і іноземні туристи. Так, головними проблемами для зарубіжних гостей є низький рівень сервісу в закладах харчування і торгівлі, громадського транспорту і таксі; незадовільний стан доріг; забрудненість місць громадського користування; труднощі з орендою житла; нерозвиненість індустрії розваг для дітей; невиправдано високі ціни, які не відповідають якості наданих послуг [2]. На подібні недоліки вказують і українські туристи: недостатній розвиток санаторно-курортної інфраструктури, що не відповідає сучасним потребам рекреантів; розташування міських пляжів у безпосередній близькості до морського порту (зокрема в Скадовську, Одесі та інших приморських містах); низька якість послуг і низький рівень обслуговування туристів і рекреантів;

неприспосованість закладів розміщення та громадських закладів для відвідування людей з особливими потребами; неналежна популяризація вітчизняних курортів тощо [207].

Окрім наведених викликів, так би мовити стратегічного характеру, притаманних більшості досліджуваних територіальних громад (туристичних дестинацій), практично кожна громада має ще й свої особливі прямо або близько дотичні до сфери туризму та рекреації проблеми. Так, наприклад, у смт Затока органами місцевого самоврядування незаконно було передано у власність земельні ділянки для індивідуального дачного будівництва на узбережжі Чорного моря (щоправда, силами громадських організацій через суд їх вдалось повернути громаді) [190]; в Одесі на п'яти міських пляжах якість морської води не відповідала нормі [31]; у смт Східниця тривалий час не могли вирішити питання власності на джерела мінеральної води [159], що стримувало їх облагородження; на Яремчанщині постійно відбувається незаконна вирубка лісу [177]; у Приморській ОТГ органи місцевого самоврядування скаржаться на низький рівень зацікавленості мешканців громади в розвитку туристичної сфери і т. ін.

Розвитку і популяризації територіальної громади як туристичної дестинації, особливо серед внутрішніх туристів, сприяє участь громади (в особі органів місцевого самоврядування) у всеукраїнських туристичних організаціях та асоціаціях. Тому ми проаналізували кілька таких організацій на предмет участі в них територіальних громад, які є головним об'єктом нашого дослідження.

Першою з розглянутих нами всеукраїнських туристичних організацій є Національна туристична організація України (НТОУ). Метою її діяльності є всебічний розвиток національної туристичної галузі в державі, а також координація та консолідація діяльності її учасників для розвитку національного ринку туристичних і супутніх послуг і для захисту їх економічних інтересів. Серед напрямів діяльності НТОУ можна виділити: об'єднання зусиль суб'єктів інфраструктури туризму та органів влади і

місцевого самоврядування; створення та просування, національного туристичного продукту; підтримка систем знань, освіти і професійної підготовки у сферу туризму; розвиток систем якості, аудиту та сертифікації в туристичній галузі тощо. Одним з основних засобів реалізації діяльності за вказаними напрямками є просування регіонального та місцевого туристичних продуктів і сприяння дерегулюванню і саморегулюванню, налагодженню ефективної взаємодії держави, місцевого самоврядування, неприбуткових організацій і підприємців у сфері туризму [170].

Однак аналіз чинних учасників НТОУ показав низьку активність як органів місцевого самоврядування, так і регіональних і місцевих організацій туристичного спрямування. Так, до складу членів НТОУ у 2019 р. входили: Асоціація «Туризм Одеси», Асоціація «Туризм Херсона», Громадська організація «Асоціація лідерів туристичного бізнесу Миколаївської області», Громадська організація «Туристична асоціація Тернопілля» та інші; представники департаментів туризму Львівської, Херсонської, Миколаївської, Чернігівської обласних державних адміністрацій, а також Київської міської державної адміністрації; представники закладів вищої освіти Києва, Львова, Одеси, Житомира, Харкова, Донецька та інших міст; фізичні особи на правах асоційованих членів [153]. Проте органи місцевого самоврядування жодної з територіальних громад, які є головним об'єктом нашого дослідження, не увійшли до складу членів НТОУ. Це можна вважати суттєвим недоліком у напрямі розвитку туризму і рекреації в туристичних дестинаціях, оскільки 2020 рік проголошено роком розвитку туризму в регіонах і сільських територіях. У зв'язку з цим НТОУ планує зосередити свою діяльність на наданні підтримки в проведенні фестивалів сільського туризму в територіальних громадах; проводити тренінги з розроблення туристичних продуктів сільського туризму в громадах; здійснювати заходи зі стимулювання місцевого малого бізнесу та жителів громад до об'єднання для сталого розвитку туризму у сільських територіях; надавати допомогу у створенні в громадах локальних

компанії з маркетингу DESTINATION за кластерною моделлю, туристичних інформаційних центрів, вказівників на туристичні атракції для орієнтування туристів тощо [1]. Таким чином, територіальні громади можуть втратити одне з реальних джерел підтримки розвитку туристичної галузі.

Наступною з розглянутих нами туристичних організацій (щодо участі в ній представників територіальних громад) є Українська асоціація активного та екологічного туризму (УААЕТ). УААЕТ спрямовує свою діяльність на популяризацію та розвиток дружніх природі активних видів відпочинку та екологічного туризму шляхом об'єднання усіх суб'єктів, зацікавлених у розвитку активного та екологічного туризму: бізнесових структур, громадських організацій, фізичних осіб, органів місцевого самоврядування та державної влади. Головними завданнями функціонування УААЕТ є сприяння стійкому розвитку туристичних територій і місцевих громад, допомога в кадровому забезпеченні і розвитку туристичної інфраструктури, збереження і раціональне використання природних та історико-культурних туристичних ресурсів тощо [45].

До складу учасників УААЕТ входять національні парки («Синевир», «Верховинський», «Нижньодніпровський», «Вижницький» та ін.), туристичні клуби (пішого та велотуризму), бази та комплекси відпочинку, туристично-інформаційний центр «Верховина» та інші суб'єкти інфраструктури туризму та рекреації. Проте, як і в попередньому випадку, серед учасників немає представників жодної територіальної громади.

І ще однією всеукраїнською організацією, яка надає підтримку розвитку туризму та рекреації в територіальних громадах, є Всеукраїнська громадська організація Туристична асоціація України (ТАУ). На відміну від двох попередніх організацій, головний акцент у своїй діяльності ТАУ робить на об'єднанні власне суб'єктів інфраструктури туризму та суміжних галузей для спільного захисту їх прав, задоволення професійних і соціальних інтересів, а також сприянню розвитку туризму в Україні, у тому числі

шляхом збереження й захисту культурної спадщини України. У 2019 р. ТАУ об'єднувала понад 350 провідних суб'єктів інфраструктури туризму зі всіх регіонів України. Слід відзначити, що з органами державної влади і місцевого самоврядування ТАУ співпрацює в напрямі підготовки проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань туризму, забезпечення захисту прав суб'єктів інфраструктури туризму та туристів тощо [186].

Серед вагомих кроків, здійснених ТАУ в напрямі розвитку туризму в територіальних громадах, є започаткований спільно з УААЕТ та тренінговим агентством «ASK» проєкт «Місто: Розвиток через туризм». Проєкт спрямований на туристичний розвиток малих і середніх міст, сіл і селищ України, шляхом їх перетворення на конкурентоспроможні туристичні дестинації через запровадження публічно-приватного партнерства. Учасниками проєкту можуть бути міста, селища, села, природні національні парки, великі туристичні атракції. У межах проєкту ТАУ надає консультації та допомогу в розробленні стратегічних документів з розвитку туризму в територіальних громадах (стратегій, програм і планів розвитку туризму), проводить тренінги з розвитку туризму в громадах, здійснює брендування та просування громади як туристичної дестинації тощо. Але знову ж таки варто вказати на пасивність органів місцевого самоврядування територіальних громад, які є головним об'єктом нашого дослідження, щодо участі в проєкті «Місто: Розвиток через туризм».

Попри сказане вище, позитивним аспектом розвитку сфери туризму та рекреації є присутність практично в кожній досліджуваній територіальній громаді локальних громадських організацій, діяльність яких спрямована на розвиток і популяризацію різних видів туризму та відпочинку, збільшення чисельності зайнятих у сфері туризмі, співпраці з органами місцевого самоврядування в напрямі підвищення привабливості туристичної дестинації і т. ін. (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Локальні громадські організації туристичного спрямування

Назва територіальної громади	Назва громадської організації
м. Трускавець	ГО «Трускавецька асоціація розвитку туризму і екскурсій», ГО «Трускавець «Фестивальний», ГО «Клуб пригодницького туризму «ІНСТИНКТ», ГО спортивний клуб «ТУРИСТ»
Шабівська ОТГ	Громадська спілка «Асоціація баз відпочинку Будацької коси»
Славська ОТГ	ГО «Агенція рекреаційного розвитку Сколівщини», ГО «Сила Карпат»
смт Затока	ГО Успішна Затока», ГО «Пляжі Затоки»
м. Яремче	ГО «Асоціація готельєрів та власників садиб Яремчанщини», ГО «Товариство любителів екстремальних видів спорту та активного відпочинку – «Плай», ГО «Туристична асоціація «Карпати еко- край», Молодіжна громадська організація «Спортивно-туристичний клуб «Яремче», ГО «Гуцульщина туристична», ГО «Асоціація лижних прокатів Яремчанщини»
смт Східниця	ГО «Курортополіс Східниця», ГО «Агенція розвитку курорту Східниця»
с. Косонь	ГО «Берегівська районна спілка власників садиб сільського туризму із збереженням народних традицій села Косонь»
м. Моршин	ГО «Рух громади міста Моршина за збереження та розвиток курорту Моршин»
м. Скадовськ	ГО «Скадовська спілка вітрильників і яхтменів»
смт Залізний Порт	ГО «Розвиток чорноморського узбережжя»
м. Львів	ГО «Центр міської історії Центрально-Східної Європи», Львівська міська ГО «Музей ідей», ГО «Львівська асоціація розвитку туризму», ГО «Спортивно-туристичний клуб «Енергія»; Асоціація гірських провідників «Ровінь», Львівська міська ГО «Федерація спортивного туризму» та ін.
м. Одеса	ГО «Асоціація Будинок Утьосова», ГО «Асоціація пляжних видів спорту», ГО «Південна велосипедна ліга» ГО «Спортивно-туристський клуб «Одеса» та ін.
м. Ужгород	ГО «Асоціація спортивних та культурних проєктів Карпатського єврорегіону «Сокіл», ГО «Клуб екстремальних подорожей «Діскавері» та ін.

Джерело: Складено автором на основі аналізу даних сайтів органів місцевого самоврядування досліджуваних територіальних громад.

Одним з елементів організаційного механізму розвитку туризму та рекреації в місцевих громадах є державно-приватне партнерство (ДПП), оскільки, відповідно до Закону України «Про державно-приватне

партнерство», туризм, відпочинок і рекреація входять до переліку сфер співробітництва держави, територіальних громад і суб'єктів господарювання (приватного партнера), у тому числі фізичних осіб – підприємців (крім державних і комунальних підприємств, установ, організацій) на засадах державно-приватного партнерства [137]. Учасниками ДПП з боку держави можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства та установи. А з боку приватного партнера найбільш зацікавленими учасниками ДПП мали б бути підприємства та організації сфери туризму та рекреації: туроператори, турагенти, установи засобів розміщення, заклади харчування, компанії-перевізники, екскурсійні бюро, івент-компанії і т. ін.

Реалізація проектів на основі договорів державно-приватного партнерства в межах територіальної громади має свої переваги як для самої громади, так і для приватних партнерів. Зокрема, участь громади (в особі органів місцевого самоврядування) в ДПП дозволить підвищити інвестиційну активність на території громади, покращити інфраструктуру, зекономити бюджетні кошти, розподілити ризики виконання проекту з приватним партнером, створити нові робочі місця для жителів громади і т. д. Своєю чергою, приватний партнер може розраховувати на збільшення можливостей отримання пільгових довготермінових кредитів, долучитися до реалізації довгострокових (терміном на понад 5 років) інфраструктурних проектів, підвищити статус проекту завдяки участі державного партнера, залучити в проєкт бюджетні кошти (хоча здебільшого фінансова участь державного партнера є меншою, ніж приватного) і т. ін.

Проєкти державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації можуть включати: відновлення історичних осель, палаців і замків, осучаснення музеїв, організацію дегустаційних залів, розбудову культурно-розважальних тематичних парків, відпочинково-оздоровчих комплексів, кемпінгових містечок, окультурення пляжів, розроблення та обслуговування туристичних маршрутів, організацію фестивалів і ярмарків, розроблення

заходів з підвищення безпеки туристів, створення туристичних кластерів, впровадження освітніх програм туристичного спрямування тощо. Слід відзначити, що реалізація таких проєктів неодмінно матиме мультиплікаційний ефект і на розвиток суміжних галузей економіки в територіальній громаді [50].

Основними формами реалізації державно-приватного партнерства в Україні є договори про спільну діяльність, концесію та оренду. Найвигіднішими для державного партнера є договори концесії та оренди, оскільки в такому випадку основний тягар з ведення діяльності, здійснення інвестицій і прийняття ризиків несе приватний партнер, а право власності на об'єкт договору залишається за державним партнером.

Аналіз укладених договорів державно-приватного партнерства в Україні свідчить про низький інтерес суб'єктів господарювання (приватних партнерів) до можливості зреалізувати свій потенціал у сфері туризму та рекреації. Так, на кінець 2019 р. на засадах ДПП загалом було укладено 187 договорів, з яких реально реалізувалося лише 52 договори (34 – договорів концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 2 – інші договори), а 135 договорів не реалізувалися (у 4 договорах – закінчився термін дії, 18 договорів було розірвано, 113 договорів – не виконувалося). Водночас у сфері туризму реалізувалося лише три договори ДПП (два у Львівській області і один – у Київській області). Найбільше ж договорів серед тих, які реалізувалися (21 договір, або 40,1% усіх договорів, які реалізувалися у 2019 р.), становили угоди щодо проєктів зі збору, очищення та розподілу води [168].

Практика укладання угод державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації в Україні в останнє десятиліття мала місце, однак здебільшого їх реалізація була невдалою. Серед таких проєктів варто виділити:

–договір концесії щодо замку XVII ст. у Старому Селі Пустомитівського району Львівської області, укладений 2010 р. між

Львівською ОДА та ТОВ «Кріс» терміном на 49 р., за яким приватний партнер був зобов'язаний до 2013 р. вивести залишки замку з аварійного стану і відновити одну з двох веж, а до 2016 р. – організувати на території замку історичний туристично-відпочинковий комплекс для проведення фестивалів, концертів і зустрічей. Однак жодних робіт концесіонер не виконав, обґрунтовуючи свою бездіяльність фінансовою кризою і браком коштів. Попри те, договір концесії досі не розірвано, оскільки коштів на виведення замку з аварійного стану в публічного партнера нема [101];

–договір концесії щодо палацу ХІХ ст. у с. Тартаків Сокальського району Львівської області, укладений також у 2010 р. на 49 років між Львівською ОДА та ФОП «Новосад», за яким концесіонер зобов'язувався вивести палац з аварійного стану і ввести в експлуатацію в якості туристично-відпочинкового центру. Проте, як і в попередньому випадку, жодних робіт концесіонер не провів, мотивуючи бездіяльність відсутністю коштів. Тому 2013 р. угоду було анульовано [129];

–договір концесії щодо будівлі комунального кінотеатру, який Сокальська районна рада Львівської області уклала у 2012 р. Концесіонер зобов'язався відремонтувати будівлю, організувати в приміщенні кінотеатру інтернет-кафе, дитяче кафе та заклад з продажу книжкової продукції. Проте концесіонер не виконував обов'язків ані зі сплати концесійних платежів, ані з інвестування у відновлення кінотеатру. У результаті договір було розірвано в судовому порядку і зобов'язано экс-концесіонера сплатити на користь територіальної громади понад один мільйон гривень заборгованості за концесійними платежами, 175 тис. грн пені та 8 тис. грн штрафних санкцій [71].

Серед туристичних дестинацій – головних об'єктів нашого дослідження також мало місце укладання договору державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації, але через недотримання органами місцевого самоврядування норм законодавства проєкт зазнав невдачі. Так, Новофедорівська сільська рада Голопристанського району Херсонської

області 2013 р. передала у концесію пляж у селі Залізний порт. Проте в процесі укладання договору концесії органом місцевого самоврядування було допущено низку юридичних помилок (безпідставно уповноважено на укладення договору комунальне підприємство, порушено вимоги щодо об'єкта концесії та порядку надходження концесійних платежів (на рахунок комунального підприємства замість до місцевого бюджету) та ін.), що спричинило до визнання договору в судовому порядку (за поданням прокуратури) недійсним і зобов'язало концесіонера повернути пляж сільській раді [71].

Однак варто відзначити, що в Україні є й поодинокі приклади вдалої реалізації договорів державно-приватно партнерства у сфері туризму. Так:

– частини Мукачівського замку «Паланок» в Закарпатській області у 2010 та 2011 рр. були передані за договорами оренди на період до 2056 р. приватним інвесторам (2300 м² – ТОВ «Високий замок» (за 10 млн грн за весь період оренди) та підвальні приміщення – СП «Айсберг») для створення готельно-ресторанного комплексу, дегустаційного залу, магазину з продажу вина та сувенірів [100];

– замок XIV ст. Сент-Міклош у смт. Чинадієво Мукачівського району Закарпатської області ще у 2001 р. був переданий в оренду фізичній особі Йосипу Бартошу. За договором оренди останній зобов'язувався створити культурно-мистецький центр і уберегти замок від руйнування. Сьогодні у замку функціонує туристичний інформаційний центр «Сент-Міклош», історико-краєзнавчий музей, концертний і конференц-зали, картинна галерея та зала для шлюбних церемоній. Водночас у замку тривають реставраційні роботи, які проводить орендар [36].

Головними причинами невдалої реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації в територіальних громадах можна назвати:

–непривабливість для приватних партнерів значної частини об'єктів туристичної інфраструктури через необхідність вкладення в них значних фінансових ресурсів за невизначених термінів окупності проєкту;

–відсутність законодавчо закріпленої мінімальної частки фінансової участі у проєкті приватного партнера;

–неналежна фахова підготовка працівників державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які здійснюють підготовку і супровід договорів державно-приватного партнерства;

–відсутність дієвих фінансових стимулів для приватних партнерів (наприклад, податкових канікул у перші роки реалізації проєкту) щодо участі у державно-приватному партнерстві;

–неналежне прогнозування з боку приватного партнера щодо обсягу інвестицій, необхідних для реалізації проєкту.

Ще одним напрямом розвитку територіальної громади як туристичної дестинації може стати формування в її межах або разом з подібними територіальними громадами регіону, які мають на своїх теренах туристичні ресурси, туристичного кластера.

Туристичний кластер формується на основі добровільного об'єднання суб'єктів інфраструктури туризму для підвищення конкурентоспроможності власної продукції та зростання привабливості туристичної дестинації та регіону загалом шляхом їх співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування та науковими установами. Характерною особливістю функціонування кластерів є те, що для досягнення цілей своєї діяльності суб'єкти кластера кооперують свої зусилля по вертикалі (наприклад, заклади з розміщення тісно співпрацюють з туристичними агентствами, закладами харчування, розважальними центрами тощо), водночас конкурують між собою по горизонталі (наприклад, з іншими закладами з розміщення). Для підтримки функціонування та розвитку кластера учасники здійснюють вступні та членські внески.

Створення та життєдіяльність туристичного кластера доволі часто залежить від ініціативності та кроків у цьому напрямі органів місцевого самоврядування, оскільки останні, як обрані громадою для управління представники, є однією з найбільш зацікавлених сторін у функціонуванні на території громади кластерного об'єднання. Адже туристичний кластер сприяє: збільшенню надходжень до місцевого бюджету через розширення податкової бази (насамперед щодо місцевих податків і зборів); підвищує інвестиційну привабливість територіальної громади, що позитивно впливає на зростання зацікавленості інвесторів щодо здійснення капіталовкладень у межах громади; зростанню зайнятості та збільшенню заробітної плати завдяки появі нових і розширенню наявних бізнесових структур; розвитку суміжних галузей економіки в територіальній громаді. Саме тому органи місцевого самоврядування першочергово мають орієнтуватися не на підтримку окремих суб'єктів господарювання (навіть найбільших платників податків до бюджету місцевої громади), а на сприяння організації галузевих кластерів і підтримання доброзичливих взаємовідносин та конкуренції всередині кластера.

В Україні є досвід організації туристичної діяльності в громадах на кластерних засадах. Серед характерних прикладів можна навести як кластери з тривалою історією функціонування, так і нещодавно сформовані:

– кластер еко-агротуризму «Оберіг» (у смт Гриців Шепетівського району Хмельницької області) створений у 2002 р., об'єднав 60 представників сільських господарств для розвитку сільського туризму на основі інноваційних технологій. Для розвитку кластера було розроблено спільні програми для започаткування мешканцями громади осередків сільського туризму, п'ять сільських туристичних маршрутів, навчально-інформаційний центр, який проводить тренінги, семінари та конференції з розвитку сільського туризму. Підтримка органів місцевого самоврядування проявляється в організації сільських фестивалів («Солі та риби», «Старі Баби», «Дніпро-Бузькі вечорниці», «Рибальська толока»), виставок і т. ін.

Однак, попри покращення туристичної інфраструктури та інфраструктури суміжних галузей, інноваційний розвиток кластера гальмує відсутність у його складі науково-освітніх установ і навчальних програм, орієнтованих на розвиток сільського туризму, а також відсутність господарських структур, які б функціонували на засадах державно-приватного партнерства [102];

–кластер пізнавального туризму «Південне туристичне кільце» був створений у 2004 р. на основі добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування міст Одеської, Миколаївської та Херсонської областей (у 2004 р. ще й м. Алупки АР Крим). Метою формування кластера було сприяння розвитку туризму та рекреації шляхом розроблення та впровадження нових туристичних маршрутів культурно-пізнавального туризму, забезпечення комплексного розвитку територіальних громад-учасників кластера, збереження їхніх культурних об'єктів та екології. Роль органів місцевого самоврядування, у тому числі, полягала у фінансовій підтримці малого бізнесу у сфері туризму шляхом часткової компенсації відсотків за кредитами для реалізації проєктів у сфері туризму. Однак кошти на вказані цілі були передбачені лише у двох місцевих бюджетах (м. Вознесенську – 20 тис. грн; м. Первомайську – 4 тис. грн). Неактивно долучалися органи місцевого самоврядування також і до популяризації туристичного кластера: не було виділено кошти з місцевих бюджетів на розроблення рекламної продукції та створення єдиного туристично-інформаційного центру. Як наслідок, функціонування кластера не мало суттєвого впливу на розвиток інфраструктури туризму та збільшення туристичних потоків [102];

–етнографічно-екологічний кластер «Бойківські газди» у Сколівському районі Львівської області започаткований у 2017 р. за підтримки Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садіб до територіальних кластерів» (у межах проєкту ПРООН в Україні «Зміцнення бізнес-об'єднань малих і

середніх підприємств» та проєкту USAID «Програма підтримки аграрного і сільського розвитку») і налічував 43 учасники. Метою створення кластера була популяризація та розвиток краєзнавчо-етнографічного, екологічного та відпочинкового туризму на базі співпраці суб'єктів інфраструктури туризму усіх рівнів (сільських садиб і міні-готелів, які є основою кластера, і закладів харчування, виробників традиційної та екологічної продукції, самодіяльних фольклорних груп, природоохоронних та історико-охоронних установ тощо). Співпраця між учасниками кластера полягає у пропагуванні туристам послуг усієї мережі учасників кластера, а також у проведенні спільних заходів з розроблення туристичних маршрутів, організації забав і ярмарків. Водночас характерним є налагодження співпраці з органами місцевого самоврядування, державної влади регіону, громадськими організаціями та навчальними закладами. Створюючи кластер, було задекларовано фінансову участь органів місцевого самоврядування щодо фінансування проєктів, пов'язаних з розвитком атракцій та інфраструктури кластера, зокрема селища майстрів у с. Тухля та туристично-інформаційного центру у Сколе. А на рекламну кампанію та популяризацію кластера передбачено використання коштів, отриманих від членських внесків учасників [29];

–агротуристичний кластер «ГорбоГори» створений у 2017 р. у Пустомитівському районі Львівської області на території Семенівської сільської ради та Солонківської ОТГ з ініціативи місцевих фермерів тваринницької спеціалізації, органів місцевого самоврядування, державної влади регіонального рівня, наукових і навчальних установ. Учасниками кластера є 33 приватні господарства та фізичні особи, що здійснюють діяльність на території Пустомитівського району. Розвиток кластера передбачає будівництво торгового центру, розроблення велосипедних маршрутів, дегустаційних турів, катання на плотах, конях, організацію школи бджільництва, а також проведення фестивалю «ГорбоГори» у селі Хоросно та ярмарку регіональної продукції «Добрі традиції Галичини». Проєкт

регіонального розвитку «Розвиток сільського підприємництва та інфраструктури агротуристичного кластера «ГорбоГори», розроблений Львівською обласною державною адміністрацією, переміг у конкурсі та отримав 24 млн грн у межах проєктів регіонального розвитку, що фінансуються Європейським Союзом [132].

Ретроспективний аналіз показав, що в територіальних громадах, які є основним об'єктом нашого дослідження, кластерні ініціативи органів місцевого самоврядування доволі слабкі. Свідченням цього є відсутність у стратегічних і програмних документах з розвитку туризму та рекреації, розроблених органами місцевого самоврядування більшості цих громад, намірів щодо створення туристичного кластера або приєднання до уже створеного.

Проте схвалення урядом Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [140] стало поштовхом до розвитку туризму та рекреації в громадах на кластерних засадах. Так, у 2019 р. у Славській ОТГ за участі представників органів місцевого самоврядування та регіональної влади відбулось обговорення перспектив створення субрегіонального туристично-рекреаційного кластера «Магура» на межі Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей, до складу якого увійдуть територіальні громади Міжгірського району, Славської, Долинської та Вигодської ОТГ. Серед першочергових проблем формування кластера зроблено акцент на питаннях розвитку транспортно-логістичної системи для мінімізації часу пересування туристів між туристичними об'єктами територіальних громад-учасників кластера до однієї години. Також було обговорено проєкт Статуту та можливість створення Асоціації місцевого самоврядування «Магура» [120].

Питання про перспективи реалізації інвестиційного проєкту «Агро-рекреаційний кластер «Коблево» розглядалися у 2019 р. робочою групою з числа депутатів постійної комісії обласної ради з питань екології, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів. Проєкт

розроблено і запропоновано установою «Агенція місцевого розвитку Коблівської ОТГ». В його основі лежить ідея формування першого в Україні цілорічного реабілітаційного курорту шляхом оптимального використання природних лікувальних рекреаційних та агротехнічних ресурсів Березанського району Миколаївської області [131].

Агротуристичний кластер «Таврійське екооздоровлення» планують створити і в Херсонській області, до складу якого увійдуть громади області уздовж річки Дніпро та Каховського водосховища від м. Очаків до Запоріжжя [189]. Однак досліджувані нами громади Херсонської області, які орієнтуються на морський відпочинок (сmt Лазурне, с. Залізний Порт, м. Скадовськ), залишаються поза межами цього кластера.

У районах та ОТГ Одеської області також планують створити туристичні кластери. Проте ініціатива поки залишається лише предметом для дискусії на конференціях і круглих столах.

Своєрідним підґрунтям для потенційного розвитку туристичного кластера можна вважати проекти з впровадження у великих містах, які спеціалізуються на культурно-історичному туризмі, туристичної картки міста (наприклад, в Одесі – «Odessa City card», яка дає можливість відвідати низку музеїв, оглядову екскурсію містом за зниженими цінами, отримати путівники та рекламну інформацію про партнерів) та загальноміські туристичні акції («Одеса за півціни» – упродовж кількох днів, здебільшого під завершення відпочинкового сезону, більшість суб'єктів інфраструктури туризму - учасники акції (екскурсійні агентства, готелі, ресторани, музеї, нічні клуби тощо) надають послуги зі знижкою 50% від їх ринкової вартості) [109].

Аналіз розвитку і функціонування туристичних кластерів в Україні дозволив зробити такі висновки:

–можливості для формування туристичного кластера мають практично усі територіальні громади, навіть ті, у яких немає чітко виражених

туристичних ресурсів (підтвердженням є досвід агротуристичного кластера «ГорбоГори»);

–переважно туристичні кластери побудовані за класичною структурою, яка включає усіх суб'єкти інфраструктури туризму, а також органи місцевого самоврядування та навчальні заклади;

–відсутність у складі кластера сторін, які надають супровід, підтримку та сприяння, гальмує розвиток туристичного кластера або спричиняє до його занепаду;

–фінансова підтримка з боку органів місцевого самоврядування щодо популяризації туристичного кластера на старті його розвитку є однією з передумов успіху функціонування кластера;

–активна діяльність туристичного кластера дозволяє органам місцевого самоврядування вирішувати проблеми громади (підвищити зайнятість, наповнення місцевого бюджету, покращити інфраструктуру в громаді, підвищити інвестиційну привабливість громади тощо);

–органи місцевого самоврядування територіальних громад Карпатського регіону, які орієнтуються на гірський туризм, швидше активізувалися щодо створення туристичних кластерів після схвалення урядом Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., ніж територіальні громади узбережжя Чорного та Азовського морів.

Таким чином, проведений аналіз інституційно-організаційного середовища розвитку і функціонування туризму та рекреації дозволяє стверджувати, що більшість з досліджуваних територіальних громад мають необхідне для розвитку сфери туризму нормативно-правове та інституційне забезпечення. Однак органами місцевого самоврядування слабо використовуються усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь у туристичних асоціаціях, що сприяло б популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади;

формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так із господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі «Оцінювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах» проведено діагностику стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях, проаналізовано фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах, розглянуто особливості та проблеми інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах.

1. Дослідження стану та динаміки розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад здійснено за трьома напрямками: 1) інфраструктура туристично-рекреаційної сфери; 2) фінансові аспекти функціонування туристично-рекреаційної сфери; 3) інституційно-організаційне середовище розвитку сфери туризму і рекреації.
2. Для цілей аналізу функціонування і перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери на локальному рівні було відібрано найбільш популярні в Україні територіальні громади-туристичні дестинації. При цьому враховувався показник обсягу доходів до місцевих бюджетів від туристичного збору (як такий, що засвідчує офіційне перебування туристів). На наступному етапі відібрані територіальні громади залежно від їх орієнтації за домінуючим напрямом надання туристично-рекреаційних послуг розділено на п'ять груп: 1) бальнеологічні курорти (м. Трускавець, смт. Східниця, м. Моршин (усі – Львівської області)); 2) громади з орієнтацією на гірські види туризму (с. Поляниця і м. Яремче

(Івано-Франківської області), Славська об'єднана територіальна громада Львівської області); 3) громади з наявними термальними джерелами (м. Берегово і с. Косонь Берегівського району Закарпатської області); 4) громади з орієнтацією на морський відпочинок (Шабівська об'єднана територіальна громада та смт. Затока Білгород-Дністровського району Одеської області, м. Бердянськ і Приморська об'єднана територіальна громада Запорізької області, Коблівська об'єднана територіальна громада Миколаївської області, с. Залізний Порт Голопристанського району, м. Скадовськ і смт. Лазурне Скадовського району (три останні – Херсонської області)); 5) громади з орієнтацією на культурно-історичний туризм (м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород).

3. Діагностику стану туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальних громадах – туристичних дестинаціях в територіальних громадах здійснено в розрізі п'яти складових елементів: послуги з організації подорожі; послуги з організації перевезень; послуги з розміщення для тимчасового проживання; послуги із забезпечення харчування; послуги із організації відпочинку та розваг. Їх надають суб'єкти господарювання відповідних видів економічної діяльності. Практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщення, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а відтак, і потенційних клієнтів. Суб'єкти ж туристичної діяльності, які функціонують в межах територіальної громади і надають послуги з організації подорожі, переважно орієнтують клієнтів на виїзний туризм.
4. В ході аналізу фінансових аспектів функціонування і розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах акцентовано увагу на з'ясуванні ролі органів місцевого самоврядування у формуванні

надходжень фінансових ресурсів від туризму до місцевих бюджетів, а також у фінансовому забезпеченні розвитку цієї сфери в громаді.

Органи місцевого самоврядування безпосередньо впливають на обсяги надходжень від туристично-рекреаційної сфери шляхом встановлення ставок туристичного збору, а також інших місцевих податків (єдиного податку, податку на землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) в частині, яка торкається суб'єктів інфраструктури туризму та рекреації.

5. Аналіз встановлених органами місцевого самоврядування досліджуваних туристичних дестинацій ставок туристичного збору свідчить, що усі досліджувані громади у 2017-2018 рр. намагались отримати від туристичних потоків максимальні надходження до місцевих бюджетів. Підтвердженням цього є гранично дозволена ставка туристичного збору (1% від вартості усього періоду тимчасового проживання, за вирахуванням ПДВ) в усіх досліджуваних туристичних дестинаціях. У 2019 р. органи місцевого самоврядування відійшли від цієї практики:

- у більшості досліджуваних територіальних громад (15 з 19-ти, або 79% з усіх досліджуваних) ставка туристичного збору у 2019 р. як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму була суттєво нижчою від дозволеного законодавством максимального значення (для внутрішнього туризму – коливалась між громадами від 0,075% від мінімальної зарплати до 0,3% за дозволеного максимального значення 0,5% від мінімальної заробітної плати; для в'їзного туризму – від 0,1% до 1,0% від мінімальної зарплати за дозволеного максимального рівня – 5,0%). Це, з одного боку, дає підстави припустити, що такими діями органи місцевого самоврядування намагаються стимулювати збільшення туристичних потоків, а з іншого, – дозволяє говорити про наявний прихований потенціал отримання фінансових ресурсів від туризму (шляхом збільшення ставок туристичного збору);

- лише в 4 з 19-ти (або в 21% з усіх досліджуваних) територіальних громадах (м. Моршин, с. Косонь, с. Залізний Порт, м. Ужгород) ставка туристичного збору була диференційованою для внутрішнього та в'їзного туризму. Для останнього вона була в кілька разів (1,6-10 разів) вищою, ніж для внутрішнього туризму, що може вказувати на намагання органів місцевого самоврядування зробити туристичну дестинацію доступнішою для внутрішніх туристів, і водночас забезпечити більші надходження до місцевого бюджету від в'їзних туристичних потоків;

- лише у двох територіальних громадах (м. Львові та Коблівській ОТГ) ставка туристичного збору була диференційована залежно від вартості доби проживання (однаково як для внутрішніх, так і для в'їзних туристів);

- тільки у двох з 19-ти туристичних дестинацій (с. Поляниця і Коблівській ОТГ) органи місцевого самоврядування прийняли рішення про підвищення у 2020 р. ставки туристичного збору: у с. Поляниця – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 1,0% для іноземних туристів; у Коблівській ОТГ – з 0,2% від мінімальної заробітної плати до 0,3% як для внутрішнього, так і для в'їзного туризму, скасувавши водночас залежність ставки туристичного збору від вартості доби проживання. Це вказує на спробу органів місцевого самоврядування збільшити надходження до місцевого бюджету від перебування туристів у межах територіальної громади.

6. Дещо іншу тенденцію засвідчують рішення місцевих рад досліджуваних туристичних дестинацій про встановлення ставок єдиного податку у 2018-2019 рр. для суб'єктів, які обрали спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, і діяльність яких пов'язана зі сферою туризму та рекреації (діяльність з тимчасового розміщення, харчування, надання в оренду автотранспорту, послуги таксі, туристичних операторів та агентів, функціонування атракціонів, концертних залів, роздрібною торгівлі тощо).

Практично у кожній другій територіальній громаді (м. Моршин, м. Яремче, с. Косонь, Шабівська ОТГ, м. Бердянськ, Приморська ОТГ, Коблівська ОТГ, с. Залізний Порт, м. Скадовськ, м. Львів) для окремих категорій платників єдиного податку I та II груп, діяльність яких була дотичною до сфери туризму та рекреації, ставка єдиного податку була нижчою, ніж максимально дозволена чинним законодавством (для I групи платників єдиного податку – 10% від розміру прожиткового мінімуму; для II групи – 20 від розміру мінімальної заробітної плати).

7. Ставки земельного податку на землі, призначені для будівництва та обслуговування об'єктів туристичної інфраструктури, закладів громадського харчування, будівель тимчасового проживання, санаторно-оздоровчих закладів та інших пов'язаних зі сферою туризму об'єктів, коливались між туристичними дестинаціями в межах 0,3-1,2% від нормативної грошової оцінки земель (за максимально дозволених законодавством – 3% від нормативної грошової оцінки земель).
8. Аналіз засвідчив, що туризм сьогодні приносить місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, аніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування, власне на його розвиток і популяризацію: органи місцевого самоврядування лише 9 з 19 територіальних громад у 2018-2019 рр. здійснювали видатки на реалізацію програм і заходів у галузі туризму і курортів. Водночас органи місцевого самоврядування опосередковано сприяють розвитку туризму в громаді, шляхом здійснення соціально-економічних видатків за іншими напрямками, головними серед яких є дорожнє господарство та благоустрій територій.
9. Територіальні громади не розглядають Державний фонд регіонального розвитку як потенційне джерело фінансових ресурсів саме для розвитку туризму та рекреації в межах громади – проекти за напрямом «туризм» упродовж 2015-2019 рр. подавали лише Трускавецька (два проекти) і Моршинська (один проект) міські ради.

10. Наголошено, що органами місцевого самоврядування на даний час слабо використовують усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь в туристичних асоціаціях, що сприяло популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так із господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

Розділ 5.

ПРІОРИТЕТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЕКОНОМІЦІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

5.1. Інструменти підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Туристично-рекреаційна сфера України, як важливий стимулюючий чинник соціально-економічного розвитку окремих регіонів та країни в цілому, що сприяє суттєвій активізації економічних і соціальних процесів, а також збереженню історико-культурної спадщини та навколишнього середовища, за умови науково-обґрунтованого ефективного використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу, спроможна на високому рівні задовольняти туристичні потреби, як іноземних, так і українських громадян.

Проте, досягнення максимальної ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу на регіональному рівні в Україні перешкоджає ряд складних невирішених проблем, зокрема:

- відсутність комплексної науково-обґрунтованої державної та регіональної політики розвитку туристично-рекреаційної сфери ;
- незадовільний рівень розвитку туристичної інфраструктури та низькі темпи оновлення матеріально-технічної бази туристичних підприємств;
- невисокий загальний рівень якості туристичного сервісу та повільні темпи його підвищення;

- недостатнє кадрове та інформаційно-маркетингове забезпечення туристично-рекреаційної сфери;
- недостатнє інвестиційне забезпечення туристично-рекреаційної сфери та невисокий рівень розвитку малого підприємництва в даній сфері;
- недосконалість нормативно-правового та інституційного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів та країни в цілому;
- відсутність консолідованої промоції туристично-рекреаційного потенціалу та підприємств туристично-рекреаційної сфери на міжнародних та національних туристичних та інвестиційних заходах з метою найбільш вичерпного представлення туристично-рекреаційних можливостей, як окремих регіонів України, так і країни в цілому;
- низка якість взаємодії органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку туристично-рекреаційних сфер у більшості регіонів України;
- відсутність цілеспрямованих інструментів фінансово-кредитної підтримки туристично-рекреаційних сфер у регіонах;
- системна недооцінка значення туристично-рекреаційної сфери в структурі пріоритетів розвитку регіональних соціально-економічних систем.

На наш погляд, ефективне розв'язання даних проблем лежить у площині державної стратегічно орієнтованої політики: вдосконалення державного регулювання та організаційно-економічного механізму управління туристично-рекреаційною сферою регіонів України; зростанні якості та ефективності управлінських рішень у контексті розвитку туристично-рекреаційної сфери; покращені інвестиційного клімату та пошуку нових шляхів залучення внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів; а також розробці та реалізації сучасної маркетингової стратегії, яка б враховувала не тільки характерні особливості туристично-рекреаційної

сфери кожного з регіонів України, але й досвід та актуальні тенденції розвитку міжнародного ринку туристично-рекреаційних послуг.

Основною метою державного регулювання туристично-рекреаційної сфери регіонів України є створення сприятливих умов для її розвитку та реалізації державних і регіональних пріоритетних напрямів туристичної та рекреаційної діяльності, шляхом цілеспрямованого впливу на діяльність суб'єктів господарювання та ринкову кон'юнктуру. Організаційно-економічний механізм управління туристично-рекреаційною сферою регіонів України включає комплекс економічних, організаційних і правових заходів, що забезпечують ефективне використання туристично-рекреаційних ресурсів, реалізацію потенціалу всіх суб'єктів національного туристичного ринку та збалансування інтересів всіх його учасників.

Визначення конкретного організаційно-економічного механізму управління туристично-рекреаційною сферою регіонів України передбачає врахування характерних особливостей її функціонування на регіональному рівні. В зв'язку з високим рівнем глобалізації світового туристичного ринку, розвиток національного та регіональних туристично-рекреаційних ринків в Україні значною мірою залежить від глобальних тенденцій у туристичній сфері. З іншого боку, кожен регіон чи його певна територія володіють унікальним набором туристично-рекреаційних ресурсів, що дозволяє йому створювати значний асортимент туристично-рекреаційних продуктів, зорієнтованих на власну аудиторію споживачів. Також варто відзначити той факт, що в більшості випадків, туристично-рекреаційні продукти створюються та асоціюються з певною територією, на якій здійснюється їх безпосередня реалізація, завдяки поєднанню різноманітних місцевих товарів і послуг, які надаються споживачам.

Зважаючи на це, туристично-рекреаційну сферу, як заснований на комплексному використанні потенціалу території та виробничих факторів суміжних сфер вид діяльності, що створює привабливий туристично-

рекреаційний продукт на основі поєднання товарів, послуг і суб'єктивних вражень, досить важко виокремити як окрему сферу економічної діяльності. Необхідність регулювання діяльності значної кількості суб'єктів господарювання із різних сфер економічної діяльності зумовлює складність управління розвитком туристично-рекреаційної сфери, як на національному, так і на регіональному рівнях [92].

Також, варто відзначити, що залежно від специфіки виду туристично-рекреаційної діяльності, спостерігається значна варіативність потреб у інвестиційних та капітальних ресурсах. Так, якщо розвиток одного виду туристично-рекреаційної діяльності (наприклад, екскурсійної діяльності) може здійснюватися за умови мінімальних капітальних вкладень, то інші види (готельно-ресторанний бізнес, гірськолижні та морські курорти) для повноцінного функціонування потребують високовартісної та добре організованої туристичної інфраструктури, а також високого рівня клієнтського сервісу. Проте, обидва узагальнених варіанти туристичного бізнесу є структурними компонентами туристично-рекреаційної сфери, кожен з яких потенційно може стимулювати соціально-економічний розвиток регіону, завдяки створенню сприятливих умов для росту суміжних сфер економічної діяльності.

На наш погляд, підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України, враховуючи вищенаведені її особливості, можливе за умови реалізації відповідних методів та прийомів вдосконаленого організаційно-економічного механізму, узгодженого з стратегією розвитку туристично-рекреаційної сфери, на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Тому нами пропонується наступний організаційно-економічний механізм підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні (рис. 5.1). Основною метою організаційно-економічного запропонованого нами механізму є формування

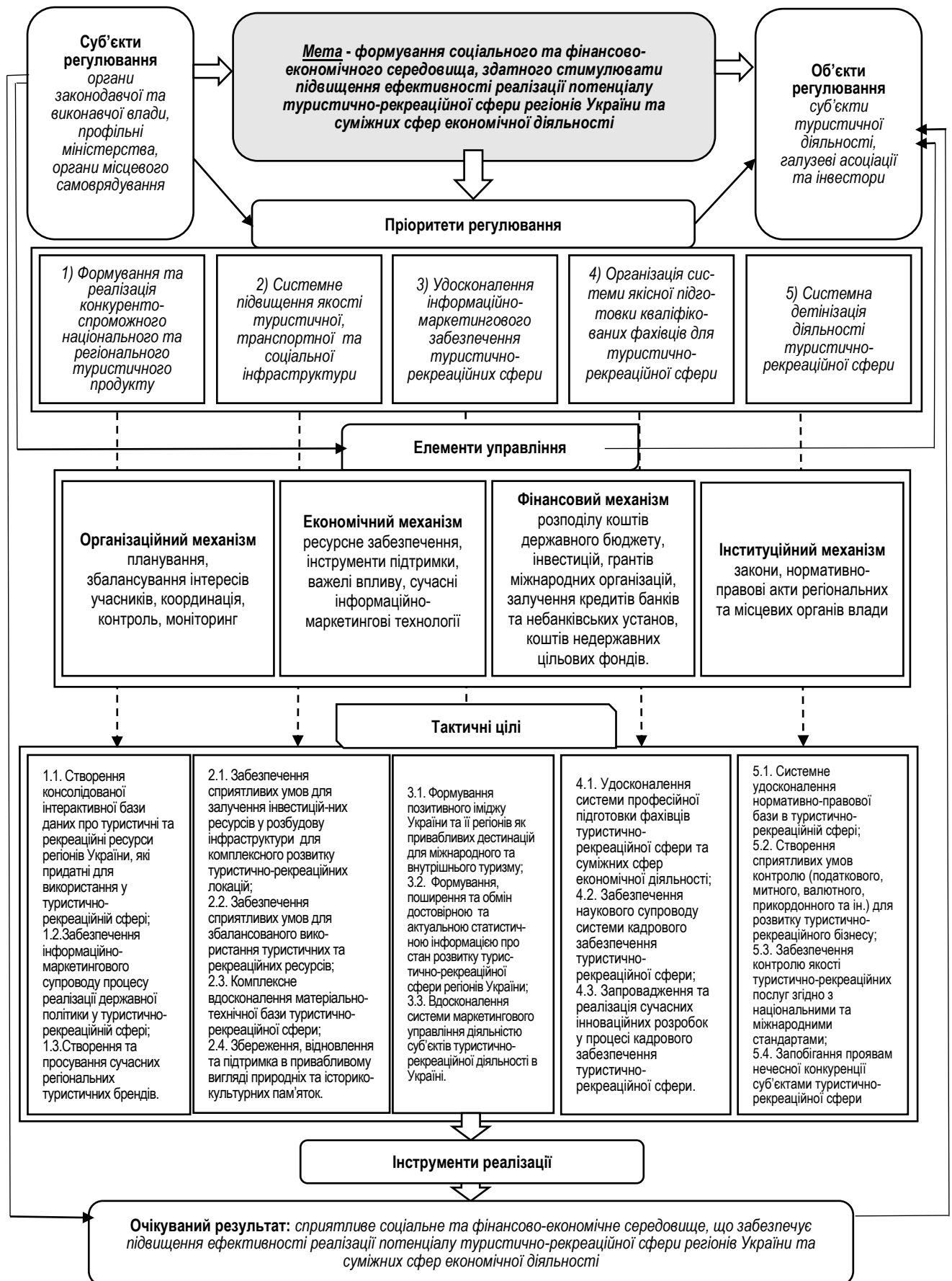

Рис. 5.1. Модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України

Джерело: розроблено автором

соціального та фінансово-економічного середовища, здатних стимулювати підвищення ефективності реалізації потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів та громад України та суміжних сфер економічної діяльності.

Основою даного організаційно-економічного механізму є скоординована система заходів (планування, фінансування, процес реалізації національної та регіональних концепцій розвитку туристично-рекреаційної діяльності), які послідовно здійснюються профільними державними органами разом із органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристичної діяльності з метою ефективної реалізації стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

Основними складовими даного механізму є організаційні, інституційні та економічні елементи, які формують комплекс важелів управління процесом використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України. Головними суб'єктами реалізації механізму мають стати центральні органи законодавчої та виконавчої влади, профільне міністерство, а також органи місцевого самоврядування. Головними об'єктами реалізації механізму – суб'єкти туристичної діяльності, галузеві асоціації та інвестори. Тільки добре скоординовані дії суб'єктів та об'єктів організаційно-економічного механізму є запорукою підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Деталізація дії запропонованого організаційно-економічний механізму здійснена у розрізі окремих блоків з метою більш чіткого окреслення переліку інструментів, які відповідають його конкретним тактичним цілям.

Пріоритет № 1 «Формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту». Туристично-рекреаційний продукт, як комплекс матеріальних (речових) та нематеріальних споживчих вартостей, які необхідні для повного задоволення потреб споживача, що виникають під час подорожі, є системоутворюючим чинником, як у національній туристично-рекреаційній сфері, так на рівні

регіонів [202]. В основному саме за рівнем конкурентоспроможності регіонального туристично-рекреаційного продукту здійснюється оцінка ефективності функціонування туристично-рекреаційної сфери регіонів. Досягнення високого рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційного продукту (спроможність забезпечувати високий рівень прибутковості на вкладений капітал при відносно стійкому споживанні туристично-рекреаційних ресурсів) можна розглядати як основну стратегічну мету функціонування туристично-рекреаційної сфери регіонів і країни в цілому.

Забезпечення сприятливих умов для зростання рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційного продукту та управління процесом його розвитку в національному та глобальному масштабі є основним пріоритетом державних, регіональних та місцевих програм розвитку туристично-рекреаційної сфери. Реалізуючи комплексний підхід до вирішення проблем туристично-рекреаційної сфери, такі програми розвитку часто синхронізуються із завданнями, визначеними галузевими стратегіями розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях, що сприяє точнішому формулюванню їх цілей та напрямів (в т.ч. у вартісному вираженні), які забезпечують більш ефективне управління туристично-рекреаційною сферою на різних рівнях управління.

На наш погляд, підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України в межах даного пріоритету можливе за умови використання на державному (Департамент туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку та торгівлі України) та регіональному (департаменти туризму та рекреації регіональних ОДА) рівнях інструментів комплексної інформаційно-інфраструктурної підтримки формування та реалізації конкурентоспроможного національного та регіонального туристичних продуктів (рис. 5.2.).

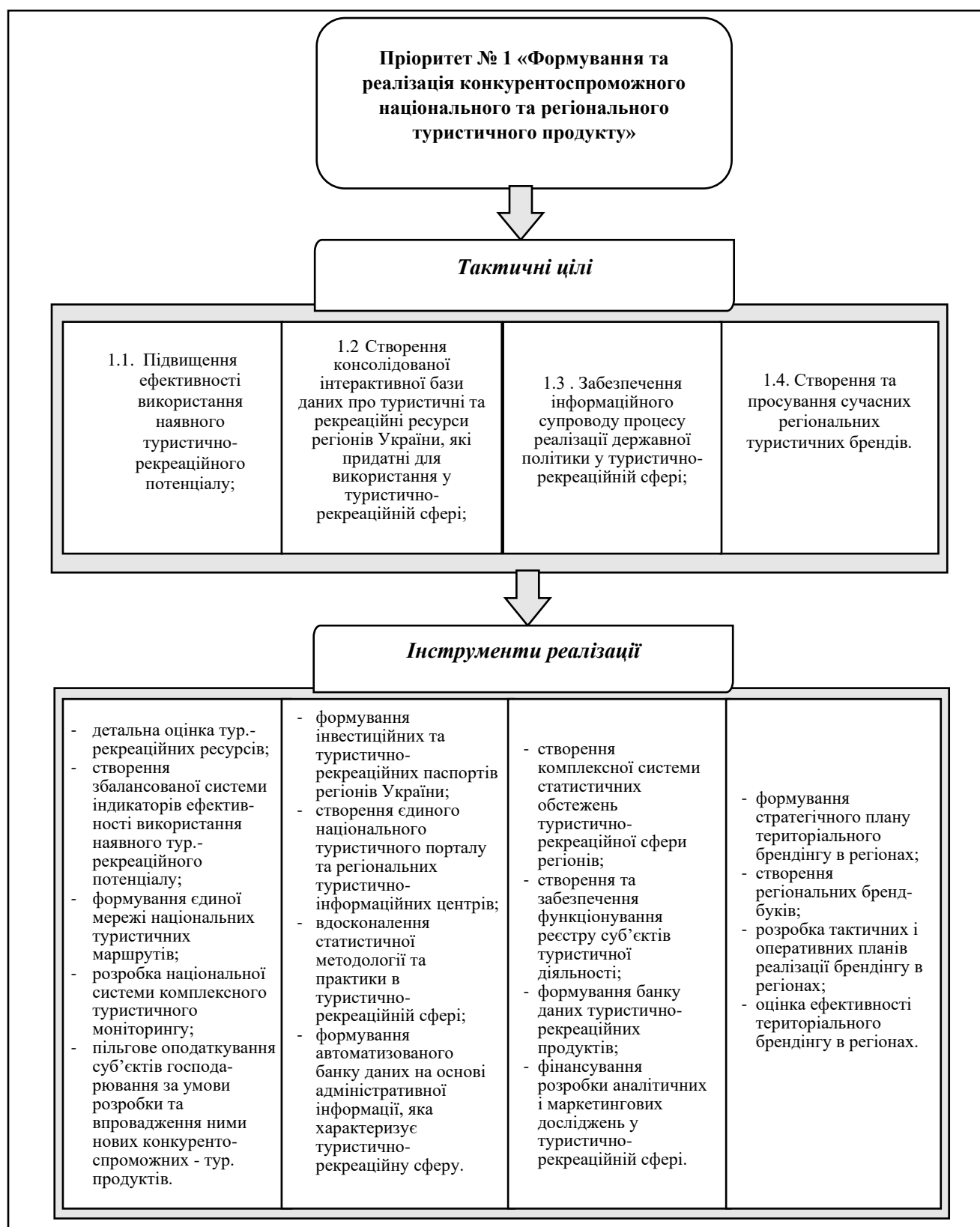

Рис. 5.2. Інструменти формування та реалізації конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту

Джерело: розроблено автором

Адже, саме відсутність комплексного, добре структурованого та автоматизованого банку даних, побудованого завдяки використанню широкого спектру достовірних джерел інформації, які всебічно та найбільш повно характеризують туристично-рекреаційний потенціал кожного з регіонів України, а також фахових аналітичних та маркетингових досліджень на їх основі, часто є однією із основних причин прийняття необґрунтованих і недієвих управлінських рішень та низької інвестиційної активності в контексті розвитку туристично-рекреаційної сфери та ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів у суспільних інтересах.

Крім того, в сучасних умовах жорсткої конкуренції між країнами та регіонами на світовому та локальних ринках туристично-рекреаційних послуг, особливої уваги заслуговує використання національними та регіональними органами управління інструментів промоції у туристично-рекреаційній сфері, зокрема, територіального брендингу. Як свідчить міжнародний досвід територіального брендингу, успішна реалізація національного чи регіонального бренду дозволяє активно популяризувати свою територію в світовому інформаційному просторі, зміцнюючи та вдосконалюючи свій туристично-рекреаційний та інноваційно-інвестиційний потенціал, що позитивно відображається на рівні конкурентоспроможності національного та регіонального туристичного продуктів.

Пріоритет № 2 «Системне підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури».

Той факт, що кожен туристичний продукт є щільно пов'язаний із певною територією з її унікальним набором природних та історико-культурних ресурсів, зумовлює скерування та концентрацію туристичних потоків у конкретних регіонах чи місцевостях, на відміну від інших видів економічної діяльності, які в умовах глобальної економіки можна перемістити в регіони з більш сприятливим інвестиційним кліматом та бізнес-середовищем. Проте, якими б унікальним та значним набором природних та історико-культурних ресурсів не володів певний регіон чи окрема територія, без належного рівня

розвитку туристично-рекреаційної та соціально інфраструктури, не варто очікувати на максимальний соціально-економічний ефект та високий рівень ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери.

Системне вдосконалення та нарощення потенціалу туристично-рекреаційної інфраструктури регіонів України безпосередньо пов'язане з рівнем активності інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері. У процесі формування та підвищення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери регіонів, з метою залучення інвесторів у розвиток туристично-рекреаційної та соціальної інфраструктури регіонів, провідну роль відіграє комплексне сприяння з боку органів влади, які завдяки застосуванню управлінських, фінансово-економічних інструментів та інструментів інформаційної підтримки (рис.5.3.) створюють сприятливий інвестиційний клімат для залучення вітчизняних і іноземних інвестицій.

На нашу думку, в межах реалізації даного пріоритету державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів, з метою підвищення ефективності використання її потенціалу, органам влади на національному рівні доцільно сконцентруватися, в першу чергу, на системному застосуванні фінансово-економічних інструментів (наданні фіскальних стимулів і субсидій для іноземних та вітчизняних інвесторів при інвестуванні в розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури; цільове спрямування туристичного збору на підтримку та розвиток регіональної туристично-рекреаційної інфраструктури; запровадження спеціального фіскального режиму, що сприятиме реконструкції та модернізації матеріально-технічної бази існуючих об'єктів туристично-рекреаційної сфери регіонів, а також побудова нових), оскільки вони є одними із найбільш дієвих та швидкодіючих в процесі підвищення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери регіонів.

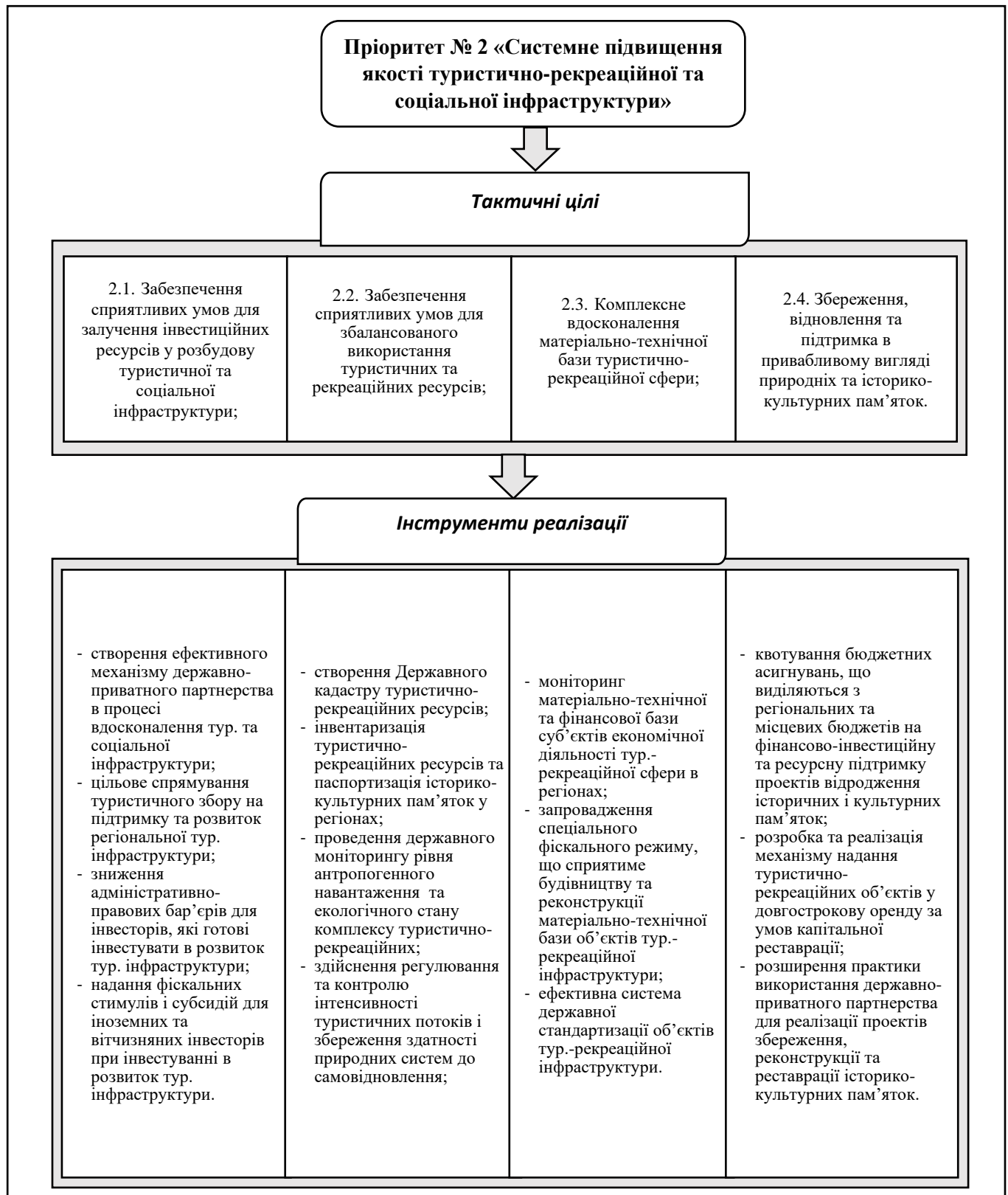

Рис. 5.3. Інструменти системного підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури

Джерело: розроблено автором

Наприклад, у країнах із розвинутою туристично-рекреаційною сферою при забезпеченні сприятливих умов для залучення інвестиційних ресурсів у розбудову туристичної та соціальної інфраструктури використовують наступні фінансово-економічні інструменти для заохочення та підтримки: пільгові позики (Португалія, Греція; в Австрії пільгові позики для розбудови туристичної інфраструктури видаються на 20 років під 5% комісійних); субсидії (Франція, Великобританія та Італія); знижені ставки податку на додану вартість при придбанні іноземних товарів (Іспанія); державна дотація кредитів для реструктуризації туристичної інфраструктури (Словаччина); спеціальний режим оподаткування туристичного бізнесу – звільнення від податку на землю на визначений період, знижені ставки окремих видів податкових платежів (Італія, Іспанія, Польща, Туніс); пряма бюджетна підтримка розвитку туристичної інфраструктури (Єгипет, Туреччина) [174].

Проте, варто пам'ятати, щоб переваги від реалізації даних інструментів були однаково доступні для всіх суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності, їх застосування повинно будуватися за чіткими та прозорими критеріями та правилами. Також, доцільно здійснювати координацію різних фінансово-економічних інструментів підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів між собою, з метою запобігання одночасного їх застосування щодо одних туристичних і рекреаційних об'єктів та відсутності щодо інших.

Незважаючи на пріоритетність фінансово-економічних інструментів у процесі підвищення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери регіонів, високий рівень ефективності їх застосування можливий лише в комплексі з управлінськими інструментами та інструментами інформаційної підтримки. Так, застосування управлінських інструментів (особливо створення ефективного механізму державно-приватного партнерства в процесі розбудови та вдосконалення туристичної та соціальної інфраструктури в регіонах; зниження адміністративно-правових бар'єрів для інвесторів, які готові інвестувати в розвиток туристичної інфраструктури), сприяє вдосконаленню

існуючих та створенню нових організаційно-інституційних умов, які в поєднанні державними фінансово-економічними стимулами для інвестування у інфраструктурні проекти, формують підґрунтя для розвитку привабливого інвестиційного клімату в туристично-рекреаційної сфери регіонів.

Одним із ключових питань, щодо системного підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури, яке необхідно вирішити в найближчий час, є оптимізація та активізація взаємодії між бізнесом та органами державної влади в межах державно-приватного партнерства (ДПП), що виражається у спільній розробці та фінансуванні суспільно необхідних інфраструктурних проектів і програм у туристично-рекреаційній сфері регіонів. На наш погляд, ДПП, як сучасний інноваційний організаційно-управлінський метод взаємодії, що відображає конструктивні взаємини між державою та приватним бізнесом [104], є одним із небагатьох ефективних інструментів для активізації процесу залучення інвестиційних ресурсів у розбудову туристично-рекреаційної та соціальної інфраструктури. Особливо корисним він може стати в процесі комплексного вдосконалення матеріально-технічної бази туристично-рекреаційної сфери, а також відновленні та підтримці в привабливому вигляді природних та історико-культурних пам'яток, як винятково важливих факторів генерації іноземних і вітчизняних туристичних потоків. Координація стратегічного розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах, в т.ч. у межах ДПП, сприятиме більш тісній взаємодії та співпраці органів місцевої влади та приватного бізнесу у вирішенні конкретних завдань щодо системного підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури в регіонах.

Пріоритет № 3 «Удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційних сфери».

Сучасний стан туристично-рекреаційної сфери регіонів України стимулює до пошуку ефективних механізмів її розвитку, використовуючи

при цьому інноваційні інформаційно-маркетингові інструменти, що виступають невід'ємним компонентом інформаційного забезпечення управлінських рішень, як для органів центральної і регіональної влади, так і суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності. З іншого боку, відсутність продуманої регіональної туристичної політики та комплексної маркетингової стратегії справляє відчутно негативний вплив на рівень привабливості туристично-рекреаційних ресурсів для споживачів, а також сповільнює процес зростання ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів.

Інформаційно-маркетингове забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіонів включає перелік заходів, спрямованих на збір, обробку та поширення достовірної інформації про різноманітні аспекти її функціонування та розвитку, серед туристів, інвесторів та інших зацікавлених осіб з метою ефективнішого використання туристично-рекреаційного потенціалу території [16]. На нашу думку, удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіонів можливе завдяки цілеспрямованій реалізації комплексу нормативно-правових, організаційно-економічних та аналітичних інструментів у трьох основних напрямках, що репрезентують тактичні цілі даного пріоритету:

1) Формування позитивного іміджу України та її регіонів як привабливих дестинацій для міжнародного та внутрішнього туризму;

2) Формування, поширення та обмін достовірною та актуальною статистичною інформацією про стан розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України;

3) Вдосконалення системи маркетингового управління діяльністю суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в Україні.

Зважаючи на те, що позитивний імідж країни та її регіонів як привабливих дестинацій для міжнародного та внутрішнього туризму разом із забезпеченням туристично-рекреаційними ресурсами та розвинутою туристичною інфраструктурою є основними чинниками створення

конкурентоспроможного національного туристично-рекреаційного продукту, процес його формування має розглядатися та реалізовуватися як пріоритетний для центральних та регіональних органів влади в контексті маркетингового забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів. Серед інструментів, які доцільно застосовувати в межах комплексної політики з метою формування та покращення позитивного іміджу України та її регіонів, на наш погляд, варто відзначити наступні:

- фінансове забезпечення процесу створення та поширення комплексу держаної некомерційної реклами туристично-рекреаційної сфери регіонів і держави в цілому на національному та міжнародному рівнях;
- сприяння в участі суб'єктів національного туристично-рекреаційного ринку в міжнародних спеціалізованих виставках та ярмарках;
- проведення культурно-мистецьких, спортивних заходів, відзначення релігійних, історичних, національних дат, організація і проведення форумів, конференцій, симпозіумів, круглих столів;
- розроблення ознакування, підтримка туристично-рекреаційних об'єктів і туристичних маршрутів у належному стані;
- розроблення, затвердження та поширення національної та регіональної туристичної символіки.

Ефективне інформаційно-маркетингове забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів сприятиме формуванню та покращенню туристичного іміджу України та її регіонів, що дозволить підвищити рівень довіри та інтересу потенційного споживача до якості національного та регіонального туристично-рекреаційних продуктів. Використання вищезазначених інструментів має здійснюватися, як у межах загальнодержавної стратегії, так і регіональних стратегій розвитку туристично-рекреаційної сфери, враховуючи специфіку їх туристично-рекреаційного потенціалу та особливості його використання.

Застосування маркетингових інструментів з метою підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів передбачає наявність комплексного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке завдяки системній оцінці зовнішнього та внутрішнього соціально-економічного середовища її функціонування, дозволяє приймати обґрунтовані та зважені управлінські рішення щодо застосування конкретних інструментів для формування позитивного іміджу України та її регіонів.

Використання запропонованих інструментів (рис. 5.4.), у межах комплексного інформаційно-аналітичного забезпечення, дозволить забезпечити необхідними даними та реалізувати процеси моніторингу, оцінки та аналізу основних конкурентних переваг та недоліків туристично-рекреаційної сфери та туристично-рекреаційних продуктів в регіонах України та іноземних країн, а також іноземного досвіду щодо формування та покращення їх туристичного іміджу. Результатами таких досліджень можуть стати основою для здійснення обґрунтованого позиціонування туристично-рекреаційної сфери регіонів та їх туристично-рекреаційних продуктів у національному та міжнародному масштабі, виділення їх слабких і сильних сторін, а також розробка маркетингової стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах.

Функціонування системи маркетингового управління на рівні суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності значною мірою залежить від туристичного іміджу регіону та країни загалом. Саме тому, процес її вдосконалення вимагає консолідації маркетингової діяльності суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності в спільній системі координації та управління (інформаційно-маркетинговий центр) з метою підвищення ефективності на національному та регіональному рівнях. Маркетингове управління на рівні суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності повинно формуватися на принципах, які сприяють швидкій адаптації до мінливих умов соціально-економічного та навколишнього природного середовища, що викликає необхідність застосування інструментів

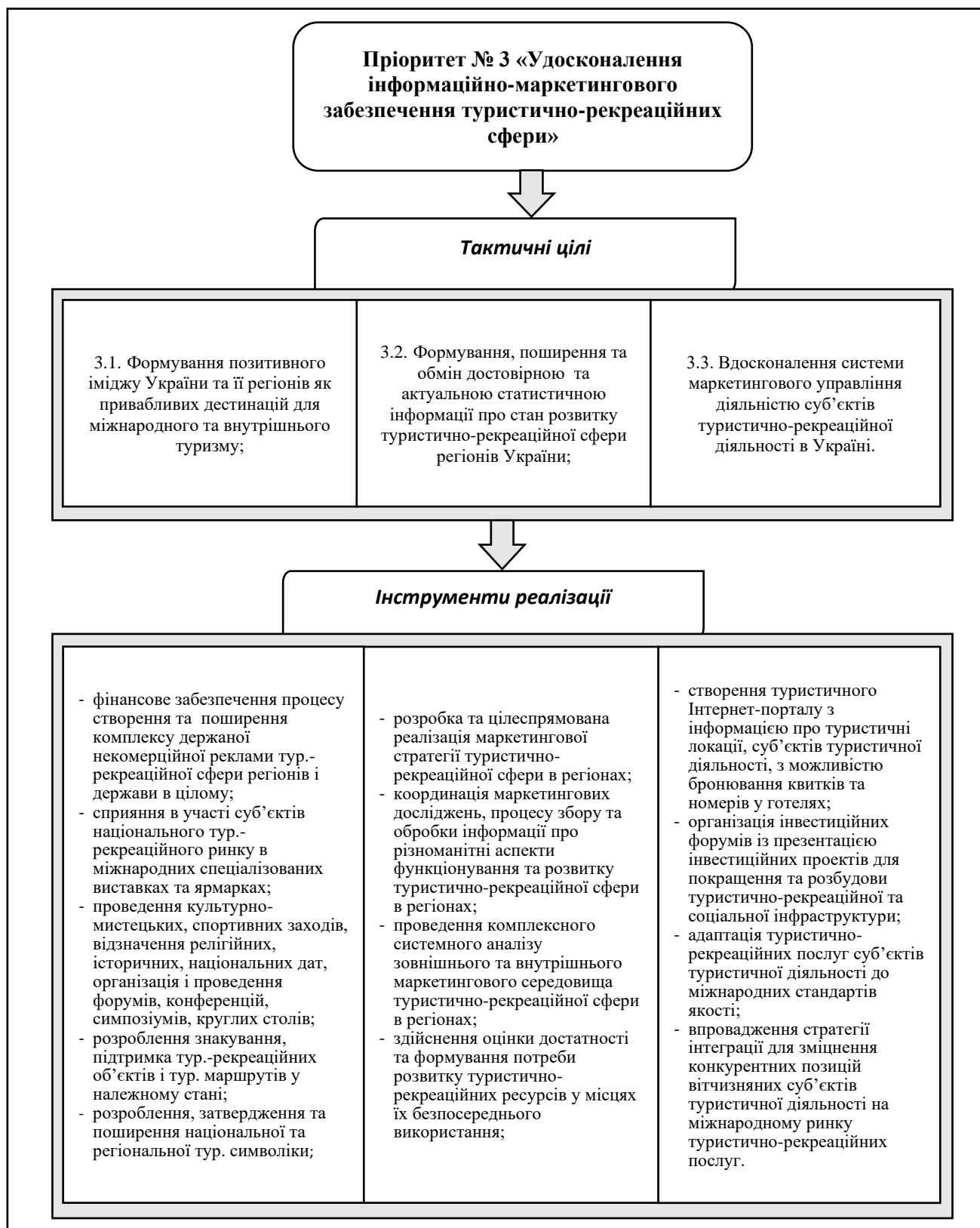

Рис. 5.4. Інструменти удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційних сфери.

Джерело: розроблено автором

комплексного інформаційного забезпечення та стратегічного маркетингового планування у туристично-рекреаційній сфері регіонів. Окрім цього, для ефективної адаптації туристично-рекреаційних послуг до міжнародних стандартів якості та просування регіональних туристично-рекреаційних продуктів на міжнародні ринки, особливо важливою є дієва співпраця між органами державної влади, суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності та спеціалізованими громадськими організаціями.

Пріоритет № 4 «Організація системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери».

Підтримка позитивного іміджу туристично-рекреаційної сфери регіонів України та підвищення ефективності використання її потенціалу практично неможлива без залучення висококваліфікованих фахівців, що здатні забезпечити високий рівень обслуговування вітчизняних та іноземних туристів, який відповідатиме сучасним міжнародним стандартам якості туристично-рекреаційних послуг. Це зумовлює суттєве зростання кваліфікаційних вимог до кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіонів, починаючи від підготовки управлінського та обслуговуючого персоналу суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності, закінчуючи державними службовцями та посадовими особами, що здійснюють державне управління туристично-рекреаційною сферою певного регіону. Саме високий рівень кваліфікації фахівців туристично-рекреаційної сфери разом із високою якістю туристичної інфраструктури та належним інформаційно-маркетинговим забезпеченням можуть забезпечити високу конкурентоспроможність українського туристично-рекреаційного продукту, як на вітчизняному, так і на міжнародних ринках туристичних послуг.

На нашу думку, проблему нестачі кваліфікованих фахівців у туристично-рекреаційній сфері регіонів можна вирішити за допомогою удосконалення системи професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери та суміжних сфер економічної діяльності, забезпечення наукового супроводу системи кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери, а також

запровадження та реалізація сучасних інноваційних розробок у процесі кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери (рис. 5.5.).

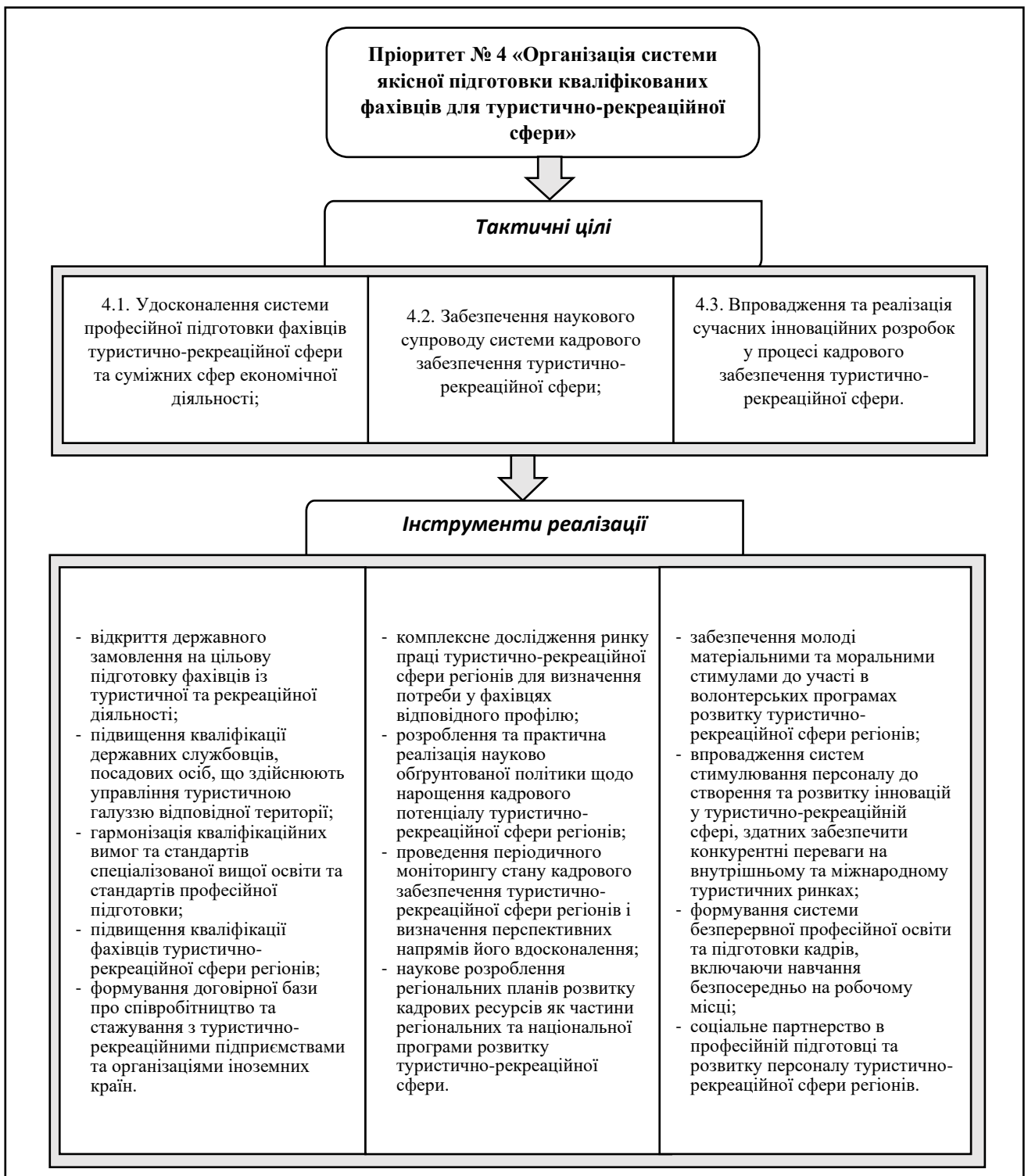

Рис. 5.5. Інструменти організації системи якісної підготовки кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери.

Джерело: розроблено автором

Потреба в удосконаленні системи професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери та суміжних сфер економічної діяльності зумовлена тим фактом, що незважаючи на відносну насиченість туристично-рекреаційної сфери регіонів трудовими ресурсами, їхня кваліфікація у більшості випадків не відповідає міжнародним стандартам.

Основним інструментом, який доцільно застосовувати в процесі удосконаленні системи професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери, є покращення якості спеціалізованої вищої освіти через гармонізація її кваліфікаційних вимог і стандартів та стандартів професійної підготовки в туристично-рекреаційній сфері, а також відкриття державного замовлення на цільову підготовку фахівців із туристичної та рекреаційної діяльності.

Не менш важливим інструментом для підвищення ефективності професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери, є підвищення кваліфікації діючих фахівців туристично-рекреаційної сфери регіонів і державних службовців (посадових осіб), що здійснюють управління туристичною галуззю регіону чи певної адміністративно-територіальної одиниці. В контексті підвищення кваліфікації фахівців туристично-рекреаційної сфери регіонів, важливо також акцентувати увагу на тренінгових програмах, реалізованих за допомогою дистанційного навчання, що допомагають системно підвищувати рівень знань та професійних навичок без відриву від надання туристично-рекреаційних послуг. Ще одним важливим інструментом підвищення ефективності професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери, є формування договірної бази про співробітництво та стажування з туристично-рекреаційними підприємствами та організаціями іноземних країн в рамках міжнародних проектів і корпоративних обмінів.

На наш погляд, необхідним елементом ефективної системи кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіонів повинен бути її науковий супровід, що дозволяє науково обґрунтовано підходити до

розроблення та практичної реалізація політики щодо нарощення кадрового потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів, а також розроблення регіональних планів розвитку кадрових ресурсів як частини регіональних та національної програми розвитку туристично-рекреаційної сфери. Окрім цього, застосування науково-дослідних інструментів (комплексної оцінки ринку праці туристично-рекреаційної сфери регіонів та періодичного моніторингу стану кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери) у межах наукового супроводу системи кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіонів дозволяє визначити потребу туристично-рекреаційної сфери в фахівцях відповідного профілю, сучасного стану її кадрового забезпечення та окреслення перспективних напрямів його вдосконалення.

Поряд із процесом удосконалення системи професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери та суміжних сфер економічної діяльності, впровадження та реалізація сучасних інноваційних розробок у процесі кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери є ще одним важливим компонентом організації системи підвищення якості підготовки кваліфікованих фахівців. Його реалізація передбачає застосування ряду інноваційних стимулюючих (забезпечення молоді матеріальними та моральними стимулами до участі в волонтерських програмах розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів; впровадження систем стимулювання персоналу до створення та розвитку інновацій у туристично-рекреаційній сфері, здатних забезпечити конкурентні переваги на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках), освітніх (формування системи безперервної професійної освіти та підготовки кадрів, включаючи навчання безпосередньо на робочому місці) і організаційно-управлінських інструментів (соціальне партнерство в професійній підготовці та розвитку персоналу туристично-рекреаційної сфери регіонів), які повинні використовуватися виконавчими органами центрального та регіонального рівня у межах загальнодержавної стратегії розвитку

туристично-рекреаційної сфери з врахуванням регіональних особливостей.

Пріоритет № 5 «Системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери».

Туристично-рекреаційна сфера, як одна з найбільш перспективних галузей економіки, володіє значним потенціалом, не тільки для активного економічного зростання, але й для вирішення численних суспільно важливих завдань, спрямованих на реалізацію функцій життєзабезпечення суспільства. Проте перебування значного сегмента туристично-рекреаційного ринку в тіньовій частині української економіки, негативно позначається не лише на рівні його внутрішньої та міжнародної конкурентоспроможності, але й на розмірі його внеску до процесу реалізації соціально орієнтованих цілей суспільства.

До числа можливих форм тіньової діяльності в туристично-рекреаційній сфері регіонів варто віднести: ухилення суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності від сплати податків; тіньова зайнятість; тіньовий оборот фінансових ресурсів; незаконне виробництво та реалізація товарів, робіт та послуг; нелегальне функціонування суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності та компаній перевізників та ін. [58]

Системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, як комплексна система інструментів та заходів (рис. 5.6.), повинна бути спрямована на викорінення та подолання основних причин тіньових процесів і явищ, та створення відповідних умов для мінімізації їх впливу в майбутньому. А її головною метою має стати суттєве зниження рівня тінізації туристично-рекреаційної сфери регіонів шляхом системного удосконалення нормативно-правової бази в туристично-рекреаційній сфері, створення сприятливих умов контролю (податкового, митного, валютного, прикордонного та ін.) для розвитку туристично-рекреаційного бізнесу та спрощення процедури його проведення, забезпечення контролю якості

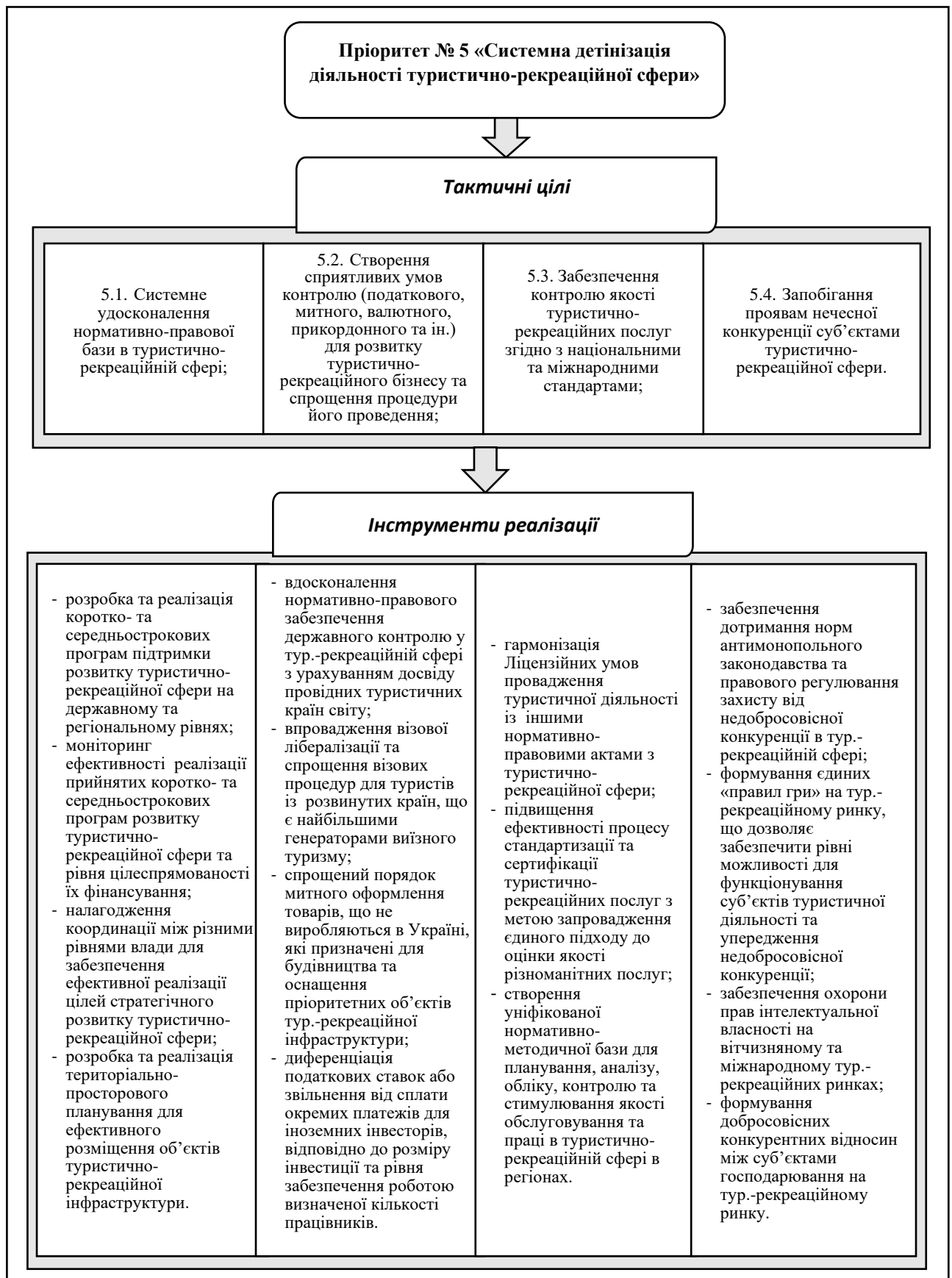

Рис. 5.6. Інструменти системної детінізації діяльності туристично-рекреаційної сфери.

Джерело: розроблено автором

Варто відзначити, що підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів здатне стати каталізатором соціально-економічного розвитку тільки у випадку збалансованого поєднання фінансово-економічних інтересів та соціально орієнтованих цілей суспільства. Значна перевага фінансово-економічного інтересу над реалізацією соціально орієнтованих цілей суспільства, стимулює не тільки зростання тінізації в туристично-рекреаційній сфері регіонів, але й негативно впливає на соціально-економічний стан в країні. В такому випадку, з'являється об'єктивна необхідність у налагодженні чіткого та дієвого державного регулювання туристично-рекреаційної сфери регіонів і держави в цілому, шляхом створення та впровадження конкретного організаційно-економічного механізму, який сприятиме не лише підвищенню ефективності реалізації потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів та активізації процесу її розвитку, але й дозволить забезпечити дієве поєднання інтересів бізнесу та суспільства. Як свідчить міжнародний досвід, не існує ідеальної формули для створення оптимальної системи державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, але реалізація цілеспрямованої, послідовної та добре продуманої державної політики в даній сфері дозволяє досягти значних позитивних результатів.

5.2. Напрями активізації діяльності органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді

Туризм для територіальної громади з наявними туристичними ресурсами без перебільшення можна розцінювати як одне із джерел її соціально-економічного розвитку. Проте сучасна практика доводить, що за виваженої політики органів місцевого самоврядування у сфері туризму та

рекреації та бажання місцевих мешканців розвивати туристично-рекреаційну інфраструктуру, територіальна громада спроможна залучити туристів навіть за відсутності історично сформованих туристичних ресурсів (прикладом останнього є агротуристичний кластер «ГорбоГори» у Львівській області).

В умовах жорсткої конкуренції за туриста як між туристичними DESTИНАЦІЯМИ, так і між суб'єктами інфраструктури туризму в межах туристичних DESTИНАЦІЙ, ключова роль в розвитку і популяризації сфери туризму та рекреації відводиться, у першу чергу, органам місцевого самоврядування. Саме вони визначають пріоритети розвитку туризму в територіальних громадах, розробляють місцеві стратегії та програми, здійснюють управління туристичними ресурсами та суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури (наприклад, через встановлення місцевих податків та зборів). Тому досягнення громадою успіхів у сфері туризму та рекреації – зокрема, збільшення туристичних потоків в громаду – залежить від практичних кроків, які реалізують органи місцевого самоврядування в напрямі популяризації туристичної DESTИНАЦІЇ і створення умов для комфортного перебування в ній туристів.

Актуалізує питання ролі органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах і поширення пандемії COVID-19. Воно вимагає переосмислення підходів до функціонування і розвитку сфери туризму та рекреації в коротко- і середньостроковій перспективі, посилення акцентів на обслуговуванні внутрішніх неорганізованих туристичних потоків, підвищенні безпеки (у першу чергу, санітарно-епідеміологічної) перебування туристів та рекреантів у територіальній громаді тощо.

Функціонування внутрішнього туризму в Україні, як і в Європі, відзначається домінуванням неорганізованих туристів, частка яких сягає 80% загальної кількості внутрішніх туристів в країні. Тому, неорганізований турист, його потреби та очікування повинні стати вихідним елементом для

органів місцевого самоврядування при плануванні розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах. В цьому ключі посилення ролі органів місцевого самоврядування ми вбачаємо у двох основних напрямках: організаційному та фінансовому (рис. 5.7).

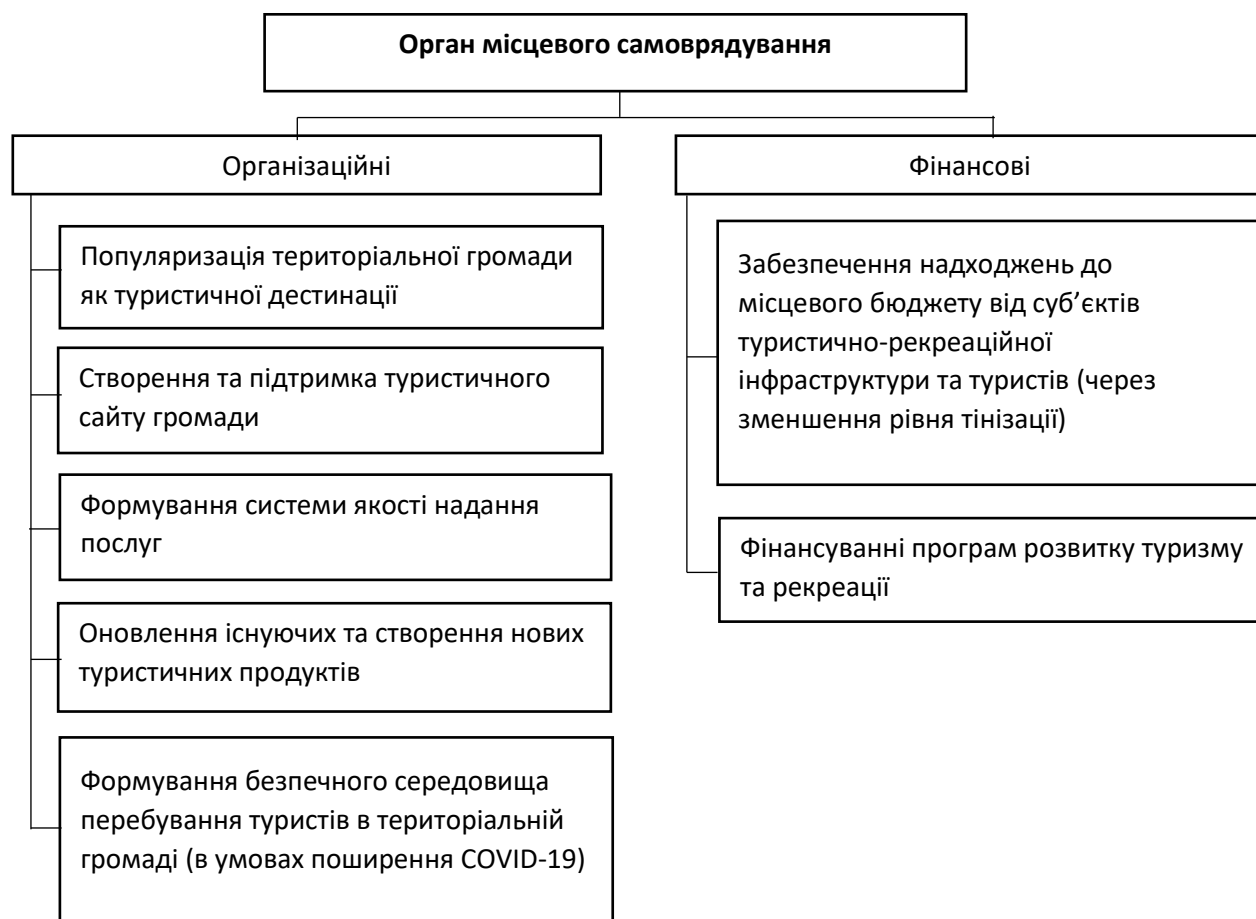

Рис. 5.7. Напрями активізації діяльності органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді

Джерело: розроблено автором

Активізація діяльності органів місцевого самоврядування в організаційному напрямі включає:

- популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації;
- створення, наповнення і постійна актуалізація інформаційного ресурсу про туристичні об'єкти та туристичну інфраструктуру територіальної

громади (туристичний сайт громади);

- формування системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації;
- оновлення існуючих та створення нових туристичних продуктів в межах територіальної громади;
- здійснення заходів для безпечного перебування туристів та рекреантів в територіальній громаді, в умовах поширення COVID-19.

У фінансовому напрямі роль органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді полягає у:

- забезпеченні зростання надходжень до місцевого бюджету від суб'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури та туристів через зменшення рівня тінізації у даній сфері;
- фінансуванні програм розвитку туризму та рекреації.

Розвиток туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді значною мірою залежить від поінформованості громадськості про її туристичні ресурси та інфраструктуру. Тому заходи з популяризації територіальної громади як туристичної дестинації є одним з головних завдань, які стоять перед органами місцевого самоврядування, бізнесовими структурами та мешканцями громади. Однак, ключова роль відводиться власне органам місцевого самоврядування.

Популяризація територіальної громади як туристичної дестинації передбачає формування в свідомості туристів усталеного уявлення про її туристичні ресурси, інфраструктуру та якість послуг. Візуальними елементами пізнаваності туристичної дестинації є її логотип та слоган, які в сукупності виступають складовими частинами бренду туристичної дестинації. Логотип та слоган повинні відображати самобутність та особливість туристичних ресурсів територіальної громади. Наприклад, акцентувати увагу на лікувальних властивостях мінеральних джерел чи унікальній архітектурі територіальної громади, продукції народних

промислів чи орієнтації туристичної дестинації на активні види туризму тощо.

Роботу з розробки логотипу та слогану територіальної громади повинні організувати та провадити органи місцевого самоврядування. Проте для безпосереднього виконання робіт необхідно залучити фахівців з дизайну та маркетингу, оскільки від правильного вибору кольору та форми логотипу, формулювання слогана буде залежати перше враження туриста про територіальну громаду та бажання її відвідати. Виходячи з цього, органи місцевого самоврядування територіальної громади, яка розвиває сферу туризму і ще не має власного логотипу, повинні передбачити в стратегіях та програмах розвитку туризму заходи та кошти на його розробку та просування.

Однак логотип та слоган є лише однією із складових формування загального бренду туристичної дестинації. Другою складовою є емоції туристів, які виникають в них від атмосфери та гостинності у самій територіальній громаді, а також від рівня якості отриманих послуг. Власне друга складова бренду впливає на формування у свідомості туриста або позитивного враження про туристичну дестинацію і бажання знову її відвідати, або може повністю знівелювати задекларовані цінності і спричинити до зменшення туристичних потоків. Тому органи місцевого самоврядування повинні, окрім створення візуального образу туристичної дестинації, провадити роботу, скеровану на уособлення бренду територіальної громади з комфортними умовами для перебування в ній туристів та рекреантів.

Важливим моментом у популяризації туристично-рекреаційної сфери повинна стати також ідентифікація особливостей туристичного потенціалу – так званих, туристичних «родзинок», – притаманних саме даній туристичній дестинації. Для їх виявлення, окрім SWOT-аналізу, який широко застосовують при розробці місцевих програм розвитку туризму, можна використати метод *community mapping* [311], суть якого зводиться до

виявлення та аналізу стану об'єктів та суб'єктів, важливих для розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури в територіальній громаді, окреслення наявних взаємозв'язків між її суб'єктами, визначення потреб туристів та мешканців громади, співставлення їхньої відповідності і т. д. Особливостями методу *community mapping* є залучення до процесу дослідження широкого кола зацікавлених осіб (починаючи від експертів з розвитку туризму, і завершуючи туристами та мешканцями територіальної громади) та врахування у процесі аналізу, окрім фактичних даних про наявні в територіальній громаді туристичні ресурси, ще й емоції та враження, які вони викликають в туристів та мешканців територіальної громади.

Наступним кроком в просування територіальної громади як туристичної дестинації є інформування громадськості про особливості та переваги її туристичного продукту. З цією метою доцільно комплексно використати весь можливий інструментарій популяризації: публікації та програми в засобах масової інформації і на телебаченні про особливості функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді (в тому числі, відеоролики на загальнонаціональному телебаченні та в Ютубі (YouTube)); реклама туристичного продукту в друкованому вигляді та в мережі Інтернет (обов'язково багатомовна); банери та білборди із зображенням туристичних «родзинок» та логотипу територіальної громади у великих містах України; участь у виставках та конференціях, присвячених туризму та рекреації. Дієвим інструментарієм популяризації туристичної дестинації може стати організація рекламних кількадечних відпочинкових турів для працівників туристичних агентств, які реалізуватимуть туристичний продукт територіальної громади кінцевим споживачам. Джерелом фінансування такої масштабної кампанії з просування туристичної дестинації може стати місцевий бюджет (за статтею «видатки на реалізацію програм і заходів у сфері туризму»). Проте добре спланована і проведена кампанія компенсує

витрачені на неї кошти через збільшення туристичних потоків в територіальну громаду.

Вагомим елементом розвитку і популяризації туристично-рекреаційної сфери територіальної громади є взаємодія органів місцевого самоврядування з всеукраїнськими туристичними асоціаціями. Так, членство територіальної громади (в особі органів місцевого самоврядування) в асоціаціях туристичного спрямування, таких як Національна туристична організація України, Українська Асоціація Активного та Екологічного Туризму, Туристична асоціація України та інших, дозволить не лише поширити інформацію про наявні в громаді туристичні ресурси, але й забезпечить громаду фаховою консультаційною і практичною підтримкою в напрямі побудови стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери, маркетингової програми просування туристичного продукту, підвищення якості послуг тощо.

При формуванні стратегій та програм розвитку туристично-рекреаційно сфери органи місцевого самоврядування повинні враховувати той факт, що сучасний неорганізований турист свою подорож планує самостійно, на відміну від осіб, для яких туристичні агентства розробляють, організовують і забезпечують супровід під час «турів вихідного дня», відпочинку в готельних комплексах, санаторіях чи туристичних базах. Тому наявність і доступність інформації про туристичну дестинацію, її туристично-рекреаційну інфраструктуру та відгуків людей, які вже в ній побували, для неорганізованого туриста є одним з визначальних моментів при прийнятті рішення про подорож. Джерелом такої інформації сьогодні виступають ресурси мережі Інтернет. Зважаючи на це, органам місцевого самоврядування слід зробити акценти при розробці і реалізації стратегій та програм розвитку туризму та рекреації на формуванні та «просуванні» в пошукових системах туристичного сайту територіальної громади та забезпечити наявність і належне функціонування усіх задекларованих на ньому елементів.

Наповнення туристичного сайту територіальної громади правдивою і актуальною інформацією є вкрай важливо, адже це «туристичне обличчя» громади, від якого значною мірою будуть залежати обсяги туристичних потоків (особливо неорганізованих туристів). Тому, туристичний сайт громади повинен містити максимальний обсяг необхідної туристу – незалежно від його орієнтації на той чи інший вид туризму – інформації. Зокрема:

коротку довідку про туристичну дестинацію з акцентами на її туристичні ресурси та види туризму, які вона забезпечує (за необхідності, з сезонним розподілом);

можливі варіанти добирання до територіальної громади різними видами транспорту (GPS координати, маршрути міжміських та приміських потягів та рейсових автобусів тощо). До даного розділу доцільно включити активні посилання на Інтернет-ресурси компаній, які здійснюють бронювання та попередній продаж квитків на потяги та рейсові автобуси (Укрзалізниця, Busfor, INFOBUS та інші);

перелік закладів розміщення в територіальній громаді (готельних комплексів, приватних садиб, туристичних баз, кемпінгів тощо). Важливе значення при цьому має групування засобів розміщення за ціновим критерієм. Це дасть можливість туристам з різним рівнем доходів знайти житло, яке відповідатиме їхнім запитам. Вагомою перевагою в напрямі залучення туристів буде наявність на туристичному сайті громади контактної інформації власників засобів розміщення для можливості безпосередньо забронювати житло. Доречно також вказати посилання на всесвітньовідомі електронні сервіси з бронювання житла (booking.com, Airbnb та ін.), які виступають гарантами отримання послуг з тимчасового проживання для туристів і їх оплати для надавачів житла;

перелік закладів харчування на території громади. За аналогією із закладами розміщення на туристичному сайті громади доцільно вказати і

заклади громадського харчування. При цьому, варто зазначити типове меню в різних цінових категоріях. Важливим нюансом для комфортності перебування туристів є наявність інформації про заклади громадського харчування на інформаційних та он-лайн картах (на кшталт, гугл мепс). Це дозволить туристам не витратити зайвого часу на їх пошуки;

перелік розваг і заходів у територіальній громаді, а також суб'єктів, які їх організують і проводять. Даний розділ може містити інформацію про зони пасивного відпочинку (парки, сквери), пішохідні та велосипедні маршрути (з деталізацією їх довжини та складності), прокат обладнання (лижного спорядження, плавальних засобів тощо), розважальні клуби, фестивалі, ярмарки і т. п. Інформація повинна бути розміщена таким чином, щоб кожен турист міг швидко зорієнтуватися і знайти дані відповідно до своїх уподобань. Слід зазначити, що важливим моментом, який необхідно враховувати органам місцевого самоврядування під час організації розважальних заходів (фестивалів, концертів, конкурсів, днів громади тощо) чи надання дозволів на їх проведення сторонніми організаціями, є принцип їх послідовності. Так, наприклад, в рамках святкування днів громади заходи повинні бути чітко організованими і відбуватися один за одним, а не паралельного. Інформація про них повинна бути розміщена на туристичному сайті громади заздалегідь.

З метою постійної актуалізації інформації на туристичному сайті громади потрібно підтримувати комунікаційні зв'язки з суб'єктами господарювання та мешканцями громади, які надають послуги у сфері туризму та рекреації. Органом, на який може бути покладено дані функції, може виступати довідково-інформаційний туристичний центр територіальної громади. Окрім того, у процесі комунікації довідково-інформаційний туристичний центр здійснюватиме інформаційно-роз'яснювальну роботу серед місцевих мешканців про необхідність справляння з туристів та

рекреантів туристичного збору і його значення для розвитку територіальної громади.

Практично кожній територіальній громаді України, в межах якої туризм є одним з домінуючих видів діяльності, притаманна проблема низької якості надання послуг. Поняття «якості послуг» у сфері туризму є доволі суб'єктивним, оскільки якість послуг, як специфічного товару, загалом, та особливо в туризмі означає не тільки дотримання встановлених стандартів їх надання, але й ступінь задоволеності ними клієнта (туриста). Останнє ж оцінюється туристом суб'єктивно, виходячи з його стереотипів, уявлень та очікувань. До того ж, туризм, як специфічна сфера економіки, включає в себе послуги багатьох видів економічної діяльності – організації туристичної подорожі та екскурсій, транспортування (як до туристичної дестинації, так і в її межах), розміщення для тимчасового проживання, харчування, організація дозвілля, послуги інфраструктури туристичної дестинації, забезпечення безпеки під час перебування на відпочинку тощо, – які в комплексі формують враження туриста про якість отриманого сервісу та повноту задоволення своїх потреб і очікувань. Оціночні судження та рекомендації туристів знаходять своє відображення на сторінках соціальних мереж, що в кінцевому результаті впливає на конкурентоспроможність туристичної дестинації. Тому питання підвищення якості сервісу в туристичних дестинаціях повинно стати для органів місцевого самоврядування одним з пріоритетних в напрямі конкурентної боротьби за збільшення туристичних потоків.

Органи місцевого самоврядування можуть впливати на базові фактори, що формують уявлення туристів про якість надання послуг та комфортність перебування в туристичній дестинації. Зокрема, на:

безпеку перебування туристів в територіальній громаді, що реалізується як шляхом забезпечення правопорядку і безпеки в самій територіальній громаді, так і через видачу дозволів на функціонування в її межах підприємницьких структур (наприклад, підприємств, які не завдають шкоди

навколишньому природному середовищу, чи безпечних для життя та здоров'я туристів парків розваг, реалізаторів продуктів харчування тощо);

санітарно-гігієнічні умови та доступність медичних послуг. Сюди можна віднести налагодженість водопостачання та водовідведення, забезпечення очистки питної води, наявність в територіальній громаді укомплектованого засобами для надання першої невідкладної допомоги фельдшерського пункту тощо;

навколишнє середовище і благоустрій території (чистота вулиць, впорядкованість парків, скверів, пляжів, стан історичних пам'яток і т. п.);

доступність інформації про визначні місця та туристичні маршрути в територіальній громаді. У першу чергу, мова йде про інформування та популяризацію туристичних «родзинок» громади, розробку туристичних маршрутів і встановлення на них вказівників, а також наявність місць на території громади з відкритим доступом до мережі Інтернет;

гостинність. Забезпечити доброзичливе ставлення місцевих жителів до туристів можна через інформаційно-роз'яснювальну роботу серед мешканців громади про переваги функціонування туристичної галузі в територіальній громаді, а також шляхом врахування інтересів місцевих жителів, що дозволить мінімізувати ризики появи конфліктів між ними та туристами;

кваліфікованість та професіоналізм зайнятих у сфері туризму, які включають технічну та організаційну компетентність, здатність швидко і ефективно вирішувати поточні проблеми туристів та рекреантів. Підвищити кваліфікаційні навички можна шляхом організації відповідних фахових навчальних тренінгів та майстер-класів, запровадження в старшій школі факультативного навчального курсу «Мій край – туристичний», який би включав не лише історію територіальної громади, але й практичну

інформацію про сучасні цікаві місця, туристичні «родзинки», індустрію розваг та гостинності;

дотримання норм законодавства та прав захисту споживачів.

Формування системи якості надання туристичних послуг на рівні територіальної громади передбачає тісну взаємодію і співпрацю між органами місцевого самоврядування, суб'єктами інфраструктури туристично-рекреаційної сфери та місцевими жителями. Визначальним моментом такої співпраці повинна стати узгодженість інтересів усіх сторін задля розвитку територіальної громади як туристичної дестинації.

Функції органів місцевого самоврядування в напрямі підвищення якості туристичних послуг зводяться до розробки і впровадження системи якості надання послуг (за необхідності для цього можуть залучатися сертифікаційні агентства), моніторингу задоволеності інтересів та очікувань туристів (наприклад, шляхом анкетування туристів, суб'єктів інфраструктури туристично-рекреаційної сфери, місцевих мешканців) та контролю за дотриманням стандартів надання послуг (із залученням сторонніх фахівців з контролю якості для одержання об'єктивної оцінки). Не менш вагомим для отримання туристами позитивного досвіду від подорожі є промоція органами місцевого самоврядування суб'єктів інфраструктури туризму, які пройшли навчання щодо надання послуг за напрямками своєї діяльності і мають відповідні сертифікати, з акцентом на їх відповідності стандартам надання послуг. Суб'єкти туристично-рекреаційної інфраструктури, зі свого боку, повинні забезпечувати і контролювати дотримання стандартів надання послуг своїми працівниками (чи особисто, у разі ведення діяльності одноосібно). Особливо вагомий вплив на загальне враження і задоволення туристів від подорожі чинять комфортність і якість сервісу у закладах розміщення. Місцеві жителі, у свою чергу, повинні забезпечити максимально комфортне перебування туристів у територіальній громаді шляхом прояву ввічливого ставлення, гостинності та емпатії до них.

Задоволення туристів якістю отриманого сервісу можна визначити шляхом проведення анкетування та аналізу відгуків в соціальних мережах та на туристичному сайті громади. У разі виявлення незадоволеності, органи місцевого самоврядування повинні встановити і проаналізувати її причини, і здійснити кроки щодо виправлення ситуації шляхом комунікації з суб'єктами, які надають послуги, і, якщо це можливо, компенсувати туристам завдані незручності (наприклад, безкоштовним відвідуванням атракціонів, музеїв тощо). Такі дії можуть стати чинником конкурентної переваги територіальної громади у боротьбі за туристичні потоки.

Заходи з формування системи якості надання послуг у сфері туризму в територіальній громаді повинні бути чітко сплановані в часі. Тобто, розвиток сфери туризму та рекреації передбачає чітке усвідомлення органами місцевого самоврядування, суб'єктами інфраструктури туризму та мешканцями громади, що саме громада має на меті досягнути в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Тому вагоме значення відводиться роботі органів місцевого самоврядування зі збору та аналізу інформації про стан сфери туризму в територіальній громаді: наявні туристичні ресурси, суб'єктів інфраструктури туристів, динаміку туристичних потоків та ін. Сформульовані на основі аналізу цілі повинні бути чіткими, реалістичними, досяжними, піддаватись вимірюванню і узгоджуватись із загальною стратегією соціально-економічного розвитку територіальної громади. При цьому доречно обирати невелику кількість цілей, і тільки після їх досягнення формулювати нові цілі та завдання. Наприклад, у короткостроковій перспективі туристична дестинація має намір підвищити поінформованість мешканців громади про необхідність підвищення якості послуг у туристичній сфері та збільшити кількість позитивних відгуків на сторінці територіальної громади в соціальних мережах про якість отриманого туристами сервісу (показником вимірювання може виступати відсоткове співвідношення до попереднього року). У середньостроковій перспективі ціль може бути

амбітнішою, наприклад, досягнення певної кількості сертифікованих надавачів послуг у сфері туризму та рекреації. І, нарешті, завданням в довгостроковій перспективі має стати формування усталеного уявлення в туристів про територіальну громаду, як про комфортну для перебування туристичну дестинацію з високим рівнем сервісу. Як результат, можна очікувати збільшення туристичних потоків та доходів місцевого бюджету.

Процес формування системи якості надання послуг у туристично-рекреаційній сфері є тривалим у часі і потребує фінансових ресурсів для його втілення. Тому на етапі розробки і початку впровадження системи якості надання туристичних послуг фінансування може здійснюватись за кошти місцевого бюджету та із залученням конкурсних чи грантових коштів (наприклад, коштів Державного фонду регіонального розвитку). Зокрема, органи місцевого самоврядування в рахунок бюджетних видатків на розвиток туризму можуть включити витрати, пов'язані формуванням системи якості надання послуг у сфері туризму, а саме на: консультаційну допомогу відповідних агентств; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи та комунікації з мешканцями територіальної громади; розробку планів та програм впровадження системи якості надання послуг; моніторинг та контроль за виконанням поставлених завдань і т. п. Після проведення консультацій з представниками суб'єктів інфраструктури туризму доцільно поступово залучати їхні кошти, зокрема, на навчання персоналу, впровадження змін в процесах надання послуг, створення лояльності клієнтів тощо.

Однак, прагнення досягнути високих стандартів надання послуг у туристично-рекреаційній сфері не обов'язково повинно означати їх високу вартість. Переважно турист хоче отримати очікуваний рівень сервісу за мінімальних витрат. Тому, формуючи політику якості надання послуг у туристичні дестинації слід орієнтуватись відразу на різні групи споживачів. Так, перебування кожного туриста в територіальній громаді повинно

супроводжуватись вищим, ніж задовільний рівнем сервісу, незважаючи на наявну цінову категорію обраного ним закладу розміщування чи харчування (найдешевшого (на кшталт ліжок у хостелах, чи окремих кімнат в будинку з господарями) чи комфортабельних вілл з обладнанням для відпочинку подвір'ям). Лише підхід «високий рівень сервісу для усіх без виключення» сприятиме формуванню позитивного іміджу туристичної дестинації та отриманню нею конкурентних переваг у боротьбі за потоки туристів над іншими туристичними дестинаціями.

Частково вирішити проблеми низької якості сервісу у сфері туризму та рекреації може залучення на вітчизняний ринок туристичних послуг професійних гравців із світовим ім'ям, хорошою діловою репутацією та іміджом. Так, наприклад, органи місцевого самоврядування територіальних громад, які орієнтуються на морський відпочинок та гірськолижні курорти, можуть забезпечити максимальне сприяння великим міжнародним готельним мережам в побудові на території громади готельних комплексів, парків розваг і т. п.

Підтримувати інтерес туристів та рекреантів до туристичних ресурсів територіальної громади та забезпечити нарощення туристичних потоків дозволить оновлення та диверсифікація послуг чи локацій в межах територіальної громади. Так, наприклад, на гірськолижному курорті «Буковель» в Івано-Франківській області створили найбільше штучне озеро в Україні («Озеро молодості») із обладнанням пляжем довжиною понад 2 км [121]. Це забезпечує туристичні потоки не лише в зимовий період, а й влітку. На термальному курорті «Косино» в Закарпатській області у 2019 році поруч з термальними басейнами відкрили аквапарк, що, з одного боку, мало б позитивно вплинути на збільшення потоків туристів (особливо з дітьми), а з другого, – дозволить зменшити концентрацію людей саме в термальних басейнах за рахунок аквапарку на території курорту).

Елементом популяризації туристичного потенціалу територіальної громади може стати організація локацій на території громади, пристосованих

під діловий туризм (ділові зустрічі, конференції, виставки тощо) та їх просування (в т. ч. через туристичні агентства) серед великих корпорацій. Характерною особливістю такого виду туризму є його мінімальна вразливість до впливу сезонності. Поруч з тим, він може стати своєрідною візитівкою туристичної дестинації для осіб, які вперше в ній побувають.

У фінансовому напрямі розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді особливу увагу органам місцевого самоврядування слід приділяти легалізації діяльності суб'єктів, які надають послуги у сфері туризму, та легальному перебуванню туристів, які відвідують туристичну дестинацію, оскільки це сприятиме зростанню надходження коштів до місцевого бюджету. При цьому органи місцевого самоврядування можуть використовувати штрафні санкції, так і інструментарій стимулювання. Наприклад, якщо в територіальній громаді функціонує багато приватних садиб, які надають послуги з розміщування неофіційно, без реєстрації своєї діяльності, і які усвідомлено не бажають функціонувати в правовій площині, органи місцевого самоврядування можуть підвищити ставки податку на землю або на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, компенсуючи таким чином втрати від недоотриманого туристичного збору чи єдиного податку.

З другого боку, органи місцевого самоврядування можуть спонукати самих туристів та рекреантів сплачувати туристичний збір, тобто орендувати житло для тимчасового розміщування в межах територіальної громади у суб'єктів, які функціонують офіційно. З цією метою органи місцевого самоврядування можуть запровадити для зазначених туристів екскурсійні ваучери на безкоштовну екскурсію (або на знижку на екскурсію) в межах територіальної громади, або на безкоштовне транспортування до найближчих туристичних об'єктів за межами територіальної громади.

Екскурсійні ваучери можна диференціювати залежно від терміну тимчасового перебування туриста в територіальній громаді (тобто, величини

сплаченого туристичного збору). Наприклад, мінімальна тривалість перебування туриста для отримання екскурсійного ваучера повинна становити сім ночей, бо в протилежному випадку отримана сума туристичного збору не компенсуватиме витрати на покриття екскурсійного ваучера. Запровадження екскурсійного ваучера не лише сприятиме зростанню надходжень від туристичного збору до місцевого бюджету, але й буде інструментом популяризації туристичних об'єктів (музеїв, замків, заповідників тощо) в межах територіальної громади та поблизу неї.

Особливо дієвим такий механізм може стати для туристичних дестинацій, які мають в межах своєї території цікаві туристичні об'єкти. Так, наприклад, в Шабівській ОТГ та в смт Затока для туристів та рекреантів, які офіційно перебувають на території громади сім ночей, органи місцевого самоврядування за кошти місцевого бюджету можуть забезпечити безкоштовне транспортування до туристичного об'єкта «Центр культури вина Шабо» в Шабівській ОТГ, а для туристів, які офіційно тимчасово проживають на території громади десять і більше ночей – до Аккерманської фортеці у м. Білгород-Дністровський. Слід відзначити, що для туристів сплата туристичного збору не має суттєвого впливу на рішення про вибір житла для тимчасового перебування, оскільки місцеві ради встановлюють його ставки далекими від максимально дозволеного законодавством рівні.

Головним джерелом фінансових ресурсів для реалізації органами місцевого самоврядування програм та заходів, скерованих на розвиток туристично-рекреаційної сфери, є кошти місцевого бюджету. Проте практика засвідчує, що їх обсяги є незначними, навіть у порівнянні з надходженнями від туристичного збору. Це вимагає пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів. Ними може стати Державний фонд регіонального розвитку, який виділяє кошти на конкурсних засадах та на умовах співфінансування, а також кошти приватних інвесторів, які можна залучити на засадах державно-приватного партнерства.

Поширення пандемії COVID-19 та карантин, запроваджений для його запобігання, спричинить не лише до падіння потенціалу туристично-рекреаційної сфери⁷, але й до переорієнтації туристичних потоків з виїзного туризму на внутрішній. Це ще більше загострює питання щодо вдосконалення організаційних і фінансових заходів органів місцевого самоврядування в напрямі розвитку та відновлення функціонування туризму та рекреації в територіальних громадах в коротко- та середньостроковій перспективі після завершення карантину.

Виклики, які ставить перед туристично-рекреаційною сферою територіальних громад COVID-19, змусять органи місцевого самоврядування адаптувати територіальну громаду загалом та наявні в ній туристичні продукти під нові умови функціонування, в основі яких лежить безпека туристів. Виходячи з цього, можна припустити, що серед туристичних дестинацій домінуватимуть ті, які орієнтуються на відпочинок на природі (активний гірський та морський відпочинок, зелений туризм і т. п.).

Характерними особливостями розвитку туристично-рекреаційної сфери у посткарантинний період, які повинні врахувати органи місцевого самоврядування при відновленні та розвитку туризму та рекреації, будуть:

- спад туристичних потоків. Значна кількість громадян, остерігаючись зараження, найімовірніше прийме рішення не відвідувати популярні багатолюдні туристичні дестинації, що спричинить до втрат надходжень від туристично-рекреаційної сфери не лише місцевих бюджетів, але й домогосподарств та господарюючих суб'єктів, які орієнтуються на надання послуг туристам та рекреантам. Роль органів місцевого самоврядування у стримуванні падіння туристичних потоків полягає у формуванні та підвищенні соціальної відповідальності суб'єктів

⁷ На момент проведення дослідження дані про зміну соціально-економічних показників функціонування туристично-рекреаційної сфери внаслідок поширення COVID-19 відсутні. Проте з впевненістю можна стверджувати, що спад відбувся, оскільки інфраструктура туризму включає суб'єктів господарювання, які надавали послуги перевезення, тимчасового розміщування, харчування, проведення масових заходів і т. п., діяльність яких була обмежена внаслідок запровадження карантину.

інфраструктури туристично-рекреаційної сфери та місцевих мешканців при наданні ними послуг. Інструментарієм досягнення цього виступають комунікаційні зв'язки і масова інформаційно-роз'яснювальна робота в територіальній громаді. В цьому ключі надавачі туристично-рекреаційних послуг повинні усвідомити важливість забезпечення доступних для туристів та рекреантів тарифів на свої послуги (в ідеалі – знизити їх, з огляду на втрату частиною населення доходів через запровадження карантину), створення максимально комфортних умов перебування туристів та рекреантів, які б сприяли дотриманню ними встановлених санітарно-епідеміологічних норм, підвищення якості надання послуг і т. д. Вибудовані комунікаційні зв'язки та соціальна відповідальність бізнесу і мешканців громади в більш тривалій перспективі можуть стати базисом зародження туристичного кластера територіальної громади;

- падіння популярності туристичних destinations, орієнтованих на культурно-історичний туризм. Для підтримання інтересу до туристичної destinations серед внутрішніх туристів та відновлення їх потоків після завершення карантину органи місцевого самоврядування таких територіальних громад мали б ініціювати проведення потужної рекламної кампанії під егідою Національної туристичної організації України «Подорожуй Україною безпечно». Одним з інструментів в цьому напрямі може стати організація он-лайн екскурсії, за які екскурсанти можуть здійснювати благодійні внески. Зважаючи, що страх заразитися COVID-19 укріпився в свідомості людей надовго, зазначені дії органів місцевого самоврядування дозволять зберегти інтерес туристів та рекреантів до територіальної громади – туристичної destinations;
- подорожі відбуватимуться переважно власним автотранспортом. Це обумовлено, з одного боку, поступовим відновленням після завершення карантину перевезень громадським транспортом (залізницею,

міжміськими автобусами), яке може затягнутись на кілька місяців, а з другого боку, побоюваннями громадян заразитись COVID-19 у громадському транспорті. Тому у туристичних дестинаціях повинні подбати про збільшення місць для паркування транспортних засобів, виділити і відповідно обладнати місця під організацію кемпінгів і наметових містечок;

- зростуть вимоги до дотримання безпечних умов перебування туристів для запобігання зараженню COVID-19. У зв'язку з цим органам місцевого самоврядування спільно з суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури та місцевими жителями необхідно розробити і запровадити в межах територіальної громади концепцію розміщення туристів в закладах, які надають послуги з тимчасового проживання, громадського харчування, а також у місцях відпочинку (пляжах, парках, скверах тощо), яка дозволить зберігати соціальне дистанціювання і запобігатиме скупченню людей. Окрім цього, в громадах повинні бути наявні засоби індивідуального захисту (маски, респіратори, антисептик і т. д.). Власники та обслуговуючий персонал закладів розміщування повинен ретельно дбати про дотримання санітарно-гігієнічних умов перебування туристів: регулярно здійснювати дезінфекцію приміщень, сприяти дотримання правил соціального дистанціювання. Органи місцевого самоврядування повинні контролювати дотримання встановлених правил;
- зміщення акцентів на відпочинок на природі вимагатиме організації в територіальних громадах послуг для активного проведення часу. З цією метою органам місцевого самоврядування спільно з суб'єктами інфраструктури туризму та місцевими жителями доцільно розробити маршрути та підготувати відповідну інфраструктуру для піших, велосипедних, кінних і подібних прогулянок. Активне проведення дозвілля, з одного боку, дозволить довше утримувати туристів та рекреантів в межах територіальної громади, а з другого, –

компенсуватиме заборонені (через можливість поширення COVID-19) масові заходи (фестивалі, концерти тощо).

Таким чином, в коротко- та середньостроковому періоді після завершення карантину конкурентну перевагу отримають громади, які зможуть забезпечити придатну і безпечну для неорганізованих туристів інфраструктуру і надання якісних туристичних послуг.

5.3. Зарубіжний досвід стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах зниження економічної активності

Сьогодні туризм, будучи як соціальним, так і культурним явищем, значно впливає на світовий устрій та економіку багатьох країн і навіть макрорегіонів. Так, досліджувана сфера тісно співпрацює з іншими галузями економіки та створює додаткові вигоди для численних суміжних секторів – роздрібною торгівлі, транспорту, легкої та харчової промисловості тощо.

Туристична діяльність розвиває й соціоекономічну складову економіки країни, адже має здатність залучати на ринок праці робітників з різним рівнем освіти, а також тих, хто може працювати тільки частково чи працює не за спеціальністю. Таким чином, туристична галузь є важливим рушієм економічного росту та добробуту, а також відіграє важливу роль у становленні країн, що розвиваються. Зростаючий національний туристичний сектор дозволяє підвищувати національні доходи та покращувати платіжний баланс держави [24].

Разом з тим, туристична індустрія є надзвичайно чутливою до внутрішніх та зовнішніх проявів і негативних тенденцій. Зокрема, кін. 2019 р. – 2020 р. знаменувався входом світової економіки в фазу нестабільності, спровокованої світовою пандемією COVID-19. Зменшення обсягів інвестицій, коливання курсу валют, зниження доходів населення та

споживчих витрат у світовому масштабі зумовили (вперше після 10-ти річного періоду стійкого зростання після світової фінансово-економічної кризи 2009 р.) зниження економічної активності на ринку туристичних послуг. Так, за даними Всесвітньої організації туризму, у січні-квітні 2020 р. міжнародні туристичні потоки скоротилися на 44%, порівняно із 2019 р., що призвело до втрати близько 195 млрд дол. США. Упродовж наступних місяців експерти [309] прогнозують подальше зниження міжнародних туристичних потоків, яке за підсумками 2020 р. може становити від -58% до -70%, порівняно із 2019 р.⁸, внаслідок чого втрати прибутку туристичних компаній можуть становити 910-1200 млрд дол. США. При цьому, зниження зайнятості в секторі туризму (у глобальному масштабі) у поточному році, порівняно із минулим роком, може становити 100-120 млн осіб [302].

У зв'язку із зазначеним вище, країни світу активно впроваджують широкий спектр заходів для пом'якшення наслідків впливу пандемії COVID-19 та стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг.

Найбільш поширеними у країнах світу є програми щодо комплексної підтримки ринку туристичних послуг, які включають, зокрема, заходи щодо:

- 1) фіскального стимулювання суб'єктів туристичної індустрії;
- 2) грошово-кредитної підтримки, насамперед, МСП та самозайнятого населення задля забезпечення їх платоспроможності;
- 3) сприяння збереженню робочих місць;
- 4) посилення державно-приватного партнерства;
- 5) маркетингової та інформаційної підтримки.

Заходи фіскального стимулювання суб'єктів туристичної індустрії передбачають, в основному, звільнення або відтермінування сплати податків, платежів за кредитами, зменшення авансових податкових платежів тощо.

⁸ У 2009 р. на тлі глобальної економічної кризи міжнародні туристичні потоки скоротилися на 4%, порівняно із попереднім роком, тоді як спалах атипової пневмонії у 2003 р. призвів до їх зниження лише на 0,4%, порівняно із 2002 р.

Так, у Норвегії ставку ПДВ, яким обкладаються суб'єктів туристичної індустрії та індустрії гостинності, було знижено з 12% до 8% на період до 31 жовтня 2020 р., а у Молдові – з 20% до 15%. Рішення щодо відтермінування сплати корпоративного податку та податку з реклами прийняли, зокрема, Сейшельські острови, Корея та Сінгапур [229], а ПДВ – Данія (тут, зокрема, сплату зазначеного податку за I і II квартали 2020 р. перенесено на III квартал 2020 р.) [232].

Натомість у Єгипті для суб'єктів туристичної індустрії та індустрії гостинності передбачене відтермінування до кінця 2020 р. сплати усіх податків та зборів, а також звільнення від орендної плати малих кафе та торговців на ринках, розташованих поблизу об'єктів історико-культурної спадщини [229]. Подібні заходи впроваджено і в Італії, де суб'єктів туристичної індустрії звільнено від сплати податкових платежів та внесків на із соціального забезпечення.

Звільнення від сплати податку на прибуток та податку на майно передбачено для суб'єктів туристичного бізнесу Грузії (на період до 01 листопада 2020 р.), а для суб'єктів індустрії гостинності, а також туристичних агентств та гідів – звільнення від сплати податку на нерухомість та відтермінування сплати ПДФО (до кінця 2020 р.) [256].

У низці країн світу (зокрема, Албанія, Канада, Кіпр, Хорватія, Чорногорія, Швеція та ін.) передбачено відтермінування сплати комунальних платежів суб'єктами туристичного бізнесу та самозайнятим населенням у відповідній сфері.

У Німеччині, окрім відтермінування сплати низки податкових платежів, скасовано сплату авансових платежів податку на прибуток, корпоративного податку і податку на торгівлю. А урядом Польщі впроваджено спрощені форми та процедури подання податкової звітності [128].

Цікавим є досвід Угорщини щодо стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних

послуг. Так, в країні до кінця 2020 р. впроваджено новий додатковий податок для кредитних установ, а також новий додатковий податок для об'єктів роздрібною торгівлі (так званий «кризовий податок»), який перерозподілятиметься на користь інших важливих та більш чутливих до внутрішніх та зовнішніх негативних тенденцій секторів економіки, у тому числі – на користь сектору туризму [128].

Грошово-кредитна підтримка суб'єктів туристичної індустрії в умовах впливу пандемії COVID-19 насамперед спрямована на підтримку ліквідності МСП та, як правило, передбачає:

- надання цільових кредитів за зниженими або нульовими ставками;
- комплекс заходів для полегшення доступу до кредитів та інших грошових ресурсів;
- технічну та консультативну допомогу;
- в окремих країнах – заходи зі стабілізації національної валюти та споживчих цін.

Уряди низки країн світу, насамперед, в Африці, для стабілізації ринку туристичних послуг отримують також економічну допомогу від міжнародних фінансових інституцій (МВФ, Світовий банк, Європейська комісія та банки регіонального розвитку) у вигляді позик, грантів, спеціальних кредитних ліній тощо.

Так, зокрема, Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) надано позику у розмірі 100 млн дол. США Центральному банку Єгипту для кредитування суб'єктів туристичної індустрії (насамперед, МСП) за зниженими відсотковими ставками для виплати заробітної плати працівникам туристичної сфери [234].

Суб'єкти туристичного бізнесу Австрії, які до початку пандемії COVID-19 отримали кредит на розвиток своєї діяльності, звільняються від сплати внесків за цими кредитами на період до кінця 2020 р. [270]

Урядом Данії прийнято декілька програм допомоги та стимулювання суб'єктів туристичного бізнесу в умовах COVID-19, які включають:

- компенсацію заробітної плати особам, які, у зв'язку із пандемією, вимушені тимчасово не працювати;
- відтермінування сплати ПДВ та деяких інших податків.

На веб-сайті Міністерства зовнішньої політики Данії пропонується онлайн-калькулятор, за допомогою якого суб'єкти бізнесу можуть самостійно розрахувати приблизний обсяг фінансової компенсації втрат, отриманих ними внаслідок поширення пандемії COVID-19 (залежно від розміру компанії, чисельності працюючих тощо) [235].

На тлі швидкого поширення пандемії COVID-19 та відмови/перенесення більшістю туристів своїх подорожей, суб'єктів туристичної діяльності зазнають значних збитків. У зв'язку з цим уряди низки країн світу вживають заходи із компенсації понесених втрат як щодо туристичних агентств, так і безпосередньо туристів. Зокрема, у Литві передбачено компенсацію вартості подорожі туристам у випадку, якщо страхова компанія не може покрити відповідні витрати. У Польщі туроператори отримують відшкодування внесків до Фонду гарантування туризму для скасованих через пандемію подорожей [229].

Натомість у Чехії, у зв'язку із настанням форс-мажорної ситуації, як туристи, так і туроператори мають право відмовитися від виконання договору про надання туристичних послуг без стягнення санкцій чи штрафів.

У Росії заходи грошово-кредитної підтримки суб'єктів туристичної індустрії в умовах впливу пандемії COVID-19, з-поміж іншого, включають надання позик [128]:

- під 0 % терміном на шість місяців для МСП на виплату заробітної плати;
- під 5 % для «системно важливих» компаній, перелік який затверджено урядом (у тому числі – сфера туризму). А для інших суб'єктів МСП – під 8,5 %.

В умовах пандемії COVID-19 урядами країн світу здійснюється також *підтримка зайнятості у сфері туризму*. Враховуючи, що туристична

індустрія – трудомісткий сектор економіки, у низці країн світу створено спеціальні фонди фінансової підтримки компаній, які бажають зберегти робочі місця на період пандемії. Разом з тим, окрім покриття витрат на стажування та сприяння працевлаштуванню населення у суміжних галузях економіки, зростають обсяги фінансової допомоги по безробіттю для вивільнених працівників у секторі туризму, здійснюється покриття витрат на їх перекваліфікацію.

Так, у Болгарії впроваджено програму підтримки суб'єктів туристичної індустрії та індустрії гостинності, якою, зокрема, передбачено державне покриття заборгованості із заробітної плати працівникам, зайнятим у відповідній сфері. У Греції, Аргентині, Угорщині та деяких інших країнах упродовж пандемії держава покриватиме витрати на медичні внески та соціальне страхування для працівників туристичної сфери. В Республіці Корея для працівників, які у зв'язку із пандемією COVID-19 вимушені тимчасово не працювати, передбачена фінансова компенсація у розмірі 50-70% від обсягу їх заробітної плати [229]. Натомість суб'єкти туристичної індустрії Чорногорії мають можливість отримати субсидію на виплату заробітної плати працівниками, попередньо звернувшись у державні органи із відповідним запитом [275].

В Австралії прийнято програму фінансової підтримки суб'єктів бізнесу, які у період січня-вересня 2020 р. здійснювали навчання та/або стажування осіб у секторі туризму. Зазначена програма, зокрема, передбачає отримання державної субсидії таким суб'єктам бізнесу для компенсації 50% заробітної плати, виплаченої стажистам. Крім того, упродовж період пандемії усім працівникам туристичної індустрії передбачено доплату до основної заробітної плати – так звану «Коронавірусну надбавку», розмір якої становить 550 австралійських доларів на тиждень [247].

Маркетингова та інформаційна підтримка стейкхолдерів у сфері туризму в умовах пандемії COVID-19 зорієнтована як на суб'єктів туристичного бізнесу, так і на туристів. У Німеччині Федеральним урядовим

центром сприяння розвитку туризму створено спеціальний веб-портал «corona-navigator», де публікуються актуальні новини, факти та рекомендації щодо подорожей в умовах пандемії COVID-19 [227]. Подібну веб-платформу створено й у Перу [284].

В Іспанії спільними зусиллями представників державного (національного, регіонального та місцевого рівнів) та приватного сектору, а також профспілок впроваджено систему сертифікації безпечного туризму, опубліковано низку посібників щодо зменшення розповсюдження коронавірусу COVID-19. Подібні заходи вживаються і в Португалії. Тут, зокрема, публікується інформаційне видання «Чисто та безпечно», метою якого є поширення серед суб'єктів туристичного бізнесу інформації щодо конкретних заходів з дотримання гігієнічних та санітарно-епідеміологічних вимог задля пропагування країни як безпечної для подорожей. Спеціальні декларації із рекомендаціями для туристів щодо безпечного відпочинку та розміщення у готелях/пансіонатах розроблено і в Болгарії та Данії [229].

У Єгипті туристам пропонують знижки на подорожі у північні райони країни (Луксор, Асуан, Кена тощо), пов'язані з відвідуванням об'єктів історико-культурної спадщини.

Загалом, експерти Всесвітньої організації туризму заявляють про дещо швидше відновлення внутрішнього попиту на туристичні послуги (II-III квартали 2020 р.), порівняно з міжнародним (кінець 2020 р. та, головним чином, 2021 р.). Разом з тим, активізація внутрішнього туризму дозволить суб'єктам туристичного бізнесу лише частково знизити втрати, пов'язані із зниженням попиту на їхні послуги внаслідок пандемії COVID-19, проте не зможе повністю компенсувати збитки, спричинені обмеженням міжнародного туризму. Насамперед це пов'язано зі зниженням платоспроможності туристів. Так, наприклад, у I кварталі 2020 р. витрати, пов'язані з подорожами внутрішніх та іноземних туристів у Польщі, порівняно з аналогічним періодом 2019 р., знизилися приблизно на 17%.

Найбільш значні втрати понесли Опольське (-22,9%), Любельське (-22,1%) та Підляське (-21,6%) воєводства [318]. Відтак, низкою країн світу на умовах *державно-приватного партнерства* вживаються заходи зі *стимулювання внутрішнього постійного (круглорічного) туризму*: «зеленого» («сільського»), оздоровчого, СПА-туризму тощо. У низці країн світу (Австралія, Китай, Єгипет, Угорщина, Філіппіни, Тайланд та ін.) пропонуються, зокрема:

- звільнення від сплати аеропортових зборів на внутрішніх рейсах;
- ваучери на внутрішні подорожі (насамперед, на так звані «тури вихідного дня») за зниженою вартістю. Так, наприклад, на зазначені заходи урядом Малайзії передбачено 113 млн дол. США [229].

Деякі країни, зокрема, Угорщина та Хорватія розробляють програми впровадження туристичних карток/сертифікатів, завдяки яким працівники сфери туризму зможуть отримати від своїх компаній часткову компенсацію для відпочинку на ринку внутрішнього туризму, що дозволить зберегти туристичні внески в економіку країни на максимально можливому рівні [128].

Разом з тим, окремими країнами світу, які продемонстрували стійкість у боротьбі з пандемією COVID-19, прийнято програми активізації транскордонних подорожей (так званих «подорожей-бульбашок»/«travel bubble»). Світовими лідерами у просуванні зазначених ідей стали країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія), які починаючи із середини травня 2020 р. відкрили спільні кордони для туристів. На етапі обговорення перебувають аналогічні програми між Австралією, Новою Зеландією та В'єтнамом, а також Китаєм, Південною Кореєю та В'єтнамом [228].

В контексті здійсненого вище дослідження окремого вивчення потребує досвід країн світу щодо *стимулювання суб'єктів авіаційного бізнесу* в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних

послуг. Адже за прогнозами експертів Міжнародної асоціації повітряного транспорту [258] світові авіакомпанії у 2020 р. через падіння попиту на міжнародні авіарейси, спричинене пандемію COVID-19, можуть втратити 84,3 млрд дол. США. Так, якщо доходи авіакомпаній у 2019 р. становили 838 млрд дол. США, то у 2020 р. їх обсяг прогнозується на рівні 419 млрд дол. США. В цих умовах важливою є фінансова підтримка авіакомпаній урядами країн світу.

Урядом Австралії передбачені податкові пільги авіаційній промисловості (у грошовому еквіваленті приблизно 715 млн австралійських доларів), зокрема, звільнення від сплати акцизу на авіаційне паливо та збору за авіаційне обслуговування на внутрішніх рейсах авіакомпаній [229].

Урядом Єгипту прийнято рішення про відтермінування сплати комунальних послуг (до жовтня 2020 р.) приватними авіакомпаніями.

У Туреччині ставку ПДВ на внутрішні рейси авіакомпанії було знижено з 18% до 1% на період щонайменше I-III кварталів 2020 р., а в Норвегії – з 12% до 8% на період до кінця жовтня 2020 р. У Норвегії заходи щодо стимулювання суб'єктів авіаційного бізнесу в умовах пандемії COVID-19 включають звільнення від сплати авіаційних зборів (на період з січня до жовтня 2020 р.) та податків на доходи фізичних осіб.

Європейський підхід до стимулювання суб'єктів авіаційного бізнесу в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг, який демонструють Франція та Німеччина, спрямований на поступову націоналізацію основних авіаліній – відповідно Air France і Lufthansa [128].

Резюмуючи проведені вище дослідження можна виокремити основні інструменти стимулювання суб'єктів туристичного бізнесу в умовах пандемії COVID-19, які застосовують у країнах світу:

1) фіскальні: відтермінування та/або скасування сплати податків та зборів, скасування авансових платежів за окремими податками;

2) грошово-кредитні, спрямовані на підтримку ліквідності суб'єктів бізнесу: відтермінування платежів за існуючими позиками, надання цільових кредитів за зниженими або нульовими ставками, в окремих країнах – заходи зі стабілізації національної валюти та споживчих цін;

3) управління зайнятістю: короткострокова фінансова допомога в разі втрати роботи, покриття витрат на стажування/перекваліфікацію та сприяння працевлаштуванню населення у суміжних галузях економіки;

б) державно-приватне партнерство, що, головним чином, спрямоване на стимулювання розвитку внутрішнього туризму. Зазначені заходи найбільш поширені у Європі, Азії та на островах центральної та південної частини Тихого океану;

7) маркетингова та інформаційної підтримка: впровадження медико-санітарних протоколів та сертифікатів безпеки для суб'єктів туристичної індустрії, промоція, знижки на відвідування окремих історико-культурних об'єктів.

Найбільш поширеними у країнах світу є фіскальне стимулювання суб'єктів туристичної індустрії та грошово-кредитна підтримка їх розвитку. Однак, попри те, що всі країни орієнтуються на обидва підходи, держави з більш розвиненою економікою та вищим кредитним рейтингом покладаються здебільшого на доступні лінії кредитування, усвідомлюючи, що саме це дозволить відновити конкурентоспроможність національної економіки у максимально стислий термін. А країни, що розвиваються, у стимулюванні суб'єктів туристичної індустрії покладаються більшою мірою на відтермінування сплати податкових і боргових зобов'язань, що може призвести в довгостроковій перспективі до негативної ланцюгової реакції в економіці (тривалий дефіцит бюджету, проблеми із загальною платоспроможністю). Особливу увагу на галузь туризму спрямовують ті країни, що гарантують повернення вартості бронювання туристичних поїздок, скасованих через пандемію COVID-19, і вважають

туризм пріоритетною галуззю, що найбільше постраждала від кризи [128].

Стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг: досвід України. У впровадженні заходів підтримки туристичного сектора наша країна значно відстає, порівняно з іншими країнами світу, що ставить під загрозу конкурентоспроможність галузі на глобальному ринку протягом прогнозованого відновлення у 2021 р.

Туризм історично вважався відносно малим (в контексті впливу на формування ВВП) сектором в українській економіці, і тому не отримав жодних конкретних і відчутних заходів для мінімізації наслідків пандемії COVID-19. Зокрема, 240 млн грн (приблизно 8,8 млн дол. США), які було передбачено державою в проекті бюджету на 2020 р. згодом було перерозподілено на інші статті бюджету, що матиме негативні наслідки для туристичної галузі України. Натомість уряд реорганізував Департамент туризму та курортів Міністерства економіки та торгівлі України та створив Державне агентство з розвитку туризму. Наразі зусилля направлено на укріплення позицій Держагентства за рахунок людських ресурсів і фінансової підтримки з державного бюджету [128].

У квітні 2020 р. на розгляд Верховної Ради України було представлено Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Ним, серед іншого, передбачалося [143]:

- звільнення постачальників туристичних послуг від сплати ПДВ, податку на прибуток і Єдиного соціального внеску (ЄСВ), земельного податку та податку на нежилий фонд нерухомості;
- скасування сплати туристичного збору до кінця 2020 р.;

- звільнення від оподаткування при сплаті оренди та землекористування, орендарів державної та громадської власності.

Однак, станом на червень 2020 р. зазначений законопроект очікує на обговорення та прийняття у парламенті.

Разом з тим, в Україні, станом на червень 2020 р. лише тривають консультації Міністерства інфраструктури з профільними комітетами Верховної Ради щодо розробки законодавчої ініціативи зі звільнення від сплати ПДВ для внутрішніх авіаперевезень [57].

У травні в Україні було прийнято Державну програму стимулювання економіки для подолання наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2021 рр. [193]. Нею, зокрема, передбачено три групи рекомендованих ініціатив, спрямованих на подолання викликів, що стоять перед сферою туризму (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Ініціативи, спрямовані на подолання викликів, спричинених COVID-19, для туристично-рекреаційної сфери*

(в межах Державної програми стимулювання економіки для подолання наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби)

№ з/п	Рекомендовані ініціативи	Завдання, що потребують вирішення	Можливі шляхи вирішення завдань
1	Доступ до фінансів	– збільшення доступу до фінансів для підприємств сфери туризму.	– надання грантів інституційної підтримки.
2	Доступ до ринків	– допомога бізнесу в адаптації до нових умов ведення діяльності; – стимулювання попиту через державні закупівлі.	– Здійснення державних закупівель послуг; – ваучери на туристичні послуги.
3	Розумне регулювання на інфраструктура підтримки	– зниження податкового навантаження та інших зобов'язань для найбільш постраждалих секторів, у т.ч. – для сектору туризму;	– звільнення від оподаткування податком на прибуток; – виплата заробітних плат без сплати ЄСВ для закладів туристичної сфери;

№ з/п	Рекомендовані ініціативи	Завдання, що потребують вирішення	Можливі шляхи вирішення завдань
		<ul style="list-style-type: none"> – врегулювання та роз'яснення усіх питань, пов'язаних із карантинними заходами; – формування державної стратегії розвитку туристичного сектору. 	<ul style="list-style-type: none"> – розробка стандарту санітарної безпеки подорожей та туризму; урегулювання питання форм-мажорних ситуацій; – врегулювання питань щодо оплати комунальних послуг; – швидке реагування податкової служби на запити підприємств; – створення проектного офісу з розвитку туристичних дестинацій; – створення Національної Ради з туризму та гостинності; – розвиток інформаційної туристичної мережі.

Джерело: розроблено автором за [193]

Однак, попри те, що зазначена вище Програма містить перелік певних ініціатив стимулювання туризму в умовах COVID-19, у ній не вказані конкретні механізми, а також оперативні заходи підтримки ліквідності суб'єктів туристичної індустрії. Відтак, темпи відновлення туризму в Україні значно відставатимуть від сусідніх країн та країн-членів ЄС.

Беручи до уваги досвід провідних країн світу, вважаємо, що пріоритетами стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг мають бути:

1) негайне прийняття Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) в частині:

- відтермінування сплати податків та зборів з урахуванням об'єктивних обмежень бюджету країни та відповідно до доступності кредитного потенціалу України;

- звільнення постачальників туристичних послуг від сплати ПДВ, податку на прибуток і Єдиного соціального внеску (ЄСВ), земельного податку та податку на нежилий фонд нерухомості;
- скасування сплати туристичного збору до кінця 2020 р.;
- звільнення від оподаткування при сплаті оренди та землекористування, орендарів державної та громадської власності;

2) укріплення туристичного попиту України на внутрішньому ринку (адже за прогнозами експертів Світової організації туризму глобальний туризм досягне рівня розвитку 2019 р. лише через 3-5 років). У цьому напрямі актуальними будуть:

- впровадження програми українських туристичних карток та/або сертифікатів для подорожей в середині країни;
- удосконалення методів використання природних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини;

3) розробка платформи для надання актуальної та уніфікованої інформації щодо правил пересування, можливостей для підприємств і туристів в умовах COVID-19;

4) підтримка транспортного сектора, як важливої суміжної до туризму галузі, що насамперед, має включати дотації для авіа- та залізничного транспорту, який здійснює сполучення з головними дестинаціями в межах країни. Особливо актуальним є виконання цього пункту у літній туристичний сезон.

Формування послідовної та систематизованої «дорожньої карти» зі стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах пандемії COVID-19 не лише стримуватиме зниження їх економічної активності на ринку туристичних послуг, а й в майбутньому підвищить конкурентоспроможність вітчизняного туризму на світовій арені.

Висновки до п'ятого розділу

У п'ятому розділі «Пріоритети та організаційно-економічний інструментарій розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів» розроблено систему інструментів підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України, запропоновано напрями активізації діяльності органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальної громади, проаналізовано світовий досвід стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в умовах зниження економічної мобільності та окреслено напрями його імплементації в Україні.

1. В роботі запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні. В основі організаційно-економічного механізму лежить скоординована система заходів (планування, фінансування, процес імплементації стратегічних документів щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери національного, регіонального та локального рівнів), які послідовно здійснюються профільними державними органами разом, органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності з метою розвитку туристично-рекреаційної сфери України.
2. В умовах жорсткої конкуренції за туриста як між туристичними дестинаціями, так і між суб'єктами інфраструктури туризму в межах туристичних дестинацій, ключова роль в розвитку і популяризації туристично-рекреаційної сфери відводиться, у першу чергу, органам місцевого самоврядування. Саме вони визначають пріоритети розвитку туризму в територіальних громадах, розробляють місцеві стратегії та програми, здійснюють управління туристичними ресурсами та суб'єктами туристично-рекреаційної інфраструктури (наприклад, через встановлення

місцевих податків та зборів). Тому досягнення громадою успіхів у сфері туризму та рекреації залежить від практичних кроків, які реалізують органи місцевого самоврядування в напрямі популяризації туристичної дестинації і створення умов для комфортного перебування в ній туристів.

3. Функціонування внутрішнього туризму в Україні, як і в Європі, відзначається домінуванням неорганізованих туристів, частка яких сягає 80% загальної кількості внутрішніх туристів в країні. Тому, неорганізований турист, його потреби та очікування повинні стати вихідним елементом для органів місцевого самоврядування при плануванні розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах.
4. Автором обґрунтовано інструментарій активізації діяльності органів місцевого самоврядування в організаційному та фінансовому напрямках. Організаційний напрям включає: популяризацію територіальної громади як туристичної дестинації; створення, наповнення і постійна актуалізація інформаційного ресурсу про туристичні об'єкти та туристичну інфраструктуру територіальної громади (туристичний сайт громади); формування системи якості надання послуг у сфері туризму і рекреації; оновлення існуючих та створення нових туристичних продуктів в межах територіальної громади; здійснення заходів для безпечного перебування туристів та рекреантів в територіальній громаді, в умовах поширення COVID-19. У фінансовому напрямі роль органів місцевого самоврядування в розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді полягає у: забезпеченні зростання надходжень до місцевого бюджету від суб'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури та туристів через зменшення рівня тінізації у даній сфері; фінансуванні програм розвитку туризму та рекреації.
5. Зважаючи на високий рівень тінізації малого підприємництва у туристично-рекреаційній сфері, що суттєво впливає на недоотримання

податкових доходів місцевими бюджетами територіальних громад, розроблено пропозиції щодо детінізації цієї сфери. Акцентовано увагу на вагомості дій органів місцевого самоврядування в частині контролю за легальністю діяльності суб'єктів, які надають послуги у сфері туризму в межах територіальної громади, та легальному перебуванню туристів, які відвідують туристичну дестинацію, оскільки це сприятиме зростанню надходження коштів до місцевого бюджету. При цьому органи місцевого самоврядування можуть використовувати штрафні санкції, так і інструментарій стимулювання. Наприклад, якщо в територіальній громаді функціонує багато приватних садиб, які надають послуги з розміщення неофіційно, без реєстрації своєї діяльності, і які усвідомлено не бажають функціонувати в правовій площині, органи місцевого самоврядування можуть підвищити ставки податку на землю або на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, компенсуючи таким чином втрати від недоотриманого туристичного збору чи єдиного податку.

6. З іншого боку, органи місцевого самоврядування можуть спонукати самих туристів та рекреантів сплачувати туристичний збір, тобто орендувати житло для тимчасового розміщення в межах територіальної громади у суб'єктів, які функціонують офіційно. В роботі запропоновано використання такого інструменту як екскурсійні ваучери на безкоштовну екскурсію (або на знижку на екскурсію) в межах територіальної громади, або на безкоштовне транспортування до найближчих туристичних об'єктів за межами територіальної громади. Обґрунтовано організаційно-економічні засади впровадження та функціонування туристичного ваучера, розроблено пропозиції щодо його диференціації в залежності від терміну перебування туриста в територіальній громаді (тобто, величини сплаченого туристичного збору). Запровадження екскурсійного ваучера не лише сприятиме зростанню надходжень від туристичного збору до місцевого бюджету, але й буде інструментом популяризації туристичних об'єктів

(музеїв, замків, заповідників тощо) в межах територіальної громади та поблизу неї. Особливо дієвим такий механізм може стати для туристичних дестинацій, які мають в межах своєї території цікаві туристичні об'єкти.

7. Поширення пандемії COVID-19 та карантин, запроваджений для його запобігання, спричинив не лише до падіння потенціалу туристично-рекреаційної сфери, але й до переорієнтації туристичних потоків з виїзного туризму на внутрішній. Можна припустити, що серед внутрішніх туристичних дестинацій домінуватимуть ті, які орієнтуються на відпочинок на природі (активний гірський та морський відпочинок, зелений туризм і т. п.). Водночас виклики, які ставить перед туристично-рекреаційною сферою територіальних громад COVID-19, змушують органи місцевого самоврядування адаптувати територіальну громаду загалом та наявні в ній туристичні продукти під нові умови функціонування, в основі яких лежить безпека туристів. Виходячи з цього до завдань, які ставляться перед територіальними громадами (окрім розроблення та чіткого дотримання безпечних умов перебування туристів для запобігання зараженню COVID-19), слід віднести:

–формуванні та підвищенні соціальної відповідальності суб'єктів туристично-рекреаційної сфери та місцевих мешканців при наданні ними послуг. Інструментарієм досягнення цього виступають комунікаційні зв'язки і масова інформаційно-роз'яснювальна робота в територіальній громаді. Вибудовані комунікаційні зв'язки та соціальна відповідальність бізнесу і мешканців громади в більш тривалій перспективі можуть стати базисом зародження туристичного кластера територіальної громади;

–для підтримання інтересу до туристичної дестинації серед внутрішніх туристів та відновлення їх потоків після завершення карантину органи місцевого самоврядування таких територіальних громад мали б ініціювати

проведення потужної рекламної кампанії під егідою Національної туристичної організації України «Подорожуй Україною безпечно»;

–зважаючи на зростання частки туристів, які подорожують власним автотранспортом (з огляду на побоювання заразитись COVID-19), важливим є збільшення місць для паркування транспортних засобів, виділення і відповідно обладнання місць під організацію кемпінгів і наметових містечок;

–зміщення акцентів на відпочинок на природі вимагатиме організації в територіальних громадах послуг для активного проведення часу. З цією метою органам місцевого самоврядування спільно з суб'єктами інфраструктури туризму та місцевими жителями доцільно розробити маршрути та підготувати відповідну інфраструктуру для піших, велосипедних, кінних і подібних прогулянок. Активне проведення дозвілля, з одного боку, дозволить довше утримувати туристів та рекреантів в межах територіальної громади, а з другого, – компенсуватиме обмеження щодо масових заходів (фестивалів, концертів тощо).

Таким чином, в коротко- та середньостроковому періоді після завершення карантину конкурентну перевагу отримають громади, які зможуть забезпечити придатну і безпечну для неорганізованих туристів інфраструктуру і надання якісних туристичних послуг.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нові наукові підходи до розв'язання актуальної науково-прикладної проблеми поглиблення теоретико-методологічних і практичних засад, розробленні напрямів удосконалення організаційно-економічного забезпечення ефективного використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад в умовах сучасних викликів. Узагальнення та систематизація результатів дослідження дали підставу сформулювати такі висновки:

1. Узагальнення теоретичних основ дослідження сутнісних характеристик територіальної громади дозволило обґрунтувати поняття «розвиток територіальної громади» з позиції зміцнення її фінансово-економічної спроможності, нарощення соціального капіталу, покращення середовища життєдіяльності мешканців (інституційного, соціального, економічного, екологічного). При цьому важливо підходити до сприйняття територіальної громади з позиції міждисциплінарного підходу як: історично утвореної спільноти людей, що характеризується спільністю традицій, культури; сукупності соціальних взаємодій, інтеракцій між індивідами (прикладом таких взаємодій слугують родинні стосунки, проживання на одній території, належність до певної соціальної групи, соціальний захист тощо); спільного, колективного споживача та виробника публічних послуг (тобто акцентується увага на первинності економічного виміру); політично свідому спільноту, здатну впливати на процеси життєдіяльності громади, репрезентувати власну думку і політичну волю (йдеться передусім про безпосередні та опосередковані, формальні та неформальні форми здійснення політичної волі, громадських дій).

2. Аналіз методологічних поглядів різних учених щодо забезпечення та стимулювання розвитку економіки на локальному рівні став підставою для

вироблення авторського методологічного підходу до дослідження розвитку економіки територіальних громад та детермінації ролі туристично-рекреаційної сфери як глокального виду економічної діяльності у функціонуванні територіальних громад. В основу розробленого методологічного підходу закладено концепцію місцевого економічного розвитку, теорію ендогенного потенціалу територій та локальних екосистем, концепцію смарт-спеціалізації та інклюзивного розвитку регіонів та громад.

3. В роботі розглянуто ресурсний, потенціальний та активорієнтований підхід до управління розвитком територіальних громад. Доведено доцільність застосування актив-орієнтованого управління до розвитку територіальної громади, що дозволить громадам, у тому числі маргіналізованим, перетворити на актив недооцінені туристичні ресурси і сформувати підґрунтя для їх розвитку. Застосування актив-орієнтованого управління для розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні характеризується високим потенціалом, однак активізація таких процесів вимагає трансформації правового забезпечення природокористування місцевих громад, розроблення засад капіталізації природних та історико-культурних ресурсів шляхом їх залучення до економічного обігу, формування інституціонального поля для розбудови системи менеджменту внутрішнього потенціалу громад тощо.

4. Узагальнення наукових підходів до визначення сутності туристично-рекреаційного потенціалу дозволило розглядати його як сукупність природно-рекреаційних, людських, культурних, історичних, інфраструктурних ресурсів створюють туристичну послугу, що у підсумку сприяє наповненню бюджетів всіх рівнів за рахунок податкових надходжень від підприємств туристично-рекреаційної індустрії, створенню нових підприємств та робочих місць, розвитку туристично-рекреаційної, інженерної, дорожньо-транспортної, соціальної та допоміжної інфраструктури, збереженню та раціональному

використанню рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток тощо.

5. Необхідність фокусування на ключових глобальних трендах та викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери (розвиток цифрових маркетингових комунікацій, Big Data, високоефективні технології, динамічне запровадження інновацій, зміна центрів впливу в економіці, конвергенція продуктів, пристроїв, послуг, негайна доступність товарів та послуг, кліматичні зміни, екологізація мислення, урбанізація, розвиток віртуальних мереж, активізація діяльності віртуальних мереж на міжнародному ринку, індивідуалізація товарів та послуг, пандемія коронавірусу COVID-2019) особливо важливе сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів активізації виходу вітчизняного туристичного бізнесу на зовнішній ринок туристичної пропозиції, що дозволить не лише посилити позицію (імідж, стратегічну стійкість) національного туристичного продукту на міжнародному ринку, а й виявити додаткові можливості та передумови нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в національному суспільно-економічному просторі.

6. В роботі запропоновано методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів, практична імплементація якого дозволила здійснити оцінювання атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, провести аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіку регіонів, дослідити чинники впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів. Проведене дослідження атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіонів України на основі інтегрального оцінювання за 2013 та 2018 роки базується на ідентифікації ресурсної структури атрактивності туристично-рекреаційної сфери в розрізі чотирьох суб-індексів (індекс культурної привабливості, індекс привабливості рекреаційних ресурсів, індекс привабливості туристичної інфраструктури та індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери).

7. Проведене дослідження ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр. вказало, що найбільший вплив на рівень ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України мали такі компоненти як індекс культурної привабливості та інтегральний індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери. Натомість низькою була залежність синтетичного індикатора привабливості туристичної інфраструктури та рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу території, що пов'язано з низьким рівнем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури, яка на сьогодні не служить необхідною платформою для нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, а тому є основним пріоритетом підтримки та стимулювання розвитку в рамках державної, секторальних та регіональних політик.

8. Аналіз чинників впливу на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів України дозволив встановити проблематику неефективного використання транспортної інфраструктури у нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України, проте на ефективність використання туристично-рекреаційного потенціалу території позитивно вплинули як обсяги капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, так і обсяги прямого іноземного інвестування, що визначає доцільність подальшої державної та локальної політики підтримки та стимулювання як внутрішнього, так і іноземного інвестора у розвиток туристично-рекреаційної індустрії регіонів України.

Результати цього дослідження можуть бути використані при формуванні загальнодержавної, регіональних та локальних стратегій і програм розвитку туризму та рекреації, адже дають змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними при нарощенні потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

9. Інфраструктура туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах включає п'ять складових елементів: послуги з організації подорожі;

послуги з організації перевезень; послуги з розміщення для тимчасового проживання; послуги із забезпечення харчування; послуги із організації відпочинку та розваг. Їх надають суб'єкти господарювання відповідних видів економічної діяльності. Практично в усіх територіальних громадах налагоджені чотири з п'яти основних елементів інфраструктури туризму: транспортування, розміщування, харчування, забезпечення відпочинку. Виключення становлять лише підприємства, які здійснюють організацію подорожі, оскільки вони функціонують здебільшого у великих містах, де є більше населення, а відтак, і потенційних клієнтів.

10. Органи місцевого самоврядування можуть впливати на обсяги надходжень від туристичної галузі та стимулювати її розвиток через встановлення ставок туристичного збору, а також інших місцевих податків. При оподаткуванні туристів та суб'єктів інфраструктури туризму органи місцевого самоврядування намагаються не переобтяжувати їх податковим тягарем, встановлюючи ставки місцевих податків та зборів не на максимально дозволеному рівні. Надходження від туристичного збору залишаються нині єдиним фінансовим показником внеску туристів до місцевих бюджетів, оскільки відсутній сателітний рахунок в туризмі, який би дозволив виявити внесок туристів в економіку територіальної громади та відділити валову додану вартість, яку створюють туристи та рекреанти в туристичній дестинації, від валової доданої вартості, яку забезпечують мешканці тієї ж туристичної дестинації.

Аналіз засвідчив, що туризм сьогодні приносить місцевим бюджетам туристичних дестинацій більше доходів, аніж обсяги видатків, які здійснюють органи місцевого самоврядування, власне на його розвиток і популяризацію. Проте органи місцевого самоврядування опосередковано сприяють розвитку туризму в громаді, шляхом здійснення соціально-економічних видатків за іншими напрямками, головними серед яких є дорожнє господарство та благоустрій територій.

11. Правове забезпечення, інституції, які прямо чи опосередковано здійснюють управління та впливають на розвиток туризму та рекреації на рівні територіальних громад, а також організаційний механізм реалізації політики у сфері туризму та рекреації формують інституційно-організаційне середовище функціонування та розвитку сфери туризму і рекреації в територіальних громадах. Більшість із досліджуваних територіальних громад мають необхідне для розвитку сфери туризму нормативно-правове та інституційне забезпечення. Однак, органами місцевого самоврядування слабо використовуються усі можливості організаційного механізму розвитку туризму та рекреації, а саме: участь в туристичних асоціаціях, що сприяло популяризації та розвитку територіальної громади, як туристичної дестинації; укладання договорів державно-приватного партнерства, яке б дало змогу покращити стан туристичних ресурсів територіальної громади; формування туристичних кластерів, які б об'єднали зусилля усіх суб'єктів інфраструктури туризму як в самій громаді, так із господарюючими суб'єктами сусідніх територіальних громад.

12. В основі розробленого організаційно-економічного механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні лежить скоординована система заходів, які послідовно здійснюються профільними державними органами разом із органами місцевого самоврядування та суб'єктами туристичної діяльності з метою ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери. Система тактичних цілей та інструментів реалізації запропонованого організаційно-економічний механізму підвищення ефективності використання потенціалу туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні деталізована в рамках наступних стратегічних пріоритетів: 1) формування та реалізація конкурентоспроможного національного та регіонального туристичного продукту; 2) системне підвищення якості туристичної та соціальної інфраструктури; 3) удосконалення інформаційно-маркетингового забезпечення туристично-рекреаційних сфери; 4) організація системи якісної підготовки

кваліфікованих фахівців для туристично-рекреаційної сфери; 5) системна детінізація діяльності туристично-рекреаційної сфери.

13. Формуючи стратегії та програми розвитку туристично-рекреаційної сфери в територіальній громаді, органи місцевого самоврядування першочергово повинні орієнтуватися на внутрішнього неорганізованого туриста, його потреби та очікування. В цьому ключі необхідно активізувати діяльність з популяризації територіальної громади як туристичної дестинації, створити і підтримувати в актуальному стані туристичний сайт громади, сформувати систему якості надання послуг у сфері туризму і рекреації, створювати нові туристичні продукти в межах територіальної громади, сприяти безпечному перебуванню туристів у територіальній громаді в умовах поширення пандемії COVID-19, підвищувати надходження до місцевого бюджету від суб'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури та туристів шляхом зменшення рівня тінізації у даній сфері, забезпечити фінансуванні програм розвитку туризму та рекреації в територіальній громаді шляхом залучення додаткових фінансових джерел, зокрема, коштів Державного фонду регіонального розвитку та приватних інвесторів.

14. Вивчення зарубіжного досвіду стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в умовах зниження економічної активності на ринку туристичних послуг дозволило виділити пріоритетні напрями (заходи) стимулювання суб'єктів туристичної індустрії в Україні, а саме: 1) внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби в частині: відтермінування сплати податків та зборів; звільнення постачальників туристичних послуг від сплати ПДВ, податку на прибуток і Єдиного соціального внеску, земельного податку; скасування сплати туристичного збору на період введення обмежуючих заходів, пов'язаних з пандемією; звільнення від оподаткування при сплаті оренди та землекористування, орендарів державної та громадської власності;

2) укріплення туристичного попиту на внутрішньому ринку через впровадження програми українських туристичних карток та/або сертифікатів для подорожей в середині країни; удосконалення методів використання природніх ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини; 3) підтримка транспортного сектора, як важливої суміжної до туризму галузі, через дотації для авіа- та залізничного транспорту, який здійснює сполучення з головними DESTINATIONAMI в межах країни, особливо у літній туристичний сезон.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 2020 – Рік розвитку туризму в регіонах та сільських територіях. Національна туристична організація України, 2020. URL: http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_2020_ua.html
2. 45% иностранных туристов недовольны украинским сервисом. LB.ua, 01.09.2015. URL: https://lb.ua/culture/2015/09/01/314853_45_inostrannih_turistov_nedovolni.html
3. Андрієнко А. О. Концепція «розумного міста»: уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого муніципального утворення. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 8. С. 24-34.
4. Асоціація готельного маркетингу. URL: <https://hotelmarketingassociation.com/blog/hotel-marketing-trends-2019/>
5. Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. Харьков, 2000. С. 180.
6. Барна М. Ю., Бабенко О. М. Лідерство в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства : теоретико-методичні та практичні аспекти [Коллективна монографія]. Львів, 2018. 265 с.
7. Барна М. Ю., Бабенко О. М. Напрями інституціалізації лідерства в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 22. С. 71-74.
8. Барна М. Ю., Білецька І. М. Дослідження ролі інноваційної діяльності в забезпеченні розвитку підприємств туризму. Економічний дискурс. 2018 № 3. 2018. С. 60-69.
9. Барна М. Ю., Микитин Х. З. Теоретичні аспекти формування механізму державного регулювання готельно-ресторанного бізнесу. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2015. Вип. 49. С. 62-67

10. Барна М. Ю., Миронов Ю. Б. Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. Науковий вісник Полісся. 2017. № 4 (12). Ч. 1. С. 165-170.
11. Барна М. Ю., Шимановська-Діанич Л. М. Підходи до формування кадрового забезпечення підприємств готельного господарства України. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 7. С. 172-178.
12. Барна М., Тучковська І. Основні тенденції управління туристичною діяльністю в Україні. Підприємництво і торгівля. Львів : вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. Вип. 20. С. 5-8.
13. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Ін Юре, 2003. 512 с.
14. Батанов О. В. Територіальні громади як первинні суб'єкти місцевого самоврядування в Україні: Проблеми класифікації. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1. С. 137.
15. Бенівська Л.Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. Регіональна економіка. 2018. № 1. С. 30-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2018_1_5.
16. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю на регіональному рівні: теоретико-прикладний аспект. М. М. Біль; за наук. ред. д.е.н. О.П. Крайник. Львів, ЛРІДУ НАДУ, 2011. 228 с.
17. Біль М., Лещух І. Методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальної громади. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 3. С. 203-208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_3_40
18. Благун І. С., Гонак І.М. Особливості формування туристичного простору. Моделювання регіональної економіки. Івано-Франківськ, 2015. № 1 (25). С. 191–201.

- 19.Благун І. С., Лещук Г. В., Кифор М. В. Економічне моделювання попиту на туристичні послуги в регіонах. Регіональна економіка. 2019. №4(94). С. 87-93. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2019-4-7>.
- 20.Благун І.С., Дмитришин Л. І., Романків І. М. Аналіз підходів до формування концепцій регіонального розвитку. Вісник Прикарпатського університету. Сер. Економіка. Івано-Франківськ: Плай. 2012. Вип. 9. С. 130–134.
- 21.Благун І. С., Гонак І.М. Валоризація регіонального туристичного простору. Бізнес Інформ. 2015. № 1. С. 104-110.
- 22.Благун І. С., Кейван О. І. Прогнозування попиту на туристичні послуги. Бізнес Інформ. 2012. №8. С. 7–11.
- 23.Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону. Аспекти публічного управління. 2016. № 4-5 (30-31). С. 56-69
- 24.Бондаренко М. Дослідження міжнародної економіки. 2011. Вип.1(66). С.166-177. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/bondarenko3.htm?fbclid=IwAR28IwioxоxAwsNJvku_P5GFgq25UR5qxvfGHe54jNybdrlIofJdSsYkP7Y
- 25.Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства. Державне управління: теорія та практика. 2011. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf>
- 26.Бюджетний кодекс України, від 8 липня 2010 року, № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- 27.Валовий регіональний продукт у 2013 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/zb/04/zb_vrp_2013.pdf
- 28.Валовий регіональний продукт у 2017 році: стат. зб. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_vrp_2017.pdf

29. Васильєв В., Гафурова О., Зінько Ю., Рутинський М., Шпеник Т., Товт М. Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів. Київ: Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму України. 2017. 64 с. URL: https://issuu.com/ukraineards/docs/szt-book_web
30. Вахович І. М., Малімон В. В. Інституційні теорії у системі теорій розвитку регіональних ринків медичного туризму. Економічний форум. 2017. №3. С. 34-44.
31. Вода на п'яти пляжах Одеси не відповідає нормі. Укрінформ, 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2759111-vodana-ponad-polovini-plaziv-odesi-ne-vidpovidaє-normi.html>
32. Всесвітня рада з туризму оцінила втрати галузі через коронавірус у \$22 млрд. Гордон, 28.02.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/money/-vsesvitnja-rada-z-turizmu-otsiniv-vtrati-galuzi-cherezkoronavirusa-v-22-mlrd-1489002.html>
33. Всесвітня туристична організація. 2019. URL: <http://www2.unwto.org>.
34. Втрати туризму від коронавірусу оцінюють у 22 мільярди доларів. Українська правда, 28.02.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/28/657591/>
35. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. 2019. Вип. 4(21). С. 375-380.
36. Гончарова К. Один у полі воїн: український художник Йосип Бартош підняв з руїн старовинний замок на Закарпатті. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/intervyu/iosif-bartosh-v-zakarpate-trinadtsatzamkov-1467579899.html>
37. Горшков М. А. Методи та механізми управління ресурсами територіальної громади. Ефективна економіка. 2019. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.78>.
38. Грабовенська С. П. Конкурентоспроможність територіальних ринків туристичних послуг в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 /

- Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 242 с.
39. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 495 с.
40. Графська О.І. Сучасний стан інфраструктури туризму в територіальних громадах. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 267-281.
41. Графська О.І. Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. Проблеми економіки. 2020. №2 (44). С. 17-23.
42. Графська О.І. Сучасні особливості інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму в територіальних громадах. Economic Analysis. Volume 30. No. 1. Part 2. 2020. P. 198-208.
43. Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещух І. В., Патицька Х. О., Попадинець Н. М. Зміцнення спроможності територіальних громад на основі ефективного використання ендogenous потенціалу. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2019. 301 с.
44. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. К., 1994. 288 с.
45. Громадська організація «Українська Асоціація Активного та Екологічного Туризму». 2019. URL: <http://www.uaeta.net/>
46. Громадяни пасажери. Як, куди і скільки їздили українці міжміським сполученням «Укрзалізниці» у 2014-2015 рр. Текст.org.ua, 2016. URL: <https://texty.org.ua/d/uz/#main-text>
47. Данилишин Б. О перспективах и специфике развития туризма в Украине. LB.ua, 15.07.2016. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/340306_perspektivah_spetsifike_razvitiya.html

- 48.Довгаль Г. В. Конкуентоспроможність та інвестиційна привабливість як складові іміджу Харківського регіону. Туристичний імідж регіону: монографія / [за ред. А. Ю. Парфінєнка]. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 312 с
- 49.Довідка за результатами опрацювання статистичних звітів туроператорів за 2018 рік. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, 2019. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a1f25ec4-d349-45e5-8dc0-b1805e7e41bc&title=DovidkaZaRezultatamiOpratsiuvanniaStatistichnikhZvitivTuroperatorivZa2018-Rik>
- 50.Дуб А. Р. Перспективи залучення фінансових ресурсів домогосподарств у розвиток територіальних громад Карпатського регіону. Глобальні та національні проблеми економіки: електрон. наук. вид. 2017. Вип. 20. С. 815-820. URL: <http://global-national.in.ua/issue-20-2017>
- 51.Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Закарпатська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Закарпатська%20екопаспорт%202017.pdf
- 52.Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Івано-Франківська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Івано%20Франківська%202017.pdf
- 53.Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017
- 54.Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Одеська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Одеської%20області%202016.pdf

55. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік. Херсонська область. Міністерство енергетики та захисту довкілля України, 2018. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2017/Херсонської%20області%202017.pdf
56. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи : колективна монографія / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019.
57. Єрмак хоче, аби в Україні створили державну програму розвитку туризму. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3042243-persa-zemla-u-nimeccini-skasovue-osnovne-karantinne-obmezenna.html>
58. Забаштанський М. М., Забаштанська Т. В., Роговий А. В. Детінізація туристичної галузі України: умови, можливості та наслідки. Держава та регіони. 2019. № 3 (108). Серія: Економіка та підприємництво: сайт. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/7.pdf
59. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
60. Замечания и предложения к проекту Закона «О туризме». Українська асоціація туристичних агенцій, 02.2018. URL: <https://uata.com.ua/2018/02/law-remarks/>
61. Льбіна М., Шпильова Ю. Розвиток сільських громад в Україні на основі актив орієнтованого підходу. Інтелект XXI. 2018. №2. С. 76-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_2_17.
62. Індекс екологічної ефективності 2018. Yale University, 2019. URL: https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline?country=&order=field_epi_score_new&sort=asc
63. Індекс екологічної ефективності. Профіль України. Yale University, 2019. URL: <https://epi.envirocenter.yale.edu/sites/default/files/2018-ukr.pdf>
64. Індeksi споживчих цін на товари та послуги у 2018 році (до відповідного місяця попереднього року). Державна служба статистики України, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- 65.Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>
- 66.Інтегральна ефективність функціонування та розвитку виробничих систем в національній економіці: теоретико-методологічні аспекти оцінювання : [Колективна монографія]. Львів, 2017. 168 с.
- 67.Кабінет Міністрів підтримав проєкт Указу Президента про оголошення 2017 Роком сталого туризму в Україні. 09.02.2017.
- 68.Карий О. І., Глинський Н. Ю. Об'єднання зусиль територіальних громад з метою використання їх туристично-рекреаційного потенціалу. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7886>
- 69.Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навчальний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с.
- 70.Кількість перевезених пасажирів за видами транспорту. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 71.Коваль Ю. ТОП-10 нетипових об'єктів ДПП в Україні. URL: <http://jurblog.com.ua/2017/07/top-10-netipovih-obektiv-dpp-v-ukrayini/>
- 72.Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/kol_zas_roz_u.xls
- 73.Конституція України, від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- 74.Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. Міністерство культури України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245358162&cat_id=244993460.

75. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Вінниця: ПП ТД Едельвейс і К, 2017. 322 с.
76. Коркуна О. І. Агломерації як полюси економічного зростання територій. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2018. Вип. 1(129). С. 86-90. URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2018.01.090_u.php
77. Коркуна О. І. Розвиток мікрокредитування малого і середнього бізнесу в системі інвестування об'єднаних територіальних громад. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2017. Вип. 12(74). С. 57-60.
78. Коркуна О. І. Формування понятійно-категоріального апарату територіальних громад. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2019. Вип. 3(137). С. 26-29. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-3-4>
79. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Нормативно-правове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2019. Вип. 2(136). С. 16-19. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-2-3>
80. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я., Бордун О. В. Аналіз сучасного стану монетарної політики України та її вплив на сферу туризму. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2019. Вип. 3(81). С. 152-154.
81. Коркуна О. І., Цільник О. Я. Напрямки імплементації контролю за використанням бюджетних коштів в умовах реалізації медичної реформи на рівні територіальних громад. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2017. Вип. 6(128). С. 38-41. URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2017.06.038_u
82. Коркуна О. І., Цільник О. Я., Бордун О. В. Розвиток зеленого туризму в умовах формування об'єднаних територіальних громад. Соціально-

- економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2019. Вип. 1(135). С. 24-28. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-1-5>
83. Коркуна О. Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020. 278 с.
84. Корнилюк Р. Мічені Нобелем: регіональна активістка Еліно́р Остро́м. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/03/26/230996/>
85. Корнієнко М. Пошук варіантів місцевого самоврядування ще продовжується. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1994. Вип. 4 (9). С. 17.
86. Коронавірус б'є не тільки по людях: чим епідемія з Китаю загрожує світовій економіці. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/4/656608/>
87. Коронавірус призвів до кризи у туристичній галузі України. Держагентство з туризму. URL: <https://hromadske.ua/posts/koronavirusprizviv-do-krizi-u-turistichnij-galuzi-ukrayini-derzhagentstvo-z-turizmu>
88. Кривега К. В. Туристична інфраструктура: поняття та складові. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2005. №21. С. 118-121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2005_21_13.
89. Круговий В. В. Місцевий економічний розвиток (МЕР) та механізми його фінансування. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. Вип. 6(157). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mistseviy-ekonomichniy-rozvitok-mer-ta-mehanizmi-yogo-finansuvannya/viewer>
90. Кузик С. П. Географія туризму: навчальний посібник. URL: https://pidruchniki.com/1584072043738/turizm/geografiya_turizmu
91. Лендел О. Д. Напрямки розвитку інфраструктури ринку туристичних послуг регіону. Науковий вісник Мукачівського державного

- університету. Серія «Економіка». 2018. №1(9). С. 111-114. URL: <https://msu.edu.ua/visn/?p=3426&lang=uk>.
92. Лендел О.Д. Шляхи оптимізації управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. 2013. Вип. 1. Сер. Економіка. Ужгород : УНУ. С. 200-207.
93. Липовська К. «Інтелектуальний потенціал» у контексті управління суспільним розвитком: поняття та сутність. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 4. С. 21-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_4_5
94. Ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=a6f56cb1-1ac1-45b3-b87bdf7259a84b48>
95. Луцагіна Т. Теорія громади в політичній концепції І. Франка. Наукові праці. Том 122. Вип. 109.
96. Лэндри Ч. Креативный город / пер. с англ. М.: Изд. Дом «Классика-XXI», 2006. 399 с.
97. Мазаракі А. А. Детермінанти розвитку туризму. Туризм ХХІ століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності: матеріали Міжнар. наук. – практ. конф. (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 76-78.
98. Майбутня держава 2030: Глобальні мегатенденції, які впливають на уряди. Kpmg.com, 09.2014. URL: https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2014/09/Future_State_2030_UA_v3.pdf
99. Мальська М. П., Худо В. В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: [навчальний посібник]. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
100. Мальський М. Публічно-приватне партнерство: уроки минулого та перспективи майбутнього. URL: www.congress.lviv.ua/download.php?downloadid=30.

101. Мартинів І. Пролітаючи над замком: Старе Село. URL: <https://zbruc.eu/node/81114>
102. Маслиган О. О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. Сталий розвиток економіки. 2013. №4. С. 181-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_4_40
103. Мельник А. Управління ресурсами території в контексті європейської та національної політики регіонального розвитку. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. № 3, С. 7-21. URL: <http://visnykj.tneu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/820>
104. Мельник А.Ф., Підгаєць С.В. Державно-приватне партнерство в системі інститутів національної економіки: механізми розвитку: монографія Тернопіль, ТНЕУ, 2017. 279 с.
105. Методика формування спроможних територіальних громад. Постанова КМУ від 08.04.2015 р. №214.
106. Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації: монографія / наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2016. 552 с.
107. Механізми адміністративно-фінансової децентралізації: світові практики та напрямки їх імплементації в Україні: наукова доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. І.З. Сторонянська, Львів, 2018. 170 с.
108. Минакир П. А., Демьяненко А. Н. Пространственная экономика: эволюция подходов и методология. Пространственная экономика. 2010. № 2. С. 25-26.
109. Михайлюк О. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2016. № 8. С. 92-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_8_9

- 110.Міністерство економічного розвитку та торгівлі України: сайт. URL:
<http://www.me.gov.ua/News/Print?lang=uk-UA&id=2679ec84-9568-4899-b6b3-9abb80fee86e>
- 111.Моделі місцевого економічного розвитку: успішні практики. Асоціація міст України, 2019. URL:
<https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/dinaprintweb.pdf>
- 112.Моделювання складних систем [Коллективна монографія] / За заг. ред. Соловійова В. М. Черкаси, 2015. 352 с.
- 113.Монастирський Г. Л. Гіпотеза дослідження територіальної спільноти базового рівня як економічної системи. Вісник економічної науки України. 2008. № 1. С. 141-147.
- 114.Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня. Вісник національної академії державного управління. 2010. №4. С. 166-174.
- 115.Наврузов Ю. В. Системне визначення поняття категорії «грумада». Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. 2000. Вип. 4. С. 223-228.
- 116.Наврузов Ю. Категорія «грумада» в сучасному лексиконі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. 2000. Вип. 1. С. 272-289.
- 117.Недашківская Н. Рекреационная система Украинских Карпат. К.: Вища школа, 1983. 117 с.
- 118.Нездоймінов С.Г., Гуцуляк М. Проблеми екологізації та напрями розвитку немасових видів туризму на сільських територіях України. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10659/1/pdf>
- 119.Нестерова І. А. До проблем протидії тіншовим проявам в сфері туристичного бізнесу в Україні. Наука і практика – 2008: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 3-7 березня 2008 року). Полтава: Громадська організація «Аграрна наука та практика», 2008. С. 197-203. URL: <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf4/38.pdf>

- 120.Новий туристичний кластер об'єднає три області – Закарпаття, Львівщину та Івано-Франківщину. Новини Закарпаття, 25.01.2019. URL: <https://transkarpatia.net/transcarpathia/hot-news/107404-noviy-turistichniyklaster-obiednaie-tri-oblast-zakarpattia-lvvschinu-ta-vanofrankvschinu.html>
- 121.Озеро в Буковелі. URL: <http://www.hotelsbukovel.com.ua/ua/hotels-catalog/ozero-v-bukovele>
- 122.Олексієнко О. Нереалізований потенціал. Чим небезпечна тінізація туристичної галузі. Український тиждень № 31 (507) від 3 серпня, 2017.
- 123.ООН оголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого розвитку туризму. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України: сайт. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=ukUA&id=ffc9a9b9-4ce5-439b-aa44-c4f26e86abbb>].
- 124.Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности. М.: Мысль, ИРИСЭН, 2010. 445 с.
- 125.Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). Національний банк України, 2020. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls
- 126.Офіційний сайт Всесвітньої організації подорожей та туризму. 2020. URL: <http://www.wttc.org/>
- 127.Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / заг. ред.: В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 232 с.
- 128.Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні. Оновлення до документу « Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні». URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
- 129.Папірник І., Крижанівська М. Якщо купити собі замок... Як працює формат концесії в Україні. URL: <http://vikka.ua/novini/04186-yakscho-kupiti-sobi-zamok-yak-pratsyue-format-kontsesii-v-ukraini.htm>

- 130.Патицька Х. О. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 209 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190007.pdf>
- 131.Перспективи реалізації інвестиційного проєкту «Агрорекреаційний кластер «Коблево». Засідання робочої групи. Коблівська громада, 30.10.2019. URL: <https://koblivska-gromada.gov.ua/news/1572417450/>
- 132.Пирожок О. Спокусити туриста. Історія львівського кластеру, який об'єднав 33 фермери. Європейська правда. 25.04.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/04/25/647276/>
- 133.Пітюлич М. М., Машіко К. С., Кудак К. М., Пауш М. М. Потенціал територіальної громади: особливості формування і розвитку. Молодий вчений. 2016. № 4. С. 155-160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_40
- 134.Податковий кодекс України, від 2 грудня 2010 року №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6524>
- 135.Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, М. А. Латинін [та ін.]; заг. ред.: О. Ю. Бобровська. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 362 с.
- 136.Потенціал територіальних громад : оцінювання та напрями підвищення ефективності використання : науково-аналітична доповідь / Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещух І. В., Патицька Х. О., Попадинець Н. М. / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 97 с.
- 137.Про державно-приватне партнерство. Закон України від 1 липня 2010 року, № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
- 138.Про затвердження Методологічних положень із складання допоміжного (сателітного) рахунку туризму в Україні. Наказ Державної

- служби статистики України від 29.12.2017 року, №359. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2017/359/359_2017.htm
- 139.Про курорти. Закон України від 5 жовтня 2000 року, № 2026-III. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
- 140.Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. Офіційний вісник України. 2017. № 26. Ст. 136. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
- 141.Про туризм. Закон України від 15 вересня 1995 року, № 324/95-ВР. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/ed20181104#Text>
- 142.Програма розвитку туризму Коблівської сільської ради (Коблівської об'єднаної територіальної громади) Березанського району на 2018-2020 роки. Агентство місцевого розвитку Коблівської ОТГ, 26.02.2018. URL:
<http://kamr.org.ua/ru/node/26>
- 143.Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68645
- 144.Проект «Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів». Спілка сільського зеленого туризму України, 2017. URL: https://www.greentour.com.ua/projects/proekt_agrosilrozvutok
- 145.Проект Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року. Міністерство розвитку громад та територій України. 2020, лютий. URL:
<http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/Projekt-Derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.pdf>
- 146.Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України від 24.01.2020 № 2804. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986

- 147.Проекти. Державний фонд регіонального розвитку, 2020. URL:
<http://dfrr.minregion.gov.ua/Projects-list>
- 148.Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т. 2 / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 330 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
- 149.Пухтинський М. Проблеми реалізації конституційно-правових засад місцевого самоврядування. Актуальні питання втілення в життя положень Конституції України: зб. наук. пр. 1999. Вип. 1. С. 257-261.
- 150.Регіональне управління: підручник / заг. ред.:Ю. В. Ковбасюк, В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий. К.: НАДУ, 2014. 512 с.
- 151.Регіони України 2018: стат. зб. 2 ч. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ru2ch2019.pdf
- 152.Реєстр пам'яток національного значення. Міністерство культури України, 2020. URL:
http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245365203&cat_id=244910406
- 153.Реєстри НТО України. Національна туристична організація України, 2020. URL:
http://www.ntoukraine.org/ntoukraine_registries_ua.html#extTable1-17
- 154.Ресурсний потенціал регіону: навч. посіб. / автори-упорядники: М. К. Орлатий, С. А. Романюк, І. А. Дегтярьова та ін.; заг. ред.: М. К. Орлатий. Київ: НАДУ, 2014. 724 с.
- 155.Ризики формування та функціонування об'єднаних територіальних громад Карпатського регіону: науково-аналітична доповідь / наук. ред. Сторонянська І. З. Львів, ІРД НАНУ. 2020. 63 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

156. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підруч. / наук. ред. С. І. Дорогунцов. К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2005. 988 с.
157. Романчук Л.Д. Цифрові маркетингових комунікацій курортно-рекреаційних підприємств. Туризм ХХІ століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності: матеріали Міжнар. наук. –практ. конф. (Пряшів, 10-11 квіт. 2019 р.) / [відп. ред. А. А. Мазаракі]. К.: Київ. нац. торг. –екон. ун-т, 2019. 196 с. С. 47-48.
158. Сайт дослідницької компанії цифрового маркетингу «E marketer». 2020. URL: <https://www.emarketer.com>
159. Семашко Ю. Утопія східницьких джерел. Варіанти, 05.09.2016. URL: <https://varianty.lviv.ua/37422-utopiia-skhidnytskykh-dzherel>
160. Словник української мови: в 11 томах. Т. 7. 1976. 402 с. URL: <http://sum.in.ua/s/potencial>
161. Смирнов І. Г. «Овертуризм»: глобальний виклик ХХІ століття. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjIxNw==/fb98ed3d77f36d1f83d300a7243ccbe4.pdf>
162. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. Регіональна економіка. 2020. №2. С. 44-57.
163. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
164. Соціально-економічний розвиток територіальних громад Центральної України в умовах децентралізації: науково-аналітична доповідь / наук.ред. д.е.н., проф.Сторонянська І.З.. Львів, ІРД НАНУ. 2019 104 с.
165. Спад економіки, закриті кордони та ксенофобія: як спалах коронавірусу впливає на світ. Громадське Телебачення, 25.02.2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/spad-ekonomiki-zakriti-kordoni-taksenofobiya-yak-spalah-koronavirusu-vplivaye-na-svit>

166. Стадник В.В., Головчук Ю.О. Маркетингові підходи до аналізу чинників макросередовища в контексті економічної безпеки бізнесстратегій підприємств туристичної індустрії. Вісник Хмельницького національного університету. 2019. № 5. С. 224-232.
167. Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І.З. Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАНУ». 2019. С. 407- 415.
168. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, 22.01.2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>
169. Стан підземних вод України 2019: щорічник. Державне НВП «Державний інформаційний геологічний фонд України». 2019. URL: http://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2019/07/schorichnyk_stan_pv_2018_1.pdf
170. Статут Громадської спілки «Національна туристична організація України». 2019. URL: http://www.ntoukraine.org/assets/files/03_NTOU_Statut.pdf
171. Створення та функціонування інноваційних кластерів. 2019. URL: http://old.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/Stvor_ta_fun_k_klasteriv.pdf
172. Степаненко А. Теорії місцевого економічного розвитку. Часопис соціально-економічної географії. 2010. Вип. 8. URL: http://www.geograf.com.ua/pdf/chseg/2010/8/02_Stepanenko_15-30.pdf
173. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. К.: НІСД, 2013. 88 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Bila_rozvtok-35283.pdf

- 174.Стойка В.О. Зарубіжний досвід інвестиційної політики в туристичній галузі та можливості його застосування. Економічний простір. 2011. №45: сайт. URL: <http://infotour.in.ua/stojka.htm>
- 175.Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Економіка України. 2018. № 2. С. 50-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_2_5
- 176.Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2010. 324 с.
- 177.Суд стягнув із підприємства понад два мільйони штрафу за вирубку лісу на Яремчанщині. Галицький кореспондент, 12.03.2020. URL: <http://gk-press.if.ua/sud-styagnuv-iz-pidpryyemstva-ponad-dvamiljony-shtrafu-za-vyrubku-lisu-na-yaremchanshhyini/>
- 178.Тенденції тіньової економіки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 15.07.2019. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki>
- 179.Теоретико-методичні основи та організаційно-економічний механізм розвитку підприємств туризму на інноваційних засадах [Коллективна монографія] Функціонування та перспективи розвитку туристичної галузі України : монографія / [за заг. ред. М. Ю. Барни]. Львів, 2018. 376 с.
- 180.Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
- 181.Терновая И. А. Применение smart-критериев постановки целей в стратегическом планировании организации. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. № 970. С. 381-385.

- 182.Тимечко І. Р. Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 444 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190008f.pdf>
- 183.Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: [монографія] / 2-ге вид., випр. та доповн. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.
- 184.Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. К.: КНТЕУ, 2006. 537 с.
- 185.Ткачук Т. М. Віртуальні франчайзингові туристичні мережі світу. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 1. С. 72-85.
- 186.Туристична Асоціація України. 2020. URL: <http://www.tau.org.ua>
- 187.Туристична діяльність в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_tyr_dil.htm
- 188.Туристичні потоки. Державна служба статистики України. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 189.У Голій Пристані відбулася туристична конференція в рамках проекту з реалізації створення туристичного кластеру «Таврійське екооздоровлення». Новини Голої Пристані, 13-08-2019. URL: <http://gopri.in.ua/novini-msta/8390-u-goly-pristan-vdbulasya-turistichnakonferencya-v-ramkah-proektu-z-realzacyi-stvorenniya-turistichnogoklasteru-tavryske-ekoozdorovlennya.html>
- 190.У курортній Затоці повернули громаді 16 земельних ділянок на узбережжі. Укрінформ, 13.08.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2759164-u-kurortnij-zatoci-povernuli-gromadi-16-zemelnihdilanok-na-uzberezzi.html>
- 191.Українські об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО. Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/exhibitions/unesco/?page=ukrainian-object>

192. Управління туристичними дестинаціями : підручник / Н. В. Корж, Д. І. Басюк. – Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
193. Уряд представив Програму стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-predstaviv-programu-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-covid-19>
194. Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання: монографія / За наук. ред. д.е.н., проф. М. А. Козоріз. НАН України. Ін-т регіон. досліджень. Львів, 2012. 307 с.
195. Флоріда Р. Homo creativus. Як новий клас завойовує світ / пер. з англ.: [М. Яковлєв]. Київ: Наш формат, 2018. 430 с.
196. Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? Збірник творів: У 50 т. К., 1985. Т. 44. Кн. 1.
197. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [пер. с англ.]. М., 2006. 730 с.
198. Функціонування та перспективи розвитку туристичної галузі України : [Коллективна монографія] / [за заг. ред. М. Ю. Барни]. Львів : Видавництво ЛТЕУ, 2018. 376 с.
199. Хвесик М., Сундук А. У грі чи поза грою? Дзеркало тижня. 27.12.2018. URL: https://dt.ua/ECOLOGY/u-gri-chi-poza-groyu-298148_.html
200. Цілі Сталого Розвитку: Україна: національна доповідь. 2017. URL: [http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukrainepublications\(4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytkuukraina-iakavyznachaie-bazovi-pokaznyku-dlia-dosiahnennia-tsilei-stalohorozvytkutssr](http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukrainepublications(4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytkuukraina-iakavyznachaie-bazovi-pokaznyku-dlia-dosiahnennia-tsilei-stalohorozvytkutssr)
201. Шаталова Т. Н., Еникеева А. Г. Экономическая сущность производственного потенциала. Вестник ОГУ. 2007. № 8. С. 85-91.
202. Шепелюк С.І. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. Економіка. Управління. Інновації. 2011. №1 (5): сайт. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_1_31
203. Шикіна О. В., Нездоймінов С. Г. Моніторинг туристичного потоку в контексті стратегії регіонального розвитку. Dezvoltarea sistemelor sociale

- și economice într-un mediu competitiv la nivel global: conferința internațională științifico-practică, 29 februar, 2016. Chisinau, 2016. P. 167-171.
204. Шульц С. Економічний простір України: формування, структурування та управління. Львів: ІРД НАН України, 2010. 480 с.
205. Щеглюк С. Д. Взаємозв'язок просторової організації бізнесу та міського розселення населення. Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє: тези наук. –практ. інтернет-конф. (3 березня 2017 р.). К.: КНЕУ, 2017.
206. Щеглюк С. Д. Переваги кластерної організації туристичної сфери у регіоні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 19. Ч. 2. С. 115.
207. Яровий В. Ф. Стан та перспективи розвитку підприємств і дестинацій галузі туризму південного регіону. Економіка та держава. 2017. №11. С. 25-28.
208. About the Smart Cities Information System. EU Smart Cities Information System, 2020. URL: <https://smartcities-infosystem.eu/content/about-smart-cities-information-system-scis>
209. Albino V., Dangelico R. M., Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. Journal of Urban Technology. 2015. Vol. 22, No. 1. Pp. 3-21. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>
210. Andryeyeva N., Nezdoyminov S., Martyniuk O. «Green» infrastructure of the economy of recreational nature use. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. 4(4). 6-13. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/issue/view/18>
211. Aref F. Residents' Attitudes towards Tourism Impacts: A Case Study of Shiraz, Iran. Tourism Analysis. 2010. Vol. 15(2). Pp. 253-261
212. Barca F. An agenda for a reformed cohesion policy: a 'place-based' approach to meeting European Union challenges and expectations. 2009. URL:

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf

213. Barca F. The Case for Regional Development Intervention: PlaceBased versus Place-Neutral approaches. *Journal of Regional Science*. 2012. Vol. 52 (1). Pp. 134-152.
214. Barna M. Yu., Markina I. A., Sharkova A. V. Entrepreneurship in the Shadow Economy: the Case Study of Russia and Ukraine. *International Journal of Entrepreneurship* 2018. Volume 22, Issue 3. P. 171-183.
215. Barna M., Topornytska M., Malska M. The use of resort destinations and event tourism resources of lviv region to stimulate the development of tourism in carpathian region. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*. 2018. Issue 45.-P. 247-253.
216. Blakely E.J., Leigh N. G. *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*. SAGE, 2010. 446 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Planning_Local_Economic_Development.html?id=OSC3_LYHHI8C&redir_esc=y
217. Booking.com представляє 8 трендов в сфері подорожей в 2019 році. Booking.com, 2019. URL: <https://news.booking.com/Bookingcom-представляет-трендов-в-сфере-путешествий-в-году>
218. Bradshaw T. The Post-Place Community: Contributions to the Debate about the Definition of Community. *Journal of the Community Development Society*. 2008. Vol. 39(1). Pp. 5-16
219. Bushell R., Eagles P. (Eds.). *Tourism and Protected Areas: Benefits Beyond Boundaries*. London: CAB International, UK, 2007.
220. Canzanelli G. Overview and learned lessons on Local Economic Development, Human Development, and Decent Work. 2001, October. URL: http://www.yorku.ca/ishd/LEDCD.SP/Links%20BQ/37_led1.pdf
221. CETAM. Open Market. Офіційний сайт. 2020. URL: <https://setam.net.ua/>

- 222.Chapman M., Kirk K. Lessons for Community Capacity Building: A summary of the research evidence. 2001. URL: <http://www.scothomes.gov.uk/pdfs/pubs/260.pdf>
- 223.Chaskin R. J., Brown P., Venkatesh S., Vidal A. Building Community Capacity. New York: Aline De Gruyter, 2001.
- 224.Clay R. A., Jones S. R. A Brief History of Community Economic Development. Journal of Affordable Housing & Community Development Law. 2009. Vol. 18 (3). Pp. 257-267.
- 225.Coccossis H. Sustainable tourism and carrying capacity. Ashgate Publishing, UK, 2004.
- 226.Compendium of Tourism Statistics dataset. World Tourism Organization, 2020. URL: https://www.e-unwto.org/doi/suppl/10.5555/unwtotfb0000320519952018202001/suppl_file/0000320519952018202001.xlsx
- 227.Corona-Navigator. Wichtige Informationen für den Tourismus. URL: <https://corona-navigator.de/>
- 228.Covid-19 and tourism: can domestic travel address the slump in emerging markets? URL: <https://oxfordbusinessgroup.com/news/covid-19-and-tourism-can-domestic-travel-address-slump-emerging-markets>
- 229.COVID-19: measures to support travel and tourism. URL: <https://www.unwto.org/covid-19-measures-to-support-travel-tourism>.
- 230.Cruise Industry News Annual Report. Cruise Industry News, 2020. URL: <https://www.cruiseindustrynews.com/annual-cruise-industryreport.html>
- 231.Cruise Market Watch. 2020. URL: <http://www.cruisemarketwatch.com/>
- 232.Danish relief packages. URL: <https://investindk.com/corona-information-page>
- 233.Dolezal C., Burns P. M. ABCD to CBT: asset-based community development's potential for community-based tourism. Development in Practice. 2015. Vol. 25(1). P. 133-142.

234. EBRD and NBKE support local businesses in Egypt. URL: <https://www.ebrd.com/news/2020/ebrd-and-nbke-support-local-businesses-in-egypt-.html>
235. Economic info tool. Compensation calculator. URL: <https://www.kompensationsberegner.dk/>
236. Edward J. Blakely, Nancey Green Leigh. Planning Local Economic Development: Theory and Practice, SAGE, 2010. 446 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Planning_Local_Economic_Development.html?id=OSC3_LYHHI8C&redir_esc=y
237. Ennis G., West D. Exploring the potential of social network analysis in asset-based community development practice and research. Australian Social Work. 2010. Vol. 63(4). Pp. 404-417.
238. EU Smart Cities Information System, About the Smart Cities Information System. URL: <https://smartcities-infosystem.eu/content/about-smart-cities-information-system-scis>
239. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 2020. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.
240. Fennell D. A. Ecotourism: an introduction (2 ed.). Routledge, UK, 2003.
241. Foray D., et al. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3). Joint Research Center, 2012. URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553
242. Frank F., Smith A. The Community Development Handbook: A Tool to Build Community Capacity. Hull, Canada: Human Resources Development Canada, 1999.
243. Gilchrist A. The well-connected community: a networking approach to community development. Community Development Foundation, The Policy Press, UK, 2004.

244. Global international tourism revenue from 2000 to 2018. Statista, 2019.
URL: <https://www.statista.com/statistics/273123/total-international-tourism-receipts/>
245. Godfrey K., Clarke J. The tourism development handbook: a practical approach to planning and marketing. London: Continuum, 2000.
246. Gorlach K., Adamski T. Neo-endogenous development and the revalidation of local knowledge. Polish Sociological Review. 2007. Vol. 4 (16). Pp. 481-497.
247. Government support and assistance for the tourism industry. URL: <https://www.tourism.australia.com/en/events-and-tools/industry-resources/resources-for-industry/government-support-and-assistance-for-tourism-industry.html>
248. Green G. P., Haines A. Asset building & community development. London: Sage publications, 2015. 337 p.
249. Hackett H. Community capacity building. Proceedings of the conference of social assistance professionals in the provincial and municipal sectors. 2004.
URL: <http://www.ranaprocess.com/Articles/Articles/Community%20Capacity%20Building.pdf>
250. Halásková R., Halásková M.. Local governments in EU countries: competences and financing of public services, Scientific papers of the university of Pardubice, University of Pardubice, 2017, S. 53.
251. Haughton, G. & Allmendinger, P. The soft spaces of local economic development. Local Economy. 2008. Vol. 23 (2). P. 138-148.
252. Hillery G. Definitions of community: areas of agreement. Rural Sociology. 1955. Vol. 20. P. 111- 123.
253. Hipwell W.T. An asset-based approach to indigenous development in Taiwan. Asia Pacific Viewpoint. 2009. Vol. 50(3). P. 289-306.

- 254.Holod A., Korkuna O., Felenchak Y. Institutional environment of tourism and hospitality industry in Ukraine under decentralization. *The European Journal of Economics and Management*. 2019. Vol. 5-4. P. 78-85.
- 255.Holod A., Shevchuk A., Korkuna O. Modernization Principles of the Dual Education System Development in Hotel and Restaurant Business. *International of Recent Technology and Engineering*. 2019, Nov. Vol. 8 (4S). P. 11-14. DOI: <https://doi.org/10.35940/ijrte.D1013.1184S19>
- 256.How are countries supporting tourism recovery? URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/BFN_V4.pdf
- 257.Inclusive Growth. OECD. URL: <http://www.oecd.org/inclusivegrowth/about.htm>
- 258.Industry Losses to Top \$84 Billion in 2020. URL: <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-06-09-01/>
- 259.International Tourism Highlights. World Tourism Organization (UNWTO), 2019. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
- 260.Ivanovic M. Cultural Tourism. Juta and Company Limited, USA, 2009.
- 261.Jonassen C. T. Community Typology – Community Structure and Analysis. N.-Y., 1959.
- 262.Karyy O., Hlynskyy N., Girna O. Strategic planning of a city development on the results of the previous strategic plan of its development. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2019. Volume 6, Number 1. P. 36 – 46.
- 263.Karyy O. I., Halkiv L. I., Halaz L. V. Sanatorium and health resorts in Ukraine: view characteristic, regional specificity and dynamics of development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 2 (14). P. 172-178.
- 264.Keating M. The invention of regions: Political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C*.1997. Vol. 15. P. 383-398.

265. Komninos N. Smart city ontologies: Improving the effectiveness of smart city applications. 2015. URL: <http://www.urenio.org/wp-content/uploads/2015/09/2015 Smart-City-Ontologies.pdf>
266. Korkuna O., Kulyk O. Impact of processes in hospitality industry on development of territorial communities. Strategies for sustainable socioeconomic development and mechanisms their implementation in the global dimension / M. Bezpartochnyi (Ed.). Sofia, Bulgaria: University of Finance, Business and Entrepreneurship, 2019. Vol. 2. P. 91-97.
267. Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C. & Baloglu, S. Marketing communication strategies. Marketing for Hospitality and Tourism. 7th ed. Pearson: England, 2017. P. 668.
268. Kramer S., Amos T., Lazarus S., Seedat M. The philosophical assumptions, utility and challenges of asset mapping approaches to community engagement. Journal of Psychology in Africa. 2012. Vol. 22(4). P. 537-544.
269. Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H. Measuring local autonomy in 39 countries (1990-2014). Regional & Federal Studies. 2016. Vol. 26 (3). P. 321-357.
270. Latest information on the coronavirus. URL: <https://b2b.wien.info/en/covid19>
271. Local Economic Development. Urban Development Unit of the World Bank, 2003, December. [http://siteresources.worldbank.org/INTLED/Resources/339650-1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQuickReferenceGuide\(December2003\).pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTLED/Resources/339650-1105473440091/BackgroundpaperforGwenLEDQuickReferenceGuide(December2003).pdf)
272. Mancini J.A., Martin J.A., Bowen G. L. Community capacity and social organization: The role of community in the promotion of health and the prevention of illness. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, 2003.

- 273.Mathie A., Cunningham G. From clients to citizens: Asset-based community development as a strategy for community-driven development. *Development in Practice*. 2003. Vol. 13(5). P. 474-486.
- 274.Mathie A., Cunningham G. Who is driving development? Reflections on the transformative potential of asset-based community development. *Canadian Journal of Development Studies*. 2005. Vol. 26(1). Pp. 175-186
- 275.Montenegro: EIB to invest up to €50 million in small and medium enterprises through Erste Bank Montenegro. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2020-107-eib-to-invest-up-to-eur50-million-in-small-and-medium-enterprises-in-montenegro-through-erste-bank-montenegro#>.
- 276.Moving From User Reviews Toward Professional Content Travel. Skift Corporate, 18.09.2018. URL: <https://skift.com/2018/09/18/tripadvisorceo-on-moving-from-user-contenttoward-professional-reviews>.
- 277.Oliver M. The Social Construction of Racial Privilege in the United States: An Asset Perspective. *Beyond Racism* / [C. V. Hamilton, L. Huntley, Neville, A. Sergio, A. Gulmaraes, J. Wilmot (Eds.)]. 2001. P. 251-274. Boulder, Colorado: Lynne Reinner.
- 278.Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions.: UNWTO Library, 2018. URL: <https://www.eunwto.org/doi.pdf>
- 279.Philips R. Pittman R. H. An introduction to community development. New York: Taylor and Francis Ltd, 2009.
- 280.Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. *Local and Regional Development* (2nd ed.). Oxford and New York: Routledge, 2017.
- 281.Porter M. E. *Clusters and Competition. On Competition*. Cambridge: Harvard Business School Press, 1998
- 282.Porter M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press, 1990

283. Porter M. E. The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*. 2003. Vol. 37. № 6-7. Pp. 549-678
284. PromPeru: Official website Commission of the Promotion of Peru for Export and Tourism. URL: <https://www.promperu.gob.pe/TurismoIN/covid-19>.
285. Putnam R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster, 2000. URL: <http://www.socialcapitalgateway.org/content/book/putnam-r-d-2000-bowlingalone-collapse-and-revival-american-community-new-york-simon-sc>
286. Regulation (EU) no 1303/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>
287. Rhodes R. A. W. The new governance: Governing without government. *Political Studies*. 1996. Vol. 44. P. 652-667.
288. Ritchie J. R. B., Crouch G. I. *The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective*. Oxon, UK: CABI Publishing, Wallingford, 2003
289. Shannon L. *Local and Regional Bodies in Ireland 2012-2016, Local Government Research. Series No. 12*. Dublin: Institute of Public Administration, 2016.
290. Singh S., Timothy D. J., Dowling R. K. (Eds.). *Tourism in destination communities*. Cambridge, USA: CABI publishing, 2003.
291. *Socio-economic potential on the Polish-Ukrainian border*. Jaroslaw, Poland, 2017.
292. Statista (2019). URL: <https://www.statista.com/statistics/273123/total-international-tourism-receipts>
293. Storonyanska I., Benovska L. Risks of administrative and financial decentralisation: theoretical hypotheses and empirical assessment. *Economic Annals-XXI*. 2017. Vol. 166 (7/8). Pp. 76-79. URL: https://www.researchgate.net/profile/Varvara_Chernenko/publication/321580549_Fire_risk_assessment_in_light_of_socioeconomic_factors/links/5db4eae

e92851c577eca0936/Fire-risk-assessmentin-light-of-socio-economic-factors.pdf#page=76

294. Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 2019. Vol. 2.
295. Suansri P. Community Based Tourism. CBT, 2008.
296. Summary Report – Cluster Internationalisation and Global Mega Trend. European Commission, 2015. URL: [http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments\(1/translation](http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments(1/translation)
297. System transformations of the national economy: challenges and expectations – Collective monograph edited by Oleksandr Vlasiuk, Olga Ilyash, Volodymyr Voloshyn. – University of Economy Publishing, Bydgoszcz, Poland, 2016.
298. Talbot L., Verrinder G. Promoting Health: The Primary Health Care Approach (3 ed.). Elsevier, Churchill Livingstone, Australia, 2005.
299. Telfer D. J., Sharpley R. Tourism and Development in the Developing World. Journal of American Science. 2010. Vol. 6(2). URL: <http://www.americanscience.org>
300. Terluin I.J. Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. Journal of Rural Studies. 2003. Vol. 19. P. 327-344.
301. The Role of Assets in Community-Based Development. URL: https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/39151_Chapter1.pdf
302. Tourism as UNWTO calls for responsible restart of the sector. URL: <https://www.unwto.org/news/new-data-shows-impact-of-covid-19-on-tourism>
303. Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council. 2018. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf>

304. Travel & tourism economic impact Ukraine. World travel & tourism council, 2019. URL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/archived/regions-2019/world2019.pdf>
305. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsypko. Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020.
306. Trends Report 2019 Travel. TrekkSoft Travel, 2019. URL: <https://www.trekksoft.com/en/academy/ebooks/travel-trends-2019>.
307. Ugolkov, I., & Karyy, O. Supporting the customer journey with digital instruments of marketing communications. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio H. Oeconomia*, 2019. Vol. 53, No. 2. P. 109-119.
308. UNWTO Tourism Highlights. World Tourism Organization. 2017. URL: <http://marketintelligence.unwto.org/publications>
309. UNWTO World Tourism Barometer May 2020. Special focus on the Impact of COVID-19. (Summary). URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284421817>
310. Westcott M. Transforming Communities Through Tourism: A Handbook for Community Tourism Champions. 2016. URL: <https://indigenoustourism.ca/corporate/wp-content/uploads/2016/12/TransformingCommunities-through-Tourism.pdf>
311. What is Community Mapping? URL: <http://communitymappingforhealthequity.org/what-is-community-mapping/>
312. Wilkinson I. M., Stratton P. The reliability and validity of a system for family assessment. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1046/j.1991.00413.x>
313. Williams C.C. Community Capacity Building: A Critical Evaluation of the Third Sector Approach. *Review of Policy Research*. 2004. Vol. 21(5). P. 729-733.

314. World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography. World Bank, 2009. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5991>
315. World Travel & Tourism Council. 2019. URL: <https://www.wttc.org/economic-impact/>
316. Wu M., Pearce P. L. Asset-based community development as applied to tourism in Tibet. *Tourism Geographies*. 2014. Vol. 16(3). Pp. 438-456.
317. Yan C. Bridging the fragmented community: Revitalizing settlement houses in the global era. *Journal of Community Practice*. 2004. Vol. 12. Pp. 51-69.
318. Year-on-year change in tourists' expenditure during the coronavirus (COVID-19) epidemic in Poland in the 1st quarter of 2020, by region. URL: <https://www.statista.com/statistics/1113499/poland-tourist-spending-during-covid-19-by-region/>
319. Zaaier M., Sara L. M. Local Economic Development as an Instrument for Urban Poverty Alleviation: A Case from Lima, Peru. *Third World Planning Review*. 1993. Vol. 15.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Валова додана вартість туристично-рекреаційної сфери регіонів
України в розрахунку на 1 особу в 2013-2017 рр.

№	Регіон	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн				
		2013	2014	2015	2016	2017
1	Вінницька	323,19	376,26	309,58	355,27	481,66
2	Волинська	285,22	336,56	328,00	403,48	472,82
3	Дніпропетровська	339,57	368,67	424,29	565,25	638,78
4	Донецька	452,36	228,52	183,11	240,10	279,97
5	Житомирська	266,93	276,28	286,16	348,25	466,20
6	Закарпатська	325,42	369,97	457,45	575,96	741,56
7	Запорізька	379,54	399,22	447,64	562,81	652,29
8	Івано-Франківська	424,72	474,48	444,89	500,03	699,82
9	Київська	605,63	462,05	538,61	720,68	991,29
10	Кіровоградська	247,07	246,79	230,18	301,32	350,33
11	Луганська	301,86	154,94	75,72	105,23	179,91
12	Львівська	471,55	507,92	621,11	820,83	1010,43
13	Миколаївська	352,63	383,05	404,94	479,08	628,22
14	Одеська	526,19	548,73	707,45	835,11	1033,12
15	Полтавська	356,60	356,80	380,83	466,07	619,59
16	Рівненська	331,36	332,43	309,86	352,61	424,76
17	Сумська	263,03	284,84	298,22	354,00	453,26
18	Тернопільська	329,82	314,04	291,82	339,88	433,33
19	Харківська	441,32	436,42	502,46	624,91	889,01
20	Херсонська	357,09	360,53	397,23	478,38	564,48
21	Хмельницька	252,49	283,58	298,98	346,23	406,46
22	Черкаська	301,60	309,15	381,35	416,66	538,36
23	Чернівецька	293,89	327,49	336,30	400,83	474,25
24	Чернігівська	308,39	312,60	327,28	401,58	497,02
25	м. Київ	2668,80	2766,65	3118,45	3519,43	4225,56

*Складено автором на основі [28; 151].

Додаток Б

Таблиця Б.1

Капітальні інвестиції в туристично-рекреаційній сфері регіонів України
в розрахунку на 1 особу в 2013-2018 рр.

№	Регіон	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері на 1 особу, грн					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Вінницька	22,65	3,52	4,60	10,44	7,45	11,30
2	Волинська	9,59	3,25	5,91	12,27	20,34	8,39
3	Дніпропетровська	25,87	12,43	15,93	10,27	39,84	94,01
4	Донецька	38,55	9,18	1,95	2,80	4,11	6,48
5	Житомирська	2,38	6,94	3,24	4,49	0,00	0,00
6	Закарпатська	10,53	16,76	27,00	14,82	35,76	23,87
7	Запорізька	7,70	7,97	71,11	12,69	46,08	83,00
8	Івано-Франківська	13,88	19,78	6,95	28,80	7,05	54,73
9	Київська	23,99	45,46	28,12	38,53	39,33	46,06
10	Кіровоградська	3,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
11	Луганська	5,08	0,00	0,93	0,00	1,54	2,99
12	Львівська	92,82	101,66	84,52	66,08	123,88	103,47
13	Миколаївська	17,15	22,67	10,34	8,46	48,97	17,86
14	Одеська	34,68	85,94	79,36	28,04	46,79	79,95
15	Полтавська	6,54	0,00	5,79	21,40	22,43	13,31
16	Рівненська	2,45	4,83	3,73	3,72	5,28	6,25
17	Сумська	2,40	7,47	0,00	0,00	0,00	0,00
18	Тернопільська	2,77	4,84	0,00	4,61	6,80	8,01
19	Харківська	10,19	67,64	28,96	24,50	28,75	17,60
20	Херсонська	17,83	2,07	11,70	4,35	21,09	17,06
21	Хмельницька	2,78	3,13	5,26	0,00	0,00	0,00
22	Черкаська	5,42	5,21	7,22	5,28	6,67	9,21
23	Чернівецька	9,94	50,06	9,20	26,45	9,90	4,11
24	Чернігівська	15,98	9,93	6,79	10,29	7,21	26,76
25	м. Київ	220,62	164,42	181,94	290,65	370,88	475,18

*Складено автором на основі [151].

Додаток В

Таблиця В.1

Розрахункові показники для Індексу туристично-рекреаційної атрактивності регіонів України (ІТРА) (2013 р.)

№	Регіон	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ІПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ІПТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
		Кількість іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкосмугового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ППШ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн
1	Вінницька	0	28	19	0	0	37,21	527,9	0	20,2	32,25	17	5,339	9	321,7	42,77	191,5	323,19	167	0,18
2	Волинська	0	23	14	0	0	20,58	0	0	124,7	32,50	14	4,394	5,7	186,3	13,31	328,8	285,22	113	0,2
3	Дніпропетровська	24	24	14	0	0	157,3	248	0	3,8	29,75	54	17,554	9,1	516,8	170,32	2749,3	339,57	849	0,89
4	Донецька	562	14	9	0	134	50,7	93,86	0	64,3	17,25	58	41,289	8	493,1	1283,95	828,8	452,36	664	0,85
5	Житомирська	2	16	12	0	0	138,6	41,63	0	51	24,25	3	2,328	8,3	201,4	12,02	306,9	266,93	85	0,17
6	Закарпатська	60	15	13	2	0	20,6	854,9	956,5	146	23,25	12	7,254	3,3	160,8	29,11	349,2	325,42	136	0,93
7	Запорізька	597	12	9	0	306	187,3	347,3	0	95	31,50	17	29,616	6,8	295,4	20,52	632,3	379,54	345	1,42
8	Івано-Франківська	2	31	12	2	0	27	6,825	688,8	125,7	25,75	15	3,698	4,2	178,3	19,19	590	424,72	573	0,95
9	Київська	19	38	25	0	0	232,6	11,02	0	17,2	26,25	117	11,775	8,5	386,9	62,09	1157,4	605,63	226	0,68
10	Кіровоградська	16	6	4	0	0	86	34,25	0	0	23,50	6	1,979	6,2	96,5	9,67	160,9	247,07	120	0,07
11	Луганська	33	19	2	0	0	40,4	29,98	0	12,4	22,50	18	3,663	5,8	207,6	22,74	391,9	301,86	154	0,11
12	Львівська	7781	39	14	3	0	53,8	128,7	371,2	60,4	26,50	86	15,809	8,2	587,8	265,06	674,9	471,55	846	3,57
13	Миколаївська	0	30	28	0	59,3	182,44	0,342	0	45,8	22,25	17	29,603	4,8	223,3	25,05	241,7	352,63	247	0,46
14	Одеська	931	26	16	1	348	286,6	75,88	0	100,7	21,50	136	51,581	8,1	1568,1	94,98	701	526,19	856	2,72
15	Полтавська	119	32	13	0	0	237,7	425	0	22,8	29,50	14	6,069	8,9	186,5	9,54	732,3	356,60	198	0,31
16	Рівненська	3	17	16	0	0	150,6	43,43	0	52,5	33,25	12	2,644	5	183,7	5,67	270,9	331,36	123	0,13
17	Сумська	25	37	19	0	0	92,8	0	0	40,4	25,25	5	2,129	6,7	152,6	2,72	372,1	263,03	77	0,13
18	Тернопільська	0	5	3	0	0	24,4	4,75	0	27,3	27,50	12	2,013	5	140,8	8,93	64,3	329,82	130	0,13
19	Харківська	591	34	15	0	0	91,3	765,2	0	22,7	26,00	52	11,912	9,4	532,2	473,94	782,3	441,32	600	0,91
20	Херсонська	5	34	28	0	795	467,2	150	0	210	25,25	14	30,847	5	124,6	25,50	256,2	357,09	207	0,79
21	Хмельницька	24	22	11	2	0	39,7	25,39	0	270,1	30,50	7	1,59	7,1	195,5	7,28	171,7	252,49	189	0,21

№	Region	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ПІТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
		Кількість іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопального безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ІПІ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн
22	Черкаська	11	40	28	0	0	138,2	1,92	0	19,9	20,50	8	4,669	5,9	197,8	20,48	704,3	301,60	142	0,27
23	Чернівецька	0	18	14	1	0	19,6	6,68	199,2	27,8	22,25	4	1,577	2,9	93,5	11,29	88,6	293,89	237	0,23
24	Чернігівська	14	80	34	0	0	61,3	69,78	0	42	29,00	9	3,601	7,2	205,9	22,74	120,7	308,39	82	0,15
25	м. Київ	29751	167	24	1	0	0,32	0	0	11	30,75	336	5,252	1,63	1053,4	1336,10	10190,70	2668,80	6165	7,76

Продовження табл. В.1

<i>Стандартизовані величини</i>																				
ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ПІТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІПІ (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)								
Кількість іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопального безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ІПІ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн		<i>Значення індексу туристично-рекреаційної привабливості</i>
100,00	83,23	44,12	100	100	92,04	38,25	100	92,52	3,01	94,9	89,65	4,26	79,48	96,80	98,1	87,89	97,29	97,68	78,91	21,09
100,00	86,23	58,82	100	100	95,6	100	100	53,83	2,26	95,8	91,48	39,36	88,12	99,00	96,8	89,31	98,17	97,42	83,80	16,20
99,92	85,63	58,82	100	100	66,33	70,99	100	98,59	10,53	83,9	65,97	3,19	67,04	87,25	73	87,28	86,23	88,53	75,43	24,57
98,11	91,62	73,53	100	83,13	89,15	89,02	100	76,19	48,12	82,7	19,95	14,89	68,55	3,90	91,9	83,05	89,23	89,05	73,27	26,73
99,99	90,42	64,71	100	100	70,33	95,13	100	81,12	27,07	99,1	95,49	11,70	87,16	99,10	97	90,00	98,62	97,81	84,46	15,54
99,80	91,02	61,76	33,33	100	95,59	0	0	45,95	30,08	96,4	85,94	64,89	89,75	97,82	96,6	87,81	97,79	88,02	71,71	28,29
97,99	92,81	73,53	100	61,52	59,91	59,38	100	64,83	5,26	94,9	42,58	27,66	81,16	98,46	93,8	85,78	94,40	81,7	74,51	25,49

Стандартизовані величини

ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)					ПІТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)					ІІП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
Кількість іноземних туристів, обслужених турагентами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопозомного безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ІПІ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн		Значення індексу туристично-рекреаційної привабливості
99,99	81,44	64,71	33,33	100	94,22	99,2	27,99	53,46	22,56	95,5	92,83	55,32	88,63	98,56	94,2	84,09	90,71	87,76	77,08	22,92
99,94	77,25	26,47	100	100	50,21	98,71	100	93,63	21,05	65,2	77,17	9,57	75,33	95,35	88,6	77,31	96,33	91,24	75,97	24,03
99,95	96,41	88,24	100	100	81,59	95,99	100	100	29,32	98,2	96,16	34,04	93,85	99,28	98,4	90,74	98,05	99,1	89,44	10,56
99,89	88,62	94,12	100	100	91,35	96,49	100	95,41	32,33	94,6	92,90	38,30	86,76	98,30	96,2	88,69	97,50	98,58	88,95	11,05
73,85	76,65	58,82	0	100	88,48	84,94	61,19	77,64	20,30	74,4	69,35	12,77	62,52	80,16	93,4	82,33	86,28	53,99	66,16	33,84
100,00	82,04	17,65	100	92,54	60,95	99,96	100	83,04	33,08	94,9	42,61	48,94	85,76	98,13	97,6	86,79	95,99	94,07	79,69	20,31
96,87	84,43	52,94	66,67	56,29	38,66	91,12	100	62,72	35,34	59,5	0,00	13,83	0,00	92,89	93,1	80,28	86,12	64,95	61,88	38,12
99,60	80,84	61,76	100	100	49,12	50,28	100	91,56	11,28	95,8	88,23	5,32	88,11	99,29	92,8	86,64	96,79	96,01	78,60	21,40
99,99	89,82	52,94	100	100	67,77	94,92	100	80,56	0,00	96,4	94,87	46,81	88,29	99,58	97,3	87,58	98,00	98,32	83,85	16,15
99,92	77,84	44,12	100	100	80,14	100	100	85,04	24,06	98,5	95,87	28,72	90,27	99,80	96,3	90,14	98,75	98,32	84,62	15,38
100,00	97,01	91,18	100	100	94,78	99,44	100	89,89	17,29	96,4	96,10	46,81	91,02	99,33	99,4	87,64	97,89	98,32	89,61	10,39
98,01	79,64	55,88	100	100	80,46	10,49	100	91,6	21,80	84,5	76,91	0,00	66,06	64,53	92,3	83,46	90,27	88,27	72,85	27,15
99,98	79,64	17,65	100	0	0	82,45	100	22,25	24,06	95,8	40,20	46,81	92,05	98,09	97,5	86,62	96,64	89,82	66,82	33,18
99,92	86,83	67,65	33,33	100	91,5	97,03	100	0	8,27	97,9	96,92	24,47	87,53	99,46	98,3	90,54	96,93	97,29	77,57	22,43
99,96	76,05	17,65	100	100	70,42	99,78	100	92,63	38,35	97,6	90,95	37,23	87,39	98,47	93,1	88,70	97,70	96,52	83,29	16,71
100,00	89,22	58,82	66,67	100	95,8	99,22	79,18	89,71	33,08	98,8	96,94	69,15	94,04	99,16	99,1	88,99	96,16	97,04	86,90	13,10
99,95	52,10	0	100	100	86,88	91,84	100	84,45	12,78	97,3	93,02	23,40	86,87	98,30	98,8	88,44	98,67	98,07	79,52	20,48
0,00	0,00	29,41	66,67	100	99,93	100	100	95,93	7,52	0	89,82	82,66	32,82	0,00	0	0,00	0,00	0	42,36	57,64

Таблиця В.2

Розрахункові показники для Індексу туристично-рекреаційної атрактивності регіонів України (ІТРА) (2018 р.)

№	Регіон	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ІПНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)					ІПТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)					ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)				
		Кількість іноземних туристів, обслужованих тураператорами та турагентами, осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до ХVІ ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопозомового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ІПН на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн
1	Вінницька	2	28	19	0	0	37,21	468	0	20,2	30,00	21	3,938	9	775,3	35,3	143,1	481,66	202	0,5
2	Волинська	448	23	14	0	0	20,58	0	0	125	35,00	18	3,852	5,8	459,1	17,4	251	472,82	100	0,6
3	Дніпропетровська	0	24	14	1	0	157,3	88,2	0	3,8	39,00	62	15,04	9,2	1408,4	422,0	1113	638,78	748	2,5
4	Донецька	11	14	9	0	134	50,7	3,19	0	64,3	33,00	5	14,96	8,1	1544,7	728,4	289,2	279,97	164	1,2
5	Житомирська	1	16	12	0	0	138,6	33,4	0	51	30,00	4	1,795	8,4	545,9	17,5	193,6	466,20	67	0,5
6	Закарпатська	183	15	13	2	0	20,6	896	956	146	21,00	15	5,141	3,4	481,3	75,0	271	741,56	125	3,8
7	Запорізька	252	12	9	0	306	187,3	7,17	0	95	38,00	21	32,17	6,8	664	173,1	526,3	652,29	309	3,7
8	Івано-Франківська	3393	31	12	2	0	27	29,55	689	126	23,00	29	3,613	4,1	523,7	84,5	651,6	699,82	554	3,7
9	Київська	40	38	25	0	0	232,6	11,16	0	244	34,00	148	7,672	8,6	984,5	122,1	906,7	991,29	339	2,3
10	Кіровоградська	0	6	4	0	0	86	29,59	0	0	19,00	7	1,145	6,2	374,8	21,5	78,9	350,33	58	0,3
11	Луганська	0	19	2	0	0	40,4	21,64	0	12,4	23,00	3	0,277	4,4	794,6	16,1	202,7	179,91	39	0,1
12	Львівська	7617	39	14	3	0	53,8	99,16	371	60,4	31,00	105	14,64	8,2	1308,5	550,9	367,8	1010,43	811	13,4
13	Миколаївська	5	30	28	0	59,3	182,4	0,31	0	47,1	35,00	23	25,9	4,8	582,2	70,7	200,3	628,22	72	1,8
14	Одеська	2004	26	16	1	348	286,6	61,47	0	101	27,00	169	42,17	8,1	2311,3	237,9	509,2	1033,12	741	11,6
15	Полтавська	1491	32	13	0	0	237,7	340,8	0	22,8	29,00	21	4,814	8,9	564,1	37,3	733,9	619,59	217	1,3
16	Рівненська	0	17	16	0	0	150,6	33,58	0	52,5	21,00	16	2,043	5,1	481,7	21,7	115,3	424,76	135	0,4
17	Сумська	1	37	19	0	0	92,8	0,822	0	40,4	24,00	6	1,707	6,8	434,7	7,8	168,4	453,26	74	0,3
18	Тернопільська	0	5	3	0	0	24,4	11,58	0	27,3	22,00	18	1,17	5	405,5	33,5	53,4	433,33	104	0,4
19	Харківська	273	34	15	0	0	91,3	762,4	0	22,7	21,00	72	8,243	9,4	1276,7	329,7	249,7	889,01	443	3
20	Херсонська	0	34	28	0	795	467,2	152,9	0	291	43,00	17	22,55	5	420,5	35,4	196,2	564,48	136	3,7
21	Хмельницька	1	22	11	2	0	39,7	74,54	0	270	30,00	10	1,82	7,1	515,1	11,3	157,5	406,46	120	0,7
22	Черкаська	24	40	28	0	0	138,2	1,37	0	19,9	26,00	10	3,922	6	565,3	188,9	276,3	538,36	167	0,7
23	Чернівецька	137	18	14	1	0	19,6	7,6	199	27,8	25,00	5	0,708	2,9	331,7	26,0	48,8	474,25	194	0,5
24	Чернігівська	0	80	34	0	0	61,3	29,95	0	42	21,00	11	2,304	7,2	533,5	35,9	431,9	497,02	97	0,6

№	Реґіон	ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПІНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ПІТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)						
		Кількість іноземних туристів, обслугованих тураператорами та турагентами, осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до ХVІ ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопозомового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ПІІ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунок на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн
25	м. Київ	60062	181	27	1	0	0,32	0	0	11	36,00	468	4,063	1,63	1737,3	3004,6	5828	4225,56	5861	33

Продовження табл. В.2

Стандартизовані величини																				
ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПІНС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)				ПІТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)				ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)								
Кількість іноземних туристів, обслугованих тураператорами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України тощо	Кількість пам'яток, створених до ХVІ ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопозомового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ПІІ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунок на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн		Значення індексу туристично-рекреаційної атрактивності
100	84,53	44,12	100	100	92,04	47,77	100	93,05	30,23	95,5	90,66	4,26	66,46	98,83	97,54	88,60	96,55	98,48	80,45	19,55
99,25	87,29	58,82	100	100	95,6	100	100	57,09	18,60	96,2	90,86	38,30	80,14	99,42	95,69	88,81	98,29	98,18	84,34	15,66
100	86,74	58,82	66,67	100	66,33	90,16	100	98,69	9,30	86,8	64,34	2,13	39,06	85,95	80,91	84,88	87,24	92,42	73,71	26,29
99,98	92,27	73,53	100	83,1	89,15	99,64	100	77,87	23,26	98,9	64,52	13,83	33,17	75,76	95,04	93,37	97,20	96,36	79,32	20,68
100	91,16	64,71	100	100	70,33	96,27	100	82,45	30,23	99,1	95,74	10,64	76,38	99,42	96,68	88,97	98,86	98,48	84,18	15,82
99,7	91,71	61,76	33,33	100	95,59	0	0	49,76	51,16	96,8	87,81	63,83	79,18	97,50	95,35	82,45	97,87	88,48	72,23	27,77
99,58	93,37	73,53	100	61,5	59,91	99,2	100	67,31	11,63	95,5	23,72	27,66	71,27	94,24	90,97	84,56	94,73	88,79	75,66	24,34
94,35	82,87	64,71	33,33	100	94,22	96,7	28	56,74	46,51	93,8	91,43	56,38	77,34	97,19	88,82	83,44	90,55	88,79	77,11	22,89
99,93	79,01	26,47	100	100	50,21	98,75	100	15,97	20,93	68,4	81,81	8,51	57,40	95,93	84,44	76,54	94,22	93,03	71,13	28,87
100	96,69	88,24	100	100	81,59	96,7	100	100,00	55,81	98,5	97,28	34,04	83,78	99,28	98,65	91,71	99,01	99,09	90,55	9,45
100	89,50	94,12	100	100	91,35	97,58	100	95,73	46,51	99,4	99,34	53,19	65,62	99,46	96,52	95,74	99,33	99,7	90,69	9,31
87,32	78,45	58,82	0	100	88,48	88,93	61,2	79,22	27,91	77,6	65,29	12,77	43,39	81,66	93,69	76,09	86,16	59,39	66,65	33,35
99,99	83,43	17,65	100	92,5	60,95	99,97	100	83,79	18,60	95,1	38,58	48,94	74,81	97,65	96,56	85,13	98,77	94,55	78,26	21,74
96,66	85,64	52,94	66,67	56,3	38,66	93,14	100	65,35	37,21	63,9	0	13,83	0,00	92,08	91,26	75,55	87,36	64,85	62,18	37,82

<i>Стандартизовані величини</i>																					
ІКП (Індекс культурної привабливості) (25%)				ПННС (Індекс привабливості рекреаційних ресурсів) (25%)					ПТІ (Індекс привабливості туристичної інфраструктури) (25%)					ІКП (Індекс інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери) (25%)							
Кількість іноземних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, тис. осіб	Кількість пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України	Кількість пам'яток, створених до XVI ст.	Кількість пам'яток, внесених до списку спадщини ЮНЕСКО	Протяжність морської берегової лінії, км	Загальна площа, зайнята водними об'єктами, тис. га	Обсяг видобутку підземних мінеральних вод, м ³ в добу	Загальна площа гірських територій, тис. га	Загальна площа захищених територій, тис. га	Коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщення, %	Кількість конференц-залів, од.	Кількість місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах, тис. місць	Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км.	Кількість абонентів Інтернет з наданням широкопasmового безпроводового доступу, тис. осіб	Обсяг капітальних інвестицій у туристично-рекреаційній сфері, млн грн	ППШ на 1 особу, дол. США	Валова додана вартість у туристично-рекреаційній сфері в розрахунку на 1 особу, грн	Середньооблікова кількість штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності, осіб	Обсяг туристичного збору, млн грн			<i>Значення індексу туристично-рекреаційної атрактивності</i>
97,52	82,32	61,76	100	100	49,12	61,97	100	92,15	32,56	95,5	88,58	5,32	75,59	98,76	87,41	85,34	96,30	96,06	79,28	20,72	
100	90,61	52,94	100	100	67,77	96,25	100	81,93	51,16	96,6	95,15	45,74	79,16	99,28	98,02	89,95	97,70	98,79	86,37	13,63	
100	79,56	44,12	100	100	80,14	99,91	100	86,10	44,19	98,7	95,95	27,66	81,19	99,74	97,11	89,27	98,74	99,09	85,34	14,66	
100	97,24	91,18	100	100	94,78	98,71	100	90,61	48,84	96,2	97,23	46,81	82,46	98,89	99,08	89,74	98,23	98,79	90,98	9,02	
99,55	81,22	55,88	100	100	80,46	14,91	100	92,19	51,16	84,6	80,45	0,00	44,76	89,03	95,72	78,96	92,44	90,91	75,38	24,62	
100	81,22	17,65	100	0	0	82,94	100	0,00	0,00	96,4	46,52	46,81	81,81	98,82	96,63	86,64	97,68	88,79	64,31	35,69	
100	87,85	67,65	33,33	100	91,5	91,68	100	7,05	30,23	97,9	95,68	24,47	77,71	99,62	97,3	90,38	97,95	97,88	78,32	21,68	
99,96	77,90	17,65	100	100	70,42	99,85	100	93,15	39,53	97,9	90,7	36,17	75,54	93,71	95,26	87,26	97,15	97,88	82,63	17,37	
99,77	90,06	58,82	66,67	100	95,8	99,15	79,2	90,43	41,86	98,9	98,32	69,15	85,65	99,13	99,16	88,78	96,69	98,48	87,16	12,84	
100	55,80	0,00	100	100	86,88	96,66	100	85,55	51,16	97,6	94,54	23,40	76,92	98,81	92,59	88,24	98,34	98,18	81,30	18,70	
0	0,00	20,59	66,67	100	99,93	100	100	96,21	16,28	0	90,36	82,66	24,83	0,00	0	0,00	0,00	0	41,98	58,02	

*складено та розраховано автором на основі [151; 72; 187; 169; 51; 52; 53; 54; 55; 28]

Додаток Д

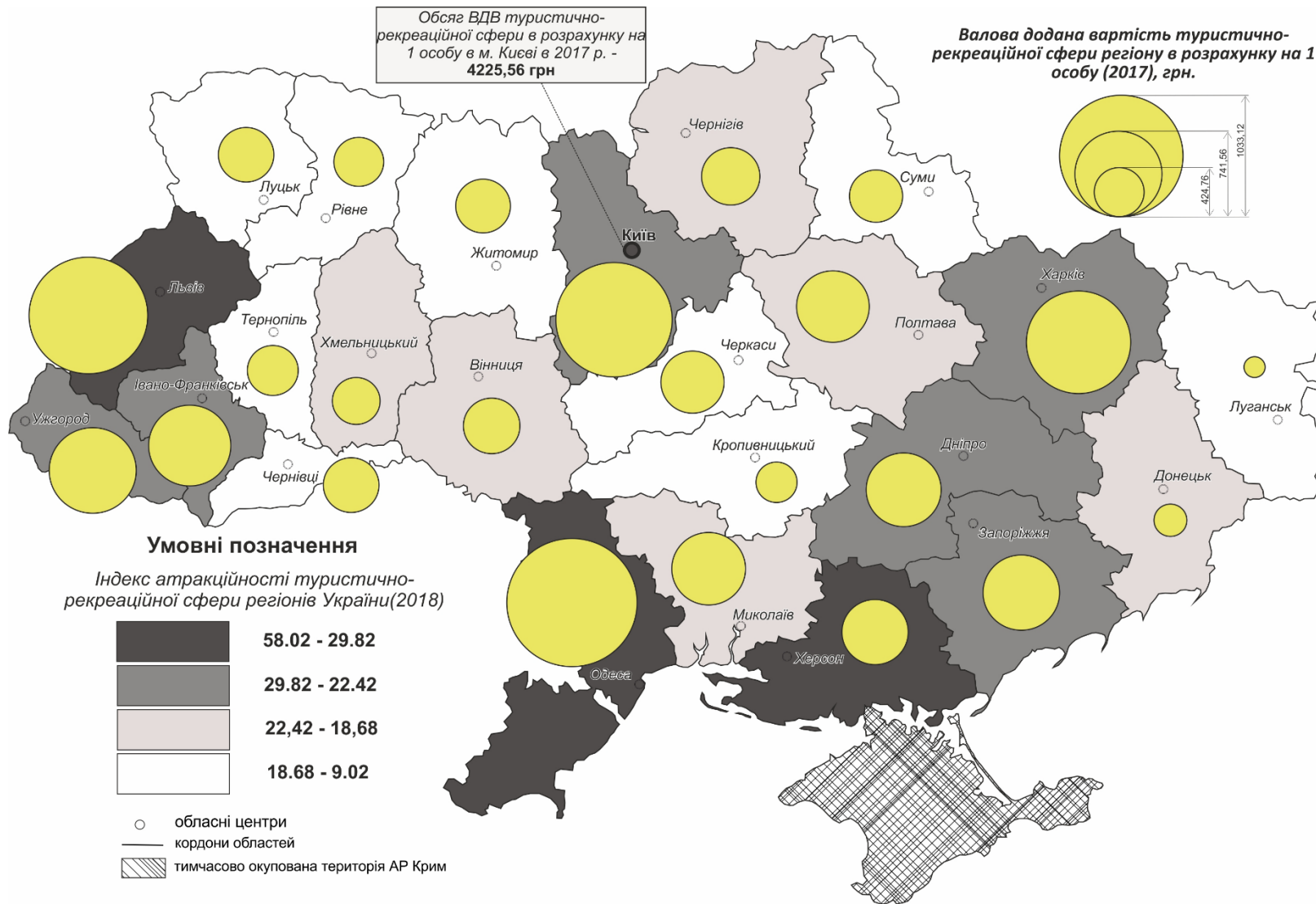

Рис. Д.1. Розподіл регіонів України за рівнем індексу АТРС регіонів України у 2018 р.*

*Авторська розробка.

Додаток Е

Таблиця Е.1

Окремі показники вагомості туристично-рекреаційної сфери України та країн-членів ВРПТ у 2018 р.

Країна	Частка ТРС у ВВП, %	млрд дол. США	Частка зайнятих у ТРС, %	тис. осіб	Частка ТРС у заг. обсязі інвестицій, %	млрд дол. США	Частка надходжень від іноземних туристів у заг. обсязі експорту, %	млрд дол. США
Україна	5,4	6,77	4,9	245,3	2,2	0,34	3,5	1,98
Польща	4,5	26,3	4,5	338,2	3,2	2,92	4,6	14,3
Болгарія	11,7	7,64	11	89,5	7,7	0,94	12,3	5,06
Великобританія	11	310,9	11,9	1748,7	5,3	22,53	4,3	36,9
Франція	9,5	265,8	10,7	1224,3	6,8	41,52	8,1	71
Італія	13,2	274,9	14,9	1508,1	3,5	12,09	7,7	50,4
Іспанія	14,6	211	14,7	950,9	7,8	21,85	16,6	82,1
США	7,8	1595,1	9,2	5398,7	4,6	185,47	7,8	198,8
Єгипет	11,9	29,6	9,5	1086,6	11,6	3,65	27,3	12,2
Туреччина	12,1	95,6	7,7	144,5	8,1	21	16,4	36,7
Грузія	33,7	5,69	29,5	476,8	3,8	0,19	43,5	3,51
Китай	11	1509,4	10,3	28562,1	3,1	165,22	4,8	128,9

*Складено автором на основі [315].

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Показник ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України в 2013-2018 рр.

№	Регіон	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), усього						Наявне населення, млн осіб						Площа, тис. км ²	Рівень ефективності використання ТР потенціалу території регіону, грн/ос./км ²					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Вінницька	13,24	12,95	18,87	27,38	35,81	44,37	1,62	1,61	1,60	1,59	1,58	1,56	26,49	0,31	0,30	0,44	0,65	0,86	1,07
2	Волинська	13,12	9,57	14,24	18,36	25,93	23,62	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04	20,14	0,63	0,46	0,68	0,88	1,24	1,13
3	Дніпропетровська	46,08	37,90	42,17	48,91	66,27	99,66	3,29	3,28	3,25	3,23	3,23	3,21	31,92	0,44	0,36	0,41	0,47	0,64	0,97
4	Донецька	49,76	9,20	22,77	99,47	74,81	45,41	4,34	4,30	4,27	4,24	4,20	4,17	26,52	0,43	0,11	0,28	1,23	0,94	0,57
5	Житомирська	4,29	3,48	3,97	5,98	6,84	10,55	1,26	1,26	1,25	1,24	1,23	1,22	29,83	0,11	0,09	0,11	0,16	0,19	0,29
6	Закарпатська	10,02	9,47	9,44	13,17	16,70	29,12	1,26	1,26	1,26	1,26	1,26	1,26	12,75	0,62	0,59	0,59	0,82	1,04	1,82
7	Запорізька	28,72	20,03	18,71	26,68	33,13	45,98	1,78	1,77	1,75	1,74	1,72	1,71	27,18	0,59	0,42	0,39	0,56	0,71	0,99
8	Івано-Франківська	243,89	206,93	262,89	342,07	282,04	453,40	1,38	1,38	1,38	1,38	1,38	1,37	13,93	12,67	10,75	13,65	17,80	14,70	23,71
9	Київська	20,23	7,52	11,60	22,84	38,54	58,98	1,73	1,73	1,73	1,73	1,75	1,77	28,12	0,42	0,15	0,24	0,47	0,78	1,19
10	Кіровоградська	13,91	11,74	8,86	7,23	9,72	16,57	0,99	0,98	0,97	0,97	0,96	0,95	24,59	0,57	0,49	0,37	0,30	0,41	0,71
11	Луганська	30,80	0,60	0,82	1,70	2,80	7,46	2,24	2,22	2,21	2,20	2,17	2,15	26,68	0,52	0,01	0,02	0,04	0,07	0,19
12	Львівська	228,71	174,75	188,65	273,83	413,15	511,59	2,54	2,54	2,53	2,53	2,53	2,52	21,83	4,13	3,15	3,41	4,95	7,48	9,29
13	Миколаївська	33,89	5,12	5,17	7,56	9,36	16,58	1,17	1,16	1,16	1,15	1,14	1,13	24,59	1,18	0,18	0,18	0,27	0,33	0,60
14	Одеська	126,79	115,25	187,72	236,13	175,38	202,19	2,40	2,40	2,39	2,39	2,38	2,38	33,31	1,59	1,44	2,36	2,97	2,21	2,55
15	Полтавська	9,95	7,46	6,78	9,87	13,42	25,60	1,46	1,45	1,44	1,43	1,41	1,40	28,75	0,24	0,18	0,16	0,24	0,33	0,64
16	Рівненська	6,19	6,99	10,08	11,42	14,56	19,99	1,16	1,16	1,16	1,16	1,16	1,16	20,05	0,27	0,30	0,43	0,49	0,63	0,86
17	Сумська	4,95	4,15	4,28	7,80	8,37	15,79	1,13	1,12	1,11	1,10	1,09	1,08	23,83	0,18	0,15	0,16	0,30	0,32	0,61
18	Тернопільська	4,72	4,28	5,88	5,93	8,81	12,35	1,07	1,07	1,07	1,06	1,05	1,05	13,82	0,32	0,29	0,40	0,40	0,61	0,85
19	Харківська	44,96	28,30	35,22	45,59	66,50	86,60	2,74	2,73	2,72	2,70	2,69	2,68	31,42	0,52	0,33	0,41	0,54	0,79	1,03
20	Херсонська	11,19	14,32	81,98	152,69	197,71	53,91	1,07	1,07	1,06	1,06	1,05	1,04	28,46	0,37	0,47	2,71	5,08	6,64	1,83
21	Хмельницька	10,20	11,35	9,27	10,93	13,72	12,61	1,31	1,30	1,29	1,29	1,27	1,26	20,63	0,38	0,42	0,35	0,41	0,52	0,48
22	Черкаська	8,40	7,90	9,71	10,03	16,03	22,72	1,26	1,25	1,24	1,23	1,22	1,21	20,92	0,32	0,30	0,37	0,39	0,63	0,90
23	Чернівецька	10,49	8,66	16,09	31,50	52,89	28,99	0,91	0,91	0,91	0,91	0,91	0,90	8,10	1,43	1,18	2,18	4,28	7,21	3,96
24	Чернігівська	3,38	3,81	4,91	6,32	8,02	12,07	1,07	1,06	1,04	1,03	1,02	1,01	31,90	0,10	0,11	0,15	0,19	0,25	0,38
25	м. Київ	4698,39	4844,92	4035,26	10512,29	17432,13	19769,79	2,87	2,89	2,91	2,93	2,93	2,95	0,836	1959,11	2006,72	1660,67	4297,86	7105,70	8014,07

*Складено та розраховано автором на основі [151; 187].

Додаток 3
Туристичні агенти, осіб

Область	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Частка в загальній кількості в Україні, %
Юридичні особи						
Закарпатська	22	18	18	17	14	1,1
Запорізька	64	54	59	58	58	4,7
Івано-Франківська	23	25	21	23	23	1,9
Львівська	79	72	71	79	72	5,8
Миколаївська	26	23	25	20	15	1,2
Одеська	118	128	120	112	111	8,9
Херсонська	11	9	9	8	11	0,9
Україна, усього	1473	1228	1222	1172	1243	
Фізичні особи-підприємці						
Закарпатська	34	28	28	31	61	2,6
Запорізька	153	70	88	89	116	5,0
Івано-Франківська	48	41	60	62	85	3,7
Львівська	69	62	100	97	161	6,9
Миколаївська	32	29	37	38	66	2,8
Одеська	69	72	102	108	121	5,2
Херсонська	44	35	54	51	60	2,6
Україна, усього	1596	1319	1581	1630	2322	

Складено і розраховано автором за даними Ліцензійного реєстру суб'єктів туруператорської діяльності Міністерства економічного розвитку та торгівлі України та Державної служби статистики України.

Додаток К

Колективні заклади розміщення в 2013-2018 рр.*

Область	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Зростання (зменшення) у 2017 р., порівняно з 2016 р., %	Частка юридичних осіб у 2018 р., %**
Кількість колективних закладів розміщення, одиниць								
<i>Україна, усього</i>	6411	4572	4341	4256	4115	1591	96,7	38,7
Львівська	342	340	331	343	337	129	98,3	38,3
Івано- Франківська	225	243	230	257	274	67	106,6	24,5
Закарпатська	284	287	268	256	250	54	97,7	21,6
Одеська	685	629	647	583	529	177	90,7	33,5
Запорізька	358	355	311	376	374	123	99,5	32,9
Херсонська	363	319	259	240	225	107	93,8	47,6
Миколаївська	316	315	287	261	271	102	103,8	37,6
Кількість місць (ліжок) у колективних закладах розміщення, тис. одиниць								
<i>Україна, усього</i>	586,6	406,0	402,7	375,6	359,0	181,2	95,6	50,5
Львівська	32,0	32,7	33,6	30,9	32,9	13,2	106,7	40,1
Івано- Франківська	11,8	12,4	12,2	14,4	14,7	6,2	101,9	42,4
Закарпатська	16,9	17,9	16,9	15,9	15,3	3,7	96,5	24,5
Одеська	62,4	60,2	61,4	56,7	53,2	23,4	93,8	44,0
Запорізька	35,8	37,7	35,1	39,7	39,5	16,1	99,6	40,7
Херсонська	35,0	32,2	28,5	25,4	24,7	19,6	97,2	79,3
Миколаївська	32,6	32,4	31,6	28,9	29,2	12,6	101,3	43,2
Чисельність осіб, які перебували в колективних закладах розміщення, тис. осіб								
<i>Україна, усього</i>	8303,1	5423,9	5779,9	6544,8	6661,2	4826,3	101,8	72,5
Львівська	717,8	620,0	715,3	861,3	987,9	572,2	114,7	57,9
Івано- Франківська	252,4	263,4	282,6	341,2	340,7	168,7	99,8	49,5
Закарпатська	254,7	220,6	230,0	269,3	313,1	114,6	116,3	36,6
Одеська	567,7	390,6	471,5	514,6	478,1	289,9	92,9	60,6
Запорізька	287,3	283,5	262,0	309,5	319,6	162,3	103,3	50,8
Херсонська	190,8	159,9	156,7	179,5	161,2	129,7	89,8	80,4
Миколаївська	201,7	173,7	186,7	211,7	209,7	117,9	99,1	56,2

Складено і розраховано автором за даними головних управлінь Державної служби статистики України в Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській і Херсонській областях.

* У 2011-2017 рр. інформація за даними юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, починаючи з 2018 р. – лише за даними юридичних осіб і відокремлених підрозділів юридичних осіб.

** виходячи з припущення, що кількість колективних засобів розміщення – юридичних осіб (і їхніх філій), а також кількості місць у них і чисельності відвідувачів у 2018 р. не змінилась, порівняно з 2017 р.

Додаток Л

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Монографії:**

1. Коркуна О.⁹ Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського МОН України, 2020. 278 с.
2. Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia, 2019. Vol. 2. *Особистий внесок здобувача*: Impact of latest processes in hospitality industry on the development of consolidated territorial communities. P.91-97.
3. Trends in the development of international tourism in the current context of globalization. Editors: Jadwiga Ratajczak, Victoriia Tsytko. Collective Scientific Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. *Особистий внесок здобувача*: 3.1. The role of information and communication technologies in the tourist business. P. 145-153.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Графська О.І. Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Проблеми економіки*. 2020. №2 (44). С. 17-23. (*Ulrichsweb Global Serials Directory, Research Papers in Economics, Index Copernicus*)
5. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. №2. С. 44-57. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача*: розроблено методичний підхід до оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів та здійснено його апробацію.
6. Графська О.І. Сучасні особливості інституційно-організаційного середовища розвитку сфери туризму в територіальних громадах. *Economic*

⁹ Прізвище Коркуна змінено на Графська: свідоцтво про шлюб серія СГ №417702.

Analysis. Volume 30. No. 1. Part 2. 2020. P. 198-208. (*Index Copernicus*)

7. Графська О.І. Сучасний стан інфраструктури туризму в територіальних громадах. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 267-281. (*Index Copernicus, WorldCat*)

8. Коркуна О.І. Методичні засади оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2020. №1(13). С. 152-159. (*Index Copernicus, CiteFactor*)

9. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Інноваційний розвиток як напрям функціонування регіональних туристичних систем. *Інноваційна економіка*. 2020. №3-4. С. 98-104. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: означено характеристики та особливості функціонування регіональних туристичних систем.*

10. Коркуна О.І., Никига О.В., Підвальна О.Г. Гастрономічний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Економічний простір*, 2020, №155. С. 40-43. (*Index Copernicus, GoogleScholar*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано потенціал розвитку гастрономічного туризму, визначено напрямки його розвитку в Україні.*

11. Коркуна О.І. Формування понятійно-категоріального апарату дослідження економічного розвитку територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 3(137). С. 26-29. (*Index Copernicus*)

12. Коркуна О.І. Методологічні засади дослідження потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці громади. *Моделювання регіональної економіки : зб.наук. праць*. 2019. С. 121-130.

13. Коркуна О., Коркуна І., Цільник О., Бордун О. Аналіз сучасного стану монетарної політики України та її вплив на сферу туризму. *Вісник Сумського національного аграрного університету: Економіка і менеджмент*. 2019. № (3(81), С. 151-154. (*Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: визначено чинники розвитку туристично-рекреаційної сфери.*

14. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Розвиток зеленого туризму як чинник розвитку економіки об'єднаних територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2019. Вип. 1(135). С. 24-28. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: з'ясовано сутність та тенденції розвитку зеленого туризму в територіальних громадах Карпатського регіону.*
15. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* 2019. Вип. 4 (21). С. 375–380. (*Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано доцільність застосування кластерного підходу до розвитку індустрії гостинності в територіальних громадах.*
16. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Нормативно-правове забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр.* Львів, 2019. Вип. 2(136). С. 16–19. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: виявлено проблеми сучасної нормативної бази в частині стимулювання розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні.*
17. Коркуна О.І., Коркуна І.І., Цільник О.Я. Сучасні процеси розвитку дуальної освіти: запорука стабільності кадрового потенціалу у сфері рекреації та туризму. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 4(132). С. 90-94. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: здійснено аналіз кадрового потенціалу туристично-рекреаційної сфери в розрізі регіонів.*
18. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Зміцнення об'єднаних територіальних громад і міських агломерацій як чинник розвитку економіки держави: зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії.* Вип. 36, ч. 2. 2018. С.35-38. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: визначено позитивні аспекти формування метрополій.*
19. Коркуна О.І. Агломерації як полюси економічного зростання територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 1(129). С. 86-90. (*Index Copernicus*)

20. Коркуна О.І. Розвиток територіальних громад через співробітництво з міськими агломераціями. *Моделювання регіональної економіки: зб.наук.пр.* 2017. №2(30). С.521-527.
21. Коркуна О.І., Цільник О.Я. Напрямки імплементації контролю за використанням бюджетних коштів в умовах реалізації медичної реформи на рівні територіальних громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 6 (128). С. 38-41. (*Index Copernicus*) *Особистий внесок здобувача: розроблено організаційні підходи до вдосконалення громадського контролю за використання бюджетних ресурсів в громаді.*
22. Коркуна О.І. Розвиток мікрокредитування малого і середнього бізнесу в системі інвестування в об'єднаних територіальних громадах. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Випуск 12(74). С.57-60. (*Google Scholar*)
23. Коркуна О.І., Парфенюк Є.І. Особливості стимулювання розвитку малого підприємництва на локальному рівні у Великобританії. *Регіональна Економіка.* 2008. №2 (48). С. 114-120. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано роль малого бізнесу у розвитку регіонів та територіальних громад.*

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

24. Korkuna O., Korkuna I., Kuluk O. Turystyka ekologiczna czynnikiem rozwoju zjednoczonych wspólnot terytorialnych na Ukrainie. *Economic and Regional Studies.* 2020. № 13(1). P. 126-136. (*AgEcon Search, Index Copernicus, Google Scholar*) *Особистий внесок здобувача: систематизовано чинники розвитку туристичної інфраструктури об'єднаних територіальних громад в Україні.*
25. Holod A., Shevchuk A., Korkuna O. Modernization Principles of the Dual Education System Development in Hotel and Restaurant Business. *International Journal of Recent Technology and Engineering.* 2019/8. P. 9-14. ([Scopus](#), [LatticeScience](#)) *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано перспективну потребу в кваліфікованих фахівцях у туристично-рекреаційній сфері в регіонах.*
26. Голод А., Коркуна О., Феленчак Ю. Інституційне середовище туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах децентралізації. *Evropský*

časopis ekonomiky a managementu. 2019. Vol. 5, is. 4. S. 78–85. (*Index Copernicus*)
Особистий внесок здобувача: охарактеризовано особливості функціонування туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах в умовах децентралізації.

27. Korkuna O., Tsilnyk O. Current problems and perspectives of territorial communities' development in conditions of authority's decentralization in Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2019. № 1. P. 59-69. *Особистий внесок здобувача: обґрунтовано проблеми розвитку економіки територіальних громад в умовах децентралізації влади.*

28. Korkuna O. Peculiarities of decentralization reform in the EU member states: experience and practice for Ukraine. *Perspectives: journal on economic issues*. 2018. № 2. P. 29-41.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

29. Графська О.І., Цільник О.Я., Кулик О.М. Методичні підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристичної сфери в регіоні. *Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 29 серпня 2020 р.)*. Дніпро, 2020. С. 72-75. *Особистий внесок здобувача: запропоновано інтегральний показник атрактивності туристично-ресурсного потенціалу.*

30. Графська О.І., Кулик О.М. Актуальність мікрокредитування малого і середнього бізнесу в період пандемії COVID-19. *Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 30 вересня 2020 р.)*. Полтава, 2020. С.21-23. *Особистий внесок здобувача: розглянуто проблеми функціонування туристичного бізнесу в умовах COVID-19.*

31. Графська О.І., Кулик О.М., Концептуальні принципи побудови тарифної політики у сфері туризму в об'єднаних територіальних громадах. *Аспекти розвитку фінансово – економічної системи держави та регіонів: (Київ, 31 липня 2020 р.)*. Київ, 2020. С.37-40 *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки реалізації тарифної політики в туризмі на локальному рівні.*

32. Коркуна О.І. Особливості фінансової децентралізації в Україні. *Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика*: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12 лютого 2020 р.). Ч.2. Полтава, 2020. С. 63 С.31-32 .
33. Коркуна О., Калитин Р. Вплив реклами в соціальних мережах на розвиток готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні: Зб. мат. конференції Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (Гута, 3-4 жовтня 2019 р.). Львів, 2020. С.28-30 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми розвитку готельно-ресторанного бізнесу на локальному рівні.*
34. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Кулик О.М. Особливості розвитку зеленого туризму в об'єднаних територіальних громадах. *Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи*: мат-ли Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 21 березня 2020 р.). Дніпро, 2020. С.32-35 *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних громад.*
35. Коркуна О.І., Цільник О.Я., Бордун О.В. Інвестиційна діяльність в туристичній сфері як чинник розвитку готельно-ресторанного бізнесу. *Modern Approaches to the introduction of science into practice: International conference* (San Francisco, March, 30-31, 2020). San Francisco (USA), 2020. P. 193-195 . *Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо підвищенні інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери.*
36. Смовженко Т.С., Коркуна О.І. Територіальна громада: концептуальні підходи до визначення поняття. *Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси*: Зб. тез всеукраїнської конференції (Київ, 28 березня 2020 р.). Київ, 2020. С.49-51 *Особистий внесок здобувача: систематизовано підходи до визначення сутності територіальної громади.*
37. Смовженко Т.С., Коркуна О.І., Цільник О.Я. Формування об'єднаних територіальних громад та оцінка їх спроможності. *Problems of implementation of science into practice* (Oslo, Norway, April, 20-21, 2020). P.390-392. *Особистий внесок здобувача: окреслено проблеми фінансової спроможності територіальних*

громад.

38. Korkuna O. Development of territorial communities in conditions of decentralization. *Trends of the newest : proceedings of XXI International scientific conference* (New York, USA, June, 12, 2019). Morrisville, 2019. P. 44–46.
39. Korkuna O. I. Forming of territorial communities in Ukraine: problems and perspectives. *Scientific achievements in terms of transformation : proceedings of 1st International Scientific Conference* (Hamburg, Germany, Jun, 8, 2019,). Berlin, 2019. P. 22–25.
40. Коркуна О. І. Механізм ціноутворення у сфері туризму в сучасних умовах. *Сучасний рух науки : тези доп. VIII міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.* (Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.). Дніпро, 2019. Т. 2. С. 220–223.
41. Коркуна О. І. Перспективи розвитку готельного господарства в Україні. *Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 31 серпня 2019 р.). Львів, 2019. С. 140.
42. Коркуна О. І. Історія розвитку готельного господарства в Україні в регіонах України. *Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 31 серпня 2019 р.). Київ, 2019. С. 96.
43. Коркуна О. І., Цільник О. Я. Місце рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності у формування бюджету об'єднаних територіальних громад. *Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 16 травня 2019 р.). Львів. 2019. С.127-132. *Особистий внесок здобувача: обгрунтовано напрямки нарощення доходів місцевих бюджетів шляхом активізації рекреаційного, культурно-мистецького, готельного видів діяльності.*
44. Коркуна І. І., Цільник О. Я., Бордун О. В., Коркуна О. І. Методи контролю бюджетних відносин в органах самоврядування (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Perspectives of world science and education. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference.* CPN Publishing Group. Osaka,

Japan. 2019. URL: <https://sci-conf.com.ua> *Особистий внесок здобувача: розроблено пропозиції щодо впровадження громадського контролю за місцевими бюджетами.*

45. Коркуна О. І. Особливості нормативно-правового забезпечення розвитку ОТГ в умовах децентралізації влади. *Сучасний рух науки* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Дніпро, 4–5 квітня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 506–510.

46. Коркуна О. І. Заходи стимулювання економічного розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 11–12 квітня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 135–137.

47. Коркуна О. І., Гнатюк М. Т., Бордун О. В. Формування кластерів в Україні як передумова інноваційного розвитку туристичної сфери. *Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18-19 квітня 2019 р.). Львів, 2019. С. 185–187. *Особистий внесок здобувача: розглянуто потенціал кластерів у туристично-рекреаційній сфері.*

48. Коркуна О. І., Коркуна І. І., Цільник О. Я. Цифрові технології в системі менеджменту об'єднаних територіальних громад і контролю бюджетних ресурсів. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 1 листопада 2019 р.). Луцьк, 2019. Вип. 2. С. 102–104. *Особистий внесок здобувача: визначено напрямки імплементації громадського контролю за місцевими бюджетами.*

49. Коркуна О. Туристичні кластери в Україні як чинник розвитку індустрії гостинності. *Сучасні технології менеджменту*: Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 7 листопада 2018 р.). Луцьк, 2018. С.331-332.

50. Коркуна О. І. Маркетинговий менеджмент підприємств готельного господарства в умовах становлення інформаційного суспільства. *Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 5 жовтня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 211–213.

51. Коркуна О. Основні напрямки вдосконалення бюджетного забезпечення функціонування територіальних громад. *Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково–практичної конференції* (Київ, 24 листопада 2018 р.). С.79-82.

Продовження додатку Л

Відомості про апробація результатів дисертаційної роботи

Назва конференції	Дата, місце проведення	Форма участі
Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки»	Дніпро, 29 серпня 2020 р.	Заочна
Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, фінанси, облік і право в умовах глобалізації»	Полтава, 30 вересня 2020 р.	Заочна
Всеукраїнська науково-практична конференція «Аспекти розвитку фінансово – економічної системи держави та регіонів»	Київ, 31 липня 2020 р.	Заочна
Міжнародна науково-практична конференція «Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку та права : теорія та практика»	Полтава, 12 лютого 2020 р.	Заочна
Наукова конференція Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського	Гута, 3-4 жовтня 2019 р.	Очна
Міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи»	Дніпро, 21 березня 2020 р.	Заочна
International conference «Modern Approaches to the introduction of science into practice»	San Francisco, March, 30-31, 2020	Заочна
Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні наукові погляди на модернізацію, інноваційні технології та фінансові процеси»	Київ, 28 березня 2020 р.	Заочна
International scientific conference «Problems of implementation of science into practice»	Oslo, Norway, April, 20-21, 2020	Заочна
International scientific conference «Trends of the newest : proceedings of XXI»	New York, USA, June, 12, 2019	Заочна
International Scientific Conference «Scientific achievements in terms of transformation»	Hamburg, Germany, Jun, 8, 2019	Заочна
VIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний рух науки»	Дніпро, 3–4 жовтня 2019 р.	Заочна
Міжнародна науково-практична конференція «Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку»	Львів, 31 серпня 2019 р.	Очна
Міжнародна науково-практична конференція «Економічна політика та механізми господарювання: сучасний стан, проблеми та перспективи»	Київ, 31 серпня 2019 р.	Заочна
Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми розвитку туризму в Україні»	Львів, 16 травня 2019 р.	Очна
International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education»	Osaka, Japan. 2019	Заочна
VI Міжнародна науково-практична конференція	Дніпро, 4–5 квітня 2019 р.	Заочна

Назва конференції	Дата, місце проведення	Форма участі
конференція «Сучасний рух науки»		
Всеукраїнська науково-практична конференція «Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах»	Івано-Франківськ, 11–12 квітня 2019 р.	Очна
Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології у розвитку сучасного суспільства»	Львів, 18-19 квітня 2019 р.).	Очна
II Всеукраїнська науково-практична конференція «Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій»	Луцьк, 1 листопада 2019 р.	Очна
Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні технології менеджменту»	Луцьк, 7 листопада 2018 р.	Заочна
Всеукраїнська науково-практична конференція «Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій»	Луцьк, 5 жовтня 2018 р.	Очна
Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти розвитку інформаційної економіки: зовнішні та внутрішні фактори впливу»	Київ, 24 листопада 2018 р.	Заочна

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

вул. І. Франка, 19, м. Київ, 01030, Код ЄДРПОУ 43553128

01.06.2020 № 54

На № _____ від _____

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України»

Щодо результатів розгляду науково-аналітичної записки Коркуни О.І. «Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України»

79026 м. Львів,
вул. Козельницька, 4

Повідомляємо, що фахівці Державного агентства розвитку туризму України розглянули результати дослідження Коркуни О.І., представлені у науково-аналітичній записці «Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України». Проведений аналіз вказує на проблему низького рівня ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в більшості регіонів України в 2013-2018 рр., що прямо пов'язана з низькою атрактивністю їхніх туристично-рекреаційних комплексів. Обмеженість туристично-рекреаційних ресурсів разом з низькою якістю туристичної та загальної інфраструктури цих регіонів не сприяють створенню конкурентоспроможних туристичних продуктів, які б дозволили максимально ефективно реалізувати їхній туристично-рекреаційний потенціал. Отримані висновки характеризуються практичною цінністю для Держтуризму, оскільки дозволяють обгрунтовано підійти до формування системи заходів щодо підвищення конкурентоспроможності туристичного ринку України на регіональному рівні.

Результати дослідження Коркуни О.І. будуть використані Державним агентством розвитку туризму України під час визначення пріоритетів державної політики розвитку туризму і курортів України, а також при формуванні ефективних регіональних і локальних стратегій і програм розвитку туризму та рекреації, що дасть змогу скерувати підтримку і стимули на ті чинники, що є більш визначальними під час нарощення потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Голова

Мар'яна ОЛЕСЬКІВ

ЛЬВІВСЬКА
ОБЛАСНА
РАДА

вул. В. Винниченка, 18,
м. Львів, 79008,
Україна

03» 06 2020 р. № 01-Векр-30
на № _____

ДОВІДКА
про впровадження рекомендацій к.е.н., доцента кафедри
готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної
культури імені Івана Боберського МОН України
КОРКУНИ ОРИСЛАВИ ІВАНІВНИ
щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного
потенціалу в регіоні

Пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні мають практичну цінність і доцільність використання в роботі Львівської обласної ради.

Вважаємо, що запропоновані напрями стимулювання територіальних громад до розвитку туристично-рекреаційної діяльності, активізації роботи щодо утвердження позитивного іміджу та популяризації регіону як туристичної дестинації можуть сприяти нарощенню туристичного потенціалу Львівського регіону.

Низка пропозицій к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни використана в роботі Львівської обласної ради під час аналізу стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Львівської області, а також використовуватиметься в розробці проекту Програми розвитку туризму та курортів на 2021 рік.

Керуючий справами
обласної ради*

Валентин ХАРЛОВ

УКРАЇНА

Чернівецька обласна державна адміністрація

ВІДДІЛ З ПИТАНЬ ТУРИЗМУ

вул. Переяславська, 7-Г, м. Чернівці, 58008, тел./факс: (0372) 52-28-23

E-mail: tourism@bukoda.gov.ua, WEB: <http://www.buktour.cv.ua>, код ЄДРПОУ 40597267

24.06.2020 № 21/205 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження наукових рекомендацій кандидата економічних наук, доцента кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України

Коркуни Орислави Іванівни

щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні

Відділом з питань туризму Чернівецької обласної державної адміністрації розглянуло пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні та засвідчує їх практичну цінність і доцільність використання в роботі Відділу з питань туризму. Вважаємо, що запропоновані напрямки стимулювання територіальних громад до розвитку туристично-рекреаційної діяльності та активізації роботи щодо утвердження позитивного іміджу та популяризації регіону як туристичної дестинації можуть сприяти нарощенню туристичного потенціалу Чернівецької області.

Наукові підходи к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни використані в роботі Відділу з питань туризму при аналізі стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Чернівецької області, а також взяті до уваги при розробці проекту Програми розвитку туризму на 2021 рік.

Начальник відділу з
питань туризму

Володимир ФУРДИГА

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ**

вул. М.Грушевського, 8, м. Тернопіль, 46021, тел./факс: (0352) 430035; Код ЄДРПОУ 40390252 www.ternotour.com.ua

«29» травня 2020 року № _____
на № _____ від «__» _____ 202_ року

ДОВІДКА

Про впровадження рекомендацій к.е.н., доцента кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні на основі матеріалів докторської роботи «Організаційно - економічні засади розвитку туристично - рекреаційної сфери в економіці територіальних громад»

Управління туризму Тернопільської обласної державної адміністрації розглянуло пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні та засвідчує їх практичну цінність і доцільність використання в роботі Управління туризму. Вважаємо, що запропоновані напрямки стимулювання територіальних громад щодо розвитку туристично-рекреаційної діяльності та активізації роботи щодо утвердження позитивного іміджу та популяризації регіону як туристичної дестинації, можуть сприяти вдосконаленню туристичного потенціалу Тернопільщини.

Низка пропозицій к.е.н., доц Коркуни Орислави Іванівни використана в роботі Управління туризму при аналізі стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Тернопільської області, а також використовуватиметься при розробці проекту Програми розвитку туризму на 2021 рік.

Начальник управління

Ростислав Яцків

**ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ТУРИЗМУ ТА КУРОРТІВ**

вул. В. Винниченка, 18, м. Львів, 79008, тел./факс: 261-39-19
E-mail: tourism@loda.gov.ua

ДОВІДКА

**про впровадження рекомендацій к.е.н., доцента кафедри
готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету
фізичної культури імені Івана Боберського МОН України
КОРКУНИ ОРИСЛАВИ ІВАНІВНИ
щодо підвищення ефективності використання туристично-
рекреаційного потенціалу в регіоні**

Пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні мають практичну цінність і доцільність використання в роботі Управління туризму та курортів Львівської облдержадміністрації.

Вважаємо, що запропоновані напрями стимулювання територіальних громад до розвитку туристично-рекреаційної діяльності, активізації роботи щодо утвердження позитивного іміджу та популяризації регіону як туристичної дестинації можуть сприяти нарощенню туристичного потенціалу Львівського регіону.

Низка пропозицій к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни використана в роботі Управління туризму та курортів Львівської облдержадміністрації при аналізі стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Львівської області, а також використовуватиметься при розробці проекту Програми розвитку туризму та курортів на 2021 рік.

Начальник управління

Наталя ТАБАКА

26-337/0/2-20 від 03.06.2020

ж.1

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА РАДА

майдан Київський, 9, м. Луцьк, 43027, тел. (0332) 778 300, факс (0332) 778 319
e-mail: post@volynrada.gov.ua, http://volynrada.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022444

03.06.2020 № 729/52/220 на № _____ від _____

**Спеціалізована вчена рада Д35.154.01
в ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. Долишнього НАН України»**

Довідка

**про практичну цінність науково-методичних розробок
к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни, представлених у докторській
дисертаційній роботі «Організаційно-економічні засади розвитку
туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад»**

Туризм є пріоритетним напрямком розвитку економіки м. Луцьк Волинської області а його подальший розвиток туризму сприятиме підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, залученню туристів до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги в області, реалізує низку заходів, спрямованих на розвиток туристичної сфери регіону, створення конкурентоспроможного туристичного продукту, створення та розвиток сприятливих умов для залучення інвестицій, ефективного використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, забезпечення умов для повноцінного функціонування суб'єктів туристичної діяльності.

Фахівцями профільних структурних підрозділів Волинської державної адміністрації розглянуло пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо реалізації інфраструктурних інвестиційних проектів в районі та територіальних громадах – туристичних дестинаціях, нарощення фінансових ресурсів місцевих бюджетів в районі за рахунок розвитку туристично-рекреаційної сфери, уникнення проблем інституційно-організаційного середовища функціонування сфери туризму і рекреації в територіальних громадах, нівелювання сезонності завантаження туристично-рекреаційних закладів.

Вважаємо, що розроблені пропозиції характеризуються практичною цінністю а їх врахування в роботі територіальних громад області і сприятиме підвищенню ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу Волинської області загалом.

Заступник голови

Роман КАРПЮК

УКРАЇНА

ВИГОДСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

Долинського району Івано-Франківської області

вул. Д.Галицького, 75 Долинського району, Івано-Франківської області, 77552, Тел. 61-2-44, 61-2-57

E-mail: vihodaotg@ukr.net Код ЄДРПОУ 04355875

01.06.2020 № 747/02-23 На _____ № _____

ДОВІДКА

про впровадження науково-практичних результатів дослідження щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці Вигодської селищної ради к.е.н., доцента кафедри готельно - ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Орислави Іванівни

Туристично-рекреаційна діяльність є вагомим напрямком соціально-економічного розвитку Вигодської селищної ради. Зважаючи на це, проведена к.е.н., доц. Коркуною О.І. оцінка потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в громаді, виявлені напрямки підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу та розроблені пропозиції щодо вдосконалення податкових інструментів стимулювання туристично-рекреаційної діяльності в громаді є дуже актуальними.

Розроблені пропозиції та рекомендації будуть використані при розробці Стратегії розвитку Вигодської селищної ради, при розрахунку потенційних доходів бюджету громади від туристично-рекреаційної діяльності.

Селищний голова

Я.Наум

УКРАЇНА
ДОЛИНСЬКА МІСЬКА РАДА

Проспект Незалежності 5, м. Долина,
Івано-Франківська область, Україна 77504

UKRAINE
DOLYNA CITY COUNCIL

5 Prospect Nezalezhnosti, Dolyna,
Ivano-Frankivsk region, Ukraine 77504

<http://dolyna.if.ua>

E-mail: rada.dolyna.info@gmail.com

03.06.2020 № 397/05-19/35в

ДОВІДКА

про впровадження науково-практичних результатів дослідження щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці Долинської об'єднаної територіальної громади к.е.н., доцента кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Орислави Іванівни

Туристично-рекреаційна діяльність є вагомим напрямком соціально-економічного розвитку Долинської об'єднаної територіальної громади. Зважаючи на це, проведена к.е.н., доц. Коркуною О.І. оцінка потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в громаді, виявлені напрямки підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу та розроблені пропозиції щодо вдосконалення податкових інструментів стимулювання туристично-рекреаційної діяльності в громаді є дуже актуальними.

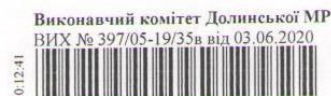
Розроблені пропозиції та рекомендації будуть використані при розробці Стратегії розвитку Долинського субрегіону та при розрахунку потенційних доходів бюджету громади від туристично-рекреаційної діяльності.

Міський голова

Володимир Гаразд

Диндин
27063

Вих. № 001-06-20
від 04.06.2020 року

Спеціалізована вчена рада Д35.154.01
в ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. Долишнього НАН України»

Довідка
про практичну цінність науково-методичних розробок
к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни, представлених у докторській дисертаційній
роботі «Організаційно-економічні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в
економіці територіальних громад»

Туризм є пріоритетним напрямком розвитку економіки Сколівського району Львівщини, а його подальший розвиток туризму сприятиме підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, залученню туристів до пізнання багатогранної природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги в районі. Сколівська РДА реалізує низку заходів, спрямованих на розвиток туристичної сфери району, створення конкурентоспроможного туристичного продукту, створення та розвиток сприятливих умов для залучення інвестицій, ефективного використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, забезпечення умов для повноцінного функціонування суб'єктів туристичної діяльності.

Фахівцями профільних структурних підрозділів Сколівської районної державної адміністрації розглянуто пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо реалізації інфраструктурних інвестиційних проектів в районі та територіальних громадах – туристичних дестинаціях, нарощення фінансових ресурсів місцевих бюджетів в районі за рахунок розвитку туристично-рекреаційної сфери, уникнення проблем інституційно-організаційного середовища функціонування сфери туризму і рекреації в територіальних громадах, нівелювання сезонності завантаження туристично-рекреаційних закладів.

Вважаємо, що розроблені пропозиції характеризуються практичною цінністю, а їх врахування в роботі Сколівської РДА та територіальних громад району сприятиме підвищенню ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу Сколівського району.

Голова Сколівської районної
державної адміністрації

Богдан Янко

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «АГЕНЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ТАВРІЙСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»

74900, Херсонська обл., м. Нова Каховка, вул.. Дзержинського 17
Тел./факс: (05549) 7-78-07, моб. (050) 318-16-81, e-mail:
payrmiy@gmail.com

Вих.№ від .06.2020 р.

Спеціалізована вчена рада ДЗ5.154.01
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. Долішнього НАН України»

Направляємо **“ДОВІДКУ** про впровадження рекомендацій наукової роботи «Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України» к.е.н., доцента кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні”

Додаток: на 1 арк

3 повагою
Голова Агенції РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ТАВРІЙСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

П.Ярмій

Громадська організація «Агенція регіонального розвитку
Таврійського об'єднання територіальних громад» м.м.Нова
Каховка, Херсонська область

Вих. № 1

Від «01» червня 2020 року

ДОВІДКА

про впровадження рекомендацій наукової роботи «Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України» к.е.н., доцента кафедри готельно-есторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні.

Громадська організація «Агенція регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад» схвалює пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні та засвідчує їх практичну цінність і доцільність використання в роботі громадських організацій та об'єднаних територіальних громад. Вважаємо, що запропоновані напрямки комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів та використання інтегрального індексу атрактивності туристичної рекреаційної сфери будуть стимулювати громадські організації та об'єднанні територіальні громади щодо розвитку туристично-рекреаційної діяльності та активізації аналітичної роботи по утвердженню позитивного іміджу та популяризації проектів розвитку туризму як в регіоні так і в громадах. Низка пропозицій к.е.н., доц. Коркуни Орислави Іванівни використана в роботі «Агенції регіонального розвитку Таврійського об'єднання територіальних громад» при аналізі стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Херсонської області, розвитку внутрішнього туризму, а також використовуватиметься при розробці проектів розвитку туризму в громадах та регіоні, внесення пропозиції щодо Стратегії розвитку Херсонської області.

Голова громадської організації «Агенція регіонального розвитку
Таврійського об'єднання територіальних громад» **Н.Ярмій**

СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

**Громадська організація
«ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ»**

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Кримська, 130, тел. +38(095)4030305

E-mail: seukherson@ukr.net

Код ЄДРПОУ 26347184

Вих. №03-07/11
Від « 01 » червня 2020 року

ДОВІДКА

про впровадження рекомендацій наукової роботи «Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України» к.е.н., доцента кафедри готельно-ресторанного бізнесу Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського МОН України Коркуни Оріслави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні

Громадська організація «Херсонська обласна організація Спілки економістів України» схвалює пропозиції к.е.н., доц. Коркуни Оріслави Іванівни щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу в регіоні та засвідчує їх практичну цінність і доцільність використання в роботі громадських організацій. Вважаємо, що запропоновані напрямки комплексного оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів та використання інтегрального індексу атрактивності туристичної рекреаційної сфери будуть стимулювати розвиток туристично-рекреаційної діяльності, сприяти активізації громадських організацій та територіальних громад щодо аналітичної роботи, створенню позитивного іміджу та популяризації проектів розвитку туризму як в регіоні, так і за його межами.

Низка пропозицій к.е.н., доц. Коркуни Оріслави Іванівни використана в роботі «Херсонської обласної організації Спілки економістів України» при аналізі стану та основних проблем функціонування туристично-рекреаційної сфери Херсонської області, розвитку внутрішнього туризму, а також використовуватиметься при розробці проектів розвитку туризму в регіоні, внесення пропозиції щодо Стратегій розвитку Херсонщини.

Голова Правління

ГО «Херсонська обласна організація Спілки економістів України», член Правління Спілки економістів України

А.Яценко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел: (032)255-32-01, факс: (032)255-32-08
 E-mail: info@ldufk.edu.ua Код ЄДРПОУ 34606048

28.05.2020 № 387

На № _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертації
«Організаційно-економічні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в
економіці територіальних громад», представленої на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук,
кандидата економічних наук,
доцента кафедри готельно - ресторанного бізнесу
Коркуни Орислави Іванівни

Основні положення та результати дисертаційної роботи к.е.н., доц. Коркуни О.І. на тему «Організаційно-економічні засади розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці територіальних громад», яка представлена на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, впроваджені при формуванні науково-методичного забезпечення та викладання навчальних дисциплін факультету туризму, а також при підготовці їх кваліфікаційних робіт.

В освітньому процесі навчального закладу були використані теоретичні положення дисертаційної роботи Коркуни О.І., науково-методичні матеріали для викладачів щодо формування економічної компетентності майбутніх спеціалістів готельного та ресторанного сервісу. Педагогічні працівники мали змогу переглянути актуальність змісту дисциплін, звернути уваги на проблему посилення міжпредметних зв'язків та практичності навчального матеріалу, необхідності формування економічної компетентності при підготовці спеціалістів готельного та ресторанного сервісу, а також могли використати отриманий досвід у процесі розробки комплексно-методичного забезпечення, методичних рекомендацій.

Впроваджені у навчальний процес результати дисертаційного дослідження забезпечують набуття студентами теоретичних знань і практичних навичок щодо функціонування туристично-рекреаційної сфери на регіональному та локальному рівнях.

Результати дослідження можуть бути рекомендовані для застосування на практиці навчальними закладами, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Ректор Львівського державного
університету фізичної культури
ім. І. Боберського

Приступа Є.Н.